

İLAY ROMAIN ÖRS İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ

DERLEYEN

İLAY ROMAIN ÖRS

İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ

TÜRK TOPLUMUNUN HOMOJENLEŞMESİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI



iletişim

Derleyen
İLAY ROMAIN ÖRS

İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri

İletişim Yayınları 2764 • Tarih Dizisi 139
ISBN-13: 978-975-05-2674-9
© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2019, İstanbul
2. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "20 Dolar, 20 Kilo" Sergisi, Babil Derneği
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
İLAY ROMAIN ÖRS

İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri

Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası

iletişim

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: BİR SÖZCÜKTE NE VARDIR?
İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ
İLAY ROMAIN ÖRS 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Neden Oldu?

1964 SÜRGÜNLERİ: KIBRIS MESELESİ Mİ, "PRENSİP" MESELESİ Mİ?
BASKIN ORAN 21

1964 RUM SÜRGÜNÜ VE KIBRIS SORUNU: BİR ÖTEKİLEŞTİRME SİYASETİ OLARAK DIŞ POLİTİKA
ALPER KALİBER 31

AZINLIK HUKUKU BAĞLAMINDA SÜRGÜNLER
RİTA ENDER 71

YUNAN UYRUKLULARIN İŞ YAŞAMINDAN DIŞLANMASI: SINIRDIŞI EDİLMELER VE İŞ HAKLARI
YORGOS KATSANOS 83

GEÇ OSMANLI VE TÜRK EKONOMİ POLİTİKASI VE 1964-1965'TE İSTANBUL RUMLARININ SINIRDIŞI EDİLMELERİNE ETKİSİ
EMİLİA THEMOPOLOU 105

1964 SINIRDIŞILARINDAN ÖNCE: İLK RUM SÜRGÜNLER
ANNA THEODORİDES 127

İKİNCİ BÖLÜM

Neler Oldu?

İSTANBUL'UN RUM AZINLIĞININ SON GÖÇÜ (1964-1974): İSTANBUL'DAKİ YUNAN UYRUKLULARIN SINIRDIŞI EDİLMELERİ
ALEXİS ALEXANDRİS 141

İMROZ'DAN GÖKÇEADA'YA GİDERKEN: 1964'TE NE OLDU?
YORGOS KATSANOS - ELÇİN MACAR 167

BİR MUHRECİN HİKÂYESİ VE MİTOSLAR
HERKÜL MİLLAS 181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nasıl Aktarıldı?

YUNANCA VE TÜRKÇE LİTERATÜRDE 1964 SÜRGÜNÜ: BİR DEĞERLENDİRME
STAVROS ANESTİDİS 198

1964'TE YUNAN-TÜRK İLİŞKİLERİNİN OLUŞUMUNDA YUNAN BASININ ROLÜ
CHRİSTİNA VAMVOURİ - VASSİLİS MESSİS 208

TÜRKİYE SOLUNUN "AZINLIK MESELESİ": *YÖN* DERGİSİ, KIBRIS SORUNU VE 1964-1965 RUM TEHCİRİ
EMRE CAN DAĞLIOĞLU 219

***ULUS* VE *TERCÜMAN* GAZETELERİNDE KIBRIS KRİZİ VE RUMLAR**
KORAY YAŞAR 268

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ya Sonra?

SÜRGÜNDEKİ RUMLARIN YUNANİSTAN'A ENTEGRASYON SÜRECİ
EMRE METİN BİLGİNER 301

1964 KUŞAĞI: ATİNA'DA RUM KALMAK
HAKAN YÜCEL - SÜHEYLA YILDIZ 315

İSTANBULLU RUMLARIN SELANİK'E YERLEŞMELERİ
MARIA KAZANTZIDOU - ELENI İOANNIDOU 335

GEÇMİŞİN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ TELAFİSİZ KALIRSA HİÇBİR ADIM ATILMAMIŞTIR
NİKOLAOS UZUNOĞLU 347

BİR ZAMANLAR RUMLAR DA VARDI
CENGİZ AKTAR 371

"BİZ"E NE RUMLARDAN?
SAMİM AKGÖNÜL 377

YAZARLAR 385

GİRİŞ:
BİR SÖZCÜKTE NE VARDIR?
İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ

İLAY ROMAİN ÖRS

Önce söz vardı. Yaşam sözlerle anlamlandı; tarih sözcüklerle yazıldı. Sözün gücünün farkına varıldığı günümüzde, artık hangi sözcüklerin seçildiği, kimlerin sözünün söylendiği kadar önem taşıyor.

Bugün elli yıllık suskunluğu bozmak için sözü İstanbullu Rumlara veriyoruz. Yarım asır önce binlerce yıldır atalarının olduğunu bildikleri kentlerinden kovulup sessiz sedasız giden Rumları ilk defa dinliyoruz. Travmalarının etkisinde kalıp, vardıkları yerlerde yüksek sesle zikretmeye çekindikleri anılarını, bastırdıkları korkularını, yaşadıkları hayal kırıklığını ifade etmeye başladıklarını görüyoruz.

İstanbullu Rumlar kendilerini oldukça ender anlattılar; sözlerini kısık sesle söylediler. Maria Iordanidou tarafından 1963'te yazılan ve İstanbullu Loksandra adlı karakterin yaşam öyküsünü konu alan roman, Yunan edebiyatının başlıca eserleri arasına giren istisnai bir anlatı oldu. Yunanistan'da 2004 yılında gösterime giren "Politiki Kouzina" filminde Tassos Boulmetis'in otobiyografik temelinin üzerine İstanbullu Rumlar topluluğunu oluşturan kültürel yapı taşlarıyla inşa ettiği çarpıcı görsel ise günümüz neslinin, sürgün öyküleriyle ilk karşılaşmasına vesile oldu. Sayılarında son yıllarda bir artış izlen-

mesine rağmen, Rumları konu alan araştırmalarda kendilerine söz verilenlerin oranı yine kısıtlı kaldı. Topraklarından koparılan İstanbulluların kısık sesli haykırışları bir türlü duyulamadı.

Söz, yaşamı deneyimleyenlere verilebildiğinde, bambaşka bir tarih yazılabilir. Tarihi yazmaya kendini muktedir sayanlar, iktidarlarını, seçtikleri –ya da seçmekten imtina ettikleri– sözcüklerle tanımlayarak belirlerler. Bazı sözlerden o kadar çekinilir ki, kerametinin ne olduğu merak edilebilir; "bir sözcükte ne vardır" denebilir. Tarih boyunca değişseler de Türkiye'deki iktidarlar hep S ile başlayan bir sözcükten çekinirler örneğin, Yunanistan'dakiler ise M ile başlayan bir başkasından. Basit sözcükler sözlük anlamından çıkarılır, cümle içinde kullanılamaz olur. Siyasi bir muammanın bir parçası, hatta yaratıcısı olurlar. Sözcüklerin kerametine kapılanlar, bunların tanımladığı yaşanmışlıkları, travmaları, acıları, sıkıntıları, sorunları, kısacası insanları göremez olurlar. Bazı sözcükler insanları sustururlar; sözlerini dinlenmez hale getirirler.

Bugün İstanbullu Rumların kendi yakın tarihlerini kendi sözcükleriyle yazabilmek için sözlerini söyleyebildikleri bir yerde duruyoruz. Dahası, onların söyleyeceklerini duymak isteyenlerin sözlerini dinleme şansını buldukları bir mekânda bulunuyoruz. Şimdiye dek çok az sayıda araştırmacı İstanbul'dan kovulan Rumların arkasından gitti ve anlatılarını kaydetti. Daha da az sayıda çalışma yayımlandı, paylaşıldı, okundu. Bugün 1964 Sürgünleri'yle ilgilenmiş bu az sayıda araştırmacıdan birkaç tanesi olan bizlerin bir araya gelerek Rumlardan öğrendiklerimizi, onlardan duyduğumuz sözleri paylaşma fırsatını bulduğumuz gündür. Bugünün elli beş yıl sonra gelmiş olması üzücüdür; ne var ki hâlâ gerçek tanıklıkları dinleyebiliyor olabilmek çok önemli bir değerdir.

Rumlar 1964 yılında başlayan süreç için *apelassis* sözcüğünü kullanırlar. Sözcük anlamıyla kovulma, evinden ayrılmaya zorlanma, sürülme, sürgün edilme demektir. 1964 Rumların yaşadığı tek yerinden edilme tarihi değildir; ancak *apelassis* tek başına kullanıldığında tartışmasız şekilde bu sürece işaret eder. Buna benzer başka sözcükler de bulunur ve bilinmelidir: 1922

yılında Türkiye yakın tarihinde anlatıldığı şekliyle Kurtuluş ordusunun kazandığı Büyük Zafer ardından Yunan ordusu kontrolünde bulunan Ege sahillerini ele geçirişi sırasında yaşanan yangın, yağma ve kayıplar, Yunanistan tarih yazımcılığında *Katastrofi*, yani Büyük Felaket sözcüğü ile tanımlanır. Çok felaketler yaşamış olan Anadolu halklarından Küçük Asya Rumları, 1922 Eylülü'nde gördükleri hezimete *Katastrofi* diyerek bu büyük travmayı toplumsal belleklerine kazımışlardır. Bir başka Eylül'de geçen bir başka travma ise *Septemvriana* adıyla anılır ve bu sözcük kullanıldığında hemen 6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul'da yaşanan büyük yıkımdan bahsedildiği anlaşılır. Bunlar henüz adı konamayacak kadar dillendirilmemiş olan birçok başka yaşantıdan sadece birkaçıdır. Diğer anılar sözcüklerini aramakta, sözlerinin edileceği fırsatları kollamaktadır.

Ancak Rumlar için bir sözcük vardır ki, işte o en özel olanıdır. Varlıklarının sebebi, kimliklerinin belirleyicisi, kökenlerinin parçası olan şehirleri İstanbul, yani *Poli*, Rumlar için çok ayrıcalıklı bir anlam taşır. *Poli* sadece İstanbul anlamındaki *Konstantinupoli*'nin kısaltması değildir. Başka şehirler, örneğin *Alexandrupoli*, bu şekilde kısaltılmazlar. *Poli* genel anlamıyla şehir demektir; fakat belirleyici artikel ile ve ilk harfi büyük olarak yazıldığında, *i Poli* diye söylendiğinde her zaman ve sadece İstanbul anlaşılır. Çünkü İstanbul, Rum kozmolojisinde bin yıllardır olduğu gibi hâlâ en önemli, en merkezî şehirdir. Şehirleriyle gurur duyan İstanbullular kendilerine *Polites* derler. Bugün de Yunanistan'da *Polites* diye tanınırlar. *Polites* hem İstanbullu demektir, hem de şehirli, ekâbir, uygar, sofistike gibi anlamlar çağrıştırması ile ayrıcalıklı bir kimliğin de işaretidir.

Rumların yaşadığı birçok felaket vardır, ama 1922'deki *Katastrofi* en büyüğü sayılır. Başka Eylüller vardır, ancak 1955'teki *Septemvriana* sırasında bambaşka bir yıkım yaşanmıştır. Zorunlu göçler ve sürgünlerle eriyen İstanbullu Rumlar için 1964'teki *apelassis* aralarında en travmatik olanıdır. Ve bir şehir vardır ki, o şehre bağlılık onun kültürel zenginliğine bağlılık demektir. *Polites* için o şehirlilik kimliği, şehrin o kozmo-

polit kişiliği, bazen o şehirde yaşanan acıları dindirebilecek bir panzehir olur. Gün gelir, o travmalarla yüzleşmek için tekrar o şehirde buluşulur.

Bir insan topluluğunun tarihini kendi sözcükleriyle yazmak, o tarihin mihenk taşları arasındaki insani yaşanmışlıkları anlamak için önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de sözü o tarihi yaşayanlara bırakmak gereklidir. Bugün bu kitapla amacımız, 1964 tarihini İstanbullu Rumların sözcükleriyle aydınlatma çabalarını gün ışığına çıkarabilmektir. Bir sözcükte fırtınalar koparanların bazen susup, söyleyecek sözü olanları dinlemesi beklentisini taşır.

Elinizdeki kitap, özel olarak İstanbullu Rumların ve genel olarak İstanbul halkının 20. yüzyılda başına gelen en büyük kötülüklerden biri olan 1964 Sürgünleri hakkındadır. Çok büyük bir kitleyi çok derinden etkilemiş böyle önemli bir olayın derinlemesine incelenmesi için ne yazık ki elli yıldan fazla bir süre geçmesi gerekmiş olsa da, bu derleme ile belki ilk defa toplumsal hafızanın tazelenmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesi konusunda önemli bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

1964 Sürgünleri denilen süreç kısaca şu şekilde özetlenebilir. Birinci Dünya Savaşı ertesindeki dönemde yaşanan, imparatorlukların çözülme sürecinde ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, zamanın ruhuna uygun olarak bir ulus-devlet anlayışıyla doğmuştur. Türkiye'de yaşayan halkların uluslaştırılması sürecinin ilk büyük adımı, Lozan Antlaşması çerçevesinde kararlaştırılan nüfus mübadelesi olmuştur. Buna göre Türkiye'de yaşayan Hıristiyan Ortodoks dinine mensup olan Rumlar Yunanistan'a gönderilmiş, ancak İstanbul sınırları içinde yerleşik sayılanlar (*établis*) ile Gökçeada ve Bozcaada sakinleri zorunlu göç kapsamına alınmamışlardır. Aynı zamanda Batı Trakya bölgesi dışında o dönemki Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslümanlar da Türkiye'ye gönderilmiştir ve böylece Türk-Yunan ilişkilerine damgasına vuracak olan mütekabiliyet ilkesi devreye girmiştir. Cumhuriyet yıllarında azınlık statüsüne geçmiş

olmalarıyla birlikte maruz kaldıkları çeşitli baskı ve ayrımcılık eylemlerine rağmen, İstanbullu Rumlar kentin ve ülkenin ekonomik ve kültürel yaşamına katkı yapan önemli bir toplumsal öğe olmayı sürdürmüşlerdir. 1960'lara gelindiğinde, yakın geçmişte yaşanan Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül gibi elim olaylara rağmen on binlerce Rum, aralarında farklılıklar olsa da İstanbul'da ortak bir topluluk olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu farklılıklardan biri de vatandaşlıktır: Aynı aile içinde olsalar bile, bazı Rumların Türk, bazılarının ise Yunan pasaportu taşımaları olağan sayılmaktadır, çünkü hem pratikte hem de bürokratik olarak Rum topluluğu tek bir cemaat olarak görülmektedir. Başka bir deyişle Rumların Türkiye Cumhuriyeti'ndeki statüleri bir azınlık grubu sayılmalarından yola çıkılarak tanınmakta ve yaşamları da uluslararası antlaşmalar ile kabul edilmiş şartlara göre düzenlenmektedir. Bunların başlıcaları 1923'teki Lozan Antlaşması ve Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile 1930'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan antlaşmalardır. Bu antlaşmalardaki çeşitli maddeler Türkiye'de yaşayan Rumların oturma, çalışma, mülk sahibi olma gibi bazı temel haklarını vatandaşlıklarına bakılmaksızın garanti altına almaktadır.

Ancak bu durum 1960 darbesi sonrası yapılan ilk seçimde tekrar başbakan olan İsmet İnönü'nün kurduğu kabine tarafından alınan bir dizi kararla değiştirilir. 1930 anlaşmalarının tek taraflı feshi ile Rumların Türkiye'deki varlıklarını düzenleyen hukuki zemin ortadan kaldırılmış olur. Böylece bir kısım İstanbullu Rum, uzun zamandır yaşadıkları topraklarda aniden "yabancı" statüsüne geçirilir; önce iş, mülk ve varlık sahibi olmaları, sonra da vatanlarında yaşama hakları ellerinden alınarak zorla sınırdışı edilirler. Sanki İstanbul'u kısa süreliğine ziyaret etmiş turistlermiş gibi bir bavula sığacak kadar eşyadan fazlasını yanlarına almalarına izin verilmez; eşyaları, işleri, okulları, anıları, aileleri, hayatları, şehirleri geride kalır. On binlerce kişiyi kapsayan ve Rum cemaatinin kentlerindeki nüfusunu bir yılda üçte birine kadar düşüren bir süreç olan 1964 Sürgünleri, Rumlar kadar İstanbul'un da yaşadığı en büyük darbelerden biri olarak tarihin acı sayfalarında yerini alır.

Bu kitabın temelini oluşturan projede yer alan dört kişi, Samim Akgönül, Cengiz Aktar, Elçin Macar ve İlay Romain Örs, uzun süredir azınlıklar hakkında yaptıkları çalışmalar sırasında, diğer birçok konuda olduğu gibi 1964 Sürgünleri ile de ilgili olarak literatürde büyük bir eksiklik olduğunu tespit ederek bir araya geldiler ve neler yapılabileceğini görüştüler. Öncelikle geniş katılımlı bir konferans düzenlenmesi düşünüldü. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde iki tam gün boyunca üç dilde gerçekleşen uluslararası toplantıda 1964 Sürgünleri ilk kez farklı yönleriyle analiz edildi ve tartışıldı. Konferansa paralel olarak iki ayrı etkinlik daha gerçekleştirildi: Babil Derneği tarafından hazırlanan "20 Dolar, 20 Kilo" adlı multimedya sergi Santral Kampüsü bünyesinde bulunan Çağdaş Sanatlar Müzesi'nde bir ay boyunca sergilendi. Ayrıca Fransız Kültür Merkezi'nde konusunu 1964 sırasında sürgün edilen yönetmenin otobiyografik öyküsünden alan ve çok başarılı olmasına rağmen Türkiye'de daha önce gösterime girmemiş olan Tassos Boulmetis'in 2004 yapımı filmi "Bir Tutam Baharat/ Politiki Kouzina" gösterildi. Film gösterimi ve sergi açılışı öncesinde düzenlenen paneller de konferansta tartışılan konuların başka düzlemlerde değerlendirilmesine katkıda bulundular. Etkinliklerin sonuncusu ise bundan birkaç ay sonra Atina'da düzenlendi. Organizatörlerin ve İstanbul'daki katılımcıların bir kısmı dışında bizzat 1964 Sürgünlerinin sonucunda Atina'da yaşamlarını sürdüren İstanbullu Rumların tanıklıklarının da yer aldığı bu toplantı ile 50. yılında 1964 Sürgünlerini gündeme getirme çalışmaları tamamlanmış oldu. Aradan geçen beş sene boyunca farklı nedenlerle ertelenmek zorunda kalan bu kitap, sonunda İletişim Yayınları'nın ilgisi ve desteği ile gün yüzüne çıktı.

İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri adlı derleme dört bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm, 1964 Sürgünlerinin ortaya çıkış nedenlerinin ele alındığı "Neden Oldu?" başlığını taşıyor.

İlk olarak Baskın Oran, sürgünlerin gerçekleşmesinden hem önce hem de sonra yaşanan azınlık hakları ihlallerini değerlendirerek 1964 olaylarının bir Kıbrıs meselesinden çok bir ulus-devlet prensibi olarak ele alınması gerektiğini gösteriyor. Ardından Alper Kaliber 1964 Sürgünlerini uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinden inceleyerek, dış politikanın ulus kimliği inşası adına nasıl araçsallaştırıldığını gösteriyor. Hukuki düzlemdeki çözümlemeler Rita Ender ve Yorgos Katsanos'un katkılarıyla devam ediyor. Sürgünlerin suç ve ceza bağlamında nasıl konumlandırılabileceğini sorgulayan Ender'e göre 1964 meselesi, azınlıklarla ilgili devlet uygulamalarının nasıl hukuka aykırı olarak gerçekleştiğine net bir örnek oluşturuyor. Yorgos Katsanos ise Yunan uyrukluların çalışma hakları konusunda yapılan ihlalleri konu alıyor. Emilia Themopoulou ise 1964 Sürgünlerini hazırlayan iktisadi siyaset bağlamını inceleyerek azınlık karşıtı uygulamaların Geç Osmanlı döneminden itibaren geliştiğini gösteriyor. 1964'te yaşananların çok da büyük bir sürpriz olmadığını, sürgünlerin öncülleri olarak görülmesi gereken ilk sınırdışı edilmelerin 1958 yılında İstanbul Helen Birliği'nin lağvedilmesiyle başladığını ise Anna Theodorides'in katkısından öğreniyoruz.

Peki 1964'te tam olarak neler oldu? Bu soruyu İkinci Bölüm'de yer alan makaleler ele alıyor. Konferansta olmayan ama kitaba ekleme şansı bulduğumuz makalesiyle olayların gelişimini ayrıntılarıyla anlatan Alexis Alexandris, hem uzman hem tanık kimliğiyle yaptığı değerli analizleriyle önemli bir katkıda bulunuyor. Benzer bir konumdan yapılan bir başka değerlendirme de Herkül Millas'ın 1964'te ailesinin yaşadıklarından yola çıkarak yazdıklarında bulunuyor. Elçin Macar ile Yorgo Katsanos'un katkısı ise Gökçeada'da olanları irdeleyerek 1964 Sürgünlerinin İstanbul dışında da etkileri olduğunu anımsatıyor. Her ne kadar zamanında yeterince gündeme taşınmamış olsa da, 1964 Sürgünlerinin şimdiye kadar yazılı olarak nasıl aktarıldığı konusu Üçüncü Bölüm'de değerlendiriliyor. Akademik çalışmaları ve bilimsel araştırmaları tarayan Stavros Anestidis'in katkısının ardından basının olayları nasıl ele aldığı-

nı öğreniyoruz. Christina Vamvouri ve Vassilis Messis'in ortak makalesinde Yunan basınının tutumu incelenirken, Emre Can Dağlıoğlu ve Koray Yaşar Türkiye'deki gazete ve dergilerde olayların nasıl aktarılmış olduğu konusuna eleştirel bir bakışla yaklaşıyorlar. Dördüncü Bölüm'de ise İstanbullu Rumların sınırdışı edilmelerinden sonra neler olduğuna göz atıyoruz. Sürgünlerin Atina'da yaşadıklarını önce Emre Metin Bilginer'den, daha sonra Hakan Yücel ve Süheyla Yıldız'ın ortak makalesinden öğreniyoruz. Maria Kazantzidou ve Eleni Ioannidou ise Selanik'teki İstanbullu Rumların da Atina'dakilerle benzer sorunları olduğunu ortaya koyuyorlar. Bu üç katkının gösterdiğini Nikolaos Uzunoğlu da doğruluyor ve başkanı olduğu derneğin düzenlediği etkinliklerle İstanbul dışında yaşamak zorunda kalan İstanbullular için yaptıkları çalışmalardan söz ederek, süregelen sorunların çözümü için yaptığı önerileri sıralıyor. Sonuç yerine geçmişe bakarak bundan sonra neler olabileceğine dair bir toparlama yapmak için ise, önce Cengiz Aktar Rumlarsız kalan İstanbul'un durumunu "Bir Zamanlar Rumlar Vardı" diyerek özetliyor, sonra da Samim Akgönül Türk toplumunun konuyu ele alışını eleştirel bir dille "'Biz'e ne Rumlardan?" diye sorarak hem son noktayı koyuyor, hem de bundan sonra açılmasını beklediğimiz tartışmalara retorik bir başlangıç yapmış oluyor.

Bu derlemede yer alan seçki ne yazık ki söz konusu çalışmalarda yer almış tüm katılımcıları kapsamıyor. Bazı akademik, lojistik ve özel nedenlerle önceki programlarda bulundukları halde bu kitapta olmayan isimleri burada belirtmeyi önemli görüyoruz: Ayhan Aktar, Rıdvan Akar, Aslı Bilge, Babil Derneği, Tassos Boulmetis, Leonidas Chrysanthopoulos, Vangelis Kechriotis, Niyazi Kızılyürek, L. Papageorgiou, Ceren Sözeri ve Lakis Vingas. Aralarından bir kişiyi özel olarak anmadan geçmek olanaksız: Hem danışma kurulunda yer alarak başından beri 1964 projesine destek veren, hem de konferanstaki sergi açılışında yaptığı konuşmayla katkıda bulunan, Rumlar hakkın-

daki yayınları ile bu konularda çalışan araştırmacılara ışık tutmuş, örnek bir sosyal bilimci ve akademisyen olan sevgili Vangelis Kechriotis'i çok erken yaşta kaybettik. Kendisi aramızda olamasa da, ardında bıraktığı derin etkinin sürdüğünü biliyoruz ve onu özlemle anıyoruz.

Teşekkür etmek istediğimiz kurumların başında projeye mali destek sağlayan Açık Toplum Vakfı bulunuyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Fransız Kültür Merkezi mekânsal destek verdiler. Projenin diğer kurumsal ortakları olan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve İstanbullu Rumların Ekümenik Federasyonu ise değerli katkılarıyla projenin gerçekleşmesini sağladılar. İletişim Yayınları'ndan başta Kerem Ünüvar ve Merve Öztürk olmak üzere tüm ekibe, elinizdeki derlemenin çıkmasında gösterdikleri özen ve emek için minnettarız.

Özel bir not olarak, kendisiyle ilk tanıştığım gün Türkçede yayımlanacak ilk kitabımı ona adayacağıma karar verdiğim, insanlık hocası Dimitri Frangopoulos'u anmak istiyorum. İstanbullu Rum toplumunun nesiller boyunca mihenk taşı olmuş bu değerli insan, Zoğrafyon Lisesi müdürü vasfıyla en önde gelen kişilerinden olduğu cemaatin 1964 gibi büyük travmaları atlatıp varlığını devam ettirebilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Yakın zamanda kaybettiğimiz sevgili Dimitri hocamızın anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

1964 Sürgünleri ile ilgili öykülerini bizimle paylaşan ve onları gündeme taşımamıza rıza gösterip destek veren İstanbullu Rumlar ise bu çalışmanın gerçek sahipleridirler. Bu derlemeyle onların yaşadıklarını biraz da olsa yansıtabildiysek amacımıza yaklaşmış sayılırız. Bu günlerde ne kadar uzak gözükse de kuşkusuz ümidimiz 1964 Sürgünleri benzeri acıların bir daha tekrarlanmamasını çok daha geniş bir kesimin istemesi ve bu doğrultuda çaba göstermesidir. Kitabın bu yola ışık tutması dileğiyle...

BİRİNCİ BÖLÜM

Neden Oldu?



1964 Sürgünleri: Kıbrıs Meselesi mi, "Prensip" Meselesi mi?

Baskın Oran

1964 Sürgünleri konusuna, önce kısa bir teknik bilgi vererek başlamakta yarar var:

16 Mart 1964 tarihinde Türkiye, 30 Ekim 1930'da Yunanistan'la yaptığı "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi"ni[1] tek taraflı olarak feshetti. Bu fesih kararının uygulanmasına antlaşmanın hükümlerine göre altı ay sonra başlanması gerektiği halde,[2] T.C. hükümeti iki ayrı maddeye dayanarak uygulamayı hemen devreye soktu.[3]

Bunlardan biri olan Md. 2'ye göre,[4] "zararlı faaliyet" sürdüren 997 kişi derhal sınırdışı edildi. Ayrıca Fener'den 2 metropolit vatandaşlıktan çıkarılarak sınırdışı edildi.

---

1 Bu konuda bkz. Melek Fırat, "2) 30 Ekim 1930 Anlaşmaları", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 347-349.

2 Md. 36: "Antlaşma onay tarihinden 1 ay sonra uygulamaya girecek ve süresi 2 yıl olacaktır. Bu tarihten itibaren antlaşma tarafların biri 6 aylık bir süre tanıdıktan sonra anlaşmayı feshetme hakkına sahiptir."

3 1964 olayı konusunda bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

4 Md. 2: Taraflardan her biri, gerek kanuni bir hüküm neticesinde, gerek ahlâki ve sıhhi güvenlik ve dilencilik hakkındaki kanun ve uygulamalara uygun olarak, gerek devletin iç ve dış güvenliği gerekçesiyle, diğer tarafın tebaasına ülkesinde yerleşmeyi ve oturmayı kişisel tedbirle yasaklamak ve bu tip insanları ülkesinden sınırdışı etmek hakkını saklı tutar."

Fesih kararını derhal uygulamanın dayandırıldığı Md. 16 ise şu şekildeydi: "Ülke savunması ve genel güvenliği ilgilendiren konularda ithalat ve ihracatta iki ülkenin birbirlerine tanıdıkları ayrıcalıklar kaldırılabilir."

Uygulamadan mağdur olanların arasında 12.724 Yunan vatandaşı Rum vardı. Bunlar Yunanistan'dan gelmemiş olan İstanbullulardı. İstanbul'u kurmuş, en az üç bin yıldır burada yaşayanların çocuklarıydılar. Sadece uyruklukları Yunan idi.

Toplam 7.603 kişi, ikamet süreleri uzatılmadığı için ülkeyi terke zorlandı. Bunlara sonradan vize de verilmedi. Sadece 1.134 kişinin yaşlılık, hastalık veya eğitim nedenleriyle bir süre daha Türkiye'de kalmalarına izin verildi.

Sürgün kararından, Yunan uyruğu olan Levantenler de etkilendiler. Komşumuz bir Levanten 62 yaşındaydı, 140 yıldır Türkiye'de oturan Venedik kökenli Katolik ailesi 1700'lerde Korfu'ya, Korfu Yunanistan'a devredildikten sonra 1825'te İstanbul'a, 1902'de de İzmir'e yerleşmişti. Sonuç olarak Yunan uyruklu gözüktüğü için sınırdışı edildi.

Bunlar olurken, "Vatandaş Türkçe Konuş" ve "Alışverişi Türk'ten Yap" kampanyaları sürüyordu. "Bu işyerinden alışveriş yapılır" şeklinde hazırlanan pankartlar Müslüman-Türk dükkânlarına asılmıştı. Tophane Et Kesicileri Derneği, 15 ton kadar eti Rum kasaplara satmama kararı aldı.[5]

2 Kasım 1964 günü bir Gizli Kararname çıkarıldı.[6] Buna tabi olan kişilerin taşınmazları üzerindeki her türlü tapu işlemi durduruldu ve gelirleri bloke edildi (1988'de Turgut Özal tarafından "Davos Ruhu" atmosferi içinde kaldırılacaktır). 2.902 adet gayrimenkule el kondu. Değerleri hakkında tahminler, Türk tarafına göre 200 milyon dolar, Yunan tarafına göre 500 milyon dolar, basına göre de 2 milyar dolar civarındaydı.

1964 Sürgünleri sonucunda yaklaşık 12.000 Yunan vatandaşı Rum ile birlikte, onların yakın akrabası olan 30.000 Türk va-

5 Halil Şimşek, "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınırdışı Edilmeleri (1964)", http://dergipark.gov.tr/download/article-file/46386, s. 253.

6 Metni için bkz. B. Oran, "1964 Gizli Kararnamesi" kutusu, B. Oran (ed.), *a.g.e.*, cilt III (2001-2012), s. 612.

tandaşı Rum da ayrıldı. Yanlarında sadece kişisel eşya olarak 20 kiloluk birer valiz ve yasaya göre 200 TL'lik döviz (o günkü kura göre 22,2 dolar) götürmelerine izin verildi.

Bu olayın resmî gerekçesi olarak hep Kıbrıs Sorunu öne sürüldü. Burada, 1964 Sürgünlerinin nedeninin Kıbrıs olayları mı olduğu, yoksa ulus-devletin bir "prensip meselesi" mi olduğu sorusuna cevap arayacağız.

1964'ün hukuksal geçmişi

Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 ve 1930 tarihlerinde imzalanmış üç tane ikili antlaşma konumuzla ilgilidir:

1) 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan "Türk ve Rum Halklarının Mübadelesi Sözleşmesi"[7]

Burada kural, Rum Ortodoks Türk vatandaşlarının Yunanistan'a, Müslüman Yunan vatandaşlarının da Türkiye'ye zorunlu göçürülmesidir (Md. 1). Bu kuralın istisnası Md. 2'de belirtilmiştir: İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar ("Mübadele... İstanbul'da oturan Rumları ... kapsamayacaktır"). İstanbullu Rum tanımı da aynı maddede *établi* [yerleşik] olarak yapılmıştır ("1912 İstanbul sınırları içine 30.10.1918'den önce yerleşmiş bütün Rumlar, İstanbul Rumu'dur"). Yani mezhep ve uyruk belirtilmemiştir, dolayısıyla her mezhepten ve her uyruktan tüm İstanbul Rumları kalabilmiştir. Bunların bir kısmı Yunan uyrukludur ve 1964'te sınırdışı edilenler bunlardır.

1930 yılında ise, Avrupa'da oluşan ortak güvenlik sorunları ve dünya ekonomik bunalımı nedenleriyle iki ülke arasında bir yakınlaşma olmuş ve toplam 4 antlaşma yapılmıştır. Bunlardan ikisi konumuzla doğrudan ilgilidir.

---

7 Bu konuda bkz. B. Oran, "Kalanların Öyküsü, 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", Renée Hirschon (der.), çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay, *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 161-184 (http://baskinoran.com/makale/SBFD_1998_582.pdf).

2) 10 Haziran 1930 "Ankara Antlaşması"

Zorunlu nüfus mübadelesinden kaynaklanan siyasal ve ekonomik sorunları çözmeye odaklanmış bu antlaşmayla bazı mülkiyet hakları teslim edilmiştir: "Yunan uyrukluların İstanbul'daki mallarına eğer daha önceden el koyma, haciz ve işgal gibi önlemler uygulanmışsa, bunlar 1 ay içinde kaldırılacak ve bu mülkler sahiplerinin tam ve serbest kullanımına iade edilecektir."

3) 30 Ekim 1930'da üç antlaşma imzalanmıştır: "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması", "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol" ve "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"

Tamamen ekonomik gerekçelerle imzalanan bu sonuncusu konumuzla doğrudan ilgilidir. Buna göre iki tarafın vatandaşları diğer tarafın ülkesine serbestçe girebilecekler, orada seyahat ve ikamet edebilecekler, yerleşebilecekler ya da orayı diledikleri zaman terk edebileceklerdir. Ayrıca karşılıklı olarak "En Gözetilen Ulus" (*the most favored nation*) kaydı düşülmüştür (Md. 1).

Diğer yandan, birbirinin ülkesinde mülk edinme (Md. 3), ticari faaliyette bulunma (Md. 4), şirket ve fabrika kurma (Md. 5), ithalat-ihracat yapma (Md. 10-24), gemi taşımacılığı faaliyetlerinde bulunma (Md. 25-33), miras bırakma (Md. 33), eşit vergilendirilme gibi haklar getirilmiş ve böylece bugünkü AB'deki serbest dolaşım tarzı bir durum oluşturulmuştur.

Türk ulus-devletinin (genel olarak ulus-devletin) azınlıklar politikası

1930 antlaşmalarının ardından 1933'te bir de "Samimi Anlaşma Belgesi" imzalayan taraflar, askerlik ve güvenlik konularında da işbirliği yapmaya karar verecekler ve "ortak sınırlarının karşılıklı olarak saldırıdan korunmasını güvence altına" alacaklardır. Dahası, 1933 ve 1934'te de ekonomik işbirliği antlaşmaları imzalayacaklardır.

Bütün bunlara rağmen, 1950'lerin başından beri süren Kıbrıs meselesi 1960'larda patlak verecek ve 1964 olayı ortaya çıkacaktır. Fakat bunu Kıbrıs'la değil, ulus-devletin azınlıklar politikasıyla izah etmek gerçeklere daha yakındır.

Burada, ulus-devlet (*nation-state*) kavramını tanımlayarak başlayalım. Ulusal devletle (*national state*) karıştırılmaması gereken ulus-devlet, inşa etmek istediği ulusun tek kimlikli olduğunu iddia eden ve bu nedenle de ülkedeki egemen etnik-dinsel kimlik dışındaki kimlikleri (alt-kimlikleri/*infra identities*) reddeden devlet türünün adıdır.[8] Ulus-devlet, bu alt-kimlikleri kimi yöntemlerle tasfiye eder. Bu topraklarda da bu yöntemler 1913'ten itibaren kullanılmıştır.[9] Bunları temel olarak üç kategoriye ayırabiliriz:

1) Asimilasyon: "Asimile edilebilir" olduğu düşünülen azınlıklara uygulanır. Millet Sistemi'nin etkisi altındaki Balkanlar ve Ortadoğu'da bunlar egemen dinden/mezhepten olanlardır. Türkiye için Türk olmayan Müslümanlar bu kategoriden sayılır. Nitekim Balkanlar ve Ortadoğu'da hâlâ fiilen hüküm süren 1454 tarihli Millet Sistemi'ne göre ulusal kimliğin en önemli hatta tek unsuru, din ve hatta mezheptir.
2) Etno-dinsel Temizlik: "Asimile edilemez" olduğu düşünülen gruplara uygulanır. Bunlar, çoğunluktan farklı dinden/mezhepten olanlardır. Türkiye için gayrimüslimler bu gruptandır. Bu yöntemin uygulanma türlerine hemen aşağıda geleceğim.
3) Karma Yöntem: Asimilasyon yapılamazsa/tutmazsa devreye etno-dinsel temizlik girer. Türk ulus-devleti Dersim'i

8 1789'da ortaya çıkan ulusal devlet, egemenliğin kaynağına tanrıyı veya kralı değil, ulusu oturtan devlet türünün adıdır. 1870'lerden itibaren ortaya çıkan ulus-devlet ise, egemenliğin kaynağına ulusu değil, ulus içindeki egemen etnik-dinsel grubu oturtur. Bkz. B. Oran, "Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet" kutusu, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar, Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2018, s. 13-15.

9 2014 tarihli konferansta yaptığım bu konuşmayı beş yıl sonra basılmadan önce gözden geçirirken, Türk ulus-devletinin azınlıklar politikasını çok daha ayrıntılı olarak anlatan yukarıdaki kitabımın (*Etnik ve Dinsel Azınlıklar*) 137-141 ve 233-327 sayfalar arasının okunmasını öneririm.

asimile etme umudunu yitirince, 1937-1938'de katliam ve sonrasında da tehcir uygulamıştır.

Mart 2005'te ise bu karma yöntem farklı bir biçimde yaşanmış, "Müstakbel Türk" olarak düşünülen ama asimile edilemeyeceği anlaşılan Kürtlere Genelkurmay bildirisi "Sözde Vatandaş" adını takarak bir tür "manevi tehcir" uygulamıştır.[10]

Burada bizi asıl ilgilendiren etno-dinsel temizliğe geri dönersek, bu politika gayrimüslim vatandaşlara başlıca üç biçimde uygulanmıştır: Arındırma, ürkütme, ayrımcılık.

a) Ülkeden arındırma yoluyla dinsel homojenlik

1913-1914 yıllarında Ege, Marmara ve Karadeniz Rumlarının tehciri yaşanmıştır, ki buna katliam da dahildir. 1915'teki Ermeni Tehciri tam bir kıyımdır. 1923'teki Türk-Rum Zorunlu Mübadelesi bu tehcirin bir başka adımıdır. 1964'te yaşanan Rumların sınırdışı edilmesi de bu başlık altında mütalaa edilmelidir.

b) Fiziksel saldırılar yoluyla ürkütme

1920 ve 30'larda Yahudilere yapılan saldırılar, 6-7 Eylül 1955 İstanbul ve İzmir Pogromu, 1980 ve 90'larda yaşanan Ezidi ve Süryani temizliği bu yönteme örnek oluşturur. Daha yakın dönemde gayrimüslimlere yönelik saldırılar arasında şunlar gösterilebilir: 1986, 1992, 2003 Sinagog saldırıları (İstanbul), 2006 Rahip Santoro cinayeti (Trabzon) ve Rahip Brunissen saldırısı (Samsun), 2007 Zirve Yayınevi katliamı (Malatya) ve misyonerlere saldırılar, 2007 Rahip Francini saldırısı (İzmir), Hrant Dink cinayeti (İstanbul), 2010 Rahip Padovese cinayeti (İskenderun). Ne yazık ki bu saldırılar listesi uzama-

10 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a, Cumhuriyet ve Kürtler*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 74-82.

ya devam etmektedir. Nitekim Protestan Pastör Andrew Brunson Nisan 2011'de İzmir'deki kilisenin avlusunda silahlı saldırıya maruz kalmıştır. (Sonra da "FETÖ ve PKK adına suç işlemek, casusluk yapmak" iddiasıyla Ekim 2018'de 3 yıl 1 ay 15 gün hapse mahkûm edilerek salıverilmiştir.)

c) Lozan ihlalleri ve yargı kararları yoluyla dinsel ayrımcılık

Lozan'ın hemen ertesinde gayrimüslimlere çeşitli meslekler yasaklanmış, bu barış antlaşmasının ilgili maddeleri ihlal edilmiştir.[11] Örneğin eczacılık (1924) ve doktorluk (1928) için "Türk bulunmak" şartı, devlet memuriyeti (1926) ve borsa acenteliği (1928) için "Türk olmak" şartı aranmıştır (L. 38, 39). 1924 yılında gayrimüslim avukatların tasfiyesi gerçekleşmiştir ki, bundan Rumlar % 75, Ermeniler % 73, Yahudiler % 43 oranında etkilenmişlerdir (L. 38, 39). Bunun ardından 1926-1927 yıllarında ticari şirketlerden gayrimüslimler tasfiye edilmiş (L. 38/1, 39/1, 2, 3, 4), 1932 yılında ise bazı sanat ve hizmetlerin "Türk vatandaşlarına tahsisi" sağlanmıştır.

Bu tarz baskılara ilaveten Süryaniler ve hatta diğer gayrimüslimler uluslararası hukuka aykırı olarak Lozan'dan "feragat"e zorlanmışlardır.[12]

Gayrimüslim azınlıklara Lozan'a rağmen yapılan çok çeşitli baskılar arasında şunlar da başlık halinde sayılabilir:

- Rumların 1924 yılında "Türk Ortodoks Kilisesi" yoluyla Fener Patrikhanesi üzerinden baskıya maruz bırakılması (L. 40).
- 1925-1930: İstanbul il sınırları dışına izinsiz çıkma yasağı (L. 38).

11 Aşağıda verilen Lozan (L.) madde numaraları, ihlal edilen maddelerin numaralarıdır.

12 Böyle bir feragatin uluslararası hukukta tamamen geçersiz olduğu konusunda bkz. B. Oran, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar...*, s. 237-238.

- 1925 yılında kilise nikâhı yasağı (L. 38, 40, 42, 43).
- 1923 yılından itibaren İmroz ve Bozcaada'daki yerel özerkliğin kaldırılması (L. 14).
- 1927-1951 ve 1964 yıllarında çeşitli uygulamalarla Rumca eğitimin yasaklanması (L. 40).
- 1928-2013 sürecinde Mardin'deki Süryani okullarının kapatılması (L. 38, 39, 40).
- 1930'lar ve 1960'larda yaygın biçimde uygulanan "Vatandaş, Türk Malı Kullan" ve "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları (L. 38, 39).
- 1934'te çıkan Soyadı Kanunu ile "yabancı ırk ve millet isimleri" kullanma yasağı getirilmesi (L. 39).
- 1941-1942 Amele Taburları ("Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı") ile gayrimüslimlere kural dışı tekrar askerlik yaptırılması (L. 38, 39).
- 1942'de Anadolu Ajansı'ndan Musevi memurların atılması (L. 39/3).
- 1942 Varlık Vergisi gibi olağanüstü ayrımcı bir uygulama (L. 38, 39).
- Gayrimüslimlerin ayrı bir "Ecanip [Yabancı] Defteri"ne kaydı (L. 38, 39).
- 1950'lerde gayrimüslim okullarına Lozan gereği verilen nakdi yardımların 1960'larda durdurulması (L. 41).
- Ayrımcılığı eşgüdümlemek için, devlet şemasında gözükmeyen Azınlık Tali Komisyonu'nun Aralık 1962'de kurulması (L. 39).
- 1964'te Rum okullarında sabah duasının yasaklanması (L. 40, 43).
- 1971'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması (L. 40).
- 1988'de "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği"nde gayrimüslimler için "yerli yabancılar" teriminin kullanılması (L. 38).
- 1983-2007 arasında gayrimüslim ve yabancı okullarına "Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu" müdür başyardımcısı atanması (L. 39).

- 1968'den itibaren her gayrimüslime gizli bir "soy kodu" uygulaması (L. 39, 40).1993'te Ermeni okullarında Ermenicenin yasaklanması (L. 40).
- Misyonerliğe ve Hıristiyanlığı yaymaya yasadışı müdahale (L. 39).

Lozan Antlaşması'nın idari kararlarla ihlalinin yanı sıra, yargı kararları yoluyla dinsel ayrımcılık da yapılmıştır:

- 1971, 1974, 1975 yıllarında ve 1936 Beyannamesi bağlamında Yargıtay kararlarında gayrimüslim vatandaşlar için "Türk Olmayanlar" ibaresi kullanılmıştır (L. 39, 42).
- 1996'da İstanbul 2. No'lu İdare Mahkemesi tarafından TC vatandaşı bir Rum öğretmene "yabancı uyruklu TC vatandaşı" denmiş ve bu karar Danıştay 12. Daire tarafından oybirliğiyle onanmıştır (L. 39, 40).

Sonuç: Ulus-devletin "prensip meselesi"

Yukarıdaki örneklerden de açıkça görülecektir ki Kıbrıs meselesinin 1964 olayıyla ilgisi, tetikleyici olmaktan ibarettir. 1964 Sürgünü bir "sistem" uygulamasıdır, çünkü Lozan'dan itibaren 1964'ün öncesi vardır ve sonrası olmuştur. 1964 Sürgünü, tehcirlerin sadece sonuncusudur. Söz konusu "sistem", ulus-devletin azınlıklar konusundaki temel politikasıdır.

1964 Rum Sürgünü ve Kıbrıs Sorunu: Bir Ötekileştirme Siyaseti Olarak Dış Politika

Alper Kalıber

Başbakan İsmet İnönü liderliğindeki zamanın Türk hükümeti, 16 Mart 1964 günü 1930 tarihli Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'ni[1] feshettiğini duyurduğunda modern Türk siyasal hayatında etkileri bugün de hissedilen bir büyük trajedinin perdesini aralıyordu. İlk bakışta iki egemen ülke arasındaki bir anlaşmayı sona erdirir gibi gözüken bu karar, aslında İstanbul'da bir kısmı nesillerdir yaşayan Yunan uyruklu Rumların burada barınmalarına, çalışmalarına, iş ve hayat kurmalarına imkân veren hukuki zemini tümüyle yok ediyor ve sınırdışı edilmelerinin önünü açıyordu. Farklı kaynaklardan gelen bilgilere göre 1964-1965 yılları boyunca yaklaşık 12.500 Yunan uyruklu İstanbullu Rum sürgün edildi.[2] An-

1 Türk ve Yunan liderler Atatürk ve Venizelos tarafından imzalanan 1930 Antlaşması, iki ülkenin vatandaşları için bazı önemli ayrıcalıklar getiriyordu. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın birinci maddesine göre: "taraflardan her birinin tebaaları, diğer tarafın ülkesine memleketin kanun ve nizamlarına riayet ederek mahalli tebaaların veya ecnebiler için hususi ahkam varsa en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarının tabi oldukları veya olacakları, herhangi mahiyette olursa olsun, takyitlerden başkalarına tabi tutulmaksızın, maazalik ecnebiler hakkındaki zabıta ahkamına halel gelmeksizin serbestçe girebilecekler, orada seyahat, ikamet edebilecekler ve yerleşebilecekler veyahut orayı her vakit terk edebileceklerdir." *Resmi Gazete*, sayı 1748, 15 Mart 1931.

2 Ecumenical Federation of Constantinopolitans, "*6 March 1964: The banishment of the Greek community of Istanbul through deportations and expatriati-*

cak İstanbullu Rum aileler, çoğunlukla hem Türk hem de Yunan uyruğunda olan kişilerden oluşuyordu. Dolayısıyla sayıları tam bir kesinlikle bilinemese de en az 30.000 Türkiye vatandaşı Rum'un akrabalarıyla birlikte Türkiye'den ayrıldıkları tahmin edilmektedir.[3] Bugün artık kesin olarak bilinen, bu büyük sürgünün, günümüzde nüfusu birkaç binle ölçülecek kadar azalmış olan İstanbullu Rumların Türkiye'deki varlıkları için sonun başlangıcı olduğu ve göçlerin 1970'li yıllar boyunca da devam ettiğidir.

Bu makale, zamanın Türk hükümetlerince yakından ilişkilendirilen Rum sürgünü ve Kıbrıs meselesinin, Türk milli kimliğinin ve onun "ötekilerinin" tanımlanmasında ve yeniden üretilmesinde nasıl birlikte araçsallaştırıldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Resmî devlet söyleminde bu iki konu arasında kurulan zorunlu, girift ilişki; biz ve onlar, milli olanla olmayan, meşru olanla olmayan gibi karşıtlıklar üzerinden toplumun bir kesiminin ötekileştirilmesini, hatta iç düşman ilan edilerek sınırdışına çıkarılmasını meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda örneğin, 1964-1965 yılları boyunca Türkiye'de resmî ve ana akım söylemde İstanbul Rum azınlığı, Kıbrıslı Türklere yapılan ve bütün bir Türk ulusunu tehdit ettiği öne sürülen saldırılarla açıkça ilişkilendirilmiştir. İstanbullu Rumlar, son derece boğucu bir hava içinde gazeteler ve köşe yazarları, gençlik örgütleri ve siyasetçiler tarafından hedef alınmışlar, neredeyse şeytanlaştırılmışlar, söylemsel lince, aşağılamaya, ekonomik ve siyasi izolasyona ve sonra da zorunlu sürgüne tâbi tutulmuşlardır.

1964 Sürgününü konu alan az sayıdaki çalışmada zamanın İsmet İnönü hükümetinin, Yunanistan'ı ve Kıbrıslı Rumları müzakereye zorlamak için Türkiye vatandaşı olmayan Rumları sınırdışına çıkarma kararı aldığı konusunda bir fikir birliği

---

on", 2014. Rıdvan Akar, bu rakamın yaklaşık 12.000 olduğunu belirtiyor; bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri* (4. baskı), (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), s. 14; ayrıca bkz. Kerem Karaosmanoğlu, "Reimagining minorities in Turkey: before and after the AKP", *Insight Turkey* 12:2, (2010), s. 197.

3 *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1964.

vardır. Buna göre, İstanbullu Rum azınlık, Yunanistan'ı Kıbrıslı Rumlara adadaki Türklere saldırılarını durdurmaları için baskı yapmaya zorlamak amacıyla Türk hükümetince bir tür koz ya da rehine olarak kullanılmıştır.[4] Bu literatür, zorla sınırdışı etmelere son derece eleştirel yaklaşsa da Türk hükümetinin resmî söylemde kurduğu 'Kıbrıs'ta Türklere saldırılar başladı, biz de bunun üzerine Türk-Yunan anlaşmasını iptal ederek Yunan uyrukluları gönderme kararı aldık" şeklindeki denklemi bir anlamda yeniden üretir niteliktedir. Oysa elinizdeki çalışma, varoluşsal bir tehdit olarak güvenlikleştirilen Kıbrıs sorununun, İstanbul Rumlarının sürgünü, dahası siyasi ve iktisadi alanlarda varlıklarının eritilmesi için araçsallaştırıldığını öne sürmektedir. Daha açık söylersek, Kıbrıs sorunu, Türkiyeli Rumların politik, toplumsal ve ekonomik açıdan yalnızlaştırılmaları, ötekileştirilmeleri, mülksüzleştirilerek sonunda büyük kısmının sürgün edilmeleri için bilinçli ve sistematik şekilde bir meşrulaştırma zemini olarak kullanılmıştır. Kıbrıs çatışmaları dolayımıyla yürürlüğe konan varoluşsal ve ivedi tehdit söylemi, toplu zorla sınırdışı etme gibi herhangi bir demokratik prensiple bağdaştırılamayacak son derece radikal bir uygulama için hükümetin ihtiyaç duyduğu "olağanüstü durumlar, olağanüstü tedbirler gerektirir" algısının yaratılmasını sağlamıştır. Nitekim Türk hükümeti, sınırdışı etme uygulamasına başlamak için 1930 Türk Yunan Sözleşmesi'nin öngördüğü altı aylık süreyi beklememiş ve olağanüstü hallerde sürgünün derhal başlamasını öngören 16. maddeyi yürürlüğe sokmuştur.

Başta Yunan uyruklular olmak üzere tüm İstanbul Rumlarının 1964-1965 döneminde devletten ve yaygın basından bir tür rehine ve içimizdeki düşman yabancı muamelesi gördükleri

4 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 11-17; Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974* (2. basım), (Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992); Samim Akgönül, *İstanbul Rumları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007); Ceren Sözeri, "Kıbrıs meselesinin rehineleri: basının gözüyle 1964 Sürgünleri", *Rum Olmak Rum Kalmak*, Hakan Yücel (der.), (İstanbul: İstos Yayınları, 2016); Rıdvan Akar, "Dış Politikanın Rehineleri: Rumların 1964'te Sürgün Edilmesi", *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*, (İstanbul: İstos Yayınları, 2012), s. 165-173.

açıktır. Ancak bu, Türkiye'deki Rum cemaatinin Kıbrıs'ta 1963-1964 yıllarında yaşanan toplumlararası çatışmalarla doğrudan ilişkilendirilmeleriyle mümkün olabilmiştir. Türkiye'deki Rum azınlıkla Kıbrıslı Rumların aynı etnik, dinî ve kültürel köklerden geldiklerinin vurgulanması, Türkiye'deki Rumların Kıbrıslı Rum "teröristlere" mali yardım gönderdiklerinin sıkça dile getirilmesi, Rum azınlığın Osmanlı zamanından beri Türkiye'yi kuşatan "beşinci kol" olarak gösterilmesi, Batı Trakyalı ve Kıbrıslı Türklerin içinde bulundukları yoksulluk ve "sefaletin" İstanbullu Rumların servetleri ve refahıyla karşılaştırılması, Rum azınlığı adeta Kıbrıs'ta yaşanan şiddetin faili konumuna yerleştiren kamusal söylemin temel unsurlarıdır. Ayrıca bilhassa İstanbullu Rumların ülkeden kovulmasına dönük hazırlıkların aslında 1964'ten çok önce başladığına, bu konuda resmî makamlarda 1950'li yıllarda oluşmuş bir karar bulunduğuna ilişkin birçok verinin olduğu görülmektedir.[5] 1962 yılında azınlıkları milli güvenliğe tehdit olarak gören Azınlık Tali Komisyonu'nun gizli bir başbakanlık genelgesiyle kurulması,[6] Türkiye'deki Yunan uyruklulara uygulanan vergi rejiminin 1963 yılından itibaren değiştirilmesi ve Türkiye'de yaşayan yabancı uyrukluların yirmiden fazla mesleği icra etmelerini yasaklayan 1932 tarihli kanunun yeniden canlandırılması bu hazırlıklardan bazılarıdır.

5 Bu konuda Rıdvan Akar'ın aktardığı bir anekdot çok çarpıcıdır. Buna göre Demokrat Parti liderlerinin yargılandıkları Yassıada duruşmalarında 6-7 Eylül 1955 pogromu sırasında Tümgeneral olan Refik Tulga şu şekilde bir ifade verir: "Sabık cumhurbaşkanı Kıbrıs'taki gelişmeleri bir kendine saygı meselesi olarak görüyor ve iç siyaset meselesi olarak değerlendiriyordu. Bu konuda bir mağlubiyetin iç siyasette bir yenilgi olarak telakki edileceğini ifade ediyordu. Gerçekleştirdiğimiz tartışmalarda İstanbul Rumlarına, özellikle de ciddi bir mal varlığına sahip olan ve sayıları 30 bini bulan İstanbul'daki mukim Yunan tebaalı Rumlara ve elbette Patrikhaneye baskı uygulanması gerektiğini ısrarla belirtmişti. Hatta 1957'de Napoli'ye gitmeden önce veda için kendisini ziyaret ettiğimde bana 'Amerikalı komutana bizim çok aktif tedbirler almak istediğimizi söyle. İstanbul'da Rumlar var. Dahası sayıları 30 bini bulan ve ciddi malvarlığı bulunan Yunan uyruklular var, Patrikhane var. Biz bütün bunları vatanımızdan kovacağız ve onlar aleyhine çok aktif tedbirler alacağız. NATO komutanına bunu bildir.'" Akar, "Dış politikanın rehineleri", s. 167.

6 Burçin Belge, "Komisyon Sivilleşti, Faaliyetleri Sürüyor", Bianet https://bianet.org/bianet/siyaset/30088-komisyon-sivillesti-faaliyetleri-suruyor, erişim tarihi: 23 Şubat 2004.

Gerçekçi (Realist) Uluslararası İlişkiler (Uİ) kuramı, iç ve dış siyasal süreçler arasında geçişsiz bir ayrım gözetir ve bu katı ayrımı, "herhangi bir geçerli uluslararası ilişkiler kuramının başlangıç noktası" olarak değerlendirir.[7] Hiyerarşi, koşulsuz devlet otoritesi ve egemenliğiyle biçimlenen iç siyasetin temel kurucu prensibiyken, anarşi, devlet üstü bir zorlayıcı aktörün olmadığı uluslararası düzenin belirleyici unsurudur. Bu yaklaşım, Realist kuramcıların tamamen devlet merkezci bir pratikler bütünü olarak değerlendirdikleri dış politikaya bakışlarını da belirler. Buna göre dış politika, devletlerin dış kaynaklı "ideolojik, askerî ve ekonomik tehditlere"[8] karşı geliştirdikleri rasyonel siyasetler ve pratikler toplamıdır. Egemen, özerk ve tek sesli anlamında üniter aktörler olarak tasavvur edilen devletleri birbirlerine bağlayan bir köprü niteliğindedir. Böylelikle dış politika, iç siyasal süreçlere, devletlerin iç siyasal niteliklerine örneğin devlet kimliğinin ve özerkliğinin yeniden üretimine dahil olmayan, dışsal bir süreç olarak kabul edilir. Zaten Gerçekçi Uİ kuramı için işlevleri itibariyle özdeş yapılar olan devletlerin, sürekli yeniden inşa edilen kimlikleri olduğundan söz etmek mümkün değildir. İçerisi ve dışarısı arasında kurulan kategorik ayrıma dayanan bu dış politika yaklaşımı, ileride de değineceğimiz gibi ulus-devleti ve siyasal bir cemaat formu olarak ulusu önceleyen, ayrıcalıklaştıran tarih anlayışını konsolide etmeye hizmet etmektedir. Halbuki, birçok eleştirel kuramcının gösterdiği üzere iç ve dış siyasal süreçler birbirleriyle "bütünüyle ilişkili" ve hatta karşılıklı olarak birbirlerini etkiler, oluşturur niteliktedir.[9] Bilhassa sosyal inşacı ve post-yapısalcı Uİ kuramları, dış politik süreçlerin, devlet kimliğinin ve

7 Stanley Hoffman, *The state of war: essays on the theory and practice of international relations* (New York: Praegen, 1965), s. 13.

8 David Campbell, *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998), s. 36.

9 John M. Hobson, "What's at stake in bringing international sociology back into international relations? Transcending chronofetishism and tempocentrism in international relations", S. Hobden ve John M. Hobson (der.), *Historical Sociology of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 16.

bu kimliğin meşruiyetinin yeniden üretilmesi sürecine dışsal değil içkin olduğunu vurgular. Örneğin, post-yapısalcı kuramcılar için dış politika, devletin dışa dönük ve rasyonel eylemleri olmaktansa milli kimliğin ve iç siyasal tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimine içkin ayrımcı, disipline edici ve güvenlikleştirici (*securitising*)[10] söylemsel pratiklere tekabül eder.

Dış politikayı, "sınır üreten ve disiplin edici pratikler"[11] olarak değerlendiren post-yapısalcı yaklaşımdan yola çıkarak elinizdeki çalışma, dış politik meselelerin devletlerce güvenlikleştirici söylem ve eylemlerle iç ve dış "ötekilerin" belirlenmesinde ve ilan edilmesinde nasıl işlevselleştirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. İstanbullu Rumların toplu olarak ülke dışına çıkarılmaları gibi normal demokratik prosedürler içinde meşrulaştırılması olanaksız bir tasarrufun, Kıbrıs'ta yoğunlaşan çatışmalar bağlamında yaratılan bir olağanüstü durum algısıyla nasıl "haklılaştırıldığını" incelemektedir. Post-yapısalcı dış politika yaklaşımı, dış politik olgu ve olayların, devletin resmî söyleminde tarif ediliş biçimlerinin, içeride milli kimliğin inşasına, ulusun "ötekilerinin" tarif edilmesine, toplumun milli dava olarak nitelenen konularda seferber edilmesine ve etnik, dinsel ya da siyasal açıdan azınlığı teşkil eden toplumsal grupların "farklı", toplumlarına "yabancı" ve hatta tehlikeli unsurlar olarak temsil edilmelerine içkin olduğunu önermektedir. Bu kapsamda Türkiye'de zamanın resmî ve ana akım söyleminde birbirleriyle yakından ilişkilendirilen Rum sürgünleriyle Kıbrıs ihtilafının, Türk milli kimliğinin ve onun "ötekilerinin" tanımlanmasında nasıl araçsallaştırıldığını kavramamızı mümkün kılmaktadır. Ancak post-yapısalcı kuram, sonuç bölümünde tartışacağım gibi İstanbullu Rumların, neden görece daha yumuşak ötekileştirme pratiklerine maruz bırakılmak yerine sınırdışı edildiklerini yeterince açıklayamamaktadır. Ben-

10 Güvenlikleştirme (*securitisation*), özünde siyasi olan konuların "olağanüstü eylemler gerektiren" varoluşsal tehditler ve özel bir öncelik verilmesini gerektiren meseleler olarak kurulduğu bir "konuşma eylemi" olarak tanımlanabilir. Bkz. Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis* (Boulder CO: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. 23-24.

11 Campbell, *Writing security*, s. 62.

zer şekilde analizi, dönemin güvenlikleştirme ve kimlik söylemleriyle sınırlamak, sürgünün ekonomi politiğini yeterince anlamımıza imkân tanımamaktadır.

Bu çalışmada öncelikle devletlerin dış politik olaylara dair temsiliyet ve söylem biçimlerinin, "milli ben"in ve onun ötekisinin/ötekilerinin oluşturulmasında ve yeniden üretiminde nasıl işlevselleştirildiğini tartışacağım. Bir başka deyişle dış politikanın, içerideki ve dışarıdaki güvenlikleştirilmiş ötekilere karşı homojen ve tek ses olarak bir milli "ben"in yaratılmasında ve idame ettirilmesinde oynadığı rol üzerinde duracağım. Makalenin ana gövdesini, 1964 Sürgününün çeşitli boyutlarıyla incelenmesi ve Kıbrıs'ta yaşanan çatışmalarla nasıl ilişkilendirildiğinin tartışılması oluşturuyor.[12] Bu bağlamda ayrıca Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'ne yönelik baskılar, medya ve siyasetçilerce kullanılan Rum karşıtı söylemler, bazı öğrenci örgütlerinin Rum karşıtı kampanyaları ve Rumları ekonomik hayattan silmeye yönelik politikalar da incelenecektir. Sonuç bölümünde ise post-yapısalcı dış politika kuramının, neden Rumların zorla toplu sürgüne maruz kaldıklarını açıklamak konusunda eksik kaldığı ve bu açığın nasıl kapatılabileceği tartışılacaktır.

Ulusun ve ötekilerin inşası: Bir ötekileştirme siyaseti olarak dış politika

Geleneksel Gerçekçi Uİ kuramında dış politika, önceden belirlenmiş olan ulusal hedef ve çıkarları gerçekleştirmek ve milli güvenliği güvence altına almak amacıyla devlet seçkinlerince uygulanan diplomatik pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılır. Buna göre dış politika, kendi bencil çıkarları peşinde koşan devletlerin anarşik uluslararası düzen içinde diğer devletlere karşı yürüttükleri "dışarısına" yönelik politikalar ve rasyonel seçimler bütünüdür. Realizm, dış politikayı dışarıdan kaynak-

12 İstanbullu Rumların sınırdışı edilmeleri 1964'te başladı ve 1965'te de devam etti. Ancak bu yazıda ilgili yazında kabul gördüğü üzere "1964 Rum Sürgünü" ifadesini kullanacağım.

lanan güvenlik tehditlerine, şiddete ve belirsizliğe karşı yurttaşların devletleri tarafından korunduğu bir tür yaşamsal savaş alanı olarak görme eğilimindedir. Zira uluslararası alan, herkesin herkesle boğazlaştığı bir doğa durumu (*state of nature*) olarak tariflenir. Bu doğa durumuna son verecek daha yüksek bir otoritenin, mesela bir dünya hükümetinin yokluğunda devletler, askerî, siyasi, ekonomik rekabete dayalı anarşik sistemde kendi güvenlik ve refahlarını kendileri sağlamaları gereken ve buna sürekli ihtiyaçları olan yapılar olarak düşünülür. Bunu yeterince iyi yapamayan, anarşik uluslararası düzenin koşullarına adapte olamayan devletler, başarısız olacak ve "kendilerini tehlikeye açık hale getireceklerdir" [13] Bu fazlasıyla güvenlikleştirilmiş dış politika yaklaşımı, ulus-devletin özerk, egemenliği tartışılmaz ve ontolojik açıdan verili bir özne olarak kurulmasını kolaylaştırır ve meşrulaştırır. Devletler, temel aktörleri oldukları varsayılan "uluslararası sistemin işleyişini, yapısını ve başlıca özelliklerini anlamak için" kilit önemdedirler.[14] Bununla uyumlu olarak uluslararası ilişkiler de kimlikleri zaten oluşmuş, tamamlanmış ve sabit olan devletler arasındaki ilişkiler olarak tasavvur edilir. Gerçekçi kuram için işlevleri itibariyle özdeş yapılar olan devletlerin, sürekli yeniden inşa edilen kimlikleri olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Realistlere göre hiyerarşik iç politikayla anarşik uluslararası siyaset, birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmış, farklılaşmış alanlardır ve farklı değişim kanunlarına tâbidirler. Devletin, "güç mücadelesinin her dönem ve zeminde evrensel olarak geçerli olduğu" anarşik uluslararası sistemde varlığını sürdürebilmesi, onun iç siyasal alanda doğa durumuna son verme güç ve yeteneğine bağlıdır.[15] Bir başka deyişle devlet, anarşik düzenden kaynaklanan tehlikelere karşı kendisini ve vatandaşlarını koruyabilmek için içeride son derece güçlü olmalıdır. Böylelik-

13 Kenneth Waltz, *Theory of international politics* (New York: McGraw-Hill, 1979), s. 102.

14 E. Fuat Keyman, *Globalization, state, identity/difference: toward a critical social theory of international relations* (Prometheus Books, 1997), s. 56.

15 Hans Morgenthau, *Politics among nations* (New York: Knopf, 1985), s. 328-329.

le devletin iç siyasette sınırlanamaz ve koşulsuz bir egemenliğe sahip olduğu, uluslararası siyasette tek karar alıcı özne haline geldiği bir kuramsal yapıyla karşı karşıya geliriz. İçerisi ve dışarısı arasında kurulmuş böylesi kategorik bir ayrıma dayanan gerçekçi kuram ve dış politika anlayışı, ulus-devleti ve siyasal bir cemaat formu olarak ulusu önceleyen, ayrıcalıklaştıran bir siyasi tasavvuru ortaya koymaktadır. Devletin ve devlet gücünün bu şekilde kavramsallaştırılması, tam da devlet bekası ve milli çıkarlar adına her türlü disipline edici ve baskıcı politikaların, güvenlikleştirici iç ve dış siyaset söylemlerinin meşrulaştırılmalarına hizmet etmektedir.

Bu nedenle gerçekçi okulun vaz ettiğinin aksine iç ve dış siyaset alanlarının, karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkiledikleri dahası birbirlerini nasıl oluşturdukları, birçok pozitivizm sonrası eleştirel kuramın temel araştırma alanlarından olagelmiştir. Örneğin, post-yapısalcı Uİ kuramı, içerisi ve dışarısı, biz ve onlar, yerli olanla yabancı olan ve benzeri arasında çizilen sınırların nasıl tarihsel ve siyasal olarak oluşturulduğunu ve yeniden üretildiğini göstermeyi amaçlar.[16] Bilhassa dış politik olay ve olguların temsiliyet ve dile getiriliş biçimlerinin, belirli bir devlet kimliğinin inşasında ve yeniden üretilmesinde nasıl işlevselleştirildiklerini araştırır. Post-yapısalcılar için dış politika, hem en genel anlamıyla devlet kimliğinin ve meşruiyetinin hem de belirli bir dönemde iktidar ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi süreçlerinin ayrılmaz bir unsurudur. Dış politika söylemiyle "dışarısı" ve "içerisi" arasında sınırlar çizilir ve tahkim edilir, siyasi meşruiyetin standartları belirlenir, belirli tarih yorumları ayrıcalıklaştırılır, alternatifler marjinalleştirilir.[17] Bu nedenle dış politika, kimliği verili ve önceden kurulmuş olan devletlerin diğer devletlerle ilişkileri kapsamındaki dışsal ve rasyonel girişimleri olarak değil, bu kimliğe karşı çıkan "içerideki" unsurların bir güvenlikleştirme söylemiyle

16 William E. Connolly, *Identity/difference: democratic negotiations of political paradox* (Ithaca: Cornell University Press, 1991); Campbell, *Writing security*; R. B. J. Walker, *Inside/outside: international relations as political theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

17 Campbell, *Writing security*, s. 68.

"dışarısıyla" özdeşleştirilen tehlikelerle ilişkilendirildikleri pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılır.

Dolayısıyla post-yapısalcı Uİ kuramına göre dış politika, devletlerin, iç ve dış ötekilerin tanımlandığı ve topluma duyurulduğu dışlayıcı ve disipline edici söylemsel edimlerine ve hatta eylemlerine tekabül eder. Dış politika söyleminde "biz" ve "onlar" arasındaki ayrım sıkça vurgulanır ve milli kimlik, "zamandan münezzeh ve ebedi" ve ötekiyle karşıtlık içinde tanımlanan bir değer olarak kurulur.[18] Devletin ulusal dış politika söylemi, "ben"in tehditkâr "öteki"ne göre tanımlandığı ötekileştirme stratejileri ile işlev görür. "Ben" ve "öteki"nin birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak kurulmaları, iktidar sahiplerinin bazı toplum kesimlerini ve/veya kimlikleri iç ve dış ötekiler olarak marjinalleştirmelerini kolaylaştırır. Sonuçta farklı olan, tutarlı ve tekleşmiş bir milli kimlik nosyonu adına bir tehdit ve tehlike söylemiyle inkâr edilir, reddedilir. Toplumun homojenleştirilmesi pratikleri, "içerisi"/"dışarısı", "biz" ve "onlar", "meşru" olanla olmayan ve "milli" olanla olmayan arasında katı sınırlar çizilmesiyle yürürlüğe konur. 1964 Sürgünü vakasında olduğu gibi İstanbullu Rumların millet için tehdit ve tehlike olduğunu vaz eden dış politika söylemiyle bu neviden ikili karşıtlıklar yeniden üretilir ve içerideki "ötekiler" sessizleştirilir, marjinalleştirilir ve hatta şiddetle cezalandırılırlar. İleride göreceğimiz gibi Kıbrıs sorununun varoluşsal ve ivedi bir tehdit kaynağı olarak temsili, toplu sürgün gibi Rae'nin deyimiyle bir "patolojik homojenleştirme"[19] stratejisi anlamına gelen toplu sınırdışı etme siyaseti için toplumsal rıza üretilmesini, en azından itiraz gelmemesini sağlamıştır.

Realist Uİ kuramı, iç ve dış politikayı birbirlerinden tümüyle soyutlanmış alanlar olarak kavramsallaştırırken devletin dış politik söylemlerinin bu ikili karşıtlıklara dayanması olgusunu gizler. Ancak milli kimlik ve "millilik" bilinci hep ulusun kendisini diğerleri gibi bir ulus olarak duyumsayacağı bir uluslararası bağ-

18 Karaosmanoğlu "Reimagining minorities in Turkey", s. 195.

19 Heather Rae, *State identities and the homogenisation of peoples* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

lama referans verme ihtiyacındadır. "Milliyetçiler uluslararası bir dünyada yaşarlar ve ideolojileri de uluslararası bir ideolojidir. Diğer ulusların dünyasını sürekli olarak gözlemlemeselerdi milliyetçilerin, kendi uluslarının ulus olmanın evrensel kaidelerini yerine getirdiğini iddia etmeleri mümkün olmazdı."[20] Milletlerden oluşan bir uluslararası dünya tahayyülü, ulusal olanla olmayan arasında net sınırlar çizmeyi, her ulusun diğer uluslar içinde farklı bir kimlik olarak kendisini görmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla bu "ulus-devletler ve milliyetçilik çağında"[21] yabancı olan, salt "bize" (milli kimliğe) tehditkâr bir öteki değil aynı zamanda "bizden" olmayanın özelliklerini kendisinde simgeselleştirendir. Julia Kristeva'ya göre[22] ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte yabancı olanın "modern, kabul edilebilir ve apaçık" bir tanımı oluştu. Buna göre artık yabancı, içinde olduğumuz devlete ait olmayan, bizimle aynı uyruğa tabi olmayandır.

Yeni bir toplumsallık ve aidiyet biçimi olarak modern yurttaşlık olgusunun "yeni bir dışarıdakiler kategorisi" yarattığı, bu kategorinin "bir başka devletin üyesi olan yabancılardan ve ayrıca devlet içinde 'yurttaş olmayan' tanımlamasına giren kişilerden"[23] oluştuğu söylenebilir. İçduygu ve Kaygusuz'un ifadesiyle "ulusal yurttaşlık kavramı sayesinde devletler, 'topluluğun üyeleri olarak kimin içeride kalacağına ve kimin dışarıda olacağına' karar verirler".[24] Devletlerin dış politika söylemleri ve pratikleri, genellikle "içerideki yurttaşlık siyaseti"nin bir parçasını oluştururlar; "zira yurttaşlar ile yabancıları birbirinden ayıran kültürel ve etik ideolojik sınırların çizilmesini ve devamlı kılınmasını sağlarlar".[25] Türk hükümetinin, aynı top-

20 Michael Billig, *Banal nationalism* (Londra: Sage, 1995), s. 80.

21 *A.g.e.*, s. 79.

22 Julia Kristeva, *Strangers to ourselves* (Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf, 1991), s. 96.

23 Jonathan P. G. Bach, *Between sovereignty and integration German foreign policy and national identity after 1989* (Berlin: Lit Verlag, 1999), s. 59-60.

24 Ahmet İçduygu ve Özlem Kaygusuz, "The politics of citizenship by drawing borders: foreign policy and the construction of national citizenship identity in Turkey", *Middle Eastern Studies* 40:6, 2004, s. 30-31.

25 A.g.m., s. 29.

luluğa mensup kişiler arasında yurttaşlığa bağlı apaçık bir ayrım gözettiği 1964 Sürgün kararı, tam da bu anlayışın örneğidir. Türk yönetici eliti, böylesi bir kararın Rum toplumunun tamamını etkileyeceğinin farkında olsa da resmî düzlemde yalnızca Yunan vatandaşlığına sahip Rumlar veya Türk vatandaşı olmayan Rumlar hedef alındı. Böylelikle yurttaşlık, Türk devletinin dahil etme/dışlama pratiklerini ve "ötekileştirme" stratejilerini uygulamaya koyduğu ve kamuoyu nezdinde meşrulaştırdığı hukuki ve söylemsel bir kategori olarak işlevselleştirildi. Yurttaşlık kategorisinin önemli bir kimlik olarak pekiştirilmesi, "ben" ile "ötekinin" ulusal olanla veya vatandaşlıkla sıkı sıkıya ilişkilendirilerek tanımlanması sonucunu doğurdu. Bu durum modern siyasette milliyetçi anlatının "toplumsal kimliğin kurucu unsuru ve siyasetin icra edildiği bağlamın zemini olarak"[26] merkezileşmesine yol açtı.

Devletler ben ve öteki kavramlarını içinde barındıran milliyetçi anlatıları genellikle dış politika söylemleri aracılığıyla telaffuz ederler ve yayarlar. Bu söylemler, hem uluslararası hem de içerideki toplumu hedef alır ve bütünleşik ve organik bir totalite olarak ulus tahayyülünün yaratılmasını sağlar. İç siyasi toplumun bütünleşmiş bir topluluk olarak inşası ve sürdürülmesi, devlete bu "hayalî" birliğin yegâne temsilcisi ve göstergesi olarak hem iç hem dış siyaset bağlamlarında söz sahibi olma imkânını tanır. Bu amaçla devlet aygıtının tehlike, tehdit ve anarşinin dışsallaştırıldığı ve "dışarısının" karakteristik özellikleri olarak tahayyül edildiği bir uluslararası siyaset imgesini inşa etmesi gerekir. İç iktidar ilişkilerinin sürdürülmesini arzu eden devlet aygıtı, devletler arası sistemin kaotik olduğu öne sürülen doğasından kaynaklanan tehlikeler ve tehditler aracılığıyla içerideki toplumu disipline eder. Ulusun gerek içerideki gerekse dışarıdaki "düşman ötekileri", dış politika yoluyla dile getirilen tehlike söylemleri sayesinde iç içe geçmiş olur.[27] İçerideki tehditkâr öteki ya da ötekiler, dışarıdaki ötekilerle açıkça ilişkilendirildiklerinde bu durumun ima ettiği

26 Bach, *Between sovereignty and integration*, s. 44.

27 Campbell, *Writing security*.

tehdit çok daha büyür, acil ve "olağanüstü önlemler alınmasını" gerektirir. Bu tür durumlarda ulus, güvenlikleştirme siyasetiyle iç ve dış tehditlere karşı çok daha kolay seferber edilebilir. İstanbullu Rumların kamusal söylemde Kıbrıs'ta Türkleri "katleden" Rumlarla sıkça özdeşleştirilmeleri, ulusun bünyesinden atılmaları gereken "çıban başları" oldukları algısını yaygınlaştırmaya hizmet etmiştir.

Sonuç olarak sınır kurucu ve disipline edici bir pratik olarak devletlerin dış politika söylemlerinin iki temel işlevi olduğu iddia edilebilir: İlki, buyurgan bir kimlik ve nosyon olarak milli bütünlüğü ve milli "biz"i güçlendirmek. Bu, çoğunlukla sınırları ve muhtevası açıkça tanımlanmış milli kimliğe dahil edilmeyen ya da edilemeyen toplumsal grupların (etnik, dinî, siyasi vb. azınlıkların) aleyhine gelişen bir süreçtir. İkincisi, "içerisi" "dışarısı", "biz" ve "onlar", "yerli" ve "yabancı" arasında kurulan katı sınırları "normalleştiren", doğallaştıran bir illüzyon yaratmak. Böyle düşünüldüğünde dış politika, siyasal/toplumsal düzlemde devletin kurduğu yönetim aklının ve teknolojisinin önemli bir unsurudur ve dolayısıyla iç iktidar ilişkileriyle yakından ilgilidir.[28] Türkiye'de resmî ve ana akım söylemde "milli dava" olarak tanımlanan ve Rum Sürgünüyle doğrudan ilişkilendirilen Kıbrıs sorunu, dış politika retoriğinin bu iki işlevini mükemmelen gösterir niteliktedir.

Bir "milli dava" ve milli güvenlik sorunu olarak Kıbrıs

Milli dava kavramı, Türkiye'de kamusal söylemde siyasi elitler tarafından herhangi bir dış politik meselenin hayati öneme sahip olduğunu vurgulamak ve toplumdan politikalarına sorgusuz sualsiz bir destek talep etmek amacıyla sıkça kullanılır. Türkiye'de toplumun kolektif hafızasında bu kavramla en çok özdeşleşen konu Kıbrıs meselesidir. Bir konunun, "milli da-

28 Thomas Diez, "The imposition of governance: transforming foreign policy through EU enlargement", COPRI IIS Working Papers, http://www.copri.dk/publications/workingpapers.htm, 2000.

va" olarak tanımlanması ve bu şekilde sabitlenmesi, devlet seçkinlerinin konuyla ilgili söylem ve siyasetlerinin sorgulanmasını ve eleştirilmesini önlemeye ve konunun demokratik tartışma süreçlerinden soyutlanmasına yarar. Hükümetler, milli dava olarak ilan ettikleri konularda toplumun tüm bireylerinden "sorunsuz" bir birliktelik oluşturmalarını beklerler ve böylelikle içeride sessizliği güvence altına almak isterler.[29] Türkiye'de Kıbrıs meselesi, 1950'li yılların başlarından itibaren kamusal ve resmî söylemde gittikçe artan bir yoğunlukla "milli dava" olarak tanımlanmış ve her bireyden bu davayı sorgusuzca sahiplenmesi beklenmiştir. Toplumun diğer kesimlerinden olduğu gibi İstanbul'daki Rum cemaatinin üyelerinden de özellikle de Rum gazeteciler, din adamları ve entelektüellerden "Türkiye'nin Kıbrıs pozisyonunu cansiperane şekilde desteklediklerini"[30] beyan etmeleri beklenmiş, bu beklenti Kıbrıs ihtilafının buhran boyutlarına ulaştığı zamanlarda açıkça dile getirilmiştir. Hatta bu konuya yaklaşımları yeterince "vatanperver" bulunmadığında yahut "bölücü"[31] olarak değerlendirildiğinde İstanbullu Rumlar ve Fener Patrikhanesi gibi kurumlar, basın yoluyla uyarılmışlar, varlıkları ve statüleri sorgulanmış ve sadakatsizlikle suçlanmışlardır. Bilhassa 6-7 Eylül 1955 ya da 1963-1964 Kıbrıs çatışmaları gibi kriz zamanlarında Rum patriğinden Türkiye lehine krizlere müdahil olmasının beklendiği, tutumu hakkında patrikten basın yoluyla hesap sorulduğu görülmektedir.[32]

"Milli dava" söylemi, içinde "milli" olanla "gayri-milli" olan arasında *a priori* bir ayrım barındırır ve etnik, dinî ve siyasi azınlık gruplarının "gayri-milli" unsurlar olarak ilan edilerek aşağılama ve ayrımcılıktan toplu sürgüne uzanan yaptırımlara maruz kalmalarına yol açabilir. 1964 Rum Sürgününde toplumun bir kesimi ağır bir güvenlikleştirme edimiyle iç düşman haline getirilmiş ve siyasi otorite, toplumdan olağan koşullarda meşru sayılmayacak eylemlerini Kıbrıs'taki şiddetli ça-

29 Campbell, *Writing security*, s. 35.

30 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 254.

31 *A.g.e.*, s. 255.

32 *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1963 ve 1 Ocak 1964.

tışmaları öne sürerek onaylamasını beklemiştir. Kıbrıs meselesine Türkiye'de sivil/askerî bürokratik seçkinlerce "özellikle ve öncelikle" bir güvenlik sorunu olarak bakılmış, bu konu, uzun yıllar teknokratik, otoriter ve militarist bir dille siyasetsizleştirilmiştir. Konuya dair resmî politikalar, "milli dava" ve "milli güvenlik" söylemiyle siyasi tartışma ve eleştiri süreçlerinden âri tutulmuştur. Sıkça başvurulan ana vatan-yavru vatan metaforuyla Kıbrıslı Türklerle anavatanda yaşayan Türklerin güvenliklerinin özdeşleştirilmesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'yle Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik ve kaderlerinin birbirinden ayrılamazlığı, jeopolitik, coğrafi, ekonomik ve kültürel açıdan Kıbrıs adasının Anadolu'nun doğal uzantısı ve devamından ibaret olduğu, Doğu Akdeniz'deki merkezî ve hâkim konumundan ötürü Kıbrıs adasının Türkiye'nin ulusal güvenlik ve savunması açısından arz ettiği yaşamsal önem, Kıbrıs'ın ticaret ve su yollarının, petrol hatlarının birbirleriyle çakıştığı noktalardaki hâkim konumu, adanın jeopolitik bir hazine veya bir yüzer askerî üs olarak temsili, kuşatılma/çevrelenme korkusunun sürekli ve ısrarla dile getirilişi, Kıbrıs'a ilişkin geleneksel resmî ve ana akım söylemlerde sıkça başvurulan temalar arasındadır. Farklı tarihsel dönemlerde dünya konjonktüründeki ve Türkiye siyasetindeki değişimlere bağlı olarak bu temalardan bir ya da birkaçının öne çıkarıldığı ve söylemin genel hatlarını belirler hale geldiği görülür.[33] Ayrıca Kıbrıs ihtilafının uzun tarihi, Türk milletinin dışarıdaki düşmanlarıyla özdeşleştirilen iç "ötekiler" keşfetmenin örnekleriyle doludur. 1940'ların sonlarından 1990'lara uzanan dönemde "komünistlerle" (ki Soğuk Savaş boyunca bu terim Türkiye'de solcu olan ve yeterince milliyetçi görülmeyen herkesi kapsayabiliyordu) birlikte Rum cemaatine Kıbrıs'ta Türkiye'nin düşmanlarıyla işbirliği yapma kuşkusuyla bakıldı ve Kıbrıs bu kesimlere baskı aracı olarak işlevselleştirildi. Söz konusu toplumsal kesimler, en uç örneğini İstanbullu Rumların zorla sınırdışına çıkarılmalarında gördüğümüz bir dışlama, sessizleştirme siyasetine tabi tutuldu-

33 Alper Kaliber, "Türkiye'de güvenlikleştirilmiş bir alan olarak dış politikayı yeniden düşünmek: Kıbrıs örneği", *Uluslararası İlişkiler*, 2:7, 2005, s. 31-60.

lar ve "aşırı güvenlikleştirilmiş" Kıbrıs ihtilafı, bu gruplara siyasal alanın daraltılmasında, onların milli ve meşru olanın dışına itilmelerinde önemli bir rol üstlenmiş oldu.

1964 Rum Sürgünü: Tam olarak ne oldu?

Bu makalede gösterdiğim üzere özellikle de 1964 başlarından itibaren Türkiye'de resmî ve ana akım söylemde Kıbrıs ihtilafında yaşananlarla zamanın İsmet İnönü hükümetinin Rum azınlığa yönelik politikaları arasında doğrudan bir bağ kurma yaklaşımı hâkimdir.[34] Bu nedenle o sıralarda adadaki siyasi duruma ve bunun Türkiye'deki yansımalarına göz atmak faydalı olabilir. 30 Kasım 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makaryos, 1960 tarihli kurucu anayasanın 13 maddesinin değişmesini önerdi. Makaryos, bu anayasal değişikliklerle Kıbrıslı Türk ve Rumların eşitliği ilkesine dayanan iki toplumlu yapıyı, Kıbrıslı Türkleri azınlık statüsüne indirgeyen çoğunlukçu bir yönetim sistemiyle değiştirmek istemekteydi.[35] Kıbrıs Türk toplum liderliği ve Türkiye hükümeti, bu değişiklikleri, Enosis'e yol açacağı gerekçesiyle kabul edilemez buldular. Kıbrıslı Türklerin, anayasal değişiklikleri açıkça reddetmelerinin hemen ardından 21 Aralık 1963'te Kıbrıslı Rumların, "kanlı Noel" olarak anılan saldırıları başladı.[36] Bu tarihle birlikte 1964 yılının önemli bir bölümü boyunca önde gelen Türk gazetelerinde Kıbrıs çatışmaları, manşetlerde ya da ilk sayfa haberleri olarak yer aldı. Gazeteler, vahşice öldürülen, kaybolan ve kaçırılan Kıbrıslı Türklerin ya da kuşatılan, açlığa terk edilen köylerin haberlerini hemen her gün ilk sayfalarından duyurdular "Kıbrıs'da 12 Türk öldürüldü ve 50 kişi yaralandı",[37] "Türk kesiminde erzak azaldı, açlık başladı",[38] "Kıbrıs'ın köyleriyle her

34 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 17-18.

35 Akgönül, *Istanbul Rumları*, s. 254.

36 Mümtaz Soysal ve N. Münir Ertegün, "Federal solution for Cyprus", *Foreign Policy* 35, 1999, s. 205.

37 *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1963.

38 *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1963.

türlü irtibat kesildi, Rumlar Türkleri aç bırakarak teslim olmaya zorluyorlar",[39] "20 Türk öldürüldü, EOKA'cı Rumlar ağır silahlarla hücum ettiler, ateş çemberi daralıyor",[40] "Muhasara altındaki 4 bin Türk'e gıda ve ilaç yardımına bile müsaade edilmedi, Rumlar 10 Türk köyüne daha saldırdılar" [41] Dönemin günlük gazetelerinden çok sayıda örneklerini verebileceğimiz bu tür haberler, Türkiye kamuoyunun, hükümetin kısa bir süre sonra İstanbul'da yaşayan Yunan uyruklu Rumlara karşı yürürlüğe koyacağı sürgün politikasını onaylamasını ve/veya sessizlikle kabullenmesini kolaylaştıracaktır. Türkiye kamuoyunda Kıbrıslı Türklere ekonomik ambargo ve yasal kısıtlamalar uygulayan ve "katliamlar" yapan Rumlara karşı öyle bir öfke ve hayal kırıklığı birikmişti ki Kıbrıslı soydaşların kaderi Türkiye iç siyasetinin en sıcak konusu haline gelmişti.[42]

Birçok gözlemciye göre 1964 yılı başında Kıbrıs'ta çatışmalar olağan hızıyla sürerken, Kıbrıslı Rumları ve Yunanistan'ı müzakere masasına oturtmak konusunda Türk hükümetinin elinde herhangi bir imkân kalmamıştı. Türk hükümeti, Kıbrıslı Türklere karşı saldırılarını durdurmaları amacıyla Kıbrıslı Rumlara baskı yapması için Yunanistan'ı ikna etmesine yarayacak güçlü bir koz ihtiyacındaydı. Kısa bir süre sonra Türkiye'de ikamet eden Rum azınlık, tam da Kıbrıs Rum tarafı karşısında böyle bir koz ve hatta "misilleme" aracı olarak görülecekti.[43] Ancak yukarıda da belirttiğim üzere Rum sürgününe ilişkin az sayıdaki çalışmanın birleştiği bu görüş, sürgünün Kıbrıs meselesiyle ilişkisini tüm yönleriyle kavramamızı güçleştirmektedir. Dahası zamanın Türk hükümetinin, resmî siyasi çizgisini onaylamasa da konunun resmî söylemde kuruluş biçimini akademik düzlemde yeniden üretmektedir. Oysa yalnızca Rum azınlık, Yunanistan'a ve Kıbrıslı Rumlara baskı uygulamak için araçsallaştırılmamış, fakat aynı zamanda ve belki daha da önemlisi

39 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1964.

40 *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1964.

41 *Cumhuriyet*, 13 Mart 1964.

42 Soysal ve Ertegün, "Federal solution for Cyprus", s. 205.

43 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 27.

Kıbrıs'taki çatışmalar, İstanbullu Rumların zorla sürülmelerini meşrulaştırmak için Türkiye'deki siyasi elitler ve basın tarafından yaygın şekilde kullanılmıştır. Üstelik Kıbrıs bağlamında dile getirilen güvenlik ve ceza söylemiyle Rum cemaatine baskılar İstanbul ile sınırlı kalmamış, "İmroz ve Bozcaada'daki Rumca öğretim yapan okulların kapatılmasına"[44] değin uzanmıştır.

Türkiye basınında her gün Kıbrıs çatışmalarına ilişkin trajik haberler yayımlanırken 14 Şubat 1964'te bir CHP milletvekili, Başbakan İsmet İnönü tarafından yanıtlanmak üzere meclise bir soru önergesi sundu. Önergede şu sorular yer almaktaydı:

- Türkiye'de yaşayan ve çalışan Yunan uyrukluların toplam nüfusu ne kadardır?
- Bunların ne kadarı gelir vergisi ödemektedir?
- Yunan uyruklular tarafından ödenen gelir vergisi toplamı ne kadardır?
- Türkiye'deki Yunan uyrukluların ödediği beher gelir vergisi ne kadardır?
- Gelir vergisi ödemeyenlere karşı harekete geçilmiş midir?
- Hükümet, Yunan uyrukluların ekonomik ve sosyal faaliyetlerini yakından takip etmekte midir?
- Yunan uyrukluların ikamet izinleri gözden geçirilecek ve gerekli önlemler alınacak mıdır?[45]

Hükümetin bu soru önergesine yanıtı, İstanbul'un 16 Mart 1920'de düşman işgaline uğramasının yıldönümü olan 16 Mart 1964 günü geldi. Yunanistan'ı Kıbrıs Anayasasını "çiğnemesi için Makaryos'u teşvik etmekle"[46] suçlayan İnönü hükümeti, 1930'da imzalanmış olan Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nı yürürlükten kaldırdığını ve Türkiye'de ikamet eden Yunan uyruklu Rumları sınırdışı etme kararı aldığını açıkladı.[47] Üçte biri Yunan tabiiyetinde bulunan Rum ce-

44 *Tercüman*, 12 Nisan 1964.

45 *Yeni Sabah*, 14 Şubat 1964.

46 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 280.

47 *Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman*, 17 Mart 1964.

maatine mensup kişiler, İstanbul'a 1918'den çok önce yerleşmişlerdi ve 1923 Lozan Antlaşması ve 1930 Anlaşması çerçevesinde burada yaşamalarına izin verilmişti. 1930 Anlaşması'nın feshi, başlangıçta yalnızca Yunan uyrukluları hedef almış görünse de Türk uyruğuna sahip Rumlar da aile bağları nedeniyle bu karardan aynı şekilde etkilendiler. Ancak hükümetin bu kararı, gazetelerde "Türkiye'deki Yunanlıların bazı hakları iptal edildi"[48] ya da "Yunanlılara tanınan bazı imtiyazlar fesh edildi"[49] şeklinde duyuruldu. Bir başka deyişle yapılan, Türkiye'de yaşayan yabancıların ayrıcalıklarının iptali olarak sunuldu. Bu durumda, örneğin annesi ya da babası Yunan uyruğunda olan bir Türk uyruklu Rum'a da "toplumun yabancısı" olduğu söylenmiş oluyordu.

Anlaşmanın tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılması, "Yunanlara karşı ikinci Kurtuluş Savaşı"[50] olarak nitelendirildi ve Türk kamuoyunda sevinçle karşılandığı yazıldı. Bu haber ayrıca meclisin "olağanüstü ve gizli bir toplantı" yaparak, kabineye "gerektiği zaman Kıbrıs'a silahlı müdahale etme salahiyetini" verdiği haberiyle manşetleri paylaştı.[51] Böylelikle hükümetin Yunan uyruklu Rumlara yönelik politikasının, yaşamsal bir güvenlik sorununa dönüşen Kıbrıs meselesine "olağanüstü koşullarda verdiği olağanüstü bir yanıt" olduğu mesajı verilmiş olmaktaydı. Benzer şekilde 1930 Anlaşması'nın 36. Maddesi, sözleşmenin feshi durumunda taraf devletlerin, diğer ülke vatandaşlarına topraklarından ayrılmaları için altı aylık bir süre verilmesini öngörmekteydi. Ancak 16. Madde, anlaşmaya taraf olan devletlerin güvenlikleri söz konusu olduğunda azınlık gruplarının, ikamet ettikleri ülkeden derhal sınırdışı edilmelerine imkân tanımaktaydı. Konuyu acil ve "olağanüstü" önlemler gerektiren bir mesele olarak güvenlikleştiren Türk hükümeti, Rum azınlığı derhal sınırdışı etme kararını bu maddeye dayanarak açıkladı. Dönemin İçişleri Bakanı Orhan Öztrak'a göre

48 *Cumhuriyet*, 17 Mart 1964.

49 *Tercüman*, 17 Mart 1964.

50 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 51.

51 *Cumhuriyet*, 17 Mart 1964.

"güvenliğimizi ihlal edici hareketlerde bulunan"[52] Yunan uyruklular sınırdışına çıkarılıyordu. Bakan bir başka demecinde de "yalnız iç ve dış emniyetimizi ihlal eden Yunan uyruklular yurtdışına çıkarılıyor" derken kanıt olarak bu muameleye maruz kalan "Yunan uyrukluların hepsinin Eleniki Enosis Cemiyeti üyesi bulunduğu" bilgisini geçiyordu.[53]

İstanbullu Rumlar arasında sürgün edilen ilk grupta çoğunlukla Türkiye'ye zararlı faaliyetler yürüttükleri iddia edilen iş insanları bulunmaktaydı.[54] Sınırdışı edilenlere yöneltilen suçlamalar arasında yasadışı dernekler kurmak, "Kıbrıs'taki Rum teröristlere" silah sağlamak amacıyla para toplamak, Türkiye karşıtı propaganda yürütmek, döviz kaçakçılığı yapmak ve sahte fatura kullanmak gibi suçlar sayılmaktaydı.[55] İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, yaptığı açıklamada "İstanbul'un iktisadi hayatını" felç eden ve "Eleniki Enosis Derneği aracılığıyla Kıbrıslı Rumlara para gönderen" 10.244 Yunan uyruklunun sınırdışı edileceğini duyurdu.[56] Sınırdışı edilecekler listesinde ölmüş kişilerin, sakatların ve "resmî makamlarla hiçbir bağlantısı olmamış saygın"[57] kişilerin bulunduğunun fark edilmesiyle bu suçlamaların dayanağı çökmüş olsa da Türk hükümeti sürgün sürecini hızlandırdı. Üstelik sınırdışı edileceklere ilişkin resmî ve basın söylemi gitgide sertleşerek kışkırtıcı bir hal aldı. Rumlar, Türk ulusunun "iç düşmanı" olarak muamele gördüler ve çoğunlukla ülkedeki sol muhalif kesimlere yöneltilen bir suçlama olan "beşinci kol" olmakla ve Türkiye'ye içeriden darbe vurmakla suçlandılar.[58]

Türk Hükümetinin toplu sürgün politikasının temel dayanağı, Türkiye'ye zarar verme ve Kıbrıslı Rumlara mali yardım sağlama amacı güttüğü iddia edilen gizli bir örgütün varlığıydı.[59]

52 *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1964.

53 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1964.

54 Sınırdışı edilen ilk gruptakilerin meslekleriyle ilgili bkz. Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 73-74.

55 *Vatan*, 30 Mart 1964.

56 *Apoyevmatini*, 20 Mart 1964; aktaran Akgönül, *İstanbul Rumları*, s. 62.

57 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 282.

58 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 73.

59 Akgönül, *İstanbul Rumları*, s. 263.

İçişleri Bakanı Öztrak, sürgün edilen Yunan iş insanlarının % 95'inin "Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini tehlikeye atan faaliyetlerde bulunan"[60] ve kapatılan Eleniki Enosis Derneği'ne üye olduklarını kamuoyuna açıkladı. 1930'larda Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan yakınlaşma döneminde kurulan Eleniki Enosis Derneği, Türkiye'de yaşayan Yunan cemiyeti arasında dayanışmayı ve kültürel gelişmeyi desteklemeyi amaçlamıştı. Dernek, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'a gıda ve giysi göndermek üzere yardım kampanyaları düzenledi ve 1950'lerde Yunan adalarında yaşayan depremin mağdurlarına bağış kampanyası yürüttükten sonra atıl hale geldi. Birleşme anlamına gelen *Enosis* terimi, Türkiye'de Kıbrıs sorunu bağlamında Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesiyle özdeşleşmiş ve 1950'lerden bu yana kamuoyunda bu konudaki en kötü senaryo olarak zihinlerde yer etmiştir. Enosis, gerçekten de özellikle de 1970'lere kadar farklı siyasal yapılardan gelen Kıbrıslı Rumlar ve kilise gibi kurumlar için en ideal siyasi hedefti.[61] Bu açıdan toplu sürgünü meşrulaştırmak isteyen hükümetin Enosis teriminin Türk halkının tahayyülünde yol açması muhtemel tehdit algısını ve öfkeyi kullanmak istediği aşikârdır. Enosis'in pek çok Türk için Yunanistan'ın "Megali İdea"[62] politikasının sembolü olması, Türk hükümetinin halkı seferber etmesini ve Rum azınlığı Türk ulusu için varoluşsal bir tehdit olarak güvenlikleştirmesini oldukça kolaylaştırmıştır.

Yunan uyruklu Rumlara sürgün kararı evlerine veya işyerlerine gelen polis memurları tarafından tebliğ edildi. Emniyet müdürlüğündeki Rum Dairesi'ne getirilen Rumlar, sürgün edilmeden önce "yasaları ihlal" ettiklerini, "Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Eleniki Enosis Derneği üyesi" olduklarını ve "Kıbrıs'ta Yunan teröristlere para" gönderdiklerini kabul ettikleri

60 *Milliyet*, 3 Mayıs 1964.

61 Niyazi Kızılyürek, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi: Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016).

62 Megali İdea, eski Bizans İmparatorluğu sınırları içinde kalan Yunan topraklarının yeniden birleştirilmesini öngören siyasi bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Bkz. Vamık Volkan, *Psychoanalysis, international relations, and diplomacy: a sourcebook on large-group psychology* (Londra: Karnac, 2014), s. 36.

bir beyanı imzalamaya mecbur tutuldular. Bu belgeyle ayrıca "Türkiye'yi kendi özgür irademle terk ediyorum" beyanını da yapmış oluyorlardı.[63] Özellikle sınırdışı edilen ilk grup Rumlara, birçok nesildir yaşadıkları ülkeyi terk etmeden önce işlerini yoluna koymaları ve yeni bir yaşam kurmaları için sadece 48 saat süre tanındı. Sınırdışı edilenlerin yalnızca 220 Türk lirasıyla (22 dolar) ve 20 kilodan ağır olmayan tek bir bavulla ülkeden ayrılmalarına izin verildi.[64] Sahip oldukları mücevherleri, gümüş veya altından yapılma eşyaları yanlarında götürmeleri yasaklandı.[65] 6/3807/1964 nolu bakanlık kararnamesine dayanılarak Yunan uyrukluların evleri ve diğer taşınmaz mülkleri hakkında alım satım dahil herhangi bir işlem yapmaları derhal engellendi.[66] Kendi hesaplarından para çekmek dahil tüm banka işlemleri büyük ölçüde kısıtlandı. Dahası "Rumların kısmen veya tamamen sahip oldukları işyerlerine" kredi vermemeleri için bankalara emir verildi. "Gelecekte vergi borçlarını ödememeleri durumuna karşılık hazineye garanti mahiyetinde banka hesapları donduruldu, mallara el konuldu ve hatta mobilya ve şahsi eşyalar haczedildi".[67] Hükümetin Yunan uyruklu Rumları sınırdışı ederken bir yandan da menkul değerlerini ve taşınmazlarını kamulaştırması yahut bunlar üstündeki haklarını kullanmalarını engellemesi, kapsamlı bir servet transferinin önünü açtı. Zaten bir amacın da bu olduğu anlaşılmaktadır.

Basında ve kamusal söylemde toplu sürgün ve Rum azınlık

İstanbullu Rum azınlığa karşı yürürlüğe konan ve toplu sürgünleri haklılaştırmayı amaçlayan ayrımcı, aşağılayıcı, suçlu-

63 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 284; Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 76.

64 Sürgünlerin 50. yıldönümünde açılan serginin adı "20 Dolar 20 Kilo" idi.

65 Akgönül, *İstanbul Rumları*.

66 Helsinki Watch Report, "Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey", *Human Rights Watch*, 1992.

67 Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 284. Alexandris, bu bilgiyi Alexander Dimitropoulos'un Genel Sekreter'e sunduğu memoranduma dayandırıyor, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951.

laştırıcı ve güvenlikleştirici yaklaşımı kavrayabilmenin bir yolu da zamanın yazılı basınında konuyla ilgili söylemin izlerini sürmektir. Ana akım basının, özellikle Kıbrıs meselesi gibi dış politika konularında "içerisi" "dışarısı" ayrımı uyarınca haber ve yorumlarında sürekli "biz gizli öznesi ve militarist bir dil"[68] kullandığı, tek ses olma şiarıyla resmî çizgiye en ufak bir eleştirel tavır geliştirmeye ihtiyaç duymadığı, hatta bunu milli birlik için bir tehdit unsuru şeklinde algılayarak resmî söylemi harfiyen yaygınlaştırdığı gözlenmiştir. Örneğin, İnönü hükümetinin toplu sürgünü Kıbrıs ihtilafı yoluyla meşrulaştıran söylemi, *Cumhuriyet* gazetesinin 7 Nisan tarihli manşetinde gayet iyi özetleniyor: "Kıbrıs konusunda Türkiye'ye karşı takındığı menfi tavır sebebiyle Yunanistan'la mevcut anlaşmalar gözden geçirilecek. Yunanistan'ın Makaryos'u desteklemesi, bu kararın alınmasında önemli rol oynadı." "İttifak anlaşmasının Makaryos tarafından tek taraflı olarak kaldırılması ve Yunan hükümetinin de bu anayasa ve hukuk dışı davranışı onaylaması", "Türk hükümetinin bu kararının kaynağı olmuştur".[69] Sürgünler özelinde sıklıkla kışkırtıcı ve Rum/Yunan karşıtı bir dil kullanan Türk basını, hükümetin politikasını Türk vatandaşlarının nezdinde meşrulaştıran gönüllü bir enstrüman olarak işlev gördü.[70]

Rum sürgünü süresince Türkiye'de basının, hükümetin sınırdışı etme siyasetini gerekçelendirmek amacıyla birbirleriyle iç içe geçmiş farklı söylemsel stratejiler kullandığını öne sürebiliriz: İstanbullu Rumların, Kıbrıslı Rumlarla özdeşleştirilerek Türk milletinin düşman "ötekisi" olarak damgalanmaları, Türk milletini içeriden yıkmayı ve milli ekonomiyi ele geçirmeyi amaçlayan "beşinci kol" olarak güvenlikleştirilmeleri, sürgünden dolayı Yunanistan'ın ve Makaryos'un suçlanmaları, Rum azınlık üyelerinin sürekli Türkiye'ye karşı suç işleyen kimseler olarak gösterilmeleri, aşağılanmaları ve insandışılaştırılmaları (*dehumanization*) sıkça rastlanan söylemsel temalar

68 Ceren Sözeri, "Kıbrıs meselesinin rehineleri", s. 41.

69 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1964.

70 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1964.

arasındadır.[71] Ayrıca özellikle Mart-Eylül 1964 döneminde sınırdışı etme haberlerinin gazetelerde günbegün ve Kıbrıs'taki çatışma haberleriyle yan yana ve hatta kimi zaman iç içe geçmiş kutucuklar halinde verildiği, böylece toplumun sürekli teyakkuzda tutulduğu gözlemlenmektedir.[72] Gazetelerin, sınırdışı edileceklerin sayılarını sık sık duyurdukları, bu kişilerin isim ve mesleklerini, kimi zaman da üstlerine atılı suçları içeren listeler yayımladıkları, böylece bu kişileri hedef haline getirerek bir tür lince tabi tuttukları görülmektedir.[73] Bu da sınırdışı edilenlerin psikolojik dirençlerinin kırılmasını ve mallarını çoğunlukla haraç mezat ellerinden çıkarmalarını kolaylaştırmış ve çabuklaştırmıştır. Azınlık mensuplarında bu toplumda istenmedikleri duygusunun yerleşmesine yol açmış, bu yüzden Türk uyruklu Rumların göçü, 1960'lar ve 1970'ler boyunca sürmüştür.

Gazete haberlerinde okuyuculara Türkiye'deki Rum azınlık ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki ortak etnik, dinî ve kültürel kökenler hatırlatılarak Rum azınlığın Başpiskopos Makarios'a ve "EOKA teröristlerine"[74] doğrudan mali yardımda bulunduklarını öne süren haberlere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, bu tür haberlerinden birinde *Hürriyet* gazetesi, okurlarına resmî kaynakların, "Türkiye aleyhine çalışan ve bir fesat yuvası olup mahkeme kararıyla kapatılan Eleniki Enosis Cemiyeti eski üyeleriyle Kıbrıs'taki EOKA teşkilatına mali yardımda bulunanların ve Türkiye'de sağladığı servet ve kazançları Yunanistan'a gayrimeşru yollarla kaçıran Yunan uyrukluların Tür-

71 Rıdvan Akar da sürgün politikasına "kamuoyunun hazırlanması" amacıyla bu söylemlerin sistemli bir şekilde devreye sokulduğunu savunur. Akar, "Dış politikanın rehineleri", s. 168-169.

72 Örneğin 11-12-13 Nisan 1964 tarihlerinde *Cumhuriyet* gazetesinde Kıbrıs'ta Türklere saldırı haberleriyle sınırdışı etme haberleri yan yana ya da alt alta verilmiştir. Benzer şekilde 18 Temmuz 1964'te "70 Rum daha sınırdışı edildi" haberini yapan *Hürriyet* gazetesi, bu haberin hemen altında "Rumlar Girne bölgesinde ağır toplarla taarruza geçtiler" diye bildiriyordu. Örnekler çoğaltılabilir.

73 Bkz. *Cumhuriyet* gazetesinin 24 Mart, 14 Mayıs, 19 Haziran ve 2, 9, 17 Temmuz 1964 sayıları.

74 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 27.

kiye'den atıldığını" açıkladıklarını duyuruyordu.[75] Gazetelerde Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri Rumların, Türkiye'ye içeriden darbe vuran "beşinci kol" olarak davrandıklarına dair haber ve yorumları sıkça görmek mümkündü.[76] Bilhassa "yorum" sütunlarında Rumlardan ve hatta tüm Yunan ulusundan "genetiği bozuk" ve "gaddar, eli kanlı katiller";[77] "şeytani" ve "Türklerin tarihi düşmanı"[78] gibi aşağılayıcı ifadelerle söz edilmesi, hemen hiç kimsenin ya da kurumun sorgulamadığı yaygın bir durum haline gelmişti. Türkiye'yi içten kemiren "sinsi yaratıklar" şeklinde tanımlanan Rumların sürgünü, "koynumuzdaki yılandan kurtulduk"[79] türü nefret söylemiyle dolu manşetlerle kamuoyuna duyuruldu. Ana akım medya ayrıca Rum azınlığın mensupları tarafından işlenen veya işlendiği öne sürülen suç ve kabahatlere geniş yer vererek Türkiye'deki Rum karşıtı ortama önemli ölçüde katkıda bulundu. Gazeteler, haber başlıklarında tutuklanan kişilerin Rum azınlıktan olması durumunda etnik kökenlerini iştiyakla vurguladılar:[80] "Bir Rum katil ve kaçakçı tutuklandı";[81] "İsviçre bankalarına döviz kaçırıldığı tespit edildi. Kaçakçılığı yapanların fazlalığının Rumlar ve Musevilerin teşkil ettiği öğrenilmiştir",[82] "Rumlar yeni usullerle para kaçırıyor".[83]

"Sürgün edilenlerin suçlu olduklarına dair kanıyı güçlendirici"[84] ve İstanbullu Rumlarla Kıbrıslı Rumları özdeşleştiren yayınların amacı, sürgünün siyasi bir karar olmaktan çok büyük bir tehdit karşısında alınmış bir güvenlik tedbiri olduğu izlenimini güçlendirmekti. Konu bu şekilde güvenlikleştirilirken alınan bu tedbirin uluslararası hukuka aykırı olmadığı da

75 *Hürriyet*, 18 Temmuz 1964.
76 *A.g.e.*, s. 73.
77 Kadircan Kaflı, "Rum", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.
78 Ahmet Kabaklı, "Milli İktisat", *Tercüman*, 9 Ocak 1964.
79 *Son Havadis*, 18 Mart 1964.
80 Sözeri, "Kıbrıs meselesinin rehineleri", s. 47-49.
81 *Son Havadis*, 13 Ocak 1964.
82 *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1964.
83 *Hürriyet*, 10 Temmuz 1964.
84 Sözeri, "Kıbrıs meselesinin rehineleri", s. 47.

sık sık vurgulandı. Sınırdışı edilenlerin, "Türkiye aleyhine"[85] çalışan ya da "Türkiye'ye zararlı faaliyetleri tespit edilen" kimseler[86] veya "memleketimiz için siyasi ve iktisadi yönden zararlı faaliyetleri bulunan Yunan uyruklular"[87] olduğu birçok sürgün haberinde altı çizilen bir hususdu. Örneğin 12 Nisan'da İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, "yurt içinde ve dışında zararlı faaliyette bulunduklarına dair suçları sabit olan" şahısların "süratle hudut dışı edileceğini" açıklıyordu.[88] Gene bakana göre "yalnız iç ve dış emniyetimizi ihlal eden Yunan uyruklular yurtdışına çıkarılıyordu" ve bu kişilerin hepsi de Eleniki Enosis Cemiyeti üyesiydi.[89] Türk yetkililere göre "sınırdışına çıkarılma işlemi hukuk anlayışı ve tasarrufları içinde" yapılmaktaydı.[90]

Türkiye'de resmî ve ana akım söylemin bir Soğuk Savaş klasiği olarak komünizm korkusu, Kıbrıs meselesinin ve onunla ilişkili konuların güvenlikleştirilmelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Konunun, 1950'lerin ortalarından itibaren uluslararasılaşmasıyla birlikte Türkiye, Kıbrıs'ta "özgür dünyanın" haklarını kendisinin koruyacağı, Kıbrıs'ın Rumların eline geçmesi durumunda "Akdeniz'in Küba'sı" olacağı tezini sıkça dile getirir. Adada çatışmaların arttığı ve İstanbullu Rumların sürgününün gündemde olduğu günlerde de Türk basını bu eski temasına geri döner ve Kıbrıs, komünizm ve NATO bağlantılı haber ve yorumlara sık sık yer verir.[91] "Makaryos Kıbrıs'ı bir Küba haline sokmak istiyor",[92] "Ruslar, Kıbrıs'a silah gönderiyor" "Fazıl Küçük, Rus silah ve personeliyle adanın ikinci bir Küba olacağını açıkladı",[93] "Makaryos, komünist ülkelerle iş-

85 *Cumhuriyet*, 24 Mart 1964

86 *Tercüman*, 18 Nisan 1964, 21 Haziran, 27 Temmuz 1964.

87 *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1964, 31 Mayıs 1964.

88 *Tercüman*, 12 Nisan 1964.

89 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1964.

90 *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1964.

91 Örneğin bkz., Kayhan Sağlamer, "Amerika, Kıbrıs ve Komünizm", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1964; Fahir Armaoğlu, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1964.

92 *Tercüman*, 19 Şubat 1964.

93 *Tercüman*, 26 Şubat 1964.

birliğini genişletiyor"[94] türünden haber ve demeçler, 1964 yılı boyunca zaman zaman manşetlerde boy göstermiştir. İstanbullu Rumların Kıbrıs'taki soydaşlarına para ve silah yardımında bulunduğu haberleri de hatırlanırsa Kıbrıslı Rumlar ve komünizm bağlantısı üzerinden konunun bir kez daha varoluşsal tehdide verilen tepkiler mecrasına taşındığını söyleyebiliriz. Rum azınlığı, batıda Soğuk Savaş literatürünün vazgeçilmez kavramlarından "beşinci kol" olmakla suçlayan söylem, önemli ölçüde Kıbrıs meselesinden beslenmiştir. "Dış" kaynaklı ve tüm Türk dünyasının bekasını ilgilendiren bir konu olarak Kıbrıs, olağanüstü ve acil tedbirler gerektiren hayati tehdit ihtiyacını karşılamıştır.

Gazetelerde Kıbrıs'ta çatışmaların başladığı günlerde Fener Ortodoks Patrikhanesi'ni hedef alan haberlerin yoğunlaştığı görülüyor. Basında Patrik Athenagoras'tan Kıbrıs sorununda Türkiye'nin tezlerini destekleyen açıklamalar yapması ve sadakatini açıkça göstermesi isteniyor. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi 31 Aralık 1963'te kamuoyuna yayınladığı bir mektupla Athenagoras'a, "Hıristiyanlarca mukaddes olan Noel gün ve gecesi Kıbrıs'ta yapılan katliamı nasıl" karşıladığı, "masum kadın ve çocukların hunharca öldürülmesi karşısında patrikhaneye manen bağlı bir kilisenin başında bulunan Makaryos'un tutumunu tasvip" edip etmediği ve tasvip etmiyorsa bu kanaatini nedenleriyle açıklayıp "Kıbrıs'ta barışa" "hizmet etmek" isteyip istemediğini soruyor ve cevap beklediğini belirtiyordu.[95] Aynı gazeteden Athenagoras'a benzer soruların kısa bir süre sonra yeniden yöneltildiğini, ancak patriğin "bunlara cevap vermemek için bütün maharetini" gösterdiğini öğreniyoruz.[96] 12 Ocak'ta ise Athenagoras, Patrikhane'nin Makaryos'la "hiçbir münasebeti yoktur" ve "her hususta memleketimizin ve hükümetimizin politikasını tasvip ediyoruz" diye açıklama yapmak durumunda kalmıştır.[97] Ancak basının patrikhane üzerindeki

94 *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1964.
95 *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1963.
96 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1964.
97 *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1964.

"boğucu" ilgisinin, esas olarak sınırdışı etmelerin sürdüğü Nisan 1964'te yoğunlaştığı söylenebilir.

Birçok durumda patrikhaneyle ilgili haber ve yorumlar, Kıbrıs'ta Türklere saldırı ve sınırdışı etme haberleriyle yan yana, alt alta, bitişik şekilde verilerek okurların bunları aynı olayın farklı veçheleri şeklinde algılamaları beklenmiştir.[98] Türk vatandaşı olan iki Rum din adamının sınırdışı edilmeleri haberi, "patrikhane içine sığınarak vatandaşlığını taşıdıkları ve bütün hürriyetleriyle hareket ederek Türkiye aleyhine çalışan Canavaris ve Emilyanos'un gönderilmeleriyle Türkiye'nin iki elebaşından daha kurtulduğu" şeklinde duyurulmuştur.[99] Gene bugünlerde üyelerinin "zararlı faaliyetlerde bulundukları tespit"[100] edildiği söylenen Patrikhane'nin statüsünün ve İstanbul'daki varlığının sık sık sorgulandığı[101] ve bir milli güvenlik konusu haline getirildiği gözlemlenmiştir. Buna göre Ortodoks kilisesi, "Megali İdeanın gerçekleştirilmesi için politikacılardan daha çok çalışmaktadır"[102] ve zamanın Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in sözleriyle "bazı ruhaniler Türk milletine sistemli şekilde zarar" vermektedirler.[103] Ayrıca Athenagoras ve İstanbul Rumları, Kıbrıslı Rum lider Makaryos'la yakın ilişkiler kurmakla ve Yunanistan'a her yıl 10 milyon dolar bağış yapmakla suçlanmışlardır.[104] Kıbrıs dolayımıyla dile getirilen bu suçlamalar, hükümetin, Fener Patrikhanesi'ne karşı bir dizi yeni ve ağır önlemi hayata geçirmesiyle sonuçlandı. Patrikhane'nin yüzlerce yıldır faal olan matbaası kapatıldı,[105] Türk vatandaşı iki üst düzey patrikhane yetkilisi sınırdışı edildi ve Patrikhane'nin Heybeliada'daki okuluna yalnızca Türk uyruklu öğrencilerin devam edebileceği açıklandı.

98 Bkz. *Cumhuriyet*, 11-13 Nisan 1964.

99 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1964.

100 *Tercüman*, 18 Nisan 1964.

101 *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1964.

102 *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1964.

103 *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1964.

104 Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 201.

105 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1964.

14 Nisan 1964'te üç gençlik örgütü, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatları, Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği, Rum azınlıkla ticareti tümüyle kesmek üzere bir kampanya başlattılar. Yayımladıkları ortak bildiri, "gençliğin talepleri" şeklinde hemen tüm gazetelerin ilk sayfalarında kendisine yer buldu.[106] Ortak bildiride Kıbrıs'ta yaşanan çatışmalarla İstanbullu Rumlar (hem de öyle pek uyruk farkı gözetmeden) doğrudan ilişkilendirildiler: "Büyük Türk ulusu, senin sırtından kazanılan her kuruşun, Kıbrıs'ta kendi kardeşlerine çevrilen bir silah olduğunu hatırlayarak bizi iktisadi bakımdan sömüren kişilerle alışverişini kesmen bugün için Türklüğe yapabileceğin en büyük yardımdır." Bildiride Türkiye'nin iktisadi bir savaş içinde olduğu vurgulandıktan sonra "dünya milletlerine iktisaden esir" olmamak için Türk milletinin her bireyi "bu kampanyanın gönüllü bir eri" olmaya davet edildi.[107] Öğrenci örgütleri, "Türkiye'de bulunan ve milletimizi sömüren Yunan uyruklular hakkında aldığımız isabetli kararları takdirle karşılıyoruz" diyerek hükümetten taleplerini şu şekilde sıraladılar:

1) Türkiye'de ticaret yapan Yunan uyruklu kişilerin bu haklarını kaldıran anlaşmaların iptaliyle en kısa zamanda tamamının yurtdışına çıkarılması,
2) Yaşadıkları ülkenin dil, fikir bütünlüğüne karşıt olan azınlık okullarına tanınan tedris imtiyazlarının kaldırılması,
3) Din kuruluşlarını ıslah.[108]

Görüldüğü gibi gençlik örgütlerinin bildirisinde ülkeden derhal kovulmaları istenen Yunan uyruklu Rumların okulları ve Patrikhane gibi din kurumları, homojen bir bütünlük şeklinde tahayyül edilen Türk toplumuna tehdit olarak tanımlan-

106 Sözeri, 'Kıbrıs meselesinin rehineleri', s. 42.

107 *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1964.

108 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 84. Din kuruluşları ile Rum Ortodoks Patrikhanesi kastediliyor.

maktadır. Nitekim zamanın önde gelen gazetelerinden *Milliyet*, kampanyayı, "Türklüğü benimsememiş Rumlara karşı alışveriş boykotu" şeklinde duyurmaktadır. *Hürriyet* gazetesiyse bu açıklamanın haberini "gençler, halkın Rumlar'dan alışveriş yapmamasını talep ediyor" şeklinde vermiştir.[109] Bu haberlerde de olduğu üzere yazılı basında birçok durumda Yunan uyruklu, Türk uyruklu ayrımının muğlaklaştığı, özellikle hakaretamiz, aşağılayıcı ifadelerin tüm Rumları ve hatta Yunanlıları ve Kıbrıslı Rumları da içine alacak şekilde tüm Helen dünyasına teşmil edildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan bu talepler, ufak bir şiddet olmaması uyarısıyla birlikte hükümetçe olumlu karşılandı ve kısa süre içinde yerine getirilmeye çalışıldı. Siyasi otorite, Rum azınlığı, ülkeden kovulmayı hak eden toplumun "ötekileri" olarak işaretleyen bu kampanyayı, sürgün politikalarının destek bulduğu şeklinde yorumladı. Rum karşıtı gösterileri, basında Rumlara karşı üretilen aşağılayıcı ve kışkırtıcı söylemleri görmezden gelerek ya da teşvik ederek sürgün politikasına destek kazanmaya çalıştı. Ne var ki, kampanya toplumdan beklenen desteği göremeyince içişleri bakanının tek bir mesajıyla aniden durduruldu. Bu da gençlik örgütlerinin, hükümet tarafından nasıl yakından kontrol edildiklerini ve yönlendirildiklerini göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Bu kampanya metninin de gösterdiği üzere basın ve hükümet, Rum sürgünlerini aynı zamanda bir milli iktisat meselesi olarak dile getirmekteydi. Öğrenci örgütleri, Türk-İş gibi sendikalar ve yazılı basının öncülük ettiği milli iktisat söylemi, Rum azınlığı bir kez daha "milli" olanın dışına itmekteydi. Ekonomik açıdan güçlü bir Rum azınlığın varlığının Türk ekonomisi ve bir bütün olarak Türk toplumu için büyük bir tehlike olarak güvenlikleştirildiğini söylemek mümkündür. Aslında sonuç bölümünde tartışacağım üzere sürgünün ekonomi politiği, tam da Post-yapısalcı kuramın açıklamakta yetersiz kaldığı noktadır. Söylemsel ve kimlik alanlarına sıkışan Post-yapısalcı dış politika yaklaşımı, Kıbrıs sorunu dolayımıyla üretilen "ötekileştirme" pratiklerini deşifre etmekte, ancak bu pratikle-

109 *Hürriyet*, 14 Nisan 1964.

rin neden sürgün gibi son derece köktenci bir siyasete evrildiğini yeterince açıklayamamaktadır.

Sonuç yerine

Bu makalede modern Türk siyasi ve toplumsal tarihinin en trajik olaylarından biri olan İstanbul Rumlarının topluca sınırdışı edilmeleri incelenmiştir. Üzerine fazla çalışma yürütülmemiş olan bu sürgünün, Türkiye'nin iç ve dış siyasetleri açısından çok sayıda ve geniş kapsamlı sonuçları oldu. Toplumsal açıdan ülkenin çokkültürlülüğe, çoğulculuğa ve hoşgörüye dayanan toplum idealine sarsıcı bir darbe vurdu. Ege Denizi'nin iki tarafında milliyetçi ajitasyona ve iştiyaka yol açtı, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin daha da kötüye gitmesinde rol oynadı. Kıbrıs'ta yaşanan şiddete son vermek bir yana Rum sürgünü, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasında güvensizlik ve düşmanlık ortamını körükledi. Kıbrıs sorununu yeni bir çıkmaza sokmakla kalmadı, Türkiye'nin uluslararası siyasette bilhassa Kıbrıs konusunda yalnızlaşmasına da yol açtı. Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığa etkisi de olumsuz oldu. Türkiye'nin Rumlara karşı hasmane politikalarına misilleme olarak Yunanistan, aldığı bir dizi önlemle Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığın günlük yaşamlarını son derece zorlaştırdı.

Daha önce de belirtildiği üzere İstanbul'da yaşayan Rumların, dönemin Türk hükümetince Yunanistan'ın, Kıbrıslı Türklere saldırılarına son vermeleri için Kıbrıslı Rumlara baskı yapması amacıyla rehine olarak kullanıldığı konuya dair literatürde geniş kabul gören bir kanıdır. Resmî ve ana akım kamusal söylemi bir anlamda doğrulayan bu yaklaşıma göre Rum sürgünü, Kıbrıs'ta çatışmaların Aralık 1963 sonunda yeniden başlaması ve Kıbrıslı Türkler için trajik bir noktaya evrilmesi karşısında Türk hükümetinin uygulamaya koyduğu bir politika olarak gözükmektedir. Bu yorum, Kıbrıs'ta bu boyutta çatışmalar yaşanmasaydı böyle bir sürgün de olmazdı önkabulüne dayanmaktadır. Oysa elinizdeki çalışma, Kıbrıs sorununun, İstanbul Rumlarının önceden kararlaştırılmış sürgünü için araçsallaş-

tırıldığını öne sürmektedir. Resmî söylemde sınırdışı etmelerle Yunanistan'ın Kıbrıs politikaları ve Kıbrıslı Türklere yapılan saldırılar arasında güçlü bir bağ kurulduğu, Rum azınlığa bir tür rehine muamelesi yapıldığı doğrudur. Ancak daha yerinde bir yaklaşım, Türk makamları ve medyasının, İstanbul Rumlarının toplu olarak sınırdışı edilmelerine toplumun rıza göstermesini sağlamak amacıyla Kıbrıs çatışmalarını derhal cevap verilmesi gereken bir varoluşsal tehdit algısıyla araçsallaştırdıklarıdır. Böylesi bir yaklaşım, Kıbrıs'ta 1964'te iki toplum arasında yaşanan çatışmaların, neden doğrudan ve ivedilikle Türkiye'deki Rum azınlıkla ilişkilendirildiğini çok daha iyi açıklamaktadır. Bazı araştırmacıların belirttiği üzere Rumların sınırdışı edilmeleri için 1964'ün çok öncesinde hükümet düzeyinde çalışmalara başlandığına dair güçlü sinyaller mevcuttur. Söz konusu hazırlıklar arasında 1962'de Azınlıklar Tali Komisyonu'nun kurulması, 1963'te Yunan vatandaşlarına uygulanan vergi rejiminin değiştirilmesi, 1932 tarihli Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu vatandaşların belirlenen yirmi mesleği icra etmelerini yasaklayan kanunun yeniden hayata geçirilmesi bulunmaktadır.

1964 Rum Sürgünleri, yönetici elitlerin iç siyasal düzenin ve iç tahakküm ilişkilerinin pekiştirilmesi ve devlete ve ulusa atfedilen temel niteliklerin yeniden üretilmesi amacıyla dış politika meselelerini güvenlikleştirdiklerine dair Post-yapısalcı gözlemi doğrular niteliktedir. İç siyasal düzeni tahkim etme amacıyla devletler, birbiriyle özdeş varlıklar olarak tahayyül edilen devletin ve toplumun güvenliğini tehdit eder görünen bir "ötekiler" dünyasının inşasına dayanan çok sayıda disipline edici pratiği uygulamaya koyarlar. Devletler, "ben"in aksini teşkil ettiği bir tehditkâr "öteki" görüntüsü yaratma eğilimindedirler. Tehditkâr "öteki"nin inşa edilmesiyle bir devlet, organik bir bütünlük olarak tahayyül edilen toplum yani "ben" adına konuşma ve eyleme iddiasında bulunur. Kıbrıs ihtilafı, bu şekilde özellikle 1940'ların sonlarından 1990'lara uzanan bir dönemde Türk toplumunu, İstanbullu Rumlar, komünistler ve Yunanistan gibi "düşman ötekilerine" karşı sürekli uyarmak amacıy-

la Türkiye'de sivil ve askerî kurulu düzenin kullandığı bir konu olagelmiştir. Kıbrıs dolayımıyla yürürlüğe konan güvenlik söylemi, Türkiye'de milli kimliğin ve tabii devlet kimliğinin ve "ötekilerinin" inşasında merkezî bir rol oynamıştır.

Bu makalede gösterdiğim gibi post-yapısalcı Uİ kuramı, Türkiye'de resmî ve ana akım söylemde birbirleriyle yakından ilişkilendirilen Rum Sürgünüyle Kıbrıs ihtilafının, Türk milli kimliğinin ve onun "ötekilerinin" tanımlanmasında nasıl araçsallaştırıldığını kavramamıza imkân tanımaktadır. Ayrıca 1964 Sürgününün, Kıbrıs meselesi bağlamında yürürlüğe konan güvenlikleştirme pratikleriyle nasıl meşrulaştırıldığını, toplumun bir kesiminin nasıl bünyeden atılması gereken "kan emicilere" yahut iç düşmana dönüştürüldüğünü göstermektedir. Ancak Post-yapısalcı kuram, analizi bir adım daha ileriye götüremekte ve bazı önemli soruların yanıtlanmasına yardımcı olamamaktadır. Örneğin, Rumları "düşman öteki" olarak sabitleyen söylem, onların bu kadar radikal bir dışlamaya maruz kalmalarını nasıl mümkün kılabilmiştir? İstanbullu Rumlar, neden "hukuki" ya da varlık vergisi tipi bir cezalandırma, aşağılama ve sessizleştirme gibi daha yumuşak olarak addedilebilecek ötekileştirme pratiklerine değil de doğrudan zorla sürülmeye tâbi tutulmuşlardır? Post-yapısalcıların, bu tür içinde nedensellik ilişkisi barındıran sorularla ilgilenmedikleri söylenebilir. Ancak bu, kimlik/fark nosyonunu, ben ve öteki karşıtlığını dış politika anlayışında merkezî bir konuma oturtan Post-yapısalcı kuramın, yeniden üretim pratikleri ve sonuçları itibariyle farklılaşan ötekileştirme pratiklerini yeterince tahlil edemediği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Post-yapısalcılar, realizmi tarih dışılıkla suçlasalar da aslında kendileri de çoğunlukla çok sınırlı bir tarihsel bağlamdan hareket ederler. Çoğunlukla belirli bir zaman aralığındaki, spesifik dış politika söylemlerine ya da çok spesifik bir devlet kimliği inşa olayına yoğunlaşarak farklı ötekileştirme stratejilerinin ve modellerinin uygulanmasına yol açan devlet inşası (*state building*) süreçlerini göz ardı ederler. Post-yapısalcılık, aslında diğer Uİ kuramları gibi farklı devlet inşa süreçlerinin ve bu

süreçleri yürüten elitlerin özgün yanlarının, nasıl farklı ötekileştirme biçimlerini ve stratejilerini mümkün kıldığını araştırmayı ihmal eder. Devlet inşa süreçlerinin, uluslararası ilişkiler kuramlarını ve dış politika yaklaşımlarını ilgilendirmediği gibi söze dökülmemiş bir ön kabulün, disiplin içinde tüm kuramsal pozisyonlarda hâkim olduğu söylenebilir.[110] Halbuki tam da bu devlet inşası süreçlerinde ben ve öteki arasındaki ilişkilerin nasıl kurulacağı şekillenir, yurttaşlık rejimi oluşturulur, kimin kapsanacağı (içeriden sayılacağı), kimin dışlanarak tehditkâr öteki yerine konacağı belirlenir. Burada özcü bir çıkarımla, bu süreçte inşa edilen "ben" ve "öteki" nosyonlarının, sonrası için tümüyle belirleyici ve değişmez oldukları iddia edilmemektedir. Ne var ki bu süreçte "ben" ve "öteki" ilişkisinin nasıl kurulduğu yahut milli kimlik sorunsalının nasıl müzakere edilerek çözümlendiği, hangi içerme/dışlama politikalarının meşru, arzulanır ve uygulanır sayılacağını, hangilerinin gayrimeşru, arzulanmayan ve uygulanamaz görüleceğini önemli ölçüde belirler niteliktedir. Dolayısıyla İstanbullu Rumların neden sürgün edildikleri, neden başka bazı azınlık grupları gibi böylesine bir "patolojik homojenleştirme" siyasetine maruz kaldıkları, bu durumu hangi sosyopolitik koşulların mümkün kıldığı Osmanlı Türk modernleşme sürecinde, daha açık bir söyleyişle modern Türk ulus-devletinin inşası sürecinde kurulan azınlık ve yurttaşlık rejimi bağlamında anlaşılabilir.

Bu makalede geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde biçimlenen bu azınlık rejimini ayrıntılı şekilde incelemeye yerimiz ve olanağımız yok. Lakin şu söylenebilir ki modernleşmeci devlet seçkinlerinin gayrimüslim azınlıklara karşı besledikleri derin güvensizlik, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yabancı güçler ve azınlık gruplarının işbirliği yaptıkları algısı, homojen bir toplum yaratma iştiyakları ve devlet otoritesinin merkezîleşmesi ve modernleşme sürecinde iyice belirginleşen iktisadi hayatın Türkleştirilmesi/İslâmlaştırılması çabaları, bu azınlık rejimini belirleyen başlıca unsurlar haline gelmişlerdir. Özellikle Balkan Savaşları sürecin-

110 Rae, *State identities.*

de azınlıklar içinde bazı etkili grupların ayrılıkçı eğilimlerinin belirginleşmesiyle birlikte iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi (İTP) kurmaylarının, siyasal, iktisadi ve kültürel alanlarda Müslüman birliğini de esas alan bir Türk milliyetçiliği politikası izlemeye başladıkları söylenebilir.[111] İttifak içinde olduğu Almanya'nın ekonomiyi millileştirme siyasetinden de etkilenen İTP'ye göre gayri-Türk unsurlar iktisadi hayattan temizlenmedikçe yeni toprakların ve hatta Anadolu'nun kaybının önüne geçilemeyecek ve Türk milletinin bekası mümkün olmayacaktır.[112] Bu nedenle İTP liderliği, Birinci Dünya Savaşı'nın koşullarından da yararlanarak azınlık gruplarının sosyoekonomik etkinliklerinin sona erdirilmesi, hatta ülkeden çıkarılmaları ve devlete sadık ve modernleşmeci bürokrasinin iktidarını tehdit etmeyecek bir Müslüman girişimci sınıfın oluşturulması amacıyla bir dizi politikayı yürürlüğe sokmuştur. 1915-1918 döneminde yoğunlaşan etnik imha politikalarıyla birlikte Barış Ünlü'nün deyimiyle devletin topluma dayattığı "Türklük sözleşmesi" de biçimlenmiştir.[113] Erken Cumhuriyet döneminde olgunlaşan bu sözleşmede seküler Türk devleti, gayrimüslim azınlıkları başlıca "ötekisi" olarak tanımlamış, bu cemaatlerin siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayatta güçlü olmalarını, kurmayı amaçladığı homojen ve organik toplum için varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesinde gayrimüslim azınlıklar Osmanlı nüfusunun yaklaşık % 18'ini oluştururken 1924'te bu oran % 2,5 civarına düşmüştür.[114]

Ayhan Aktar'ın ileri sürdüğü gibi 1964 Sürgünü, Türkiye'de iktisadi hayatın Türkleştirilmesi tarihsel bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Aktar'a göre bu süreç, aynı zamanda Türklük sözleşmesini sorunsallaştırmayacak, bilakis bu sözleşme-

111 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 3. cilt (İstanbul: Tekin Yayınları, 1983), s. 1113-1114.

112 *A.g.e.*

113 Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi* (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2018).

114 Çağlar Keyder, *State and class in Turkey: a study in capitalisy development*, (Londra: Verso, 1987), s. 79.

nin imtiyazlarından devletle bir bağımlılık ilişkisi içinde yararlanacak bir Türk burjuvası oluşturulması sürecidir.[115] Bu tahlile göre gayrimüslimlerin Anadolu'dan gönüllü ya da zorla göç ettirildikleri, Müslüman grupların ağırlıklı olarak Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya geldikleri bu dönem, Türkleştirme siyasetinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Lozan Antlaşması'nın hemen sonrasında Türkiye'yle Yunanistan arasında varılan nüfus mübadelesi antlaşması, Türkleştirme politikalarının ikinci ve 1942 yılında uygulamaya sokulan Varlık Vergisi ise üçüncü aşamalar olmuşlardır. Bu analize göre Osmanlı Türk bürokrasisinin 1914 yılından itibaren Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın Türkleştirilmesi siyaseti, 1964 Rum Sürgünüyle birlikte son aşamasına erişmiştir. Dolayısıyla Aktar ve birçok gözlemci, Rum Sürgününü uzun yıllardır sürdürülen bilinçli, sistemli bir programın son halkası olarak görmektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinden bu yana güvenilmez ve hatta "düşman öteki" konumuna yerleşen "gayrimüslim azınlıkların imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütle içerisinde eritilmesi hedefi"[116] Cumhuriyet'in ilk elli yılına damgasını vuran uzun erimli bir siyaset olmuştur. Ne var ki bu siyasetin nasıl ve hangi söylemsel, ekonomik ve diğer yöntemlerle işlediği, ne zaman hız ve şiddet kazandığı salt iç politik dinamiklerle açıklanamaz. Rum sürgününü, iç siyasal dinamiklerle ya da ekonominin Türkleştirilmesi bağlamlarında ele alan mevcut literatür, devletin dış politika yoluyla ürettiği güvenlik ve tehdit söyleminin kurucu niteliğini görmemektedir. Oysa 1964 Sürgünü, tıpkı geç Osmanlı dönemindeki sürgün ve tehcir politikaları, 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 pogromu gibi "dış" politik olayların, Türk devleti ve milletinin bekasını yakından ilgilendiren güvenlik tehditleri olarak dile getirilmeleriyle meşrulaştırılmışlardır. Dahası içeride işbirlikçilerle özdeşleştirilen ve biraz da bu yüzden varoluşsal bir nitelik kazanan dış teh-

115 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

116 Akar, "Dış politikanın rehineleri", s. 166.

dit ve bunalımlar olmasa toplumun bu "patolojik homojenleştirme" politikalarına rızasının üretilmesi ve bu yolla mevcut iktidar ve güç ilişkilerinin ve onun dayandığı milli/devlet kimliği söylemlerinin idame ettirilmesi oldukça güç olacaktır.

Günümüz Türkiye'sinde de "dış" politika bağlamında üretilen güvenlikleştirici söylem, iç siyasal alanın ve iktidar ilişkilerinin tanziminde ve tahkiminde merkezî bir rol oynamaktadır. Bu söylem içinde gayrimüslim azınlıkların yeri, ülkede siyasi ve iktisadi ağırlıklarıyla uyumlu bir şekilde oldukça azalmış olsa da her an yeniden iç düşman statüsüne oturtulmayacaklarının bir güvencesi bulunmamaktadır. 2001-2005 yılları arasında hızlanan Avrupa Birliği reformları, etnik, dinî ve siyasi azınlıklar gibi farklı sosyal grupların entegrasyonu yoluyla Türkiye'de daha katılımcı ve çoğulcu bir siyasi düzen talep eden aktörler için yeni alanlar yaratmıştır. Birkaç olumlu adım atılmış olsa da gerçek bir uzlaşma ortamı için daha kapsamlı ve sürdürülebilir önlemlerin alınması gerektiği açıktır. Bilhassa Rum azınlığın dinî özgürlükleri, eğitim ve mülkiyet hakları söz konusu olduğunda önemli kısıtlamalar ve ayrımcı uygulamalar devam etmektedir. Azınlık gruplarının sorunlarının çözüme kavuşturulması ve eşit yurttaşlar olarak toplumsal ve siyasi yapıya entegrasyonlarının sağlanması, Türkiye'de demokratik ve çoğulcu bir siyasi kültürün pekişmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Azınlık gruplarını entegre etmekteki başarısı veya başarısızlığı, Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin demokratik dönüşümünde ve daha çoğulcu ve katılımcı bir paradigmaya dayanan bir modernite inşa edilmesinde belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

Akar, R. "Dış Politikanın Rehineleri: Rumların 1964'te Sürgün Edilmesi", *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları, 2012, s. 165-173.

Akgönül, S., *İstanbul Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Aktar, A. *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974* (2. basım), Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992.

Apoyevmatini, 20 Mart 1964.

Armaoğlu, F., *Cumhuriyet*, 4 Mart 1964.

Avcıoğlu, D., *Milli Kurtuluş Tarihi*, 3. cilt, İstanbul: Tekin Yayınları, 1983.

Bach, J. P. G., *Between Sovereignty and Integration German Foreign Policy and National Identity after 1989*, Berlin: Lit Verlag, 1999.

Belge, B., "Komisyon Sivilleşti, Faaliyetleri Sürüyor", Bianet https://bianet.org/bianet/siyaset/30088-komisyon-sivillesti-faaliyetleri-suruyor, 23 Şubat 2004.

Billig, M., *Banal Nationalism*, Londra: Sage, 1995.

Buzan, B., Waever O. ve de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder CO: Lynne Rienner Publishers, 1998.

Campbell, D., *Writing Security: United States Foreign Policy and The Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.

Connolly, W.E., *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Ithaca: Cornell University Press, 1991.

Cumhuriyet, 25 Aralık 1963.

Cumhuriyet, 29 Aralık 1963.

Cumhuriyet, 31 Aralık 1963.

Cumhuriyet, 1 Ocak 1964.

Cumhuriyet, 4 Ocak 1964.

Cumhuriyet, 12 Ocak 1964.

Cumhuriyet, 13 Şubat 1964.

Cumhuriyet, 13 Mart 1964.

Cumhuriyet, 17 Mart 1964.

Cumhuriyet, 24 Mart 1964.

Cumhuriyet, 7 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 11 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 12 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 13 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 14 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 15 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 20 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 22 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 23 Nisan 1964.

Cumhuriyet, 3 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 31 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 14 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 2 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 11 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 19 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 2 Temmuz 1964.

Cumhuriyet, 9 Temmuz 1964.

Cumhuriyet, 17 Temmuz 1964.

Cumhuriyet, 11 Ekim 1964.

Demir, H. ve Akar, R., *İstanbul'un Son Sürgünleri* (4 baskı), İstanbul: Belge Yayınları, 1999.

Diez, T., "The imposition of governance: transforming foreign policy through EU enlargement", COPRI IIS Working Papers, 2000, http://www.copri.dk/publications/workingpapers.htm.

Ecumenical Federation of Constantinopolitans, "16 March 1964: The Banishment of the Greek Community of Istanbul through Deportations and Expatriation", 2014.

Helsinki Watch Report, "Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey", Human Rights Watch, 1992.

Hobson, J. M., *The State and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

—, "What's at stake in bringing international sociology back into international relations? Transcending chronofetishism and tempocentrism in international relations", Hobden, S. ve Hobson, J.M. (der.), *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Hoffman, S., *The State of War: Essays on the Theory and Practice of International Relations*. New York: Praegen, 1965.

Hürriyet, 14 Nisan 1964.

Hürriyet, 17 Mart 1964.

Hürriyet, 10 Temmuz 1964.

Hürriyet, 18 Temmuz 1964.

İçduygu, A. ve Kaygusuz, Ö., "The politics of citizenship by drawing borders: foreign policy and the construction of national citizenship identity in Turkey", *Middle Eastern Studies* 40:6, 2004, s. 26-50.

Kabaklı, A., "Milli İktisat", *Tercüman*, 9 Ocak 1964.

Kaflı, K., "Rum", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

Kaliber, A., "Türkiye'de güvenlikleştirilmiş bir alan olarak dış politikayı yeniden düşünmek: Kıbrıs örneği", *Uluslararası İlişkiler*, 2:7, 2005, s. 31-60.

Karaosmanoğlu, K., "Reimagining minorities in Turkey: before and after the AKP", *Insight Turkey* 12:2, 2010, s. 193-212.

Keyman, E.F., *Globalization, State, Identity/ Difference Toward A Critical Social Theory of International Relations*, Prometheus Books, 1997.

Kristeva, J., *Strangers to Ourselves*, Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf, 1991.

Macar, E., *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, Istanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Milliyet, 3 Mayıs 1964.

Morgenthau, H., *Politics Among Nations*, New York: Knopf, 1985.

Rae, H., *State Identities and The Homogenisation of Peoples*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Resmi Gazete, sayı 1748, 15 Mart 1931.

Sağlamer, K., "Amerika, Kıbrıs ve Komünizm", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1964.

Son Havadis, 13 Ocak 1964.

Son Havadis, 18 Mart 1964.

Soysal, M. ve Ertegün, N. M., "Federal solution for Cyprus", *Foreign Policy* 35, 1999, s. 201-216.

Sözeri, C., "Kıbrıs meselesinin rehineleri: basının gözüyle 1964 Sürgünleri", *Rum Olmak Rum Kalmak*, Hakan Yücel (der.), İstanbul: İstos Yayınları, 2016, s. 39-63.

Tercüman, 19 Şubat 1964.

Tercüman, 26 Şubat 1964.

Tercüman, 17 Mart 1964.

Tercüman, 12 Nisan 1964.

Tercüman, 18 Nisan 1964.

Tercüman, 21 Haziran 1964.

Tercüman, 27 Temmuz 1964.

Ünlü, B., *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, İstanbul: Dipnot Yayınları, 2018.

Vatan, 30 Mart 1964.

Volkan, V., *Psychoanalysis, International Relations, and Diplomacy: A Sourcebook on Large-Group Psychology*, Londra: Karnac, 2014.

Walker, R.B.J., *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Waltz, K., *Theory of International Politics*, New York: McGraw-Hill, 1979.

Yeni Sabah, 14 Şubat 1964.

AZINLIK HUKUKU BAĞLAMINDA SÜRGÜNLER

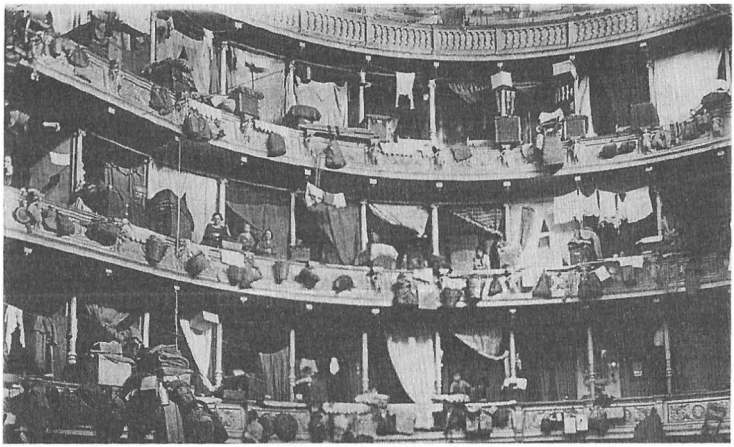
RİTA ENDER

Hukuk, insanları "tanık" olarak kabul eder. İnsanları dinler. Dinlemeden önce onlardan doğruyu söyleyeceklerine dair "yemin" etmelerini ister. Tanıklar; onurları ve kutsal saydıkları tüm inanç ve değerleri adına yemin ederlerken, mahkeme salonunda yargıçlar dahil herkes ayağa kalkar. Yemin edilince oturulur ve tanık söze başlar.

Sözün, sözcüklerin anlatamadığını ise bazı durumlarda fotoğraflar gösterir. Fotoğraf, mahkeme salonu için (de) bir "delil"dir. Fotoğrafın çekildiği yer ise, davaya konu olaya tanıklık eden mekândır. 1945'te Maria Callas'ın ilk solo resitalini ayakta sergilediği Atina Operası da böyle bir tanıklık mekânıdır (fotoğraf).

Çünkü bu fotoğraf, 1923 yılında Lozan Antlaşması çerçevesinde yapılan mübadelede, Atina Operası'nın barınma yerine dönüştüğünü gösterir. Sürgün edilen, iki devlet arasında değiş-tokuş konusu olmuş ailelerden bazıları bir süre opera binasında kalmış, localar ailelere barınmaları amacıyla tahsis edilmiştir.[1]

1 Tuncay Akyüz, "Mübadele Muhacirleri Göç Hareketleri", (http://tuncayakyuz.wordpress.com/2010/08/27/mubadele-muhacirleri-goc-haraketleri 2014'te erişildi)



Birinci Dünya Savaşı ertesindeki imparatorlukların çözülme sürecinde ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, zamanın ruhuna uygun olarak bir ulus-devlet anlayışıyla doğmuştur. Türkiye'de yaşayan halkların uluslaştırılması sürecinin ilk büyük adımı, 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirilen zorunlu nüfus mübadelesi olmuştur. Türkiye'de yaşamakta olan Hıristiyan Ortodoks dinine mensup olan ve sayıları milyonları bulan Anadolu Rumları Yunanistan'a gönderilmiş, burada uzun süre ciddi sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır. Resimde Küçük Asyalılar için geçici barınak haline getirilen Atina Operası görülmektedir.

Fakat 1964 yılındaki sürgünlerde Atina Operası'nın locaları aynı görevi görmemiştir. 1964 yılında Türkiye'de yaşayan 12 bin Yunan pasaportlu Rum sınırdışı edildiğinde, Yunan hükümeti bu insanlar için göçmen kampları kurmuştur.[2] Kamplarda, bavullarına sığan 20 kiloluk eşyaları ve ceplerinde kalmasına izin verilen 20 dolarları ile sürgün edilmiş olmayı anlamaya çalışmışlardır.

Sürgün bir ceza çeşididir. Türkiye'de, 1964 yılında yürürlükte bulunan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun düzenlemesine göre kanunun 11. maddesinde yer alan suçlar bakımından kanunun 18. maddesi uyarınca uygulanacak bir cezadır.[3] Ceza,

2 Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2014, s. 88.

3 Erhan Metin, Osmanlı'da ve Cumhuriyet Döneminde Sürgün, (http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=1801&title=a-osmanlida-ve-cumhur%DDyet-dnem%DDnde-srg, 2014'te erişildi). Ayrıca: 11 Aralık 1951'-

asırlardan beri, insanlık tarihinin her döneminde ve her türlü hukuk sisteminde suç karşılığında suçu işleyen kişiye o suçu dolayısıyla verilmiştir. Yargı mercilerince adaleti yerine getirmek için kullanılmıştır. Fakat bu kullanımın hukuka uygun olması için, çağdaş hukuk sistemlerine göre, cezanın, insancıl olması, yasa tarafından belirlenmiş olması gibi kimi nitelikleri taşıyor olması gerekmektedir.[4]

Peki, 1964 yılında Türkiye'de sürgün cezasına çarptırılanların suçları ne idi? Ve Yunan tebaalı insanlarla, eşleriyle dostlarıyla beraber sürgünü yaşayan, Lozan'a göre gayrimüslim azınlık kategorisinde olan Rumların çektiği bu ceza, hukuka uygun muydu?

Pek çok açıdan hukuka uygun değildi fakat Türkiye'de azınlıkların yaşadığı hemen her haksızlıkta olduğu gibi siyaset gereği bir hukuk uydurulmuştu. Öncelikle Türkiye, Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1930 tarihli ve iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin ülkesinde ikamet etmesine izin veren İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'ni feshetti. Bundan sonra olacak olanlar bakımından bu fesih, bir hukuka uygunluk zemini olarak ortaya atıldı.

16 Mart 1964'te dönemin hükümeti, anlaşmayı, "antlaşmanın imza edildiği tarihten bu yana uzun zaman geçmiş olması münasebetiyle o günkü icaplara" uymadığı gerekçesi ile feshettiğini açıkladı. Ertesi gün, 17 Mart 1964'te tapu dairelerinde, Yunan vatandaşlarına dair işlemler durduruldu. Tapu dai-

---

de Türk Ceza Yasası'nda değişiklikler yapılmış, bu dönemde Türk Ceza Kanunu'nun 11, 18, 40 ve 173. maddeleri ile "sürgün" cezası düzenlenmiştir. 11. madde ile sürgün cezası, bu maddede sayılan suçlara mahsus asli cezalardan kabul edilirken, 18. madde ile bu cezanın ne olduğu, süresi infaz şekli ve şartları gösterilmiştir. 40. madde ile bir günlük tutukluluk üç günlük sürgüne karşılık sayılırken, 173. maddenin son fıkrası ile "Devletin şahsiyetine karşı işlenen" ve ağır hapis cezası ile cezalandırılan suçluların, kendilerine verilen hapis cezasının üçte birini geçmemek ve ondan da az olmamak üzere belirlenecek bir yerde ikametle emniyet-i umumiye nezareti altına alınma (sürgün) cezası da alacakları belirtilmiştir. 1965 tarihli 647 sayılı Ceza İnfazı Hakkındaki Kanun'un 12. maddesine göre, sürgün cezasının kaldırılmasına kadar uygulanmıştır.

4 Prof. Dr. Mehmet Emin Artuk, Doç. Dr. Ahmet Gökçen, Dr. A. Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Genel Hükümler II (Yaptırım Hukuku)*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2003, s. 32.

releri bir tedbir olarak satış ve intikal işlemlerine dair muameleleri askıya aldı ve bu suretle mülkiyet hakları ihlal edilmeye başladı.[5]

O günlerde yürürlükte bulunan 1961 Anayasası'nın 36. maddesi, herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğunu düzenlemekte ve bu hakların, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabileceğini söylemekteydi. Fakat Mart ayında başlayan hak sınırlamaları için gerekli olan bir hukuk metni, ancak Kasım ayında ortaya kondu: 2 Kasım 1964'te hükümet 6/3801 sayılı kararnamesi ile Yunan uyruklu kişilerin Türkiye'de bulunan taşınmazları üzerinde tasarrufta bulunmalarını yasakladı. Bu yasaklama da Anayasa'ya aykırı idi, zira Anayasa'nın 11. maddesi, temel haklara ilişkin sınırlamaların ancak kanun ile yapılabileceğini söylemekteydi. Buna rağmen ve bununla beraber, taşınmazlar üzerindeki haklardan doğan her çeşit gelire de el konulmuştu. 3801 sayılı kararnameye dayanarak, Yunan uyrukluların gayrimenkulleri üzerinden doğan hasılatlar, bloke edildi.[6] Hasılatlar bloke edilirken, bir başka ifadeyle yürütme erkinin hükmettiği sürgün cezası bir şekilde infaz edilirken, 4. Şube'ye bağlı polisler görev yapmaktaydı. Evlerinden veya iş yerlerinden alınan Yunan uyruklu insanlar, Türkiye'yi terk etmeden önce, 4. Şube'de imzaladıkları belge ile gönüllü bir sürgün yaşayacaklarını beyan etmeye zorlanmışlardı. Söz konusu belge ile insanlar, yasaları ihlal ettiklerini, Türkiye aleyhine politik faaliyetleri bulunan Eleniki Enosis üyesi olduklarını ve Kıbrıs'taki Yunan teröristlere para göndermiş olduklarını söylemişlerdi. Bütün bunlarla beraber, Türkiye'yi kendi özgür iradeleriyle terk ediyor olduklarının da altını imzalamışlardı. Önceden hazırlanmış bu ifade metinlerine imza vermek istemeyenler ise hücrelere gönderilmişlerdi.[7]

Binlerce insanın birdenbire ve tesadüfen aynı günlerde, 20

---

5 Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2014, s. 55.

6 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 271.

7 Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2014, s. 61, 62.

kilo ve 20 dolar ile yaşamlarını terk etmeye özgür iradeleri ile karar vermeye sebep olacak bir akıl tutulmasına kapıldıklarına kim inanır bilinmez. Fakat bu akıl tutulması karşısında yaşananlar ve medyada kendileri hakkında yapılan "güzellemeler"e maruz kalan Rumlar, o dönemde özel bir komisyonun da konusunu oluşturmaktaydı: Aralık 1962'de gizli bir kararnameyle, Ocak 2004'te yine başka gizli bir kararnameyle kaldırılmış[8] olan "Azınlık Tali Komisyonu" kurulmuştu.[9] Azınlıklar açısından görmenin, duymanın ve iletişime geçmenin pek mümkün olmadığı bu komisyonun varlığı, yıllar boyunca hep bir şekilde hissedilmişti. Hrant Dink bu durumu şöyle anlatmıştı:

> Azınlık Tali Komisyonu denen kurumun varlığı, adını tam koyamasak da, biz azınlıklar tarafından hep seziliyordu. Vakıf yöneticileri devletin herhangi bir makamıyla, herhangi bir sorun nedeniyle temas kurduğunda hep şu prosedür yaşanır: Sayın makam ya da bakan sizi nazik bir kabulle dinler, sunduğunuz raporu alır, kısa sürede gereğini yerine getireceğini ifade eder. Bu bizim için artık alışıldık bir ritüeldir ama biliriz ve hissederiz ki, o dosya bizim bilmediğimiz daha derinlerde bir kuruma havale edilecek ve onların kararına göre hareket edilecektir. Bu da çoğunlukla çözümsüzlüktür.[10]

Baskın Oran'a göre bu kuruluşun yarattığı çözümsüzlükler ve hukuka aykırılıklar özellikle eğitim alanında yaşanmıştı ve 1964 Sürgünleri açısından da ciddi etkileri olmuştu. Azınlık okullarında ilk defa Şubat 1937-Ağustos 1949 arasında yaşanan "Türk müdür yardımcısı" uygulaması, 1962'de yeniden uygulamaya konmuştu. Haziran 1965'te çıkartılan 625 sayılı Kanun'da bu görev için aranan kriterin "Türk asıllı ve TC uyruklu" olmak olduğu belirtilmişti.[11] Temmuz 1964'te çıkartılan

8 Veya bu komisyon "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu"yla değiştirilmişti.

9 Baskın Oran, "Azınlıklar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 159-165.

10 Alıntılayan Hrant Topakian, "Azınlık Tali Komisyonu veya yeni adıyla 'Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu'", *Taraf*, 16.11.2010.

11 Bu tanım ancak Şubat 2007'de 5580 sayılı yasayla kaldırılacaktır.

502 sayılı Kanun ile Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada'daki (Tenedos) eğitim sistemi değiştirilmiş ve Rumcanın öğretilmesi durdurulmuştu. Kasım 1964'te çıkarılan 3885 sayılı genelgeyle Rum okullarında sabah duası yasaklanmıştı. Ve 1672'den beri faaliyette olup yalnızca ilahiyat kitapları basan Fener Patrikhanesi'nin basımevi "ancak özel ve tüzel kişiler basımevi kurabilir" gerekçesiyle kapatılmıştı.[12]

Medyada ise, Patrikhane'nin yayımladıkları ve yaptıkları ile zararlı olduğunu ifade eden yayınlar yayımlanmakta ve "Patrikhane gitsin, biraz da Yunanistan'ın başına bela olsun" gibi manşetler kullanılmaktaydı. Bu ortamda ve bu şartlarda, burada yaşamaya çalışan Rumların mahallelerinde kimi boykotlar yapılmaktaydı. Örneğin, geçmişte denenmiş "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası yeniden gündeme gelmişti.[13]

Bu arada Bozcaada ve Gökçeada ile de özel olarak ilgilenilmekteydi! 1964'te İmroz ve Bozcaada'da Rum köyleri boşaltılarak askerî alan ilan edilmişti. 1965'te, Gökçeada'da 22.555 dekarlık toprak istimlak edilmiş ve açık cezaevi kurulmuştu. İstimlak edilen topraklar ve kamulaştırılan zeytinlikler, adalıların geçim kaynağını elinden aldı. Açık cezaevinde kalan mahkûmların adalıları rahatsız etmesi ve ilgili kurumların bu konu karşısındaki duyarsızlıkları, Rumları göçe zorladı, kendi topraklarından sürgün etti.[14]

Bütün bu olanlar, en çok Rum azınlığın canını yakmış olsa da yalnızca Rumları etkilemedi. 1964 yılında sınırdışı edilenlerin arasında az sayıda da olsa Türkiye'de yerleşik Yunan uyruklu Yahudiler de vardı.[15] Yunan uyruklu Yahudilerin sürgünü bakımından bir çifte standardın söz konusu olduğundan

12 Baskın Oran, "Azınlıklar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 159-165.

13 Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2014, s. 68.

14 Alexis Alexandris, "İmroz ve Bozcaada: Etnik Bakımdan Rum Olan İki Adaya Yönelik Türk Hükümetinin 1923'ten Sonraki Tutumu", *İmroz Rumları*, Feryal Tansuğ (der.), İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012, s 185.

15 Rıfat Bali, "İnsan Hakları Derneği'nin Devlet-Azınlık İlişkilerine Bakışı", bkz. http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/insan_haklari_dernegi.pdf

bahsedilmektedir. Sözlü tarih aktarımından öğrenilenlere göre, Yunan uyruklu kimi Yahudiler, aynen Rumlar gibi sürgün edilmişken kimi Yunan uyruklu Yahudilerin burada kalmasına göz yumulmuştu.

Türkiye'de bu tip olayları yaşamaya ve böyle hak ihlallerine maruz kalmaya alışık olan azınlıklar bu durumu sık sık ifade etmiştir. Örneğin Serkis Seropyan, Ermenilerin bir inancı olduğunu söyler: "Türkiye'de yaşıyorsan 10 senede bir sopayı yiyeceksin kafana."[16] Roni Margulies, bu inancın sadece Ermenilere ait olmadığını şu sözleriyle ortaya koyar: "Becermiş işte Türkiye Cumhuriyeti: Aba altında hep bir sopa olmuş, olduğunu dedem de bilmiş, babam da, diğer tüm azınlıklar da."[17]

Bu sopa karşısında bir savunma mekanizması da geliştirilmiş ve farklı olaylar karşısında kimi çareler üretilmeye çalışılmıştır. Örneğin, 1964 Sürgünleri sırasında kimi insanlar kimliklerindeki din hanesinde değişiklik yapmış ve kendilerini "Türk Ortodoks" olarak tanıtmaya başlamış. Örneğin, Batman'da bir Ermeni köyü o tarihte topluca din değiştirmiş ve Müslüman olduğunu açıklamıştır.[18] Ermeniler hakkında açıklama yapma yetkisini kendinde gören siyasetçi Berç Turan ise şöyle bir demeç vermiştir: "Biz Ermeniler Rumların tahrikine asla alet olmayacağız ve Kıbrıs politikasında her zaman Türklerin yanında bulunacağız."[19]

Kıbrıs politikasından sorumlu tutularak yargısız infaz sonucu sürgün cezasına mahkûm edilen 12.000 Yunan uyruklu kişi ve onlarla beraber sürgün yaşamış binlerce kişinin, Türkiyeli gayrimüslim azınlıkların acı dolu hatıraları üzerine bugün adaletten söz edilebilir mi? Sınırdışı edilme faaliyetleri ve bu faaliyetlerin hazırlık çalışmaları açısından yaratılan hukuk metinlerinin yaşattığı mağduriyet bugün hukuken nasıl değerlendirilebilir?

16 Rıfat N. Bali, *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008, s. 11.

17 Roni Margulies, *Bugün Pazar Yahudiler Azar*, İstanbul: Kanat Yayınları, 2007, s. 27.

18 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 270.

19 Serdar Korucu, Aris Nalcı, *1965 /2015'ten 50 yıl önce, 1915'ten 50 yıl sonra*, İstanbul: Ermeni Kültür Yayınları, 2014, s. 18.

Uluslararası ceza hukukçuları, adaletin geçmişe taşınması tartışmalarında öncelikle mağduriyetin tanınması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu anlamda 1964 yılında yaşanan mağduriyetin, Türkiye'nin hukuk sisteminin de mağduriyeti olduğunu kabul etmek gerekecektir. Çünkü bu dönemde siyasi hamlelere kılıf olarak yaratılan hukuk metinlerinin, bir gecede çıkan kararname ve genelgelerin varlığı hukuk sistemi açısından çıkmazlar yaratmıştır. Bu genelgelerin, örneğin Rumca öğretilmesinin yasaklanması suretiyle kişilerin ve azınlık grubunun eğitim hakkını hukuka aykırı şekilde ortadan kaldıran genelgenin uygulaması ile Türkiye öncelikle Anayasası'nı ve Lozan Barış Antlaşması'nı ihlal etmiştir. Bugün hukuk fakültelerinde bile okunmayan fakat özellikle mütekabiliyetten bahsedilecekken sık sık atıf yapılan Lozan Barış Antlaşması, Türk hukuk sistemi açısından benzersiz bir öneme sahiptir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin "kurucu antlaşması" olarak kabul edilmiştir. "Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanun" gereği Lozan, iç hukukun yadsınamaz bir parçası haline gelmiştir, hukuk düzeninde "temel" nitelikteki yerini almıştır. Bu durum, uluslararası alanda Türkiye tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, Türkiye taraf olduğu uluslararası sözleşmelere "ihtirazi kayıt" koyarken; T.C. Anayasası hükümleri ile Lozan Antlaşması hükümlerini birlikte anmış, Türkiye'nin sözleşme hükümlerini Anayasası ve Lozan Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğu ifade etmiştir.

Lozan'ın hükümleri ve ruhu, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar açısından hayatidir. Bilindiği üzere, Lozan Barış Antlaşması'nın, "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan bir bölümü[20] vardır. Türkiye'nin uygulamakla yükümlü olduğu bu antlaşmada ve bu bölümde "azınlık" kavramı tanımlanmamış, azınlığın kim olduğu belirtilmemiştir. Koruma hükümlerinin nesnesi, "gayrimüslim azınlıklar"dır. Lozan'da "gayrimüslim azınlıklar" *(minorité non-musulman)* teriminin yer alması, Türkiye'de azınlıklar olduğunun ve "azınlık kimliğinin" tanınması olarak değerlendirilmektedir.

20 Birinci Bölümü'nün Üçüncü Kesimi.

İç hukuk metinlerine bakıldığında, azınlıklar yıllar boyunca yasal ve idari çeşitli metinlerin konusunu oluşturmuş olsalar da, anayasal ve yasal düzlemde kesin bir tanımadan yararlanmamışlardır.[21] Uluslararası düzlemde ise, kimi sözleşmeler ve bu sözleşmelere devlet tarafından konulan çekinceler ile azınlıkların varlığı ve hakları zımnen tanınmıştır.[22]

Çeşitli düzenlemeler ile zımnen, Lozan ile açıkça tanınan azınlık hakları, geçerli kişisel insan hakları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Var olma hakkı, eşit olma hakkı, ayrımcılık yapılmaması, din, ifade ve kültür özgürlüğü, bu nedenle kişisel ve azınlık haklarının bir parçasıdır. Bununla birlikte, azınlık haklarının kolektif boyutu da vardır.[23] Kolektif hak-bireysel hak ayırımı, temel hak ve hürriyetlerin kullanış biçimlerine göre olan bir tasniftir de.[24] Birden çok kişinin ancak birlikte kullanabildiği, bireylerin yalnız başlarına gerçekleştiremediği amaçları hedef alan kolektif özgürlüklerde, grup haklarının yanında bireysel hakların korunması da önem taşımaktadır.[25] Bu anlamda, kolektif boyutu göz önüne alınarak "topluca (grup olarak) kullanılabilen özel insan hakları" olarak da tanımlanan azınlık hakları hukuku, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na göre; "öncelikle eşitlik ve ayrımcılık yasağı hukukudur."[26]

Türkiye'de gayrimüslim azınlıklara karşı olan ayrımcı uygulamaların çeşitli gerekçeleri olmuştur. Örneğin Varlık Ver-

21 İbrahim Ö. Kaboğlu, "La Turquie à l'épreuve des droits des minorités et des droits culturels: du traité de Lausanne aux instruments du Conseil de l'Europe", *Statut et protection des minorités: exemples en Europe occidentale et centrale ainsi que dans les pays méditerranéens*, Brüksel: Bruylant, 2009, s. 236.

22 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi kabul etmiş fakat sözleşmenin "Azınlıkların Korunması" başlıklı 27. maddesine çekince koymuştur.

23 Javaid Rehman, "Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları", *Ulusal, Uluslarüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)*, İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s. 99.

24 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989, s. 30.

25 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s. 383.

26 Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları, 2002, s. 75.

gisi'nde azınlıkların çok zengin oldukları ve milli sermayenin Türkleştirilmesi gerektiği vurgulanırken, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu insanların tehlikeli olabileceği, Türkiye'nin güvenliği açısından kuşku yarattıkları vurgulanmıştır.[27] Bu tip gerekçeler ile bu insanlar, 1934 Trakya olaylarını, 6-7 Eylül olaylarını yaşamışlar, tedbir gereği askere alınmışlardır. Kimi meslekleri icraları kendilerine yasaklanmış, vakıfları mülksüzleştirilmiştir.

Bu olayların yaşanmasına ortam hazırlayan insanlar veya yayınlar ise hiçbir zaman cezalandırılmamıştır. Mülkiyet haklarının hukuka aykırı sınırlanmaları sırasında, azınlıklar açısından, örneğin özel hayatlarının gizliliğinin korunması veya kişisel verilerinin korunması hakkı talep edilir bile olmamıştır. Bu sadece miş'li zamanlarda olan; 60'lı yıllarda kalan bir durum da olmamıştır. Bu, neredeyse çeşitli aralıklarla tekrarlanan bir alışkanlık halini almıştır. Örneğin, 1993 yılında İçişleri Bakanlığı'na, "Rumlar Fener'den durmadan ev alıyor. Fener burayı Vatikan devleti yapacak" konulu bir ihbar gelmiş ve bu ihbar üzerine 6 metropolitin ifadesi alınmıştır.[28]

Sonrasında ise tapu kayıtları incelenmiştir. 2009 yılında benzer bir durumun varlığı dönemin başbakanı tarafından aktarılmıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi'nin açılış konuşmasında dönemin başbakanı şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

> Ben başarıda üç şeye inanırım: İnsan yönetimi, bilgi yönetimi, para yönetimi.
>
> Bunları başarırsak refahı yakalarız. İyi bilim adamları yetiştireceğiz. Parayı iyi yöneteceğiz. Örneğin Yahudilerin çok ciddi keşifleri var. Oturdukları yerden para basıyorlar. Telefonun geçmişinde ve ampulün geçmişinde bunu görüyorsunuz. Hâlâ onun rantını almaya devam ediyorlar. Ben belediye başkanlığı dönemimde İstanbul'daki Yahudi vatandaşları inceledim. Çoğu mülk sahibi olmazlar, en iyi yerlerde kiracı olurlar. Çünkü

27 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri - Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 421.

28 Baskın Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 68, 147.

mülk sahibi olmak parayı bağlar. Ama kiracı olunca parayı işletmeyi sürdürür.[29]

Bir belediye başkanının yurttaşları hakkında bu tip bir inceleme yapmasının hukuka uygun olup olmadığı kamu görevi ile ilişkilendirilerek ceza hukuku bakımından yanıtlanacak bir konudur. 1964 yılında sürgün edilen insanların gayrimenkullerinin başına gelenler de öyle.

Gayrimenkuller bugünkü hukuk metinlerinde "taşınmaz mal" olarak ifade edilmektedir. 1964 Sürgünlerinde, sürgün edilenler 20 kilo (taşınır mal) hakları olmasına rağmen çok daha ağır bir yük taşımışlardır. O güne kadar yaşadıklarını, mekânlar ve insanlarla birlikte "hatıra" olarak yüklenmişlerdir. Kimisi, Atina'daki Büyükada belgeselinde Naki Damato'nun anlattığı gibi, her gece rüyasında bu hatıralara yenisini eklemiştir. Kimisi ise hepsini ve İstanbul'u unutmaya yemin etmiştir. İstanbul ise unutmamaya ve dinlemeye mahkûm olmuştur. Atina Operası sanatçılarından Maria Callas'ın Pera Müzesi'nde duran piyanosunun sesini, 1964'te sürgün edilen insanların Türkiye'ye yerleşmek için dönen çocuklarını ve gömülmek için buraya gönderilen ölülere edilen ağıtları dinlemeye... Artık ağıtlar yakmamak dileğiyle...

29 *Hürriyet*, 7 Ekim 2009; *Milliyet*, 8 Ekim 2009.

YUNAN UYRUKLULARIN İŞ YAŞAMINDAN DIŞLANMASI: SINIRDIŞI EDİLMELER VE İŞ HAKLARI

YORGOS KATSANOS

Giriş

Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında başlıklı 2007 sayılı kanun, 1932 yılında onaylanıp 1934 yılında yürürlüğe girdi. Kanuna göre "gayri-Türk" vatandaşlar çeşitli mesleklerden men ediliyordu. Bu yasa, Türk olmayan tüm vatandaşların gündelik ekonomik hayatında –imalat (elbise, kasket ve kundura imalatçılığı vs.) sektöründen, hizmet ve eğlence (eğlence sektöründe çalışan sanatçıların faaliyetleri, gazino işletmeciliği, kahvehane işletmeciliği. vs.) sektörüne kadar– etkili olmuştu. Bu yasa, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından hazırlanan, işçi haklarını büyük oranda tanıyan 1961 tarihli liberal anayasayla çelişecek şekilde yeniden gündeme getirildi. İkinci Kıbrıs krizi döneminde yapılan düzenlemeler (1963-1964) Yunan uyrukluların sınırdışı edilmelerini de kapsayarak şiddetlendi.

Bu makalede bu kanunun, 1930'lu yıllardaki uygulamanın ardından nasıl yeniden gündeme geldiği ve 1963-1964 yıllarında, sınırdışı edilmelerin ilk dalgası sırasında (16 Mart - 16 Eylül 1964) devlet tarafından nasıl araçsallaştırıldığı ve kanunun ne tür sonuçlara yol açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Cumhuriyet'in erken döneminde 2007 Sayılı Kanun

1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal, konuşmasının sonunda "Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır," diyerek gidişata dair bir fikir veriyordu.[1] Bu açıklama, inşa edilmekte olan yeni ulus-devletin iktisadının milli olması gerektiğinin altını çiziyordu. Rum ve Ermeni iş insanlarının gönderilmesiyle oluşan boşluğun nasıl doldurulacağına dair de ipucu veriyordu.

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde imzalanmış olan Nüfüs Mübadelesi Sözleşmesi'nin ikinci maddesine göre, uyruklarından bağımsız olarak 30 Ekim 1918 tarihi öncesinde yerleşmiş olan İstanbul Rumları mübadeleden muaf tutuldular. Bununla birlikte, Lozan'da 24 Temmuz 1923'te tamamlayıcı bir anlaşma olarak imzalanmış olan Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme'nin[2] dördüncü maddesi, yeni rejimin İzmir Ekonomi Kongresi'nde dile getirilen niyetleri ile çelişiyordu. Bu maddeye göre, yabancı uyrukluların çeşitli ticaret, meslek ya da endüstri iş kollarında ikili anlaşmalar çerçevesinde çalışmalarına izin veriliyordu. Yunanistan sözleşmeye bağlı devletlerden biriydi. Anlaşmanın yirminci maddesine göre sözleşme yedi yıllık bir süreyi kapsamaktaydı.[3] Yine de Kemalist elitler inisiyatif alarak limitet şirketlerde, gayrimüslim personel yerine, Müslümanları işe alıyorlardı. Gayrimüslimler avukatlık (1926), eczacılık ve tıp doktorluğu (1928) gibi mesleklerden de dışlanmışlardı.[4] İstanbul'daki Yunan Kon-

1 Yüksel Akkaya, "1929 Bunalımı, İşsizlik ve bir Kanun: Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun", *Toplumsal Tarih* 68 (1999), s. 42-53.

2 "Convention Respecting Conditions of Residence and Business and Jurisdiction", *The American Journal of International Law*, 18:2 (1924), s. 67-74.

3 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations 1918-1974* (Atina: Center for Minor Asia Studies, 1992), s. 281.

4 Ayhan Aktar, "A 'Conversion' of a Country to a Fatherland: The Case of Turkification Examined, 1923-1934", *Nationalism in the Troubled Triangle: Cyp-*

solos Kimon Diamantopoulos 1925'teki yıllık raporunda durumu izah ederken İstanbul'da Rumların hâkim olduğu özel limitet şirketlerin artık Müslümanların eline geçtiğini söylüyordu. Ayrıca, binlerce Rum işçinin yerine Müslüman işçiler geçmeye başlamıştı. Diamantopoulos'un tarif ettiği süreç, bankalar, fabrikalar, kamu sektörü, hatta küçük esnafın işlettiği işyerleri gibi yerel ekonomi alanlarında da ilerliyordu.[5]

30 Ekim 1930 tarihinde Türkiye ve Yunanistan, İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'ni imzaladılar. Yunan makamları, bu sözleşmede Yunan vatandaşlarının çalışma hakkı korunacak şekilde bir düzenlemenin yapılması yönünde çaba sarf etmiş olduklarını söylemişlerdi. Ancak, Türkiye ile diğer ülkeler (İtalya ve Almanya) arasındaki benzer sözleşmelerde yabancı vatandaşların çalışma hakkını öngören bir düzenleme bulunmadığından, bu girişimler sonuçsuz kalmıştı.[6] Aksine, anlaşmanın dördüncü maddesinin son fıkrasında "Bununla beraber, Yüksek Akit taraflar, kanunlar ve nizamnamelerle, seyyar sanayii, ayak satıcılığını ve münasip görecekleri diğer hirfet ve meslekleri kendi tebaalarına hasredebileceklerdir" diye bir ifade bulunmaktaydı.[7]

Sadece birkaç hafta sonra 14 Ocak 1931'de yayımlanan İktisat Encümeni (1/787) mazbatasında İstanbul'da ikamet eden Yunan vatandaşların ve yeni bir hayata başlamak için Türkiye'ye geri dönmeyi arzu eden mübadillerin artık ticaret ve zanaat alanlarındaki meslekleri icra etmelerine izin verilmediği belirtilmişti.[8] Böylece Türkiye'ye dönmek isteyenlerin önü ke-

rus, Greece and Turkey, ed. Ayhan Aktar ve diğerleri, Londra: Palgrave Macmillan, 2010, s. 21-35.

5 Maria Christina Chaziioannou, Dimitris Kamouzis "From a Multiethnic Empire to Two National States: The Economic Activities of the Greek Orthodox Population of Istanbul ca. 1870-1939", *The Economies of Urban Diversity: Ruhr Area and Istanbul*, Darja Reuschke ve diğerleri (ed.), (New York: Palgrave Macmillan, 2013), s. 117-143.

6 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-2, (346), 23 Ocak 1964.

7 Akkaya, "1929 Bunalımı", s. 43, İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-2, (346), İstanbul 23 Ocak 1964.

8 Akkaya, "1929 Bunalımı", s. 43.

silmiş oldu. Ayrıca bu şekilde, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, söz konusu sözleşmenin dördüncü düzenlemesine ve İktisat Encümeni mazbatasına ilginç bir şekilde bağlanmıştı.

2007 sayılı kanun tam da bu dönemde devreye girdi. 1930'lu yıllarda emek piyasasını Türkleştirmek[9] amacıyla uygulanmış olan 2007 sayılı kanuna göre yabancılar, üretim ve hizmet sektörüne bağlı yaklaşık 20 meslekten men edilmişti.[10] 1920'lerden 1930'lara kadar çeşitli kanunlarla gayrimüslimler hukuki ve ticari alanlarda birtakım haklarını kaybetmişlerdi ve 2007 sayılı kanun tüm bunların bir simgesiydi. İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı, Türk işçisinin korunması ve yabancı uyruklulara yasaklanan bu 20 meslekte patron pozisyonunda olanların 2007 sayılı kanundan etkilenmemesi konusunda hemfikirdi.[11] Yani, Yunan uyruklu bir terzi, kendi dükkânında Yunan uyruklu bir işçi çalıştırmadığı sürece 2007 sayılı kanundan etkilenmiyordu. Yunan belgelerine göre bu vaziyet, ihlal edilmeden 28 sene boyunca geçerliliğini korudu.

Chaziioannou ve Kamouzis'in 1930 ve 1934 yılındaki *Annuaire Oriental*'in verilerinden hareketle hazırladıkları tekstil endüstrisine ilişkin tabloya bakıldığında, bu yasanın sonuçlarının Rum şirketlere zararlı olduğu sonucu ortaya çıkar.[12] Ekonomik hayatın yanı sıra, bu yasa cemaatin gündelik hayatını da yansıtmıştı. Örneğin, *Eleftheron Vima* gazetesi, Beyoğlu bölgesindeki Rum azınlığa ait okullarda 1932-1933 yıllarında 1.817 olan öğ-

9 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 113-118, 121-126.

10 Kanunun 3. maddesine göre herhangi bir mesleğin eklenilmesi Bakanlar Kurulu tarafından üstleniliyordu ve 1939 ve 1941 tarihlerinde gözlükçü ve eczacı mesleklerinin artık yabancı uyruklular tarafından icra edilmesi men ediliyordu. İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 24 Şubat 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-2, (778), İstanbul 24 Şubat 1964.

11 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi 1964 58/11-2.

12 Chaziioannou ve Kamouzis, şirket sahibinin uyruğu doğrudan belli olmasa da, isminden Rum cemaatine ait olduğu belli olan azınlık şirketlerini inceleyerek bu verileri oluşturmuşlardır. Çalışmanın detayları için bkz. Chaziioannou ve Kamouzis, "From a Multiethnic Empire", s. 135.

renci sayısının bir sene sonra 1.414'e düştüğünü yazar.[13] Yaklaşık 2.000 Yunan uyruklu kişi İstanbul'u terk ederken, 3.000 Türk tebaalı Rum da onları takip ederek İstanbul'dan ayrılmıştır.[14] 1927-1935 yılları arasında Yunan uyrukluların nüfusundaki düşüşe dair veriler *Annuaire Oriental*'de bulunmaktadır; bu verilere göre, nüfus 26.431 kişiden 17.642 kişiye düşmüştür ve 2007 sayılı kanun bu düşüşte önemli bir etkendir. Ancak, Aktar'ın altını çizdiği üzere, kanunun Rus vatandaşlara da etkisi büyük olmuş[15] ve Yunan makamlarına göre İtalyan vatandaşların bir kısmı –az da olsa– kanundan etkilenmiştir.[16]

Çeşitli akademisyenlerin de tartıştığı üzere, 2007 sayılı kanun "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası ve İskân Kanunu (1934) gibi dönemin ırkçı sapmasını yansıtan politikalar bağlamında değerlendirilebilir. Zürcher'in belirttiği gibi Yunus Nadi ve Mahmut Esat'ın zenofobik söylemleri bu sapmanın göstergesi sayılabilir; nitekim bu söylemler gayrimüslim nüfusların "yabancı" olarak fişlenmesine yol açmıştır.[17] İktisadi milliyetçilik çerçevesinde, 2007 sayılı kanunun uygulanması, iş gücü, meslek ve zanaat açısından Ankara'nın izlediği politikalar zincirinin son halkası olarak görülebilir.[18] Bu kanun, aynı zamanda "halkçılık" ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilecek ve Kemalist elitler tarafından sürdürülen "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söyleminden "milliyetçi Türk işçisi/vatandaşı"

13 Alexis Alexandris, *The Greek Minority*, s. 191.

14 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 20 Ekim 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 59/5, İstanbul 18 Ekim 1964.

15 Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, s. 125. Oya Dağlar Macar- Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, İstanbul: Libra Yayınları, 2010, s. 266.

16 Hrysanthopoulos'a göre sayısı belli olmayan İtalyan bir topluluk 2007 sayılı kanundan etkilenmiştir. İtalyan hükümetin tepkisi İstanbul'dan, İtalya'ya ait olan Rodos Adası'na "adanın etnografik cisimi değiştirmek amacıyla" transfer edildiler. İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-2 (346), İstanbul 23 Ocak 1964.

17 Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, Londra-New York: I.B Tauris, 2010, s. 291.

18 Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 279.

söylemine geçişi de simgeleyen bir kanundur.[19] Diğer taraftan, aynı anda Yunan ve Türk vatandaşı olamayacak olan Yunan uyrukluları Türk vatandaşlığını seçmeye itiyorlarmış gibi bir izlenim de yaratılmıştır.[20] Tüm bu politikalar, toplumsal, iktisadi ve kültürel bir biçimde Türk-Müslüman burjuvazisinin oluşturulmasına araç olarak gündeme getirilmiştir.

Bu süreçte, Alexandris'in de altını çizdiği üzere, Türkiye ulus-devlet inşası süresince, İstanbul gibi kentsel bölgelerde kültürel ve kurumsal alanlarda değişimler hayata geçirilmekteydi; ancak Rum azınlığın bu değişim sürecine katılımı, çok yüksek düzeyde faal olduğu ticaret sektörü dışında çok sınırlıydı. Alexandris'e göre Rum azınlık 1920'lerde ve 1930'larda kurulan yeni çerçeveye eklemlenmeye direnmişti ve kamusal alanda hâkim olmaya başlayan Türkçeyi konuşmayı reddetmeleri (1910'dan önce doğmuş olan Karamanlis hariç) "Türk Müslümanları ve Rum Ortodoks nüfusları arasındaki psikolojik engelin" oluşmasına neden olmuştu.[21]

1960'larda 2007 Sayılı Kanunun yeniden gündeme gelişi

1940'lı ve 1950'li yıllarda 2007 sayılı kanun birkaç kez daha gündeme getirildi. Bu dönemde Türkiye, özellikle 1946 yılından itibaren tek parti sisteminden çok partili sisteme geçişle beraber, ekonomide etatizm (devletçilik) ilkesini yavaş yavaş bırakıp daha liberal bir çerçeveye oturtmaya yönelik bir politika izliyordu. Bu sapmanın göstergelerinden biri 1954'te yabancı sermayeyi teşvik eden bir kanunun gündeme gelmesidir. Bu kanuna göre, şirket işleten yabancı vatandaşlara 2007 sayılı kanundan dolayı men edilmiş birtakım meslekleri icra etme izni verildi.[22] Rum azınlığın kaderini ekonomi alanı dışındaki

19 Akkaya, "1929 Bunalımı", s. 43.

20 Akkaya, a.g.m., s. 50; ayrıca bkz. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 221.

21 Alexandris, *The Greek Minority*, s. 192.

22 A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1998, s. 79-80.

etkenler de belirliyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki yakınlaşma (Truman Doktrini - 1947, Marshall Planı - 1949, Kore Savaşı'na katılmaları - 1950 ve NATO üyeliği), her ikisinin de "Kızıl Tehlike"ye karşı tutum almaları ve bununla bağlantılı olarak Batı Bloku'na eklenmeleri Rum azınlık için olumlu sonuçlar doğuracaktı.[23]

Ancak, Kıbrıs'taki Türk-Yunan çatışmasının tetiklediği 6-7 Eylül 1955'teki pogrom vesilesiyle uyruğundan bağımsız olarak azınlığın huzuru bozulmuş oldu. Dinî ve milliyetçi duygular kışkırtılarak altyapısı oluşturulan bu pogrom sayesinde, azınlığın uluslararası alanda ciddi bir kriz oluşturulmadan yurtdışına göçünün ön koşulları oluşturulmuş oldu. Vryonis'in yazdıklarına göre hasar görmüş ve tazminat için başvurmuş Yunan şahsiyetlerin sayısının 1.070 olduğu tahmin ediliyordu.[24] Zira bu sefer ekonomik veya hukuki önlemler değil, Kıbrıs buhranının yarattığı gerginlik Yunan uyrukluların bir kesimini etkilemişti.

Az evvel anlatılanları göz önünde bulundurursak, serbest mesleklerin yasaklanmasının, çok partili dönemin ilk yıllarında (1946-1960) yaygın olmadığını anlıyoruz. Aksine, 6-7 Eylül olayları 1955-1960 yılları arasında kademeli bir göç dalgası oluşturulmasına neden olacaktı.[25] Türkiye'deki nüfus sayımına bakıldığında, Yunan uyrukluların nüfusundaki düşüş şu şekilde görülür: 1927 yılında 26.431, 1935 yılında 17.642, 1946 yılında 13.595, 1955 yılında 11.879 ve 1960 yılında 10.488.[26]

---

23 1948-1954 dönemindeki Rum azınlığın ekonomik ve kültürel yükselişi için bkz. Κώστας Μ. Σταματόπουλος Kostas M. Stamatopoulos, *Η Τελευταία Αναλαμπή: Η Κωνσταντινουπολίτική Ρωμηοσύνη στα Χρόνια 1948- 1955,* (Αθήνα: Δόμος, Σπύρος Βρυώνης Spyros Vryonis, *Ο Μηχανισμός της Καταστροφής: Το Τουρκικό Πογκρόμ της 6-7ης Σεπτεμβρίου 1955 και ο Αφανισμός της Ελληνικής Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης,* Αθήνα: Εστία, 2007, Atina: Estia, 2007, s. 57-65; Stefo Benlisoy "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk ve Yunan Yakınlaşması: Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), s. 12-21.

24 Βρυώνης, *Ο Μηχανισμός της Καταστροφής*, s. 311.

25 Doktora tezinde Dilek Güven 1955-1960 yılları arasında Rum cemaati çerçevesinde % 10'luk bir düğün düşüşüne dikkat etmişti. Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları*, çev. Bahar Şahin, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 146.

26 Alexandris, *The Greek Minority*, s. 185.

27 Mayıs 1960 tarihli darbeyle birlikte Demokrat Parti'nin on senelik hâkimiyetinin ardından, ordu politikaya müdahil oldu. Bu geçiş aynı zamanda, ekonomik liberalizmden politik liberalizme geçiş sürecinin zor olduğunu göstermekteydi. Darbe sonrası ordu ve gençlik kentsel bölgelerde "el ele" yürüyordu;[27] ancak kırsal yerlerdeki nüfus yeni durumu kaygı verici bir şekilde sessizlikle karşılamıştı.[28] 1961 Anayasası, siyasi liberalizme ümit vaat eden bir geçiş gibi duruyordu; "yasal ve toplumsal temellere dayalı demokratik bir hukuk devleti kurma arzusuyla" hareket ediyordu.[29] Ancak, 1960'larda bile Kemalizm, elitler tarafından yeniden inşa edilirken Rum azınlığın halen vatandaşlığın çekirdeğinin dışında bırakılmış olduğunu söylemek mümkün. Bir başka deyişle, kriz dönemlerinde "milli beraberlik" söylemi iç ve dış düşmanların yenilmesine öncelik veriyor, "sosyal adalete" ve "bireyin refahına" daha az önem veriyordu.

1960'larda görevde bulunan Yunan konsolos Hrysanthopoulos, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı yazışmalarda, döneme ilişkin zengin veriler sunmaktadır. 21 Aralık 1964 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu genel değerlendirme raporunda,[30] süreci kronolojik bir biçimde sunarak 1920'lerden itibaren Rum azınlığa karşı ne tür önlemler alındığını anlatmaktadır. Hrysanthopoulos, yazdığı raporda, bu yaşananları Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkleştirme politikası çerçevesinde ele aldığını, 1960'larda Rumlar aleyhine meydana gelen gelişmelerin 27 Mayıs 1960 tarihli darbeden kaynaklandığını, dolayısıyla Kıbrıs'taki olayların bu sürecin ana nedeni olmadığını iddia ediyordu.[31] Raporda, 1960'tan, Aralık 1963'e kadar Rum azınlık aley-

27 Pınar Selek, *Barışamadık*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007, s. 263.

28 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, gözden geçirilmiş baskı, New York- Londra: I.B Tauris, 2004, s. 241.

29 *Constitution of the Turkish Republic*, çev. Sadık Balkan, Önsöz 1, Ankara, 1961.

30 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 21 Aralık 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 74/3, (8465), İstanbul 21 Aralık 1964.

31 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 27 Şubat 1965: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 74/3, (1011), İstanbul 27 Şubat 1965.

hine çeşitli düzenlemeler yapıldığını görüyoruz: 1962 yılında,[32] 1963-1964 eğitim yılı için azınlık okullarının müdür yardımcılarının Türk olması kararı alındı ve Rum okulları müfettişler tarafından sıkı denetim altına alındı. Ayrıca merkez heyetlerinin ortadan kaldırılması, Patrikhane'ye ait Derkon Metropolitliği'nin, Kurtuluş'taki Rum Okulu'nun ve Rum Yetimhanesi'nin tamiratına izin verilmemesi aynı şekilde değerlendirilebilir.[33]

Bu rapordan hareketle Aralık 1963'ten sonra Kıbrıs'ta Yunan ve Türk milliyetçiliğinin çatışmasının zamanlamasının İstanbul'daki Rumlar üzerinde yarattığı etkinin çok büyük olduğunu ve bu çatışmanın Yunan uyrukluların sınırdışı edilmelerine yol açtığını söyleyebiliriz.

Emniyet Genel Müdürlüğü, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden iki ay sonra Eylül 1961 tarihinde bir emir çıkarttı (41127/6837-112331 sayılı emir).[34] 1930'ların ortasına doğru uygulanmış olan 2007 sayılı kanunu yeniden işleyişe sokarak, yasadışı çalışan yabancı uyrukluların bulunmasını ve mahkeme yoluyla cezalandırılmasını isteyecekti. Ayrıca, 2007 sayılı kanunu ihlal edenlerin oturma izni yenilenmeyecek ve bu kişiler sınırdışı edileceklerdi. Emniyet Müdürlüğü, halihazırda 2007 sayılı kanun tarafından yasaklanmış olan mesleklere yenilerinin de eklenmesini öneriyordu. Bu emir aslında, gayri-Türk uyrukluların bir kesiminin halen mesleğini icra ettiğini ima ediyor, dolayısıyla önceki yıllarda yasanın tamamıyla uygulanmadığını gösteriyordu.

Ekim 1961'de kurulan hükümetin bu emri dikkate almadığını söyleyen Hrysanthopoulos, bu önlemin yaygın ölçüde uy-

---

32 Bu yeni müdür yardımcıları okul müdürlerine kıyasla daha güçlü bir pozisyon edindiler.

33 Yukarıdaki paragrafta bulunan bilgiler: İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 27 Şubat 1965 ve İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 21 Aralık 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 74/3, (1011), İstanbul 27 Şubat 1965 ve (8465), İstanbul 21 Aralık 1964.

34 Bu emirle alakalı özet, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunmaktadır. 1964 Klasör 74/3 (1011), İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 27 Şubat 1965: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 74/3.

gulanmadığını eklemektedir. Ancak o dönemde şöyle bir olay gerçekleşti: Yunan uyruklu üç papaz kendi mesleklerini icra etmekten men edilerek mahkemeye verildiler.[35] Türkiye bu kararını Lozan Antlaşması'na dayandırıyordu. Yunanistan ise, Türkiye'nin Lozan'la ilgili yorumuna itiraz etmemekle birlikte, bu kararın İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın ihlali anlamına geldiğini iddia ediyordu.

1962-1963 eğitim döneminin bittiği günlerde, ikinci Kıbrıs krizi başlamadan evvel, İstanbul'daki Rum okullarında çalışan 9 Yunan uyruklu öğretmen işten çıkarıldı. Türkiye, bu 9 öğretmenin işten çıkarılmasını şu şekilde gerekçelendirdi: 1951 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan Kültür Antlaşması'na göre Batı Trakya'da bulunan 35 Türk öğretmene karşılık, İstanbul'da da 35 Yunan öğretmen bulunuyordu. Ancak Türkiye, bu 9 Yunan uyruklu öğretmenin de bu antlaşma kriterlerine dahil olduğunu söylüyordu ve Batı Trakya'daki Türk öğretmenlerin kontenjanının da İstanbul'da olduğu gibi, 35 kişiden 44 kişiye çıkması gerektiğini vurguluyordu. Ancak Yunanistan, bu 9 öğretmenin İstanbul'da doğduklarını hatırlatarak antlaşma kapsamında olmadıkları iddiasıyla tepki gösterdi.[36] Müzakerelerin sonucunda olumlu bir gelişme olmadı ve öğretmenler işten çıkarıldı. Sınırdışı edilmeler döneminde bu 9 öğretmenden üçünün ismi Nisan ayındaki listelerde geçiyordu. İstanbul'daki Başkonsolos Hrysanthopoulos'un bu olay hakkındaki yorumu dikkat çekicidir: "Bu kararın sonucunda gayriresmî olarak ve sessizce Yunan uyruklulara yasaklanan meslekler arasına bir yenisi daha eklenmiş oldu."[37]

Bu kararın etkileri Rum azınlığına kısa sürede yansıdı. Zoğrafyon Okulu'nda öğretmen olan El. İoannidis, aynı zaman-

35 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 21 Aralık 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 74/3 (8465), İstanbul 21 Aralık 1964.

36 Bu paragraftaki bilgiler Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1965 53/2-1 klasöründen alınmıştır.

37 İstanbul'daki Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 16 Temmuz 1963: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1965 53/2-1 (Δ823-12), İstanbul 16 Temmuz 1963.

da Syndesmos Kaliergias Gramaton'un başkanıydı. Syndesmos Kaliergias Gramaton kültürel çalışmalar yapan bir dernekti. Ioannidis işten atılınca, bir anlamda dernek de neredeyse kapanmıştı.[38]

Adalet Partisi milletvekili Tahsin Demiray, Ocak 1963'te Yunan uyruklulara dair bir açıklama yapmıştı. Bu açıklamaya göre, Yunan uyruklular yüzünden Türk vatandaşlar çeşitli mesleklerden mahrum ediliyordu; Yunan uyruklular edindikleri geliri döviz olarak yurtdışına aktarıyorlar böylece Yunanistan'ın bütçesine katkıda bulunuyorlardı, yani bu nedenle Türk ulusunun çıkarlarına karşı zararlı faaliyetler içindeydiler.[39] Bu açıklama basının gözünden kaçtı, ancak Yunan uyruklular hakkında dile getirilen "endişe", sonraki aylarda Kıbrıs'taki çatışmalar arttıkça daha yaygın olmaya başlayacaktı.

Ağustos 1963'te Kıbrıs yüzünden Türk-Yunan ilişkilerinin gerilmesiyle birlikte, her iki ülke kendi "yavru vatanına" bağlılığını gösteren politikaları hayata geçirmeye başladı. Bu politikalardan ağırlıklı olarak İstanbul doğumlu Yunan uyruklular ve özellikle 2007 sayılı kanuna konu olan meslekleri icra eden patronlar etkilenmeye başladı. En başta terziler ve ayakkabıcılar yasanın yeniden gündeme getirilmesinden etkilendi. Örneğin polis, 2007 sayılı kanunun 1930'lardaki uygulamasının kapsamı dışında kalmış olan 35 terzihane ve 64 ayakkabıcı dükkânı sahibini ziyaret edip, İçişleri Bakanlığı'nın tebliğ ettiği metni okuyarak, mesleklerinin 2007 sayılı kanuna aykırı olduğunu ve dükkânlarının kapatılması gerektiğini bildirdi.[40]

---

38 Syndesmos Kaliergias Gramaton İstanbul'daki kültür merkezlerinden biriydi. Bu dernek, edebiyatla ilgili konuşmalar ve tarih gezileri (gerek müze gezileri, gerek şehir tarihi hakkında geziler) düzenliyordu. Etkinliklerin çoğuna Patrik'in katıldığını hesaba katacak olursak, derneğin İstanbul'daki cemaate etkisini tahmin edebiliriz. *30 Χρόνια Από τις Απελάσεις: 1964-1994*, Atina: Pneumatiko Kentro Konstantinoupoliton, 1994, s. 43.

39 Ankara'daki Yunan Dışişleri Elçisi Poumbouras'tan Yunan Dışişleri'ne, 16 Ocak 1963: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1965 53/2-1, (384), Ankara 1 Ocak 1963.

40 Atina'daki Yunan Müsteşar Stefanou'dan İstanbul Yunan Başkonsolosluğu'na, 5 Şubat 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/11-2, (346), İstanbul 23 Ocak 1964.

İşyeri mülkiyetlerinin de bir sene içerisinde bir Türk vatandaşına devredilmesi gerekiyordu. Bu arada, Yunan uyrukluların ikamet belgesinde hangi meslekle uğraştıklarının kaydedildiğinin altını çizmek gerekir.[41] Böylelikle devletin, Yunan uyruklu bir kişinin 2007 sayılı kanun kapsamına giren bir mesleğe sahip olup olmadığı bilgisine önceden sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yunan makamlarına göre 2007 sayılı kanuna bağlı olan kişiler, sayıları az olduğu ve artık yaşlı bir kitle olduklarından dolayı Türkiye ekonomisine ciddi bir tehdit oluşturmuyordu.[42] İlk aşamada Türkiye bu kişilere yeni bir iş bulma olanağı sunacağını söyleyerek süreci meşrulaştırmaya çalışmış, iki senelik uzatma verebileceğini açıklamıştı. Ancak kanundan etkilenenlerin çoğunun emekli olmak üzere olan bir kesim olduğu göz önüne alındığında iki senelik uzatmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün değildi. Türk makamların iddialarına göre, alınan önlemler özel bir etnik gruba yönelik değildi; aksine, birkaç meslek dalında Türkleri haksız bir ekonomik rekabet ortamından korumayı hedefliyordu.[43] Polislerin 2007 sayılı kanunda sayılan meslekleri icra eden Yunan uyruklu patronlara ilettiği tebligatlara ilişkin olarak Türkiye ve Yunanistan arasında yürütülen müzakere bir sonuca varmadı. Şubat 1964'e kadar terzilere ve ayakkabıcılara dükkânlarını kapatma yönünde kararlar gelmeye devam etti. Özellikle Ocak ve Şubat 1964 arasında bu uygulamanın istisnasız olarak ve yoğun bir şekilde gerçekleştiği görülüyordu. 2007 sayılı kanun Yunan uyrukluların maddi olarak sıkışmasına yol açmıştı. Kanunun da ötesinde, genel bir kuşatmanın başladığını söyleyebiliriz. Örneğin,

41 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 13 Kasım 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 59/1-2, (6635), İstanbul 13 Kasım 1964.

42 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/11-2, (346), İstanbul 23 Ocak 1964.

43 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/11-2, (346), İstanbul 23 Ocak 1964.

Şubat ayında, üç fabrikaya sahip Zafranas adlı bir iş insanı "vergi kaçakçılığı" nedeniyle birkaç saat içinde sınırdışı edildi ve işyerlerine el konuldu.[44]

Bu zaman zarfında Başkonsolos Hrysanthopoulos, Yunanistan'ın uluslararası arenada ve özellikle Avrupa Cemiyeti'nde Türkiye hükümetinin itibarını sarsmak üzere politikalar geliştirmesi gerektiğini öne sürüyordu. Türkiye'nin aldığı bu tür ekonomik önlemlerin Ortak Pazar'ın "mefkürelerine" aykırı olduğunu savunarak, Türkiye ile Batı arasındaki ittifakın bozulacağı umuduna kapılmıştı. İstanbul'da Yunan uyrukluların aleyhine gelişen vaziyetin yabancı yatırımcıları Türkiye piyasasına girmekten caydırabileceğini düşünüyordu. Sonuç itibarıyla, Hrysanthopoulos Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin bozulmasının, Yunan uyruklulara karşı gündeme gelen politikaların önüne geçebileceğini varsayıyordu. Ayrıca, yazdıklarından öyle anlaşılıyor ki, Rum azınlığın mesleki yetkinliklerine güveniyordu ve Rumların halen Batı ile Türkiye arasında köprü rolü üstlendiklerini düşünüyordu.[45]

Kıbrıs konusuyla alakalı olarak, 1960 darbesinin hemen ardından gerek hükümet üyelerinin demeçlerinde gerek basında "Batı emperyalizmine ve Yunan emperyalizmine karşı" söylemler ve 1950'lerde olduğu gibi "antikomünizm" retoriği gözlemlenirken, 1964'ten itibaren bu söylemlere İstanbul Rumlarının da dahil edildiğini görüyoruz. Rıdvan Akar ve Hülya Demir'in çalışmasından bildiğimiz üzere,[46] Ocak 1964'ten sonra basının Türk halkını kışkırttığı aşikârdır. O dönemdeki "milli birlik/beraberlik"[47] çağrıları bir taraftan Kıbrıs davasında "yabancı düşmanlara" karşı bir savunma pozisyonu görevi görür-

44 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 14 Şubat 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-2, (852), İstanbul 14 Şubat 1964.

45 Hrysanthopoulos'un düşünceleri için bkz. İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 14 Şubat 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi (1964) 58/11-2, (525), İstanbul 14 Şubat 1964.

46 Rıdvan Akar ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

47 Yorgos Katsanos, "Türk ve Yunan Basınında 1964 Sürgünü", *Rum Olmak Rum Kalmak* (der. Hakan Yücel), İstanbul: İstos Yayınları, 2016, s. 65-91.

ken, diğer taraftan da siyasi meşruiyet ve ekonomik dengesizliği gölgeliyordu. İstanbul Rumlarının günah keçisi olarak görülmelerinin şu amacı hedeflediğini söylemek mümkün: Öncelikle Rum azınlığa karşı muhtemel cezai önlemler, Kıbrıs konusunda Türkiye ile müzakere için aynı masada oturmaya isteksiz olan Yunan devleti üzerinde baskı oluşturacaktı. Şubat ayında New York'ta Makarios yönetiminin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tek meşru iktidarı olarak tanınması Türkiye tarafından memnuniyetsizlikle karşılandı. Milletvekili Hurrem Kubat verdiği bir soru önergesiyle Yunan uyrukluların Türkiye'deki iş vaziyetini ve vergi sorumluklarını sorduğunda çeşitli politik akımlara bağlı olan gazeteciler ve entelektüeller tarafından coşkuyla karşılandı. Zira, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün 4 Mart'ta Ada'ya gelmesine karar verilmesi, Türkiye kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmıştı.

Özcan'ın söylediği üzere "Artık seksenine gelmiş yorgun İnönü, Ada'ya müdahale edemez, AP'nin bunaltıcı muhalefetiyle başa çıkamazken, Rum azınlığın bir bölümünü sınırdışı ederek, muhtemel Kıbrıs'a çıkamadığı için kendisine karşı öfke duyan kamuoyunun gözüne girmeye çalışmaktadır. Anlaşılan Kıbrıs'ta bulunamayan çözüm İstanbul'da aranmaktadır".[48]

İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın 16 Mart 1964 tarihinde tek taraflı olarak Türkiye tarafından iptal edildiği ilan edilince tüm Yunan uyrukluların ortada kaldığını söyleyebiliriz. Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasına göre anlaşma "bugünkü icaplara uymadığı" gerekçesiyle iptal edildiği ve anlaşmanın 36. maddesine göre 6 ay sonra yeni bir anlaşmaya varılmadığı takdirde anlaşmanın tamamıyla geçersiz sayılacağı bildirilmekteydi.[49] Anlaşmanın feshi, 16 Eylül'den itibaren Yunan uyrukluların Türkiye'de artık "turist" olduğu anlamına geliyordu. Üstelik, fesihle birlikte Tapu Kanunu'nun 35. maddesine göre Yunan uyruklular artık gayrimenkul sahibi olamayacaktı.[50] Yunanis-

48 Gencer Özcan, "Altmışlı Yıllarda 'Dış' Politika", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, (yay. haz. Mete Kaan Kaynar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 237.

49 *Ulus*, 17 Mart 1964.

50 Alexandris, *The Greek Minority*, s. 281.

tan, Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs Türklerine karşı saldırgan tavırlarını değiştirmeleri için adım atmadığı sürece, İstanbul Rumları ve Patrikhane rehine durumuna geçmiş olacaktı. Yunanistan bu yönde adım atmayınca, Türkiye elindeki kozu kullandı.

1964 yılında Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan İstanbul doğumlu Yunan uyruklu nüfus (12.387 kişi)[51] üç kategoriden oluşmaktaydı: 1) Mart-Eylül 1964 ayları arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın feshedilme süreciyle birlikte "ulusal güvenlik" bahanesiyle sınırdışı edilenler (sürgünler, *apelassis*), 2) 6 Nisan 1964 tarihinde tek taraflı olarak Vize Antlaşması'nın (1955) iptal edilmesinden dolayı yurtdışından Türkiye'ye geri dönemeyenler ("bloke" olanlar), 3) En kalabalık grup olan, Eylül 1964'ten itibaren "oturma izni yenilenmeyenler" (*eksanagasthendes*). Bu üç kategorinin de Türkiye'den ayrılış süreci birbiriyle ilişkilidir. 1964 yılında Yunan uyrukluların Türkiye'den sınırdışı edilme sürecini hızlandıran ekonomik faktörlerden birisi 2007 sayılı ve 1932 tarihli "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"dur.

16 Mart 1964 tarihi itibarıyla dükkân sahibi olan Yunan uyruklular 15 gün içinde mekânlarını kapatacaklar ve mekânlarını, daha önceki tebligatın aksine, bir Türk vatandaşına devredemeyecekler ve herhangi bir mesleği de icra edemeyeceklerdi. Dükkânlarını kapatmayanların sınırdışı edileceğine dair uyarılar sürüyordu. *Akşam* gazetesi "Türk vatandaşlarına ait işleri gördüklerinden bu işlerini değiştirmeleri için 372 kişiye tebligat" yapıldığını dile getiriyordu.[52] *Son Havadis* gazetesinden "16 milyoner"in işini bırakmak zorunda kaldığını öğreniyoruz; *Cumhuriyet*[53] gazetesinden ise "Türk iş çevresinin" bu tür gelişmeleri "memnuniyetle" karşıladığını öğreniyoruz.

---

51 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 30 Ekim 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 59/5, (1102), İstanbul 30 Ekim 1964.

52 *Akşam*, 27 Mayıs 1964.

53 *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1964.

Yasal Tebligat[54]

Bu notta aşağıdaki verdiğim imzayla ve İçişleri Bakanlığı emrine göre 15 gün içinde.....(tarih) icra ettiğim mesleği bırakmam gerektiğini ve bu süreç içerisinde bırakmazsam sınırdışı edileceğimden haberdar olduğumu belirtiyorum.
Polis sicil numarası

Tarih
Yunan uyruklu ismi
Vesika numarası

Böylece işyerleri ellerinden giden ve hiçbir aile geliri kalmayan Yunan uyruklular Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı. Kanunun uygulanması amacıyla çıkarılmış talimatnameye göre, Yunan uyrukluların 1933 yılından itibaren başka bir iş bulmak için iki sene zamanları vardı. Bu zaman sınırı Ağustos 1963'te bir seneye, anlaşmanın feshi döneminde ise 15 güne düşürüldü.

Sınırdışı edilmeler döneminde 2007 sayılı kanun çok geniş bir çapta yorumlanarak, örneğin yasaklanmış "kasket imalatçılığı" kategorisinin içine her türlü şapka işiyle uğraşanlar, örneğin "kadın şapkacılığı" veya "şapka satıcılığı" gibi dallar da dahil edildi. "Ayakkabı satıcılığı" kategorisinin içinde "ayakkabı imalatçılığı" alanında çalışanlar ve deri tüccarları işlerine son vermek zorunda kaldılar. 2007 sayılı kanuna göre yasaklanmış "inşaat işçiliği" mesleğinin yanına "müteahhitlik" ve "mimarlık" eklenmiş oldu. Son olarak "kuyumcu" mesleği 2007 sayılı kanuna dahil olmadığı halde, bu işi yapan Yunan uyruklular dükkânlarını kapatmak zorunda kaldılar.[55]

16 Mart - 16 Nisan arasında 36 kişi sınırdışı edildi ve yaklaşık 300 kişi ise 2007 sayılı kanunun yukarıda bahsedilen uygulama biçimi nedeniyle işlerini bırakmak zorunda kaldı.[56]

---

54 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 17 Nisan 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi 1964 58/11-1, (2271), İstanbul 17 Nisan 1964.

55 Bu paragraftaki bilgiler: İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 13 Kasım 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 59/1-2 (6635), İstanbul 13 Kasım 1964.

56 Atina'daki Yunan Müsteşarı Pappas'tan NATO ve BM Yunan Delegasyonu'na,

Yunanistan, Türkiye devleti kurulduktan sonra Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını sağlamak için İstanbul Rumlarına yönelik belli bir politika yürütmekteydi. Patrikhane'nin ve de cemaatinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için 2007 sayılı kanun çerçevesinde zarar gören Yunan uyruklulara 100 bin lira verildiği belgelenmiştir.[57] Ayrıca, Tsimouris'in adlandırdığı şekliyle "ayrımcılıkta mütekabiliyet"[58] ruhuna bağlı olarak, Yunan tarafı on iki adada Türk tebaalı olanların mesleklerini de incelemeye başladı.[59]

Dükkânlarını kapatmak zorunda kalanlardan 11 kişi Ağustos ayında İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'na gönderdikleri dilekçede sıkıntılarını şöyle dile getirmişlerdi:

> Dört ay evvel, aşağıdaki imzası bulunan 11 kişi henüz sınırdışı edilmemişti ve dükkânı kapatılmıştı. [...] Devletin aldığı önlemler yüzünden bulunduğumuz ekonomik vaziyet berbat, açlık nedeniyle ölüm tehdidiyle karşı karşıyayız. Devlete borcumuz olmamasına rağmen mallarımıza el konuldu, evdeki eşyalarımız ekonomik faaliyetlerde bulunan çeşitli mali bürolar tarafından haczedildi.[60]

---

17 Nisan 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/11-1, (ΔΤ8716-97), Atina 17 Nisan 1964.

57 Yunan Dışişleri Bakanı Kostopoulos'tan İstanbul Yunan Başkonsolosluğu'na, 4 Nisan 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/11-2, (ΔΤ8716-51), Atina 4 Nisan 1964.

58 Γιώργος Τσιμουρής Yorgos Tsimouris, Ίμβριοι: Φυγάδες από τον Τόπο μας, Όμηροι στην Πατρίδα, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα [*Imbrioi: Fygades apo ton Topo mas, Omiroi stin Patrida*], Atina: Ellinika Grammata, 2007), Giriş.

59 Rodos'taki On iki Ada İl Müdürlüğü'nden Yunan Dışişleri'ne, 20 Şubat 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 58/11-2 (Δ8716-21), Rodos 20 Şubat 1964. Bu belgede Rodos Adası'nda yaşayan Türk tebaalı olan 315 şahsiyetin meslek bilgileri yer almaktadır. Selanik'te yayımlanan *Makedonia* gazetesine göre (5 Ağustos 1966) yaklaşık 400 Türk on iki adadan sınırdışı edilmiş, kendilerine ait malları götürmelerine izin verilmemiştir. İkamet ve çalışma izni sağlayan Askerî İdare Teşkilatı, çıkardığı 12730 sayılı Kararname ile Türk tebaalıların ikamet ve çalışma iznini *de facto* olarak ortadan kaldırmıştır. Bkz. Konstantinos Tsitselikis, "Reciprocity as a Regulatory Pattern for the Treatment of the Turkish/Muslim Minority of Greece", *Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics*, Samim Akgönül (yay. haz.), s. 69-102.

60 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne,

Böylece İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması fesih ilanıyla beraber, Ağustos ayında, Yunan uyrukluların ekonomik faaliyetleri farklı hukuki yollarla daraltılmıştı. Vergilerin yükseltilmesi, dükkânların kapatılması, çalışma izninin ortadan kaldırılması, boykotlar ve sınırdışı edilmeler yaşanmaktaydı. Kapatılan dükkânların sahipleri ve çalışanları ekonomik çıkmaz dışında başka sorunlarla da karşı karşıya geldiler: İş yaptıkları Türkler borçlarını ödememeye başladı; Türkler ve Rumlar arasındaki esnaf ilişkisi bozuldu. Türk esnaf, hem Yunan hem de Türk uyruklu Rumların mallarını ve dükkânlarını ucuza satın almaya çalışıyordu. Bankalar Yunan uyruklu müşterilerinin işlemlerini polise haber veriyordu. Büyük şirketlerin ortağı olan Yunan uyruklular paylarından vazgeçmek zorunda kalıyordu ve Yunan uyruklu şirket çalışanları da işlerinden kovulmaya başladı.[61]

O dönemin istatistiklerine bakıldığında meslekler açısından Mart-Ağustos (1964) dönemine dair şu bilgiler mevcuttur:[62] Bu verilere o dönemde vesikası yenilenmeyenlerin sayısı dahil değildir. 6 Nisan 1964 Vize Antlaşması'nın iptaliyle Türkiye'ye dönemeyenlerin sayısı dahil değildir.

TABLO
"Ulusal Güvenlik" Nedeniyle Sınırdışı Edilenler
(Mart-Ağustos 1964)

2007 sayılı kanunun kapsamına giren kişiler	262
2007 sayılı kanunun kapsamına girmeyen kişiler	442
Tüccarlar	172
Dükkân sahipleri	118
Sanayi	43
İhracat-İthalat yapanlar	7
Ev Kadınları	12
Papazlar	5

7 Ağustos 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/12-2, (5430), İstanbul 7 Ağustos 1964.

61 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 11 Ağustos 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 58/12, İstanbul 7 Ağustos 1964-2.

62 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 16 Ekim 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi, 1964 59/5 (ΑΡΙΘ. Ε.Π 7017 Ε/1/1), İstanbul 16 Ekim 1964.

Öğretmenler	3
Öğrenciler	1
Piskopos	1
Kültür ataşesi	1
Cemaat işçisi	1
Toplam	1.072
(etkilenenler)	(2.418)

Tabloda yer alan 1.072 kişinin hepsi "ulusal güvenlik" gerekçesiyle sınırdışı edilmiştir. Bu tabloda belirtilen tarihler arasında 704 Yunan uyruklu, 2007 sayılı kanun nedeniyle sınırdışı edilmiştir. Türkiye, başka kanunlarla birlikte, 2007 sayılı kanunu da Yunan uyrukluların her alanda "yasadışı faaliyetlerde" bulunduğunu göstermek için oldukça geniş bir şekilde kullanmış oldu.

Sonuç

Bu makalede, Cumhuriyet döneminde Türkiye iş dünyasında Yunan uyruklulara getirilen kısıtlamaların Türkiye'deki Rum cemaatin demografik yapısına etkisine bakarak, Rumların kamusal alandaki güç alanlarının nasıl yavaş yavaş daraldığını göstermeye çalıştım. 2007 sayılı kanun bu daralmayı mümkün kılan ana araçlardan biriydi. Görülüyor ki, 1930'larda ve 1964 yılında "Türk vatandaşın" haklarını korumak için uygulanmış olan 2007 sayılı kanun, aynı zamanda Türk tebaalı Rumların da yurtlarından koparılmasına yol açan nedenlerden biri olmuştur. Bu makalede odaklanılan kesim azınlığın bir kısmını kapsamasına rağmen hem 1932-1934 yılları arasındaki hem de 1963-1964 yılları arasındaki döneme baktığımızda Türk tebaalı olan Rumların demografik yapısının bu süreçten daha çok etkilendiğini söylemek mümkün.

2007 sayılı kanunun uygulanma süreçlerine baktığımızda, 1930'ların ve 1960'ların birbirinden farklı tarihsellikler barındırdığını vurgulamak gerekir. 1930'larda bu yasa, başka birtakım önlemlerle beraber, yeni kurulan Cumhuriyet'in kentli Müslüman-Türk burjuvazisini yaratmak amacıyla kullanıl-

dı. 1960'larda askerî darbenin ardından restore edilen rejimin özellikle Rum azınlığa dönük politikasında Kıbrıs krizi ciddi bir etkendi. 1961-1963 yılları arasındaki yasal düzenlemeler azınlığın huzurunu bozmayacak şekilde gündeme geliyorken, 1963-1964 döneminde bu düzenlemeler, sınırdışı edilmeleri de mümkün kılacak bir çerçeveye oturtuldu. 1963 yılında yeniden gündeme gelen 2007 sayılı kanun, Yunanistan'ın Kıbrıs Rumlarının lehine pozisyon almasına karşı yapılan uyarı olarak değerlendirilebilir. Bu kanun, Kıbrıs krizinin yaşandığı dönemde, İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın iptaliyle ve başka birtakım ekonomik önlemlerle birlikte siyasi bir koza da dönüştü. 2007 sayılı kanun özel olarak Ocak-Ağustos 1964 aralığında yoğun bir biçimde uygulandı. Eylül ayında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması resmî olarak feshedildiğinde, halihazırda işlerlikte olan 2007 sayılı kanun nedeniyle, Yunan uyrukluların çalışma hakkı, oturma izinleri iptal edilmeden çok daha önce ortadan kaldırılmış bulunuyordu.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Yunan Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivi:
1964 58/11-1, 58/11-2, 58/12-2, 59/1-2, 59/5, 74/3; 1965 53/2-1

Gazeteler:
Akşam
Cumhurriyet
Ulus

İkincil Kaynaklar

Akar ve Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Aktar, Kızılyürek ve Özkırımlı (yay. haz.), *Nationalism in the Troubled Triangle: Cyprus, Greece and Turkey*, Londra: Palgrave Macmillan, 2010.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Akgönül, Samim (yay. haz.), *Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

—, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations 1918-1974*, Atina: Center for Asia Minor Studies, 1992.

Balkan, Sadık (çev.), *Constitution of the Turkish Republic*, Ankara: 1961.

Güven, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları* (çev. Bahar Şahin), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kaynar, Mete (yay. haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Koraltürk, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde: Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Macar, O. ve Macar, E., *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, İstanbul: Libra Yayınları, 2010.

Ökçün, Gündüz, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1998.

Okutan, Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Reuschke, Salzbrunn ve Schönhärl, *The Economies of Urban Diversity: Ruhr Area and Istanbul*, New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Selek, Pınar, *Barışamadık*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.

Stamatopoulos, M. Kostas, *Η Τελευταία Αναλαμπή: Η Κωνσταντινουπολίτική Ρωμηοσύνη στα Χρόνια 1948-1955*, Atina: Domos, 1996.

Vryonis, Spyros, *Ο Μηχανισμός της Καταστροφής: Το Τουρκικό Πογκρόμ της 6-7ης Σεπτεμβρίου 1955 και ο Αφανισμός της Ελληνικής Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Atina: Estia, 2007.

Tsimouris, Yorgos, *Ίμβριοι: Φυγάδες από τον Τόπο μας, Όμηροι στην Πατρίδα*, Atina: Ellinika Grammata, 2007.

Yücel, Hakan (der.), *Rum Olmak Rum Kalmak*, İstanbul: İstos Yayınları, 2016.

Zürcher, Erik, *Turkey: A Modern History*, gözden geçirilmiş baskı, New York - Londra: I.B. Tauris, 2004.

—, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, Londra - New York: I.B. Tauris, 2010.

30 Χρόνια Από τις Απελάσεις: 1964-1994, Atina: Pneumatiko Kentro Konstantinoupoliton, 1994.

Toplumsal Tarih 81, 2000.

Toplumsal Tarih 68, 1999.

The American Journal of International Law 18:2, 1924.

Geç Osmanlı ve Türk Ekonomi Politikası ve 1964-1965'te İstanbul Rumlarının Sınırdışı Edilmelerine Etkisi

Emilia Themopolou

1964-1965 olaylarının Türk siyasetiyle ilişkisini inceleyebilmek için öncelikle ülkenin gayrimüslim halkına –özellikle de Osmanlı'nın geç döneminden modern çağa kadar İstanbul'un Yunanistan ve Türkiye vatandaşı olan Rum Ortodoks sakinlerine– karşı benimsediği ekonomik politikayı incelememiz gerekir. Bu politika, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişinden Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus-devlete dönüşümüne kadar süren uzun dönem boyunca özünde değişmemiştir. Dolayısıyla, 1964 olaylarının yansımalarına dair bir değerlendirme öncelikle İttihat ve Terakki döneminden ulus-devletin teşkiline kadar geçen dönemdeki ekonomi politikasının incelenmesiyle başlamalıdır. Ardından, bu politikanın başlıca niteliklerini, gelişim aşamalarını ve uygulamalarının yanı sıra 1964'teki sınırdışılar üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

İlk başta, ekonominin "millileştirilmesi" kaygısıyla "milli burjuvazi"nin –yani Müslüman burjuva tüccar sınıfının– geliştirilmesini içeren "milli iktisat"[1] politikası formülünün temel nitelikleri ele alınacaktır. Ardından ise ekonominin "millileşti-

1 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 60-86. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

rilmesi" politikasının uygulamada geçirdiği çeşitli aşamalar incelenecektir.

"Milli ekonomi" politikasının uygulanması ve "milli burjuvazi" yaratma çabaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin[2] iktidarda olduğu dönemdeki temel hedeflerinden biri, milli ve ekonomik egemenliğin elde edilmesi ve devletin Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzundan kurtarılmasıydı. Ancak, ulusal ve ekonomik egemenliğin elde edilmesi, öncelikle Türk Müslüman tüccarlardan oluşan bir "milli burjuvazi"nin teşkilini gerektirmekteydi. "Milli ekonomi" ve "milli sermaye" akidesi, egemen etnik grubun ekonomik kalkınmasına bağlıydı ve gayrimüslimlerin milli ve ekonomik açılardan homojenleştirilmeleri politikası vasıtasıyla uygulamaya geçirilecekti.

Batı'nın ekonomik nüfuzuna ve gayrimüslim burjuvazinin büyümesine karşı tepki, 1908 gibi erken bir tarihte kurumsallaşan ekonomik boykotları da kapsar. Ekonomik boykot, esasında İttihat ve Terakki üyelerinin faaliyetleriyle ve Osmanlı İmparatorluğu'nun şehir merkezlerindeki Yunanistan veya Osmanlı vatandaşı olan Rum Ortodokslar ile gayrimüslim halkların ekonomik açıdan boykot edilmelerini hedefleyen Boykotaj Cemiyeti'nin[3] 1908'deki kuruluşundan itibaren etkili olmuştur. Ekonomik boykot ilk defa Bosna-Hersek'i ilhakının ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı başlatıldı. Girit'teki toplumlar arası çatışmalardan sonra Yunanistan vatandaşlarına ilave yaptırımlar getirildi; bunlar Rum Ortodoks Osmanlı vatandaşlarına da teşmil edildi ve genel itibarıyla tüm gayrimüslimleri etkiledi. Ancak, 1910-1911 ve 1913-1914'te başlatılan ekonomik boykotlar esas itibarıyla Rum Ortodoks burjuvanın ortadan kaldırılması çabasıyla bağlantılıy-

2 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi - Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

3 Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir toplumsal hareketin analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 67-82, 216.

dı.[4] Sonuçta pek çok işletme kapanmaya zorlandı. Amaç, ekonomiyi "millileştirmek" ve ekonomik açıdan aktif gayrimüslimleri gönüllü göçe zorlamaktı. İstanbul'daki 1913-1914 boykotlarını, İzmir, Aydın, Edremit ve diğer şehir merkezlerindeki boykotlar izledi.

Osmanlı Devleti 1914'te öncelikle, kendisini Batı'nın ekonomik nüfuzundan kurtarmak amacıyla, Avrupa vatandaşı olan yabancılara yüzyıllardır uygulanagelen kapitülasyonlar sistemini ve yabancı şirketlerin yararlandıkları muafiyetleri kaldırmaya karar verdi. Bu gelişmenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimler ve Avrupalıların etkinlikleri üzerinde olumsuz etkileri oldu. Birinci Dünya Savaşı esnasında[5] İttihat ve Terakki'nin izlediği "milli ekonomi" ve "milli sermaye" akideleri, *İktisadiyat Mecmuası* adlı gazeteyi neşreden destekçilerinin oluşturduğu dairenin genişlemesiyle birlikte daha da büyük bir zemin kazandı. Hükümet aynı dönemde, imparatorlukta faaliyet gösteren yabancı şirketleri de denetimi altına aldı. Yabancı şirketlerin kurulmaları artık Türk Müslüman sermaye ile ortaklık şartına bağlanmıştı. Avrupa'nın denetimindeki Aydın ve Kasaba gibi belirli demiryolu hatları ile bazı limanların yönetimleri millileştirildi.[6] Esas itibarıyla Yunanların elinde olan deniz ticaretinin millileştirilmesi amacıyla, ticaretin artık Osmanlı gemileriyle yapılmasına karar verildi. Şimdi de ekonominin "millileştirilmesi" politikasının uygulamadaki çeşitli aşamalarını ele almalıyız.

Osmanlı'nın geç döneminde, Batı ile Osmanlı pazarı arasında aracı vazifesi gören gayrimüslimler, özellikle de Rumlar[7] ve Le-

4 Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 21-22, 70-98. İstanbul, İzmir ve Selanik'teki Ortodoks Rum dükkânları, müşterileri buralardan alışveriş etmekten caydıracak şekilde, ayırt edici bir biçimde işaretleneceklerdi.

5 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik [1914-1918]*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

6 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, s. 206-207.

7 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 30-33. Çağlar Keyder, "Europe and the Ottoman Empire in the mid nineteenth Century: Development of a Bourgeoisie in the European Mirror", *European Association for Banking History, V East Meets West, Banking, Commerce and Investment*, İstanbul: 15-16 Eylül 1999, s. 3. Edhem Eldem, "İstanbul,

vanten tacirler, Batı sermayesinin Osmanlı'nın iç pazarına yayılmasına katkıda bulundular.[8] Bunların şehir merkezlerinin oluşturduğu artbölgedeki (*hinterland*) geniş ticari ağdaki bağlantıları, tarımın ticarileşmesini ve üretim merkezleri ile Batı pazarları arasındaki bağlantıları temin etti. Bunların büyük bir kısmı, aracılar vasıtasıyla ithalat satışlarında da etkindiler. Tam da bu sebepten ötürü, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Batı sermayesinin temsilcileri olarak görüldüler.

İttihat ve Terakki'nin 1908'de iktidara gelişi[9] ve ekonominin "millileştirilmesi" politikasının izlenmesine, Müslüman tüccarların şehir merkezlerindeki etkinliklerindeki nispi bir artış eşlik etti. Merkezî otorite, "milli tüccarlar" olarak isimlendirilen Müslüman ithalatçı/ihracatçıların konumunu güçlendirmeye çalıştı. Dolayısıyla "milli" kavramının kullanımı, bir "milli burjuvazi" yaratılması ve Osmanlı ekonomisinin "millileştirilmesi" çabalarını vurgular. Ancak bu gelişme, gayrimüslim burjuvanın zayıflatılması ve tedricen ortadan kaybolmalarıyla mümkün kılındı. 1885'te, İzmir Ticaret Odası yönetim kurulunun büyük kısmını gayrimüslimler oluşturuyordu. 1908'den sonra ise başkanı ve üyelerinin ekseriyeti Müslümanlardı.[10] Ticaretin yanı sıra, Anadolu'daki yerel imalathane üretiminin bir kısmı da, hemen hemen aynı dönemde Müslümanların eline geçti. O dönemde bü-

---

1903-1918: A Quantitative Analysis of *a* Bourgeoisie", *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies* 11/1-2 (1997), *Istanbul Past and Present Special Issue*, s. 53-98.

8 Gayrimüslim tüccarların, özellikle de Ortodoks Rum tüccarların etkinliklerindeki artış, 1806'da III. Selim döneminde bahşedilen bir *berat* vasıtasıyla gerçekleşti. Bu berat sayesinde Avrupalı tüccarların yararlandıkları imtiyazların aynılarını elde ettiler ve bu sebeple de *Avrupa Tüccarı* olarak adlandırıldılar. Musa Çadırcı, "II. Mahmut doneminde Avrupa ve Hayriye Tüccarları. (1808-1839)", Osman Okyar-Halil İnalcık, *First International Congress on the Social and Economic History of Turkey (1070-1920)*, Ankara, 1980, s. 238-241. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri-Müslimler*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1998, s. 117-114. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1999, s. 70-73.

9 Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Clarendon, Oxford: Columbia University Press, 2010.

10 Emilia Themopoulou, "The Urbanization of an Asia Minor city. The example of Smyrna", *Smyrna Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina: 2001, s. 94-95.

yük İzmir bölgesindeki yaklaşık 5.300 sanayi/imalathane işletmesinin, 4.008 adedi Rumlara, 1.216 adedi Müslümanlara ve kalanı da Ermeniler, Yahudiler ve Avrupalılara aitti.[11]

Bu resim 1922'den sonra bariz biçimde farklılaştı. 1923 istatistiklerine göre, işletmelerin sadece % 10'u gayrimüslimlere aitti.[12] Araştırmacılar, İzmir örneğinde olduğu gibi, gayrimüslim burjuvanın yokluğunun yarattığı boşluktan ötürü, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarında yerel ürünlere Batı pazarlarında yer bulmanın zorlaştığını mütemadiyen vurgulamışlardır. Ayhan Aktar, söz konusu boşluğun doldurulmasının zaman aldığına dikkat çeker. Bunun nedeni, daha önce de bahsettiğimiz gibi, büyük şehir merkezlerinde üretim merkezleri ile Batı pazarları arasındaki bağlantıyı gayrimüslim tüccarların –özellikle de Rum Ortdoksların– sağlamalarıydı.

Kökleri İttihat ve Terakki iktidarının erken dönemlerine uzanan "milli tüccar" sınıfı, dikkat çekici bir büyüme gösterdi. 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulması ve İstanbul Ticaret Odası'nın yönetim kurulundaki tüm Rumların ihracı, "milli burjuvazi"nin teşkili politikasının tam anlamıyla uygulamaya geçişini göstermekteydi.[13] 1923 İzmir İktisat Kongresi,[14] Türk ticaret sınıfının kurulması ve gelişiminin temellerini attı. Kongrede, milli egemenliğin ekonomik bağımsızlığa dayandığı vurgulandı.[15] Dolayısıyla, resmî ekonomi politikası, ekonomiyi "millileştirme"ye yöneltildi.[16]

---

11 Veremis Thanos-Kostis Kostas, *Η Εθνική Τράπεζα στην Μικρά Ασία (1919-1922)*, Atina: 1984, s. 52.

12 Emilia Themopoulou, "The urbanization of an Asia Minor city. The example of Smyrna", s. 95.

13 Ayhan Aktar, '*Η Τουρκία ανήκει στους Τούρκους. Το κράτος και οι μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία: Εκτοπισμοί, Ανταλλαγή πληθυσμών και Φόρος Περιουσίας*, çev. Anthi Kara, Atina: 2015, s. 150. 1922 yıllarında İstanbul'da ihracat ve ithalat sektöründe çalışan Müslüman nüfusun oranı % 4'e ulaşıyordu.

14 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, İstanbul: Seçkin Yayınları, 1989.

15 Beşir Hamitoğulları, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık," *Atatürk dönemi politikaları ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesi semineri*, Ankara: 1972, s. 105-132.

16 Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiyesi'ne mali egemenlik sorunu (1876-1945)", *Toplumsal Tarih*, sayı 276, Aralık 2016, s. 56-71.

Ekonomiyi "millileştirme" politikası

Geçmişte mümkün olmayan, kurgusal bir Osmanlı kimliği yaratma çabasının yerini, etnik asimilasyon çabaları aldı. Asimilasyon politikası ilerleyen dönemlerde, devlet otoritesi ile gayrimüslimler ve Türk olmayan etnik gruplar arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasında rehber ilke olacaktır. Dinî inançlarından bağımsız olarak tüm Türk vatandaşlarının anayasal eşitliklerine karşın, din ve etnik köken, egemen etnik gruptan farklılığın unsuru olarak kalmaya devam etti. Modern Türk devletinde, dinî köken gayrimüslim halklar için bir ayrım unsuru teşkil eder. 19. yüzyıldan bu yana, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de modern Türk devletinde süren laikleşme çabalarına rağmen, dinî kimlik etnik gruplar arasındaki ilişkilerde belirleyicidir. Buna karşın, dinî kimlik –daha da özelinde İslâm– etnik kökenden bağımsız olarak Türklüğün tanımında kilit bir unsur ve bütünleştirici bir ağ teşkil eder. Çok dinli Osmanlı Devleti'nden laik bir devlete geçiş, İslâmi değer ve ilkelerin milli ideolojiyi oluşturan ideolojik çerçeveye özümsenmeleri anlamına gelir.

Modern, laik bir devlette, etnik azınlık gruplarının İstanbul ekonomisinin pek çok sektöründeki dinamik varlıkları sebebiyle yasa önünde eşit kabul edilmemeleri, bu grup üyelerinin bahse konu etkinliklerden dışlanmaları sonucunu doğuran ve ekonominin "millileştirilmesi"ni hedefleyen bir dizi tedbir alınmasına yol açtı.[17] Bu olgu tereddütsüz bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman bir burjuvanın yokluğuyla ve ekonominin, Jön Türklerden bu yana "Milli İktisat" kavramı altında "millileştirilmesi" çabalarıyla bağlantılıydı. Türkiye'de tek parti hükümeti döneminde sürdürülen bir orta sınıf teşkil etme politikası çerçevesinde hükümet, ülkede faaliyet gösteren Avrupalı şirketlerin Müslüman personel istihdam etmelerini zorunlu kılan bir düzenleme çıkardı. 1926'dan itibaren yerel ve yabancı şirketler üzerindeki denetimi güçlendirme hedefi göze-

17 Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

tilerek, yazışmaların Türkçe yapılması ve muhasebenin Türkçe olarak tutulması kanuna bağlandı. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin verdiği bu karar, yabancı şirketlerin yazışmalarını Türkçe olarak gerçekleştirmelerini zorunlu kılan 1916 tarihli İttihat ve Terakki yasasına dayanan bir uygulamaydı. Kısa bir süre sonra Müslüman Türklerin ticari şirketlerin toplam personelinin en az % 50'sini oluşturmalarını şart koşan bir düzenleme çıkartıldı.[18] Dolayısıyla bu özel kanunun temel hedefi, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu gayrimüslim personelin kayda değer bir kısmının işten çıkarılarak yerlerine Müslüman Türklerin alınmasıydı. Aynı politika çerçevesinde, 1926 tarih ve 788 sayılı kanuna göre devlet memuru olmak isteyen birisinin –sadece Türk vatandaşı olması yeterli değil– etnik kökeninin de Türk olması gerekmekteydi.[19] Yukarıda sayılan tedbirlerin tümü, Müslüman Türk kamu ve özel sektör çalışanlarından oluşan bir orta sınıfın geliştirilmesini hedefleyen ve bunun için gayrimüslim halkı hedef alan bir politikayı vurgular.[20] Dolayısıyla, ekonomik bağımsızlık, egemen etnik gruptan oluşan bir burjuva sınıfı ve orta sınıfın varlığıyla erişilebilecek bir hedef olarak görülmekteydi.

Bu noktada, kendisini ekonominin bütün sektörlerinde sıkı denetimlerle gösteren güçlü bir devlet sektörü (devletçilik[21]) ile bir işçi sınıfı ve orta sınıf yaratılması[22] ihtiyacı algısının, 1929 Büyük Bunalımı'nın, Türkiye'deki artan işsizliğin ve ülkenin kendini içinde bulduğu zorlu ekonomik durumun da kanıtladığı gibi, dönemin uluslararası ekonomik koşullarıyla da doğrudan

18 Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 172.

19 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 119.

20 Ayhan Aktar, "A 'Conversion' of a country to a fatherland': The Case of Turcification examined, 1923-1934," Ayhan Aktar ve diğerleri (der.), *Nationalism in the troubled Triangle: Cyprus, Greece and Turkey*, Londra: Palgrave Macmillan, 2010, s. 20-31.

21 Faruk Birtek, "The rise and the fall of etatism in Turkey, 1923-1959: The uncertain road of a semi-peripheral Economy", *Rewiew*, c. 8, sayı 3 (1985), s. 407-438.

22 Çağlar Keyder, *Türkiyede Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, s. 66-67.

bağlantılı olduğunun vurgulanması gerekir. Uluslararası krizin ortasında güçlü bir devlet sektörü vasıtasıyla otarşik bir ekonomi yaratma çabası içinde, ülke yatırımlara ve sermayenin dolaşımına sıkı denetimler getirdi. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş esnasında, ekonomiyi "millileştirme" politikası gayrimüslim etnik grupların ekonomik asimilasyonunu amaçladı. Bu gerçek, İttihat ve Terakki politikasının tek parti hükümeti döneminde de sürdürüldüğü ve tam olarak uygulandığını ortaya koyar.[23]

Tek parti iktidarı döneminde Cumhuriyet Halk Partisi, tasarruf fikrini halkın arasında yaygınlaştırma amacıyla Milli İktisat ve Tassaruf Cemiyeti'ni kurdu. Devletin egemen milli ekonomi ve milli sermaye algısı, esas itibarıyla sermaye sahibi olan Rum azınlığı dışlayacak şekilde, ticarette özel girişim ve sınıf mücadelesi kavramlarına karşıydı. Hükümetteki Cumhuriyet Halk Partisi –sınıfsız, işbirliğine dayanan dayanışmacı bir toplum amaçlayan Türk milliyetçiliğinin başlıca temsilcisi olan Ziya Gökalp'in dile getirdiği ideolojiden ilhamını alan– "halkçılık" ilkesini uyguladı.[24] Tek parti iktidarı döneminde dikkat çeken ekonominin "millileşmesi", Kemalizmin[25] devletçilik ve halkçılık temel ilkelerine de dayanmaktaydı.[26]

Bu makale açısından –1964'teki tehcirlerle alakalı olması hasebiyle– özellikle anlamlı olan mevzulardan biri de yabancı vatandaşları belirli meslekleri icra etmekten men eden, 1 Haziran 1932 tarih ve 2007 sayılı Sanat ve Hizmetler Kanunu'dur.[27] Söz

23 Zürcher, Erik Jan, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics 1908-1938", Kemal Karpat (der.), *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden: Brill, s. 150-179.

24 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, s. 157-161. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

25 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

26 Taha Parla, *Türkiye'deki Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, c. 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul: Deniz Yayınları, 1992, s. 170-222.

27 Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 1994, s. 79-80. 2007/1932 Sayılı Kanun'a göre yabancı vatandaşlara yasaklanan bazı meslekler şunlardı: ayak satıcılığı [seyyar satıcılık], fotoğrafçılık, çalgıcılık, berberlik, devlet inhisarına tabi maddelerin [devlet tekel ürünlerinin]

konusu kanunun, o dönemde egemen olan milli ve ekonomik homojenleştirme politikası ışığında kavranması ve yorumlanması gerekir. Yasak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabineye verdiği yetkiyle, daha çok mesleği kapsamına alacak şekilde önce 1934'te ve sonra bir kez daha[28] teşmil edildi. 1934 kanunu, İstanbul'da 1918 öncesinden bu yana yerleşik (*établis*) yaşayan 9.000 Rum vatandaşın yaklaşık 20 mesleği icra etmelerini yasakladı ve onları Türkiye'yi terk etmek zorunda bıraktı. Yasaklanan mesleklerin işletme/dükkân sahipleri ise muaf tutulmuştu. Dolayısıyla kanunun, İstanbul'da doğmuş ve büyümüş fakat Yunan vatandaşı olup ve "yabancı" olarak adlandırılan Rum bireyleri etkilemiş olduğuna dikkat edilmelidir. Bu özel muamele, Rumları, daha önce de bahsettiğimiz gibi, İttihat ve Terakki döneminden bu yana kapitülasyonların ve yabancı çıkarlarının temsilcileri olarak gören algıdan kaynaklanmaktaydı.

Yasak, doktorlar, eczacılar,[29] ekonomik ve toplumsal hizmetlerde çalışanlar, çevirmenler, fotoğrafçılar, işçiler, terziler ve kunduracıların yanı sıra hamal ve seyyar satıcı gibi özel bir beceri ya da sermaye gerektirmeyen diğer meslekleri de etkiledi. Yasaklanan meslekler, önemli oranda Rum vatandaşlarca icra edilmekteydi.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya[30] söz konusu kanuna ilişkin şunları söyledi: "Bazı sanatların ecnebilere memnu [yasak] olması kanunu, bütün müstakil milletlerin ötedenberi

---

satıcılığı, simsarlık, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, demir işçiliği, ulaştırma hizmetleri, rıhtım işçiliği, şoförlük, ticari etkinlikler, kapıcılık, otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlardan kadın ve erkek hizmetçilik.

28 3985 sayılı Yasa, yabancı millete mensup kişileri göz doktorluğu yapmaktan men etti. Eczacılara ilişkin 6283 sayılı Kanun, hukukçulara ilişkin 3499 sayılı Kanun, mühendislere ilişkin 6235 sayılı Kanun, sigorta simsarlarına ilişkin 1149 sayılı Kanun ve doktorlara ilişkin 1219 sayılı Kanun. Bkz. *30 Χρόνια από τις απελάσεις 1964-1994* [Tehcirlerden bu yana 30 Yıl], Atina: 1994, s. 41-42. Κώστας Σταματόπουλος, *Η Τελευταία Αναλαμπή. Η Κωνσταντινουπολίτικη Ρωμηοσύνη στα χρόνια 1948-1955* Kostas Stamatopoulos [Son parlayan ışık. 1948-1955 yıllarında İstanbul Rumları], Atina:1996, s. 97.

29 Türkiye Millet Meclisi'nin 1927 tarihli bir kanunu, 87'si gayrimüslimlere ait olan 100 eczanenin kapatılmasını emretti. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s. 172.

30 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, s. 121-125.

kendi memleketlerinde yapmış olduğu kanundur" "Biz bu kanunu ta ötedenberi arzu ederdik, fakat daima memleketin inkişafına ve istikbaline mani olan kapitülasyonlar bunu akim halde bıraktı. Umumi Harpte kapitülasyonların bir taraflı olarak ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara hasrettik. Son kalan birkaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş oluyoruz."

1930'larda, hükümet, Türkleri önemli miktarda sermaye ve vasıf gerektirmeyen işlere teşvik etmeyi hedefledi. "Milli" bir ekonomi geliştirilmesi görüşü –egemen etnik grubun burjuva sınıfı ve orta sınıfa katılımına paralel olarak– oluşum sürecindeki işçi sınıfına katılımını da varsaymaktaydı.[31] Burada, siyasi konjonktürden bağımsız olarak, iktidardaki partiler değişse bile gayrimüslimlere yönelik politikadaki sürekliliği görmekteyiz. Bu gerçek, nüfuslarındaki daralma ve daha genelinde ekonomik varlıklarının zayıflamasında da görülür. Söz konusu kanunun uygulanması, İstanbul'daki Rum vatandaş sayısının 1927'deki 26.431 sayısından 1935'te 17.672'ye düşmesiyle sonuçlandı.[32]

Söz konusu kanunun uygulanmasının, Trakya'daki Yahudi karşıtı olaylarla aynı döneme denk geldiğine dikkat edilmesi önemlidir. Trakya'daki Yahudi işletmelerine 21 Haziran 1934'te saldırıldı, imha edildiler ve sahipleri kaçmak zorunda bırakıldı.[33] Bazıları İstanbul'a taşınırken diğerleri Türkiye'yi tamamıyla terk etti.

1937'de, "Vatandaş, Türkçe Konuş!" sloganıyla meşhur olan, Türkçenin kullanımını teşvik eden bir politika başlatıldı. Türk-

31 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-devlet Çağından Küreselleşme Çağına bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 81.

32 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and the Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina: Center for Asia Minor Studies, 1992, s. 281.

33 Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, sayı 165, 1999, s. 45-56. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, s. 76-84. Rıfat Bali, "Trakya olayları II", *Tarih ve Toplum*, 187 (1999), s. 42-45. Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 97-103.

çe dışındaki dillerin konuşulması, özellikle kamusal alanlarda yasaklandı. Bu karar, gayrimüslimlerin etnik ve kültürel açıdan homojenleştirilmeleri politikasının bir parçasıydı, fakat ana dilleri Türkçe olmayan ve Türkiye'de yaşayan diğer etnik grupları da ilgilendirmekteydi.

Yirmi Kur'a Nafia askerleri olayı

Gayrimüslim halkların ekonomik açıdan asimilasyonu, 18 ila 45 yaşlar arasındaki erkeklerin Mayıs 1941'de çalışma kamplarında göreve çağrılmalarını da kapsamaktaydı. Toplamda yaklaşık 12.000 kişi toplandı[34] ve madenlerdeki yollar ve tünellerin inşası için Zonguldak Karabük'e, Konya'daki taş ocaklarına ve Afyon'a çok çetin koşullar altında cebri bir çalışma rejimi altında yaşadıkları çalışma kamplarına gönderildiler. Son derece kötü koşullar altında Amele Taburları'nda işe koşuldular. Bu olaya "20 Sınıflar" denir. Kur'a Nafia askerlerinin, bir yıl sonra, Temmuz 1942'de sona eren görev süreleri boyunca İstanbul'a dönmeleri yasaklandı. Bu karar, İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da yaşanan gelişmelerle doğrudan bağlantılıydı. Tedbir, gayrimüslimlerin (Rum vatandaşlarının, Ermenilerin ve Yahudilerin) ekonomik faaliyetlerden uzaklaştırılmalarını ve ekonomik ölümlerini hedeflemekteydi. Askere çağrılanlar, mesleki etkinliklerini terk etmeye ve hayatlarını idame ettirebilmek uğruna aileleri tarafından satılacak olan işletmelerini kapatmaya zorlandılar.

Varlık Vergisi'nin uygulanması

Birkaç ay sonra, Kasım 1942'de, tüm gayrimüslimlere Varlık Vergisi getirilerek, ekonomik etkinliklerine ciddi bir darbe vuruldu. Türkiye Cumhuriyeti Meclisi, savaşın yarattığı karabor-

34 Elçin Macar, *İstanbul Rum Patrikhanesi*, s. 174-175. Rıfat N. Bali, *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri: II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008. Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi, 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s. 57-62.

sa şartlarıyla mücadele bahanesiyle, 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi olarak adlandırılan olağanüstü bir vergiyi getiren bir kanun oyladı. Vergi, Müslümanlara da konmuştu, ama çok daha düşük bir miktar ve nispette uygulandı. Özü itibarıyla ekonomik, siyasi ve kültürel neticeleri olan siyasi bir eylemdi. Ancak, uygulamadaki seçicilik gayrimüslim azınlıkları harap etme niyetini taşıdı. Kanunun uygulamasından sorumlu olan İstanbul Defterdarı Faik Ökte, kanunun azınlıklara karşı uygulanışının detaylarını ifşa ettiği *Varlık Vergisi Faciası* başlıklı bir kitap yayımladı. Varlık Vergisi'nin uygulanması, İstanbul'un zengin Rum burjuvasının belini kırdı. Pek çok insan mülklerini satmak zorunda kaldı, böylece mesleki yaşamlarını sonlandırarak Türkiye'yi terk ettiler. Bu sebeple, daha sonra ele alacağımız 1964 sınırdışıları örneğinde olduğu gibi, bunu gayrimüslim tüccar sınıfını zayıflatma ve onlara zulmetme planının bir parçası olarak görmekteyiz.

Tedbirin başlıca uygulayıcılarından biri olan Faik Ökte'ye göre,[35] vergilerin gayrimüslim mükelleflerce 15 gün içerisinde ödenmemesi durumunda, mülkleri ve varlıkları el konulduktan sonra açık arttırmayla satılacaktı.[36] Ödemeye gücü yetmeyen kişiler, Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Sivrihisar, Aşkale'ye[37] vergi borçlarının kalan kısmını kapatmaları için çok çetin şartlar altında çalışacakları cebri çalışma kamplarına gönderildiler. Çalışma kamplarına gönderilen toplam 2.057 kişiden 1.869'u İstanbul'dan gelmiş Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Sürgüne gönderilenlerden 25'i kamplarda ölürken, İstanbul'a dönenler arasından pek çoğu dönüşlerini izleyen aylarda yaşamlarını kaybettiler. Cebri çalışma tedbiri münhasıran mükelleflerin % 87'sini temsil eden gayrimüslimlere uygulanırken,

35 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951, s. 172-205.

36 Sait Çetinoglu, *Varlık Vergisi, 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, s. 104-193. Gayrimüslimlerin mallarına el konulmasına ilişkin sayısız rapor mevcuttur. Bu raporlar, basının gayrimüslimlere karşı olumsuz tutumuna işaret eder.

37 Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul: Doğan Kitap, 2000, s. 117-141. Yiorgos Hatzidimitriadis, (Niki Stavridi, der.), *Ημερολόγιο Εξορίας Ερζερούμ* [Erzurum Sürgün Günlüğü], 1943, Atina: 2010.

Müslümanların mükelleflerin sadece % 7'sini oluşturduklarına dikkat çekilmelidir.[38] Faik Ökte'ye göre, verginin İstanbul'da uygulandığı dönemde, 885 mülk açık arttırmayla satıldı ve elde edilen toplam para 2.700.843 Türk lirasıydı.[39] Ancak, verginin uygulanma ölçütü mükelleflerin yıllık gelirleri değil toplumsal yaşama entegrasyon seviyeleri ve zenginlikleriydi, özellikle de Türk vatandaşı olan İstanbullu Rumların durumunda. Bunu, aynı mesleği yapmalarına rağmen ödemeye çağrılan Müslüman ve gayrimüslimlerin sayılarındaki muazzam farklılık da kanıtlar. Ödenecek vergi miktarları, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerel başkanınca belirlendi.

Tek parti iktidarı döneminde, İstanbul'daki gayrimüslim burjuvanın toplumsal yaşamları ve tüketim davranışlarına eleştirel bir gözle bakılmaktaydı. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz, rejimin tercihi olan sınıfsız ve işbirlikçi toplum hayaliyle taban tabana zıttı. 1940'lar boyunca özel girişimin ortadan kaldırılması çabaları, esas itibarıyla mevcut gayrimüslim burjuva sınıfını hedef aldı. Varlık Vergisi, ekonominin "millileştirilmesi" hedefiyle, sermayenin gayrimüslim tüccarlar ve girişimcilerden Müslüman Türklere aktarılmasını amaçladı. Bu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kapalı bir oturumunda şunları söyleyen dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından da doğrulanır: "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."[40] Varlık Vergisi'nin ödenmesi için satılan mülklerin yüzde doksanı gayrimüslimlere aitti.[41] Satılan mülklerin % 67'si Müslüman Türkler tarafından satın alındı. Değer anlamında % 30'u[42] İş Bankası, Sü-

38 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, s. 149-150, 154. Geri kalan % 6 yabancılardı.

39 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, s. 233.

40 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, s. 148, 205. Varlık Vergisi'nin ödenmesi için satılan mülklerin yüzde doksanı gayrimüslimlere aitti ve % 67'si Müslüman Türkler tarafından alındı.

41 *A.g.e.*, s. 205.

42 *A.g.e.*, s. 205.

merbank Toprak Mahsülleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları ve benzeri devlet kurumlarınca satın alındı. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi, Türkiye'de doğmuş ve büyümüş olmalarına rağmen, gayrimüslim etnik grupların "yabancı" olarak görülmeye devam edildiklerini görmekteyiz. Rumların sayısı 1935'te 17.672 kişiden, 1945'te 13.598'e düştü.[43] Varlık Vergisi, Ağustos 1944'te kaldırıldı.

Varlık Vergisi'nin etkisini, siyasi ve ekonomik sonuçlarından ayrı olarak düşündüğümüzde, gayrimüslim burjuvanın esas itibarıyla etkin olduğu İstanbul'un toplumsal ve ekonomik yapısının değişmesi gibi sosyolojik etkileri olduğunu görürüz. Ayhan Aktar, İstanbul'da yapılan vergi ödemelerinin ülkenin tümündeki ödemelerin % 68'ini oluşturduğuna dikkat çeker.[44]

Varlık Vergisi'nin uygulanmasına ilişkin olaylarda, basının kamuoyunu etkileme sürecine katkısına dikkat edilmelidir. Söz konusu dönem boyunca ve tedbirin alınışından kısa bir süre önce, basında gayrimüslimlere dair olumsuz makaleler ve karikatürler boy gösterdi.[45] Basın, o dönemde, hükümetin vergi koyma kararını bütünüyle destekledi. *Akşam* gazetesinden Necmettin Sadak şunu vurguladı: "... varlık vergisi bir devrim vergisidir" *Cumhuriyet* gazetesi ise 17 Aralık 1942'de şunu savundu: "Vergi, yükümlülüklerin vatandaşlar arasında eşit dağılımını temin etmektedir ve adalet ilkesi ve milletin vicdanına uygun devrimci, ilerici bir vergidir."[46] "Varlık vergisi, ülkenin ihtiyaçlarının tümünü karşılama amacını taşıyan, tüm vatandaşlara getirilmiş bir yükümlülüktür. Bu yükümlülük, tüm vatandaşlara eşit olarak dağıtılacaktır."[47]

---

43 Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations, 1918-1974*, Atina: 1992, s. 281.

44 *A.g.e.*, s. 140, 205.

45 1942 yazından itibaren Türk basını, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında fahiş fiyatlar talep ettiklerini vurgulayarak, sık sık gayrimüslim tüccarların kâr ettikleri olaylara dair haberler yayımladı. Karaborsa fiyatlarıyla satış yapmak ve tefeciliğin yanı sıra varlık içinde yaşamakla itham edildiler. O dönemde Türkiye'deki genel fiyat seviyesi, büyük oranda Avrupa'daki savaş yüzünden, gerçekten de yükselmişti.

46 *A.g.e.*, s. 12-125.

47 Çetinoğlu, Sait, *Varlık Vergisi, 1942-1944*, s. 488.

6-7 Eylül 1955 olayları

6-7 Eylül 1955 olayları, ekonomi ve bürokrasinin devlet tarafından denetlenmesi, gayrimüslimlerin askere alınmaları ve varlık vergisi gibi azınlıkları hedef alan ekonomik homojenleştirme politikasının devamıydı. Gayrimüslim burjuva sınıfını, özellikle de Rumları zayıf düşürmeyi hedeflemişlerdi. Olaylar birkaç kişinin ölümüne neden oldu.[48] 1964 sınırdışıları örneğinde olduğu gibi, Eylül 1955 olayları da Yunanistan'ın o dönemde Kıbrıs üzerindeki hak taleplerine karşı Türkiye'nin Rum toplumuna yönelik misillemesi olarak görüldü[49] ve İstanbul'un Rum azınlığının ülkeden sürülmesinin bahanesi olarak kullanıldı. 6-7 Eylül 1955 olayları, başta Rumların, fakat aynı zamanda da İstanbul ve İzmir'de yaşayan Ermeniler ve Yahudilerin iş yerlerini, evlerini, kiliselerini, hatta mezarlıklarını hedef alan örgütlü saldırılardı. Esas itibarıyla Rumların maruz kaldıkları muazzam maddi ve manevi kayıplara karşın, olayları hasıraltı etmeye çalıştılar. Olaylar, Yahudiler, Ermeniler ve Rumların İstanbul'dan yığınlar halinde kaçmalarına neden oldu. Türkiye'den gönüllü olarak göç eden Rumların kayda değer bir kısmını Yunanistan vatandaşları oluşturmaktaydı.

48 Rifat Bali, *6-7 Eylûl Olayları, Tanıklar-Hatıralar*, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010. Christoforos Christidis, *Τα Σεπτεμβριανά-Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη*, Atina: 2000, s. 134.

49 Her şeye rağmen Alexis Alexandris, İstanbullu Yunanların kaderinin Yunan-Türk ilişkilerinin dinamiği bağlamında ele alınması gerektiğini düşünür. Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations, 1918-1974*, s. 81-83. Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylûl Olayları*, s. 142-147. Yazar, 6-7 Eylûl olaylarının olası tüm sebeplerinin köklerini Türkiye'nin dış politikasında izler. İngiltere'nin oynadığı rolün son derece önemli olduğunu düşünür (s. 314-322). Ayrıca Türkiye'nin azınlıklara ilişkin iç siyaset sahnesinin yanı sıra Kıbrıs sorununda da İngilizlerin etkisini göstermeye çalışır. Elçin Macar, "50 yıl sonra: 6-7 Eylûl 1955, 6-7 Eylûl telgrafları", *Toplumsal Tarih*, c. 132, s. 50-51. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s. 201-202. Vryonis, Spyros, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955 και η καταστροφή της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης* [Yıkım Düzeneği. Türklerin 6-7 Eylûl 1955 kırımı ve İstanbul Yunan cemaatinin yok edilişi], (çev.) Lefteris Giannakoudakis, (der.) Panayiotis Soultanis, Atina: 2007. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylûl olayları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s. 17-26.

1964-1965 tehcirleri

1964-1965 tehcir olayları, Rum nüfusun demografik küçülüşü ve ulusal homojenleştirme politikası bağlamında görülmelidir.[50] Tehcirler bir dönüm noktasını, İstanbul'daki Rumları hedef alan ekonominin "millileştirilmesi" politikasının uygulamadaki son aşamasını teşkil etti. Kıbrıs'taki iki toplum arasında 1963'ten itibaren baş gösteren olaylar, Yunan vatandaşlarının İstanbul'dan kovulmalarının bahanesi olarak kullanıldı.[51] Kıbrıs'ta Aralık 1963'te başlayan ve Ağustos 1964'e değin devam eden şiddetli çatışmaların, Kıbrıs meselesini bir barut fıçısına dönüştürdüğü[52] ve kıvılcımı ateşlediği de vurgulanmalıdır. Yetkililer, Makarios üstündeki nüfuzundan ötürü Yunanistan'a baskı yapmak ve şiddet eylemlerine bir son vermek amacıyla,[53] Yunan vatandaşı olan Rumların sınırdışı edilmelerini misilleme olarak kullandı. Basın, Başpiskopos Makarios'u "zapturapt" altına almaktaki yetersizliğinden ötürü Ekümenik Patrik'e[54] saldırdı ve Rum Ortodoks topluluğuna ve kurumlarına (okullar ve yardım kuruluşlarına) karşı muazzam bir saldırı başlattı.

Adnan Menderes hükümetinin devrildiği 27 Mayıs 1960'tan sonra gerçekleşen Yassıada yargılamalarının yayınlanması, Yunan vatandaşı olan Rumların sınırdışı edilmelerinin daha 1957

50 Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 18.

51 Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations, 1918-1974*, s. 252-253.

52 Zürih anlaşmaları temelinde ortaya çıkan Kıbrıs Anayasası'nın işlevsiz kaldığı ve adanın bölünmesine zemin hazırladığı ortaya çıktı.

53 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-devlet Çağından Küreselleşme Çağına bir Azınlığın yok Oluş Süreci*, s. 256. 6-7 Eylül 1955 olayları örneğinde olduğu gibi, Ekümenik Patrik Athenagoras, Türk basını tarafından Kıbrıs Rumlarıyla ve Kıbrıs olaylarının elebaşı olarak görülen Başpiskopos Makarios ile bağlantılı olmakla suçlandı. Türk basını, Yunan karşıtı bir iklim yaratarak, kamuoyunu olaylara hazırladı. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s. 201-202. Fırat Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

54 Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations, 1918-1974*, s. 252-253.

gibi erken bir tarihte planlandığını ortaya çıkardı. Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrası iç politikasının incelenmesi, hükümetin gayrimüslimlere, özellikle de Rumlara yönelik politikasında bir sertleşme gösterir. İsmet İnönü, 15 Mayıs 1961 seçimlerinden sonra başbakan oldu. Aynı yıl, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün gizli bir emriyle, İstanbul polisine (yukarıda bahsedilen 1932 tarih ve 2007 sayılı kanuna göre) yasaklanan meslekleri icra eden tüm Yunan vatandaşı olan Rumları mahkemeye sevk etmeleri ve sınırdışı işlemlerini gerçekleştirmeleri talimatı verildi.[55] Bir süre sonra, bu tedbir 2007 sayılı kanunda muaf tutulan dükkân sahiplerine de uygulanmaya başladı ve işletmeleri tasfiye edildi. 1962'de yaklaşık 50 kişi sınırdışı edildi, ama bunlar hâlâ münferit olaylardı.[56] 1962-1963 okul döneminin sonunda, Yunan uyruklu Rum olan dokuz öğretmen işten çıkarıldı.

7 Kasım 1962'de, Başbakanlık ofisinin 28-4869 sayılı kararıyla, devletin yürütme ve yargı birimlerinin üstü ve ötesindeki yetkilerle ordu mensupları, polis memurları, gizli servisler ve Genelkurmay personelinden oluşan Azınlık Tali Komisyonu teşkil edildi. Bu komite, Rum nüfusla ilişkili tüm kararları planladı ve aldı. Tüm diğer yargı ve yürütme otoritelerinin üstünde konumlandırıldı ve gayrimüslimlere karşı uygulanan bütün baskıcı tedbirlerin merkezî koordinasyon kurulu olarak faaliyet gösterdi.

Yunan vatandaşı olan Rumların demografik küçülüşleri ve ekonomik asimilasyonları politikası bağlamında uygulanan tedbirlerden biri de, 1963'te terzilik ve kunduracılık mesleklerini icra etmekten men edilmeleridir. Bu kategoriye girenlerin faaliyetlerine 15 gün içinde son vermeleri gerekiyordu, bu yüzden de pek çoğu Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı. Aynı dö-

55 Nikolaos Damtsas, *Η Αγωνία της Κωνσταντινουπόλεως*, Atina: 1982, s. 107. Bu dönemde, Yunanistan vatandaşı tüccarların kaçakçılık ve döviz kalpazanlığı yaptıkları, vergi ve yurtdışına para kaçırdıklarına dair olumsuz gazete haberleri çıkmaktaydı.

56 Aynı yıl, Yunanistan vatandaşı sekiz papaz dinî tören icra etmekten men edildi ve üçü sınırdışı edildi. Bunlardan biri, sınırdışı edilmeden önce 15 gün hapse atıldı. *30 Χρόνια από τις Απελάσεις, 1964-1994*, Atina: 1994, s. 43.

nemde, –işletme sahipleri muaf olmak üzere– yabancıları yaklaşık 20 mesleği icra etmekten men eden 1932 tarih ve 2007 sayılı Sanat ve Hizmetler Kanunu yeniden yürürlüğe kondu. Artık tedbirin kapsamı, bu ticaretleri yapan dükkân/işletme sahiplerini de kapsayacak şekilde genişletilmişti. Dolayısıyla İstanbul'da doğup büyümüş Yunan vatandaşı olan Rumların, tıpkı 1932'de çıkarılan kanunda olduğu gibi, "yabancılar" olarak nitelendikleri dikkatimizi çekmektedir. Ancak, yabancılara yasaklanan mesleklerin listesi şimdi daha da genişlemişti. Yetkililer kapsamlı vergi teftişlerine başladılar ve fahiş miktarlarda ek vergiler talep ettiler. Bazı durumlarda, mülkleri ve varlıklarına, hatta evlerine el kondu. Sonuç, Yunan vatandaşı olan Rumların sahip oldukları işletmelerin kapanmaları oldu. Aynı zamanda, 1964 tarih ve 193 sayılı kanunun 117. maddesine göre, dükkân sahiplerinden 31 Mart 1964'e kadar gelir vergisi ödemeleri istendi.[57] Vergi otoriteleri, Yunanistan vatandaşlığına sahip Yunan Cemiyeti (Eliniki Enosis) mensuplarını yakın takibe aldılar ve Türkiye'deki ticari etkinliklerinin finansal tasfiyesine başladılar.

Türk basınında, Yunanistan vatandaşları bir kez daha döviz spekülasyonu ve vergi kaçırmakla suçlanmaya başladılar. Basındaki haberler, Rum burjuvasından Müslüman Türk orta sınıfına sermaye aktarımına yönelik son çabalara ilişkin en ufak bir şüpheye mahal bırakmaz. *Tercüman* gazetesinin 9 Ocak 1964 tarihli baskısında yer alan bir makalede Ahmet Kabaklı şunları savunmaktaydı: "Milli ekonomi dediğimizde, sermayenin saf ve milliyetperver Türklerin ellerinde toplanmasını kastediyoruz."[58] İş insanları ve büyük şirketlerdeki ortakların işlerinin aksine, sınırdışı edilenlerin bazı işleri o kadar da kârlı değildi.[59] Dolayısıyla hedef, Rum burjuvası ve orta sınıfının (Yunanistan ve Türkiye vatandaşlarının) sürülerek ortadan kaldırılmaları ve yerlerini Müslüman Türklerin almalarıydı.

57 *30 Χρόνια από τις Απελάσεις* [Tehcirlerden bu yana 30 Yıl], *1964-1994*, s. 43.

58 Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 35.

59 Liste, manavlık, fırıncılık, gömlek yapımcılığı, mühendislik, teknisyenlik, bahçıvanlık, aşçılık, baca temizleyiciliği, çeşitli uzmanlıklardaki ustabaşılık ve baş garsonluk mesleklerini de içermekteydi. Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 74.

Kitlesel sınırdışılara yol açan ikinci tedbir de Yunanistan ile 1930'da imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi'nin tek taraflı olarak feshedilmesiydi.[60] Mukavelenin yürürlüğünün sona ermesinden altı ay sonra, 16 Eylül 1964'te, ikametleri sona eren kişiler Türkiye'yi terk etmek zorunda bırakıldılar. Sınırdışı işlemleri, sınırdışı edilecek kişilerin listesinin basında yayımlanmasıyla başladı. Tehcir edileceklerin listeleri yayımlandığında, 7.603 kişinin ikamet izinleri yenilenmedi ve Türkiye'yi terk etmek zorunda bırakıldılar. O dönemde, 12.724 Yunanistan vatandaşı olan Rum vardı.[61] Zaten sınırdışı edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan Yunanistan vatandaşlarından bazıları, Türk devletinin güvenliğine muhalif muzır eylemlerde bulunmakla itham edilerek ivedilikle sınırdışı edildi.[62] Bu süreçte 1.072 kişi sınırdışı edildi. Ayrıca, Ekümenik Patrikhane'nin iki piskoposu (Selefkias Emilianos ve Philadelphias Iakovos), Türk vatandaşlığından çıkartılarak sınırdışı edildi.[63] Rumlara karşı uygulanan ve sayılarının daha da azalmasına neden olacak üçüncü önlem, 1955'te Yunanistan'la imzalanan iki taraflı vize anlaşmasının feshedilmesiydi. 6 Nisan 1964'te, Türkiye sınırları dışında bulunan Yunan uyruklu İstanbullu Rumların ülkeye dönüşleri engellendi.

Bu kişilerin ve Türk vatandaşı olan birinci dereceden akrabalarının paralarını bankalardan çekmeleri yasaklandı. Bir süre sonra, 7 Mayıs 1964'te, bütün banka hesaplarına el kondu. 2 Kasım 1964'te yayımlanan 6/3801 sayılı gizli bir kararnameye göre, sınırdışı edilenlerin mülklerine el kondu ve bu mülklere ilişkin, devir ve miras türünden her türlü yasal muamele yasaklandı. Bir Türk vatandaşından boşanılmasını müteakip mül-

60 Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, 16 Mart 1964'te İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin tek taraflı olarak feshedildiğini ilan etti.

61 Muhtemelen 1 Nisan 1964'te Paskalya'yı kutlamak üzere Yunanistan'da bulunan büyük miktardaki Yunanistan vatandaşı bu sayıya dahil değildir. Bunların İstanbul'a dönmelerine hiç müsaade edilmedi. Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 56.

62 Olağan suçlama, Kıbrıs Rumlarının mücadelesine yasadışı maddi destek sağlamaktı. İlk sınırdışı edilenler arasında öğretmenler, gazeteciler ve Rum azınlığın idaresine katılan kişiler vardı.

63 *30 Χρόνια από τις απελάσεις* [*Tehcirlerden bu yana 30 Yıl*], *1964-1994*, s. 43.

kiyet devri de yasaklandı. Mahkemeler, bu gizli kararnameye dayanarak, kararnameye hiçbir erişimi olmayan sınırdışı edilmiş kişilerin miras haklarını reddettiler. 1964-1965 döneminde 3.000 gayrimenkule el konduğu tahmin edilmektedir. Gizli kararname, Davos'taki görüşmelerin ardından ancak 1988'de 12592 sayılı kararla yürürlükten kaldırıldı.

Tehcirler, 300 Yahudi Yunan vatandaşın yanı sıra başta Levantenler olmak üzere birkaç Katolik Rum olan Yunan vatandaşını da etkiledi.[64] Bir süre sonra, uluslararası kamuoyunda oluşan olumsuz iklim nedeniyle, yetkililer 65 yaş üstü kişileri tehcir etmemeye başladılar. Buna karşın, Yunan vatandaşı olan Rumların ezici çoğunluğu ve Türk vatandaşı olan Rumların önemli bir kısmı Türkiye'yi terk etmek zorunda bırakıldılar. Sonuçta yaklaşık 12.000 Yunanistan vatandaşı Rum ile sınırdışı edilenlerin aile üyeleri (anne babaları, eşleri ve çocukları) ya da akrabaları olan yaklaşık 30.000 Türk vatandaşı ile birlikte toplamda 42.000 kişinin Türkiye'yi terk etmeye zorlandıkları tahmin edilmektedir. Sınırdışı edilenlerin, seyahatlerinde kişisel eşyalarını içeren 20 kiloluk bir bavul ve –yaklaşık 22 Amerikan doları karşılığı olan– 200 Türk lirası almalarına müsaade edildi. O ana kadar sınırdışı edilen Yunan uyruklu Rumlar Türkiye'de doğmuşlardı ve çoğu Yunanistan'da hiç bulunmamıştı. Yunanistan'da gidecekleri belirli bir yerleri ve oraya gittiklerinde ne yapacakları hakkında herhangi bir fikirleri yoktu.

1964 tehcirlerinde, Rumların dükkânları ve işletmelerinin boykot edilmesi eşlik etti. İstanbul Ticaret Odası'nın kayıtlarına göre 1964'te odanın aktif 36.000 üyesinden 1.000'i Yunan vatandaşıydı ve 18.000 işletme Rum Türk vatandaşlarına aitti.[65] Tehcilerin Nisan 1964'te başlamasının ardından, milliyetçi örgütler geniş çaplı bir boykot örgütlediler. Rumların dükkânlarının girişlerine olumsuz ifadeler içeren ve tüketicileri buralardan alışveriş yapmaktan caydıracak dövizler asıldı. Bu kampanya, "Vatandaş Türkçe Konuş, Konuşmayanı İkaz Et" sloga-

64 Elçin Macar, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

65 *Ecumenical Federation of Constantinopolitans* (Atina: Şubat 2014).

nı paralelinde uygulandı. Bu türden boykotlara karşı herhangi bir önlem alınmadı. Kampanya, esasında İttihat ve Terakki döneminin "millileştirilme" ekonomi akidesinin ve yukarıda bahsettiğimiz 1910-1911 ve 1913-1914 dönemi ekonomik boykotlarının bir devamıydı. 1930'larda olduğu gibi, "Vatandaş Türkçe Konuş" politikası 1964-1965 döneminde yeniden canlandırıldı ve kamusal alanda Türkçe kullanımı zorunluydu. Bu karar, Ermeni ve Yahudi Türk vatandaşları da hedef alan gayrimüslimlerin etnik ve kültürel açıdan homojenleştirilmeleri politikasının bir parçasıydı.

Tehcirlere paralel olarak, Özel Azınlıklar Alt Komisyonu'nca baskı tedbirlerinden oluşan bir programa karar verildi. Bu dönemde, 222/1961 sayılı kanuna göre, İstanbul'daki azınlık okulları özel okul statüsüne alındı. Türk yetkilileri, Rum azınlık okullarına Türk müdür yardımcısı atanmasına karar verdiler[66] ve Rum müdürlerin yetkileri kısıtlandı. Rum öğretmenlerin büyük bir kısmı hiçbir neden ve gerekçe gösterilmeksizin kovuldu. 1963-1964 yıllarında, Rum öğrenci sayısı 6.757[67] idi, 2 yıl sonra 1965-1966'da ise sayıları 4.779'a[68] düşmüştü. Rum nüfusun yerleşik olduğu Gökçeada ve Bozcaada'daki Rum okulları 1964'te kapatıldı ve tarım arazilerinin herhangi bir tazminat olmaksızın kamulaştırılması ile mahkûmlarına adada özgürce dolaşma izni verilen açık bir cezaevi kurulmasını da kapsayan bir tasfiye planı uygulandı.[69]

1964-1965'te izlenen politika göz önüne alındığında, ilk aşamada Yunan vatandaşlarının bazı meslekleri icra etmelerinin yasaklandığı dikkatimizi çekmekte. İkinci önlem, 1930'da Yunanistan'la imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın tek taraflı feshiydi. Türkiye'nin Yunan vatandaşı olan Rumlarının başka bir kısmı da ikamet izinleri yenilenmeyince ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı. Ayrıca, Yunan vatandaşı

66 Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 66.

67 Κώστας Σταματόπουλος, *Η Τελευταία Αναλαμπή. Η Κωνσταντινουπολίτικη Ρωμιοσύνη στα χρόνια 1948-1955*, Atina: 1996, s. 108-109.

68 1964-1966 yılları arasında Rum öğrenci sayısı toplamda % 29,2'lik bir düşüş sergiledi.

69 Γιώργος Ξεινός, *Ίμβρος και Τένεδος ιστορία παράλληλη*, Atina: 2005, s. 68-72.

olan bazı Rumlar, devletin güvenliğini zedeledikleri suçlamasıyla sınırdışı edildiler. Dolayısıyla 1964-1965 tehcirleri, Türkiye'nin milli, ekonomik ve kültürel olarak homojenleştirilmesi ve sermayenin Rumlardan Müslüman Türklere aktarılmasının son adımıydı. 1960'lar merkezî otoritenin tam denetimi altında Müslüman bir tüccar sınıfının gelişimiyle damgalanmıştır.

1964-1965 sınırdışılarının, İttihat ve Terakki döneminden imparatorluğun bir ulus-devlet olarak bütünleşmesine kadar geçen süreçte uzun vadede ve daha geniş çerçevede incelenmesi ve nedenlerinin çözümlenmesi, zulüm, sürgün, "gönüllü" göç ve nihayetinde sınırdışılardan oluşan bir politikayı ortaya çıkarır. Bütününde, 1964 tehcirleri Türkiye'nin Rum Ortodoks toplumunu hedef alan bir dizi eyleminin son halkasıdır.

1964 Sınırdışılarından Önce: İlk Rum Sürgünler

Anna Theodorides

Yunanistan vatandaşı olan on iki bin kişinin, ardından da Türk vatandaşı olan otuz bin Rum'un sınırdışı edilmeleri, 1964'te bu kişileri ağırlamakta bilhassa temkinli davranmış bir ülke olan Yunanistan'da pek iyi bilinen bir tarihî olaydır. Türkiye'de resmî söylem kısa bir süre öncesine kadar sınırdışıları Kıbrıs sorununun Türk yorumuna dayanarak rasyonalize etmiş, öte yandan da İstanbul'un en kadim nüfusunu kaybetmesine yol açan bu dramatik olayı küçümsemiştir. "20 kilo, 20 dolar" sergisinin koordinatörü Salih Erturan'ın[1] da vurguladığı gibi "söylem, 'milli mesele' olarak algılanan Kıbrıs sorununca belirlenmekteydi. Soldan sağa bütün siyasi spektrum, tek bir ağızdan konuşmaktaydı" ve bu konudaki istisnai açıklamalar beyhude kaldı.

Sınırdışılar, siyasi sahnede nispeten uzlaşılmış bir "gri alan" olarak görünse de 1964'ten bu yana yeni bakış açıları ortaya çıktı. Gazeteci ve tarihçi Rıdvan Akar bu konudaki ilk kitap olan *İstanbul'un Son Sürgünleri*'ni İletişim Yayınları'ndan çıkardı. 2000'lerin başından itibaren ise yeni bir Türk entelektü-

1 Daha fazla detay için Anne Andlauer'un Salih Erturan'la mülakatına bakınız, *Le petit journal*, 12 Mart 2014. http://www.lepetitjournal.com/istanbul/societe/179455-1964-2014-20-dolar-20-kilo-les-derniers-expulses-d-istanbul

elleri nesli Türkiye'nin modern tarihinin kara sayfalarını yeniden aralamaya ve gayrimüslimlerin Türk toplumundaki yerine yeni bir ışık tutmaya başladı. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan ve Jön Türkler (İttihat ve Terakki Cemiyeti) yönetiminde daha kapsamlı ve sistematik hale gelen etnik, dinî ve demografik homojenleştirme süreci aydınlatılmaya çalışıldı. Bu yeni historiyografik yaklaşım genel itibarıyla, öncelikle 1990'larda Birleşik Devletler'de Azınlık Çalışmaları ve Soykırım Çalışmaları alanlarında geliştirilen Demografik Mühendislik paradigmasının bir parçasıdır. Türkiye'de oldukça yaygınlaşmış olan bu kavram, hassas başlıkları gündeme getirir; yanlış anlaşılmış ve/veya tartışmalı alanlara dikkat çeker ve resmî tarih söylemini irdelemeye davet eder. Örneğin Mart 2005 tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Taner Akçam, Fuat Dündar ve Nesim Şeker'in katılımıyla düzenlenen, üzerinde çok konuşulan ve etkili olan Ermeni sorunu konferansının merkezinde de nüfus mühendisliği konusu yer almıştı.

Devletin uzun vadede marjinal milli toplulukları kriminalize etme yoluyla Türkleştirme politikasının dayandırıldığı anlayışa büyük bir önem atfeden, milli projeye yönelik bu eleştirel yaklaşımın detaylarına girmeyeceğim. Bunun yerine, belirli bir topluluğun kısa vadede yakından incelenmesinin bu türden homojenleştirme politikalarının temel varsayımlarını ve çelişkilerini açığa çıkarmaya daha uygun olduğunu düşünüyorum. Bu makalede, Türk yetkililer tarafından Nisan 1958'de kapatılan "Konstantinoupolis Helen Birliği" idare kurulunun üyeleri olan babaları sınırdışı edildikten sonra ülkeyi terk etmek zorunda bırakılan İstanbul'un Yunan uruklu Rumlarına odaklanacağım.

Bu kişilerin toplumsal hafızalarına göre 6-7 Eylül 1955 pogromu, onları 1959-1960 yıllarında babalarına katılmak üzere İstanbul'u terk etmeye zorlayan yeni bir şiddet döngüsünün başlangıç noktasıydı. Gerçekten de 1955 ile 1964 arasında, ortak bir toplumsal hafızanın yapıtaşlarını teşkil eden bireysel hikâyeler altı olayı, altı kilit dönemeci vurgular: 1955 Eylül ayaklanmaları, Konstantinoupolis Helen Birliği'nin yasaklan-

ması, babaları Harbiye hapishanesindeyken evlerinin polislerce aranması ve kendileri Atina'ya yola çıkmadan önce babalarının sınırdışı edilişi.[2] Bu ortak hafızanın temel anlatısına göre, bu erken dönem bireysel sınırdışılar 1964'teki toplu sınırdışıların habercileriydi.

Konstantinoupolis Helen Birliği Derneği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'daki aktif tek Yunan kurumuydu. 1933'te üç Yunan vatandaşı Rum olan Nikolaos Koutoulakis (sanatçı), Yiorgos Zaharatos (kuyumcu) ve Dimitrios Mitsas (fırıncı) tarafından Yunan-Türk yakınlaşmasını temsil etmesi arzusuyla kuruldu. Dernek daha sonra İngiliz egemenliğine son vermeye ve Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine çalışan, Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarını ve adadaki Kıbrıs Türk toplumunu tehdit eden bir yapı olarak kabul edilen Kıbrıs Rum sömürge karşıtı gerilla savaşını (1954-1959) desteklemekle suçlandı. Bu suçlamaların bir sonucu olarak Konstantinoupolis Helen Birliği 1958'de kapatıldı. Üyelerinden bazıları, birliği Temmuz 1964'te Atina'da "Türkiye'den Sürülen Yunan Vatandaşları Derneği"[3] adı altında yeniden kurdular. Derneğin yazılı kayıtlarının çoğu imha edilmiş olsa da üyelerinin –kendilerine daha sonra verecekleri isimle "İlk Sürgünler"in çocuklarının– hatıraları, bugüne kadar sistematik olarak araştırılmamış olan bu geçiş dönemi üzerine paha biçilmez bir sözel arşiv teşkil eder. Bu makaledeki amacım da tam olarak, asıl tarihî aktörlerin sunduğu biçimiyle bu tarihî döneme, yani 1964 toplu sınırdışılarının arifesine dikkat çekmektir.

1955 Eylül olaylarından sonra İstanbullu Rumların inşa ettikleri hayatta kalma stratejilerine dair yaptığım doktora araştırmam esnasında, Atina ve Selanik'te ilk sürgünlerin torunlarıyla mülakatlar gerçekleştirdim. Bu geçiş dönemine ilişkin bilgiler, sınırdışıları uzun vadeli etnik, dinî ve demografik bir homojenleştirme sürecine bağlayan Rum tarihinin diyakronik bir okuması olarak değer taşır. İlk sürgünlerin toplumsal hafızalarına göre, 6-7 Eylül 1955 ayaklanmalarından sonraki olay-

2 Theodorides, 2014.

3 *Σωματείον Ελλήνων Υπηκόων απελαθέντων εκ Τουρκίας.*

ların akışı gerçek bir kurucu travmayı temsil eder. Babalarının Türk topraklarından sınırdışı edilmeleri, kişisel tarihlerine temelinden damga vurmuş bir deneyimdir. "Türkiye'den Sürülmüş Yunan Vatandaşları Derneği"nin arşivlerindeki araştırmam, bu açıdan çok aydınlatıcıydı: Sadece onların bakış açılarını gün ışığına çıkarmama olanak vermekle kalmadı, aynı zamanda –bazılarının "Yunan entelijansiyası" da dedikleri– sürgünlerin sayısını detaylı bir şekilde hesaplamamı da mümkün kıldı. Derneğin üye listesini, yani kabaca 3.000 dosyayı tararken, 1957 ila 1963 yılları arasında gerçekleşen 51 sınırdışı olayı saydım. Bu, söz konusu 6 yıllık dönem boyunca sürekli artan bir rakamdı: 1957'de 6 kişi, 1958'de 12 kişi, 1960'tan 1962'ye kadar 13 kişi ve 1963'te 20 kişi. Derneğin 1965 sonunda kayıtlı 3.500, bugün ise 500 civarında üyesi olduğu göz önüne alındığında bu kaba bir hesaptır, ama bariz bir eğilimi gözler önüne serer.

Buradaki maksadım, bu kişilerin miraslarını kalıcı kılmak ve böylece Türkiye'de kriminalize, Yunanistan'da ise gözardı edilen toplumsal bir tanınma mücadelesini unutulmaktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen örgütlenme biçimlerini ortaya çıkarmaktır. Atina'da "Türkiye'den Sürülen Yunan Vatandaşları Derneği"nin kurulması ile hatıraların unutulması ve yavaş yavaş silinmesine karşı mücadeleleri yakın dikkatimizi hak eder. Bu süreçte yaşanılan sürgün ve yerleşme deneyimleri, gerçek bir kimlik mücadelesi olarak ele alınmalıdır.

Barınacak bir yer inşa etmek

"İlk Sürgünler" Atina'ya 1958 ila 1965 yılları arasında, Yunanistan başkentinin hızla genişlemekte olduğu bir dönemde, Yunan iç savaşından (1946-1969) kısa bir süre sonra yerleştiler. Savaşın ilk yıllarında yaşanan kırsal göçle birlikte nüfus ikiye katlanmıştı.[4] "İlk Sürgünler"in başvurdukları yerleşme ve kayıt tutma stratejilerine ilave olarak, geçmişte kırsal olan bir nüfusun şehirdeki işgücü piyasasında kendilerine yer bulma-

4 Byron Kotzamanis, 1997.

ya çalıştıkları gözlemlenebilir. Sosyolog Constantinos Tsoukalas'ın[5] tabiriyle, bu "vatandaşsız şehir"de, yani toplumsal birliğin olmadığı bir şehirde, kapsayıcı bir proje ve göç akışına ilişkin önlemlerin bulunmadığı bir durumda, 1960'larda kırklı yaşlarında olan bu insanlar bir iş bulabilmek ve ailelerini yerleştirebilecek yeni bir yuva kurmak adına doğaçlama yapmak zorunda kalmışlardır.

İstanbul'daki eski meslekleri (mimar, girişimci vb.) oldukça çabuk iş bulmalarına ya da Atina'da ithalat-ihracat işlerini yeniden kurmalarına imkân tanımıştır. İlk birikimlerini modern Bauhaus stili apartman daireleri almak için kullanmışlardır. "İlk Sürgünler" yerleşim yeri olarak Atina'nın 6. bölgesini, Amerika Meydanı'nı (*Plateia Amerikis*) seçmişlerdir. Evleri tam da iki merkezî cadde olan Patission ve Aharnon caddelerinin sınırını belirlediği bu coğrafi alanda yoğunlaşmıştır ve bu mekânsal karşılıklı komşuluk ve yardım bağlarını kalıcı kılmaya yaramıştır. Bu minik topografik blokta, sürgündeki Rum mikrodünyasını ilk defa olarak inşa etmişlerdir.

Bu yeni "sığınak mahallesi" esasında iki işleve sahipti: Bir yandan Yunanistan'ın eski gücünü yeniden tesis etmeye odaklanmış bir genel Yunan ideolojik tutum sayılabilecek ve otokton nüfus tarafından yeni gelenlere gösterilen saldırgan bir küçümseme tavrına hitap etmekteydi. Öte yandan da Atina'daki bastırılmış seslerin özgürleştirilmeleri arzusuyla tarihin hızlandırılmasının neden olduğu bu travmayla yüzleşmeyi amaçlamaktaydı. İlk sürgünlerin aileleri, kendi kültürel kimliklerinin verdiği yükün ötesinde, bir de öfke, hiddet ve hayal kırıklığı yaratacak acı dolu hatıralar yaşamışlardı; bu travmada, sürgünün kendisi kadar Yunanistan'da kabul görmemiş olmaları da etkili olmuştu. Yaşadıkları acıların temelinde tarihlerinin tanınmaması ve reddediliyor olması yatmaktaydı. Geçmişlerini ne silebiliyor ne de anlatabiliyorlardı; hatırlamak da unutmak da imkânsızdı.

İlk sürgünler bu zor durumla başa çıkmak için hatıralarını bir hayatta kalma kaynağına dönüştürmeyi seçtiler. İstanbul'da

5 Constantinos Tsoukalas, 1994.

kopuk kopuk yaşanmış olan münferit hatıraları, Atina'da yapılandırılarak yeniden yaratıldı ve belirli referans noktaları olan toplumsal bir hikâyenin ana hatlarını oluşturdu. Eylül 1955 olaylarına ait çeşitli bireysel deneyimler ve 1958-1960 yılları arasındaki sınırdışılara ilişkin belirli yaşanmışlıklar, her bir ailenin kurtarmayı başarıp Atina'ya taşıdıkları arşivle (kişisel belgeler, kitaplar, makaleler vb.) vazgeçilmiş bir geçmişe şahitlik eden hatıra nesnelerinin aracılığıyla birbirlerine dokundu.

Diğer bir ifadeyle, İstanbul'da kriminalize edilmiş ve Atina'da parçalarından yeniden inşa edilmiş bir geçmişe ilişkin hatıralar Amerikan Meydanı'nda, toplumsal hatıra çerçevelerinin toplumsal bir sürgün hatırası oluşturacak şekilde yeniden yapılandırıldıkları bir yer buldu.

Toplumsal bir sürgün hatırasının doğuşu

Eğer ilk sürgünlerin toplumsal hafızasının oluşumu Amerika Meydanı'nda bir Rum bölgesinin oluşumu vasıtasıyla ayrıntılandırıldıysa, bu hafıza casusluk, kaçakçılık ve benzeri Türk karşıtı etkinliklerle suçlanarak sınırdışı edilmiş kişilerin bireysel tecrübelerinin eklenmesiyle birlikte daha da yoğunlaşma eğilimi göstermiştir. Bütün bu suçlamaların yanlışlığı nihayetinde kanıtlanmıştır –muhtemelen meşru olarak Türk karşıtı etkinliklere girişmiş biri olarak görülebilecek tek kişi Goulakis idi–[6] zira bu bireylerin çoğu (örneğin Dimitris Merikas) 1957'de zaten Atina'da bulunan ve kendi işinin başında olan kimselerdi.

Türkiye dışında yaşarlarken Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ihlal etmeleri nasıl mümkün olabilirdi? "Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Derneği" tarafından 2005'te düzenlenen uluslararası 1964-1965 Yunan Sınırdışıları Konferansı esnasında Rıdvan Akar tam da bu soruyu sordu.[7] Aslında, mülakat ettiğimiz kişilerin nazarında kendilerinin bu vahşi ta-

6 Alexandris, 1992 [1983]: 272.

7 "Οι Απελάσεις των Ελλήνων Τυπικών 1964-65: Πράξη εκπατρισμού του Ελληνήσου της Κωνσταντινοπολης από το Τουρκικό κράτος".

rihin gerçek kaybedenleri oldukları hissini uyandıran da hatıranın bu nitelikleridir.

Ancak ne kadar çelişkili görünürse görünsün, tarihlerinin tanınması mücadelelerinin sürmesine katkıda bulunacak olan da aynı yaralardır. Kişisel sınırdışılar 1960 ila 1963 yılları arasında katlanarak arttı ve Atina'ya varan sürgün sayısının zirveye tırmandığı Mart 1964'te belirgin bir şekilde yoğunlaştı. Aileler toplanarak diğer (örneğin Pomaklar) azınlıkların yaşadığı bölge olan Vathis Meydanı'na yerleştiler. Vathis Meydanı, 1960'ların başlarında Atina'daki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin somutlaştığı bir yerdi. 1964'te "Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Derneği" kurulmadan önce ilk destek ağının örgütlendiği yer de tam burasıydı.

Sürgündeki zaman kavramı genellikle ilk sürgünlerin Atina'ya vardıklarında deneyimledikleri girişimlerle özdeşleştirilir. Uyum sağlama yetenekleri sayesinde "Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Deneği"ni oluştururken beraber hareket ettikleri için çocuklarına önemli rol modeller oldular. Bu görev bilinci nesiller boyunca egemen olmuştur. Sürgünlerin bilmedikleri bir şehre toplumsal açıdan yeniden entegre olmalarını destekleyen dernek, onlar için bir dayanışma merkezi, travmaya neden olan coğrafi kırılmayla yüzleşmelerine olanak sağlayan güçlü bir direniş aracıydı. Amerika Meydanı'nda sadece bebeklik aşamasında olan sürgün hatırası, sonunda burada serpilip gelişebildi.

"Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Derneği"nin rolü

Bir refah devletinin rolünü üstlenen dernek, sürgünlerin kendileri gibi sınırdışı edilmiş arkadaşlar ve ahbaplar bulabilecekleri bir karşılıklı yardım ve dayanışma yeridir. Bir iş ya da ev bulmak ve yaşam standarlarını yükseltmek için derneğe başvururlar. Artlarında bıraktıkları mülklerin envanteri için de derneğe başvururlar. Diğer bir ifadeyle, dernek yoksunların veya "-siz"lerin toplanma noktasıdır: evsiz, işsiz, devletsiz vb.

Devlet tarafından tanınmamaları sorunu, yoksunları birbirlerine bağlamakta ve acıları ile tanınma mücadelelerini Paul Ricoeur'un[8] "yaraların hafızası" olarak adlandırdığı şeyin çerçevesinde, fakat aynı zamanda da mülkiyetlerini kaybetmelerinin maddi ve sembolik boyutlarının bir neticesi olarak ele almalarına olanak sağlamıştır. Travma ve sürgün, hafıza militanlığıyla tanımlanan bu derneğin dokusunun kurucu boyutlarıdır. Hugo Vezzetti,[9] Arjantin tarihine ilişkin tartışmalarda, travmanın bugünü etkileyen geçmiş bir tecrübe olarak nasıl kullanıldığını betimler. Tanımı itibarıyla travma, bir şiddet bağlamından doğar ve bu örnekte, yani sınırdışılarda da hem bireysel hem de toplumsaldır.

Gerçekten de yönetmeliğinin birinci maddesine göre, dernek kendisini Nisan 1958'de kapatılan "Konstantinoupolis Helen Birliği"nin devamı olarak görür. Eğer ilk dernek 1933'te Rum azınlık ile Türk çoğunluk arasındaki "iyi ilişkiler" bağlamında kurulduysa, 1964'te Atina'da kurulan da Yunanistan ile Türkiye arasında son derece hasmane bir ortamda kurulmuştur. Bununla birlikte, "Konstantinoupolis Helen Birliği"nin sınırdışı edilen kurul üyeleri ile "Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Derneği"ninkiler aynıdır.

Atina'daki 500 kişilik derneğin örgütlenmesinin yakından bir incelemesi, iki amacı takip ettiğini ortaya çıkarır.[10] Çabası hem ahlâki hem de siyasidir ve Frantz Fanon'un zihinsel rahatsızlıklardan mustarip şiddet mağdurlarının tedavisine yaklaşımını anımsatır.[11] *Yeryüzünün Lanetlileri* adlı kitabındaki "Sömürge Savaşı ve Zihinsel Bozukluklar" adlı bölümde[12] Frantz Fanon, işkence mağdurları ile işkencecilerin deneyimledikleri travmatik durum çeşitliğini vurgular. Ona göre, şiddet eylemleri özgürleştirici bir bakış açısına vesile olsalar da bunun için failin ahlâki sorumluluğunu üstlenmesi gereklidir. Travma-

8 Paul Ricoeur, 2000.

9 Hugo Vezzetti, 1983.

10 Daha fazla detay için bkz. Yannis Hr. Iakobidis'in Tarih Doktora Tezi, 2006.

11 1954-1959 yıllarını kapsayan bu gözlemlere dayanarak Frantz Fanon (2002: 242) klinik vakaların çeşitliliğine örnek olarak, travma sonrası stres bozukluğunu (PTSD) başarılı bir şekilde atlatan vakaları listeler.

12 Frantz Fanon, 2002: 236-297.

yı dindirecek yanıt, ümitsizlik ve ıstırabı denetim altına almayı hedefleyen klinik psikiyatride bulunur. Fakat Fanon daha da öteye gider; zira zihinsel bozukluğun toplumsal deneyiminden kaynaklandığını düşünür: Travma, bağlamıyla bağlantılıdır.[13] Bu anlamda, travmayı bağlamından ve anlamından koparmak kaçınılmaz olarak acının somutlaşmasına yol açar.

"Türkiye'den gelen Yunanistan Vatandaşı Sürgünler Derneği" örneğinde, Batı dünyasının "katmanlı bir toplum" olduğunu düşünen Fanon'un vurguladığı ahlâki boyut çok önemlidir. Her ne kadar bağlam farklı olsa da ilk sürgünlerce ifade ve ifşa edilen tabilik ilişkilerinin çıkış noktası, Osmanlı sonrası toplumu katmanlı bir toplum olarak ve kendi milli kültürlerini de gizliliğe zorlanmış bir kültür olarak görmeleridir. Bunun sonucu olarak derneğin kurucuları, ortak bir adaletsizlik ve müşterek bir aidiyet hissi vasıtasıyla bağlanmış kendi kendini idame ettirebilecek bir deneyim topluluğu kurma hedefiyle, aynı yörüngedeki sürgünleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Hem Türkiye hem de Yunanistan'da maruz kaldıkları acıları içselleştirme tehlikesini atlatmanın yolunun bu olduğuna inandılar.

Bireysel ve toplu olarak sınırdışı edilmiş bu kişiler artık yalnız değillerdi: birbirlerine deneyimlerini anlatabilecekleri, dinleyebilecekleri ve Atina'daki yeni yaşamlarına ilişkin tavsiyeler paylaşabilecekleri aşina bir ortamda beraber olabileceklerdi. İlave olarak, sürgündeki Rum mikrokozmosunu bütünleştirerek, sürgünler kendi kişisel deneyimlerinin görünürlük kazanmasına imkân sağlayan toplumsal bir anlatıya dönüştürebilmişlerdir. Dernek, acılarını ve travmalarını yönlendirmelerine, İstanbul'un "yasını tutma işini" üstlenebilmelerine ve Yunanistan'daki yaşamlarındaki beklentilerinden feragat edebilmelerine yardım etmiştir. Canlı bir şekilde hayal ettikleri ama gerçekte hiç tanımadıkları bir ülkede, bu sınavdan güçlü bir kimlik ve topluluk hissiyle çıktılar: Toplumsal birliklerini pekiştiren şey, yeni bir iş bulurken, emekli olurken, çocuklarının eğitimi için yardım alırken ve sağlık hizmetlerine erişirken bu topluluktan aldıkları destek olmuştur. Bir dayanma aracı olarak der-

13 Frantz Fanon, 2002: 239.

nek, yabancılaşma, kendi kendini mülksüzleştirme ve mülklerine el konmasının yarattığı duyguların üstesinden gelmelerine ve kendi sorumluluklarını kısmen de olsa yeniden üstlenmelerine imkân sağlamıştır.

Dernek, bunu yapabilmek için, üyelerine ait tüm verileri özenle arşivlemiştir. Sınırdışı edilen bin iki yüz kişi arasından, 3.500'ü durumlarının değerlendirilmesi ve ailelerinin ekonomik durumu ve gelir kaynaklarının endekslenmesini kabul ederek üye olmuşlardır. Bu kişisel veriler, önce kartlara kaydedilmiş sonrasında da dijitalize edilmiştir. Atina'da kaldığım sürede, 3.500 dosyanın 3.000'ini inceleme fırsatım oldu. Dosyanın ön sayfası, sürgünün kimliğini, ailesinin durumunu, Atina'daki adresini, pasaport numarasını ve Türk topraklarından çıkarılma tarihini gösteren bilgileri içerir. Aynı sayfanın alt tarafında, 1965 ila 1974, yani sınırdışılarının son yılı ile Türk mahkemelerinin gayrimüslimlerin 1936'dan sonra edindikleri tüm varlıklara el konmasına karar verdiği yıl arasında edinilen mülklerin dökümü yer alır.

Dosyanın içeriğinde üyenin dokuz temel soruya verdiği cevaplar bulunur:

1. Atina'ya varışınızdan bu yana ikametgâhınızı değiştirdiniz mi?
2. Oturduğunuz evinizde ev sahibi mi kiracı mısınız?
3. Ekonomik durumunuz nedir?
4. Çalışıyor musunuz?
5. Ailenizde bakmakla yükümlü olduğunuz kaç kişi yaşıyor?
6. Finansal destek aldınız mı, evet ise kimden?
7. Emeklilik maaşı alıyor musunuz?
8. Mülklerinizin satışına dair belgeleriniz.
9. Yorumlar.

Dosyaların dikkatli bir incelemesi, sadece ön sayfanın tam olarak doldurulduğunu gösterir. Arka sayfalar nadiren ve az miktarda bilgi verir. Vurgu, genellikle kaybedilen mülkler üzerinedir.

Dolayısıyla, dernek iki eylem kümesi belirlemiştir. İlki, Türkiye'de "Konstantinoupolis Helen Birliği"ne ve üyelerine ait olup mülkiyeti kaybedilen menkul ve gayrimenkul mallar için bir tür karşılık, yani bir tazminat alma amacına yönelik toplu eylemlere liderlik edilmesini içerir. En dezavantajlı ve marjinalleştirilmiş gruplara yardım etmek ve kaynak yaratmak için bağış toplama etkinlikleri de düzenlenmiştir.

İkinci küme eylem, dernek üyelerinin iş bulmalarına,[14] Türkiye'de çalıştıkları yılları emekliliklerine saydırmalarına, kalacak yer bulmalarına, sosyal yardım almalarına ve hayatta kalmaları ya da emeklilik maaşı almalarına yardımcı olmayı hedefler. Amacı, başta yoksullaşmış kişiler olmak üzere tüm üyelerine moral destek sağlamak ve üyelerinin sağlık hizmetlerine erişimlerine yardımcı olmaktır.

Toplumsal bir sürgün hatırasının doğuşuna dair bu kısa anlatının yardımıyla, sürgün ve damgalanma darbesini yaşamış olsalar da İstanbullu Rumların kurdukları bu dernek sayesinde son kertede statülerini güçlendirmeyi başarmış olduklarına dikkat çekmek isterim. Dernek, söz konusu işlevlerine ek olarak, esas itibarıyla kurumlara (özellikle de 1965'te Yunan devletine)[15] baskı yaparak Yunan sürgünlerin çıkarlarını temsil eden ve savunan bir lobi görevi görmektedir. Aynı zamanda iki dünya arasında bir köprüdür: Normları, toplumsal kuralları, habitus ya da yaşam tarzı ve idaresiyle Atina dünyası ile sürgünlerin dünyası arasında.

Dernek, sürgünlerin Yunan toplumuna entegrasyonuna yardımcı olur ve insanlığın onlara esirgenen kısmını yeniden tesis

---

14 Derneğin, El. Ionnidis'in (1967-1970) başkanlığında yapılan etkinliklerine ilişkin raporuna göre, sürgünlerin çoğunun İstanbul'da, Atina'ya vardıklarında artık söz konusu olamayacak, perakende şirketlerinde ve orta boyutlu ithalat ve ihracat şirketlerinde çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Bunların çoğu, özel şirketlerde ya da devlet memuru olarak çalışmışlardı. Çoğu da fiiliyatta emekliydi.

15 İstanbul Ekümenik Konfederasyonu Başkanı Nikos Ouzounoglou, bir röportaj esnasında derneğin 1965'te esas itibarıyla Yunanistan hükümetine başvurduğunu, ardından da Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa Konseyi ve Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu gibi uluslararası kuruluşlara yöneldiğini söylemiştir.

eder. Travmanın tazmininin yolu pragmatik eylemlerden geçer; sürgünün edilgin ve anonim bir süje olmaktan çıkıp, el konan mülklerini kurtararak tarihine sahip çıkabilecek toplumsal bir aktöre dönüşmesine imkân sağlar.

KAYNAKÇA

Akar, Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Alexandris Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations (1918-1915)*, Atina: Centre for Asia Minor Studies, [1983], 1992.

Fanon, Frantz, *Les Damnés de la terre*, Paris: La Découverte: [1961], 2002 [*Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, İstanbul: Versus Yayınları, 2018].

Kotzamanis, Byron, "Athens 1848-1995. The demographic emergence of a metropolis", *The Greek Review of Social Research*, c. 92, sayı 93, s. 3-30, 1997.

Iakobidis, Yannis Hr., 'Η ένταξη στην ελλαδική κοινωνία των ελλήνων της Κωνσταντινουπολης (Β' ήμισυ 20ου αι.). Σύγκριση τους με τους Αιγυπτιωτές, Μικρασιάτες, Πόντιους και την Αντίστοιχη διαδικασία ενσωμάτωσης τους, tarih doktora tezi, Panteion University, 2006.

Ricoeur, Paul, *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, Paris: Seuil,

"L'Ordre Philosophique", 2000.

Théodoridès, Anna, "İlk Sürgünler: Geri Dönüşü olmayan Bir Yolculuğun Hikâyeleri", Bağımsız Araştırma, Bilgi ve İletişim Derneği (Babil) tarafından Bilgi Üniversitesi, İstanbul ile işbirliği halinde Mart 2014'te 1964'ün 50 yılını anma adına düzenlenen 20 Dolar, 20 Kilo sergi katalogu.

Tsoukalas, Constantinos, "History, myths and oracles: The narration of Greek continuity" *Nation, State, Nationalism*, Society of Studies of Modern Greek Civilization and Common Culture (Scientific Symposium), Moraitis School, s. 287-303, 1994.

Vezzetti, Hugo, *La locura en la Argentina*, Buenos Aires: Folios Ediciones, 1983.

İKİNCİ BÖLÜM

Neler Oldu?



İSTANBUL'UN RUM AZINLIĞININ SON GÖÇÜ (1964-1974): İSTANBUL'DAKİ YUNAN UYRUKLULARIN SINIRDIŞI EDİLMELERİ*

ALEXİS ALEXANDRİS

Kıbrıs sorunu, 1963'te tekrar başlayan toplumlararası çatışmaları ile Yunanistan ve Türkiye ilişkilerini yeniden tehdit etmeye başladı. İşte bu aşamada Türkiye, Yunanistan ile giriştiği diplomatik çekişmede bir kez daha İstanbullu Rumla-

(*) Bu makalenin büyük kısmı yazarın 1983 yılında yayımlanan *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974* adlı kitabından bir bölümdür. O dönemde İstanbul Rumları hakkında bilimsel nitelikli kitaplar hemen hemen yok gibiydi. Nitekim 1994 yılında Hülya Demir ve Rıdvan Akar'ın İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi* adlı kitabı yeni bir döneme sayfa açmıştır. Buna paralel olarak da Türkiye'de İstanbul Rumlarına karşı kayda değer bir ilgi gözlenmiştir. Bu konu ile ilgili kaynaklar: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000; Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005; Baskın Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, (yay.haz. Ülkü Özen), İletişim Yayınları, 2011; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006; Samim Akgönül, *Türkiye Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007; *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, Cengiz Aktar (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011; Nurdan Türker, *Vatanım Yok Memleketim Var. İstanbul Rumları Mekan-Bellek-Ritüel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015. Yabancı dillerdeki bibliografyadan: Méropi Anastasiadou ve Paul Dumont, *Les Grecs d'Istanbul et le patriarcat oecuménique au seuil du XXIe siècle*, Paris Les éditions du Cerf: 2011; İlay Romain Örs, *Diaspora of the City: Stories of Cosmopolitanism from Istanbul to Athens*, New York: Palgrave

rı koz olarak kullanmaya karar verdi. Kıbrıslı Rumların Türklerin soydaşlarına karşı giriştikleri saldırı haberleri ile birlikte Türk basını Yunanlara karşı önlemler alınmasını istemeye başladı.[1] Makarios'un 1960 Anayasası'nı ihlal etmesinden ötürü Yunanistan'ı sorumlu tutan Ankara, 16 Mart 1964 tarihinde, 1930 yılında Yunanistan ile imzalanmış olan Yerleşme, Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması'nın tek taraflı olarak feshedildiğini açıkladı.[2] Bu karar, İstanbul'a Lozan ve 1930 antlaşmaları uyarınca yerleşmiş bulunan 10.000 den fazla Yunan uyrukluyu ilgilendiriyordu.

Türkiye'de Rumların büyük bir bölümü Türk pasaportu sahibi iken yerleşik (*établis*) olarak kabul edilenlerin üçte birinden azı Yunan uyruğundaydı. Bütün Rum établiler gibi onlar da İstanbul'a 1918 Ekimi'nden önce yerleşmişler ve Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli nüfus mübadelesi anlaşmasına göre Türkiye'de kalmalarına izin verilmişti. Yine Lozan'da imzalanan Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme'ye göre, İstanbul'da yaşayan yabancı uyrukluların, ikamet, iş ve yargı erki yönünden konumlarına göre, yedi yıl daha Türkiye'de kalabilecekleri kararlaştırılmıştı.[3] 1930 Ekimi'nde imzalanan yeni bir anlaşma ile de, Yunan uyrukluların doğdukları kentte ikamet etme süreleri uzatılmıştı. Bu anlaşmaya rağmen, yabancı uyrukluları Türkiye'de bir dizi mesleği yapmaktan alıkoyan bir yasa yüzünden, Yunan uyruklu bu kişilerden birçoğu 1930'lu yılların ortalarında işsiz kalmıştı. Bazılarının Yunanistan'a göç etmekten başka seçeneği yoktu. Geriye kalanlardan bir kısmı

Macmillan 2018. Ayrıca İstos Yayınları tarafından yayımlanan *İstanbul Rumları. Bugün ve Yarın* adlı kitabın konusu 30.06.2006-02.07.2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen "*İstanbul Buluşması*" başlıklı konferansta sunulmuş tebliğ ve çalışmalardır.

1 *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1963.

2 *A.g.e.* 1930 antlaşmaları için bkz. Damla Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol. Atatürk-Venizelos Dönemi. Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007. 1930 Antlaşması'nın iptali için Demir ve Rıdvan, *İstanbul'un son sürgünleri*, s. 39-62.

3 *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ikinci takım, cilt II, 1993, s. 64-71.

ise meslek değiştirmek zorunda kalmıştı.[4] Resmî Türk istatistiklerine göre, 1927 yılında İstanbul'da 26.431 Yunan uyruklu bulunmaktaydı. Ancak, zamanla bunların sayıları sürekli azalmış ve 1935'te 17.672'ye, 1945'te 13.598'e, 1955'te 11.879'a ve 1960'ta da 10.488'e gerilemişti.[5] Türk vatandaşı olan Rumlarla birlikte İstanbul'daki Yunan uyruklu bu insanlar tarihî, sosyal ve dinî bakımından tek bir etnik topluluğu oluşturuyorlardı. Türk vatandaşlığına sahip olanlardan daha az yerli sayılmaları olanaksızdı. Birçoğu Yunanistan'a hiç gitmemişti. Ataları, 1830 ve sonrasında Yunanistan Krallığı'na dahil olan eski Osmanlı vilayetlerinden geldiği için Yunan uyruğuna sahipti.

Yukarıda bahsi geçen boyutu göz önünde bulundurmayan Ankara, Türkiye'deki Rum azınlığını, Atina ile diplomatik pazarlıklarında bir piyon olarak kullanmaya kararlıydı. Bu mantık çerçevesinde hareket edilerek, sınırdışı edilecek ilk Yunan uyrukluların listesi 24 Mart 1964 günü Türk basınında açıklandı.[6] 29 Mart günü ise Yunan uyruklu ilk beş aile İstanbul'dan ayrılarak Yunanistan'a gönderildi.[7] 1930 Antlaşması'nın feshedilmesiyle, Yunan uyruklulara, yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal sahibi olmalarını yasaklayan Tapu Yasası'nın 35. maddesi uygulandı.[8] Başlangıçta Ankara, bu sınırdışı edilmelerin, "Türkiye'nin iç ve dış güvenliği açısından tehlikeli eylemlere karışmış" Yunan uyruklulara karşı uygulanan "münferit önlemler" olduğunu ileri sürüyordu.[9] Sınırdışı edilenlere yöneltilen suçlamalar döviz kaçakçılığı yapmaktan, *"Kıbrıs'taki Rum teröristlere"* parasal yardım sağlamaya kadar değişiyor-

4 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina: 1992, ikinci baskı, s. 185.

5 *İstatistik Yıllığı* sayı: 380 (1959) s. 84 ve sayı: 460 (1960-61) s. 78-79. Hülya Demir ve Rıdvan Akar çalışmalarında sınırdışı edilen İstanbullu Rum pasaportluları 12.592 kişi olarak veriyor, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 91.

6 *Cumhuriyet*, 24 Mart 1964. Demir ve Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 63-100.

7 *A.g.e.*, 30 Mart 1964.

8 *A.g.e.*, 19 Mart 1964.

9 Türk hükümetince kullanılan bir başka deyim de, *"Türkiye için zararlı çalışmalardabulunan Yunan vatandaşı"* idi. Eralp'ten BM Genel Sekreteri'ne, 29 Eylül 1964, United Nations Security Council (UNSC)/S/6728.

du. Ama kısa bir süre sonra, sınırdışı edilenlerin, o zamana kadar yetkililerle hiçbir sorunu olmamış, saygıdeğer bireylerden oluştuğu ortaya çıkıyordu.[10] Sonuç olarak Türk hükümeti sınırdışı edilmelerin toplu niteliğini kabul etmek zorunda kaldı. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın müsteşarı, 27 Nisan'da Yunanistan Büyükelçiliği danışmanına, "Türk hükümetinin Kıbrıs sorunu ile Yunanistan-Türkiye ilişkilerini bir bütün olarak gördüğünü, dolayısıyla, Yunanistan hükümetinin Makarios'un yanında yer alıp Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum takındığı bir sırada, Türkiye'nin Yunan uyruklulara ayrıcalıklı koşullar tanımasının mümkün olmadığını ve İstanbul'daki Rumlara karşı alınan önlemlerin doğrudan doğruya bu koşulların sonucu olduğunu" söylüyordu.[11]

Bir süre sonra, Türk hükümeti sözcüsü Mümtaz Soysal, sınırdışı edilmelere karşı Yunanistan'ın kınamalarını yanıtlarken aynı görüşü tekrarlayacaktı. Soysal 31 Temmuz 1964 tarihinde şunları söylüyordu:

> Türk hükümeti, Yunanistan hükümetinin Türkiye'ye karşı yürütmekte olduğu dostlukla bağdaşmayan politikasının bir sonucu olarak, geçmişte Yunan uyruklulara tek taraflı olarak tanımış olduğu ayrıcalıklı uygulamayı sona erdirmektedir.[12]

Sözcü, sınırdışı edilme önlemlerinin 1930 Antlaşması'na da uygun olduğunu sözlerine ekliyordu. Bir başka kez de, aynı yetkili, Ankara'daki Yunanistan temsilcilerine şu uyarıyı yapıyordu:

---

10 EOKA'yı desteklekdikleri için hudut harici edildikleri iddiaları, yetkililerin bir süre önce ölmüş insanlar için sınırdışı emri çıkartmalarıyla inanılırlıklarını yitirdi. Örneğin, İraklis Pamfilos 1963; Dimitrios Avgustakis 1962 ve Panayotis Panayotiyu 1962; Yorgos Rosopulos 1959, Konstantinos Kimoliatis ise 1948 yıllarında ölmüşlerdi. Yine, Türkiye karşıtı eylemlerde bulunmak bahanesiyle sınırdışı edilenler arasında, sekiz felçli, üç görme engelli, bir duyma-konuşma engelli, iki sakat, dört akli dengesi bozuk ve dokuz da iyileşme umudu olmayan hastalıklara yakalanmış insan vardı. Bu sakat ve engelli Yunan uyruklulaların İstanbul'da uçağa bindirilirken çekilen fotoğraflarına Atina basını çok geniş yer verdi.

11 Açıklayıcı not, Dimitrakopulos'tan BM Genel Sekreteri'ne, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951.

12 *A.g.e.*

> Yunanistan hükümeti Kıbrıs sorunu ile ilgili tutumunu değiştirmediği takdirde, İstanbul'daki bütün Yunan uyruklular toplu halde sınırdışı edilebilirler.[13]

Sınırdışı edilme olaylarının arttığı bir sırada Yunanistan, "Yunan vatandaşlarının Türkiye'den kitlesel olarak sınırdışı edilmeleri" konusunu görüşmek üzere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, 1964 Eylülü'nde olağanüstü toplanmasını istedi.[14] Ağustos ortalarına kadar, sınırdışı edilmiş adları bilinen insanların sayısı 1.073'e çıkmıştı. Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Temsilcisi Dimitrios Bitsios, Güvenlik Konseyi toplantısında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı giriştiği, giderek artan "düşmanca ve kışkırtıcı eylemler" yüzünden iki ülkenin ilişkilerinde çok büyük gerginliğin oluştuğunu söylüyordu. Bunun yol açtığı gerilimli durum yüzünden Yunanistan hükümeti BM Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunmak zorunda kalmıştı. Büyükelçi Bitsios, sınırdışı edilmeleri ele alarak, Türkiye'deki Yunan uyruklulara yapılan uygulamaların Yunanistan'ın Makarios'u desteklemesinin bir sonucu olduğunu ve Türk yetkililerin de konuşmalarında bunu açıkça belirttiklerini sözlerine ekliyordu.[15] Birleşmiş Milletler'deki Türk Büyükelçisi Orhan Eralp verdiği yanıtta, sınırdışı edilenlerin Türkiye'nin güvenliğine karşı "bozguncu eylemlerde" bulunmaktan suçlu bulundukları iddiasını ortaya koyuyordu. Ancak, Yunan tarafının Güvenlik Konseyi'ne sunduğu somut kanıtlar karşısında Türk temsilcinin çelişkili cevabı kayda değerdir:

> Yurtdışına çıkmaları istenen kişilerin listesinde adları yanlışlıkla yer almış ölülere gelince, eğer böyle vakalar gerçekten varsa, bu durum, İstanbul'un Rum yurttaşlarının yaşam istatistiklerini yerel yetkililere bildirmekte özensiz davrandıkları anlamına gelir.[16]

---

13 *A.g.e.*

14 Bitsios'tan BM Genel Sekreteri'ne, UNSC/S/5941.

15 UNSC/Resmî tutanaklar, (1146) s. 1-13.

16 *A.g.e.*, s. 13-24.

Bu listelerde ölülerin de adlarının bulunduğunu kabul etmesine karşın, Eralp sınırdışı olaylarının "Türkiye'deki Yunan uyruklulara karşı girişilmiş intikamcı önlemler" olmadığı yolunda ısrar ediyordu.[17]

Güvenlik Konseyi'nin o dönem başkanlığını yapan Sovyet temsilci Marazov ve Konsey'in tarafsız üyeleri, İstanbul'daki Yunan uyrukluların "kitlesel sınırdışı edilmelerini" kınayıp, olayın insani yanına dikkat çekiyorlardı.[18] Yabancı diplomatlar, bu durum karşısında eleştiri ve tepkilerini saklamasalar da, Batı'da etki sahibi hiçbir güç İstanbullu Rumların vaziyetini iyileştirme yolunda Türk hükümetini ikna etmek için ciddi bir harekete geçmedi. Sonuç olarak, 6.000 Yunan uyruklu İstanbullu 1965 Eylülü'ne kadar Türkiye'den sınırdışı edildi.[19] İstanbul'da 1960'lı yılların sonunda çoğu Türk vatandaşı Rumlarla evli kadınlar ve yaşları 65'in üzerinde olan kişilerden oluşan, yalnızca onlarca Yunan uyruklu kalıyordu.[20]

Ayrıca, sınırdışı edilenlerin tüm mallarına el konuyordu. Maliye yetkilileri, Yunan uyrukluların varlıklarını nakit paraya çevirme olanaklarını tümden ortadan kaldıracak bir dizi önlemi uygulamaya koymuşlardı. Örneğin, tümüyle ya da kısmen Yunan uyruklu kişilere ait olan işyerlerine ve şirketlere kesinlikle kredi açılmaması konusunda bankalara talimat verilmişti. Vergi kaçağı ihtimaline karşı Yunan uyrukluların mallarına maliye yetkilileri tarafından el konuyor, vergi ölçümleri geçmişteki benzer uygulamalara kıyasla, birkaç katı yüksek değerden hesaplanıyordu. Yapılan tahminlerde, söz konusu işyerlerine gelecekte kesilecek parasal cezalar da hesaba katılıyor; banka hesapları donduruluyor; mallara, mobilya ve kişisel eşyalara, vergiler ödenmediği takdirde Hazine'ye güvence olmak üzere el konuyordu. Aynı zamanda Tapu ve Kadastro İda-

17 *A.g.e.*

18 *A.g.e.*, (1147), s. 1 vd.

19 Türk ve Yunan söylemleri için bkz. Liatis'ten BM Genel Sekreteri'ne, 27 Eylül 1965 (UNSC/S/6723) ve 1 Ekim 1965 (UNSC/S/6734) ve Eralp'ten BM Genel Sekreteri'ne, 29 Eylül 1965 (UNSC/S/6728) ve 7 Ekim 1965 (UNSC/S/6758).

20 Bkz. Philip Noel-Barker, "Turkey Deports Hundreds of Greek Nationals", *The Christian Science Monitor*, 27 Temmuz 1964.

resi'ne de, Yunan uyruklulara ait malların el değiştirmesi halinde, bunların kayda geçirilmemesi talimatı verilmişti.[21] Bütün bu önlem ve uygulamalar hukuki bakımdan, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in imzaladığı 6/3801/1964 sayılı gizli kararnameye dayanıyordu.[22]

Sınırdışı edilmelerde aşırı sertlikler uygulanıyordu. Sınırdışı edilenlere yanlarında 200 TL'den (22 Amerikan doları) fazla para ve yalnızca giyeceklerini taşıyabilecekleri bir bavuldan (20 kiloluk) başka eşya götürmelerine izin verilmiyordu. Üstelik ayrılmadan önce içeriği kendilerine gösterilmeyen bir beyanatı imzalamak zorunda bırakılıyorlardı. İstanbul'daki Yunanistan Başkonsolosluğu yetkililerinin elde ettikleri bilgilere göre, sınırdışı edilen Yunan uyruklular bu beyanatı imzalayarak, a) Türk Parasını Koruma Kanunu'na karşı geldiklerini; b) Türkiye karşıtı siyasal çalışmalar yaptığı gerekçesiyle kapatılan İstanbul Helen Tebaalıların Birliği (*Elliniki Enosi Konstantinoupolis*) adlı örgütün üyesi olduklarını; c) Kıbrıs'taki "*Rum teröristlere*" para gönderdiklerini; d) Son olarak da, Türkiye'den kendi özgür iradeleri ile ayrıldıklarını kabul etmiş oluyorlardı.[23]

Türk tarafının Yunan uyruklu Rumlara yaptığı bu uygulamaları öfke ile karşılayan Atina basını, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Varlık Vergisi (1942) ile bu önlemleri birbirine benzetiyordu. Yunanistan'a beş parasız gelen bu Yunan uyruklu İstanbullu Rumların durumu, Yunanistan kamuoyunda duygusal fırtınalar koparıyor ve basın, Türk yetkililere ateş püskürüyordu. Atina'da, Türkiye'den Sınırdışı Edilmiş Yunan Vatandaşları Derneği (*Somateion Ellinon Ipikoon Apelathendon ek Tourki-*

---

21 Açıklayıcı not: Alexander Dimitropoulos'tan BM Genel Sekreteri'ne, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951. Bu son derece sert önlemler vergi kaçakçılığını önlemek için çıkarılan 6183/21.7.1953 sayılı yasa çerçevesinde uygulanıyordu. Örneğin, Yunan uyruklu İstanbullu iş insanı Konstantinos Vasilyadis'e yapılan uygulama vergilendirmenin keyfiliğini gözler önüne sermektedir. Bir kâğıt imalatçısı olan Vasilyadis, o zamana kadar yılda 25.000 ile 28.000 TL arasında değişen gelir vergisi ödemekteydi. Ama 1964 yılında keyfî olarak kendisinden istenen vergi miktarı 165.000 TL'ye çıkarılmıştı.

22 Gizli kararnamenin metni tüm olarak Akgönül, *Türkiye Rumları*, s. 271-272 ve Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler*, s. 35'te verilmektedir.

23 Alexandris, *The Greek Minority*, s. 282-286.

as) adlı bir dernek 1965 yılında kuruluyordu. Ardından İstanbullu Rumların problemlerine yer veren *Politis* (İstanbullu) gazetesi Atina'da yayın hayatına başlıyordu.

Sınırdışı edilen Yunan uyrukluların birçoğu, hem Türk hem de Rumlara iş olanakları sağlayan, uzun geçmişe sahip, yerleşmiş ticari kuruluşların sahibi olan, hali vakti yerinde iş insanlarıydı. 1930 Antlaşması'nın iptalinden iki gün sonra *Ulus* gazetesi İstanbul'da 101 Yunan uyruklu iş insanının ortak olduğu 101 büyük şirketin kapatıldığı haberini veriyordu.[24] Türk istatistiklerine göre İstanbul'daki Yunan uyrukluların toplam serveti 500 milyon Amerikan dolarını buluyordu. Gerçi bu resmî sayı daha sonra 200 milyon Amerikan dolarına düşürülmüştü ama bu ikinci istatistiği düşük bulan Rumlar, Türk yetkililerinin günün birinde sınırdışı edilen Yunan uyrukluların malları için masaya oturmak zorunda kalacaklarını hesapladıklarından, ilk açıklanan tutarı kasıtlı olarak düşük gösterdiklerini ileri sürüyorlardı.[25] Bir yandan halkın duyduğu öfkeye karşı duyarlı olan, öte yandan da Türk hükümetinin Lozan Antlaşması'nı feshedeceğinden kaygılanan Yunanistan Dışişleri Bakanı Stavros Kostopulos, 22 Nisan 1965 tarihinde, Atina'daki Türkiye Büyükelçisi Turan Tuluy'u, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilebileceği yolunda uyarıyordu. Bir süre için Ankara ile Atina arasındaki ilişkiler bir kez daha bunalım noktasına gelmiş görünüyordu. Patrikhane'nin "siyasal eylemlerde" bulunduğu konusunda soruşturma açılacağı ve geri kalan 5 bin kadar Yunan uyruklunun hemen sınırdışı edileceği İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan tarafından açıklandı.[26] Ancak, Mayıs ayı ortalarına gelindiğinde, Türkiye'nin Patrikhane'ye karşı "bozguncu eylemlerde bulunduğu" suçlamasından vazgeçmesi gerginliğin bir ölçüde giderilmesine katkıda bulundu. 31 Ma-

24 *Ulus*, 18 Mart 1964.

25 Bkz. Jay Waltz, "Turks Expelling İstanbul Greeks", *The New York Times*, 9 Ağustos 1964. Londra'da yayımlanan 11 Temmuz 1964 tarihli *The Observer*'a göre, yetkililerce İstanbul'da el konulan Yunan uyruklulara ait malların değeri 80 milyon İngiliz sterlini tutuyordu.

26 Bu açıklama 19 Nisan 1965 tarihinde, bir kabine toplantısından sonra yapıldı, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1965.

yıs 1965 tarihinde ise Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün bir iyi niyet mesajı Büyükelçi Tuluy tarafından Yunan meslektaşı Yorgos Papandreu'ya iletiliyordu.[27]

Bu arada Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin iç siyasal ve ekonomik sorunlarının arka planda kalmasına yarıyordu. 1964 ve 1965 yılları boyunca Kıbrıs tüm dikkatleri üzerine çekerek, ilkin İnönü, daha sonra da Ürgüplü tarafından kurulan güçsüz koalisyon hükümetlerinin, bu dış sorun karşısında muhalefetten "ulusal birlik" istemelerini olanaklı kılmıştı. Bu sayede, bir dizi ekonomik ve mali önlem meclisten geçirilmişti. Üstelik Kıbrıs sorunuyla Türkiye dış politika konularında tek başına bırakılıyor ve bu durumla Türkiye'nin NATO'daki bağlaşıkları Türk kamuoyunu düş kırıklığına uğratıyordu. Üye ülkelerden hiçbiri Birleşmiş Milletler'de Türk tezini desteklememişti. Bu yüzden Türk basınında NATO'yu ve ilk olarak Birleşmiş Milletler'i hedef alan yazılara yer verilmişti.[28] Türk halkı ise uğradığı bu düş kırıklığını, "Yunan kahpeliğini ve Makarios'un ikiyüzlülüğünü" kınamak için düzenledikleri büyük gösterilerde dışa vuruyorlardı. Türk ordusunun ve Türk gençliğinin Kıbrıs'a çıkmasını istiyorlardı.[29]

Yunanistan ile Türkiye arasındaki bu diplomatik rekabet karşısında, Türkiye'deki Rumlar kendilerini içinden çıkılması imkânsız bir durumla karşı karşıya buldular. İlkin, Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmelerinin Türk uyruklular üzerinde olumsuz etkisi olmuştu. Farklı pasaportlara sahip olmalarına rağmen, onları birbirlerine bağlayan aile ilişkileri o kadar yakındı ki, Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmeleri hemen hemen aynı sayıda Türk vatandaşı Rum azınlığı üyelerinin de ülkeden ayrılmalarına neden olmuştu. Geleceklerinin tehlikeye düştüğünün farkına varan Türk vatandaşı çok sayıda

27 *A.g.e.*, 1 Haziran 1965.

28 Demir ve Rıdvan, *İstanbul'un son sürgünleri*, s. 17-28; Akgönül, *Türkiye Rumları*, s. 262-283 F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra: C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs, 1977, s. 188 ve 221.

29 İstanbul'da düzenlenen bu tür gösterilerin ayrıntıları için bkz. *Cumhuriyet*, 16 Mart 1964.

Rum da İstanbul'u terk etmeye başladı. Bu eğilimi doğrulayan *Cumhuriyet* gazetesi 11 Ekim 1964 tarihli sayısında şu açıklamayı yapıyordu:

> 30.000 Rum asıllı Türk vatandaşı da, sınırdışı edilen Yunan uyruklulara ilaveten temelli olarak Türkiye'yi terk ettiler.

Türk yöneticilerce kabul edilip hemen uygulamaya sokulan, azınlıkların eğitim ve yardımlaşma kurumlarına ilişkin bir dizi yeni önlem Rum cemaatinin kaygılarını pekiştiriyordu. Örneğin, Rum ilk ve ortaokulları, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların eğitimi konusunda getirdiği şartlara aykırı olarak, Milli Eğitim Bakanlığı'nca seçilen bir müdür yardımcısının atanmasını kabul etmek zorunda bırakılıyorlardı.[30] Bu müdür yardımcıları kasıtlı olarak, Rum müdür ve personelin görevlerini yapmalarını olabildiğince güçleştirme ve Türkiye karşıtı davranışlarda bulundukları gerekçesiyle, Milli Eğitim Bakanlığı görevlilerinin okullara müdahale etmelerini sağlama politikasını uyguluyorlardı.[31] Bunun sonucu olarak, yalnızca 1964 yılının Mart ve Nisan aylarında Türk görevliler üç okul müdürünü ve on bir öğretmeni görevden uzaklaştırdılar. 1967 yılında Rum azınlık okullarına karşı yürütülen yeni kampanya sırasında da otuz dokuz öğretmen işten atılmış ve altı ilkokul kapanmıştı. 1983 yılında ise beş Rum lisesi arasında yalnızca birinin, yani Zoğrafyon'un Rum müdürü vardı (Dimitros Frangopulos).[32] Yetkililer Rum müdür atamamak konusunda ısrar ettikleri için, Rum azınlık okullarının yönetimi bu Türk müdür yardımcılarına kalıyordu. Yeni öğretmen atamaları için yapılan başvurular da Milli Eğitim Bakanlığı'nca, başvuru sahiplerinin Türkçe bilgi-

---

30 Müdür yardımcıları atanması 1963 Nisanı'nda 246/7 sayılı yönetmelikle getirilmişti.

31 Bu bilgiler, kuruluşu İstanbul fethi dönemine uzanan Fener Rum Lisesi'nin (*Megali tou Genous Sholi*) eski Rum müdürü, Ioannis Karayiannis de dahil olmak üzere bazı emekli Rum öğretmenler tarafından verilmiştir. 1977 yılında yaptığımız bir söyleşide, seçkin İstanbullu eğitimci Ioannis Karayiannis, 1964-1976 yılları arasında okul müdürü iken iki kez görevinden alındığını söyledi.

32 Dimitros Frangopulos ile söyleşi.

leri yeterli olmadığı gerekçesiyle geri çevriliyordu. Oysa Rumlar bunun doğru olmadığını ileri sürüyorlardı.[33] Resmî müfettişler Rum okullarını sık sık ziyaret etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda baskıcı bir tutumla hem öğretmenleri hem de öğrencileri tedirgin ediyorlardı.[34] Yıkılıp dökülmüş okul binalarının onarımına da izin vermeyen yetkililer, Rum cemaati okullarının seçilmiş yönetim kurullarından bazılarını resmen tanımadıklarını da açıkladılar.[35] Resmî baskının en göze çarpıcı örneği, Büyükada yetimhanesinin, yangın tehlikesi olduğu gerekçesiyle 1964 Nisanı'nda kapatılmasıydı. Yetimhane sınırları içinde bulunan okul da, daha yakın bir tarihte yapılmış olmasına rağmen, aynı zamanda kapatılıp mühürlenmişti.[36] Böylece 165 Rum yetimi yaşadıkları yerden ve okullarından yoksun kalmışlardı.[37] Daha önce, 1961 yılında kabul edilen 222 sayılı yasa ile hükümet bütün azınlık okullarını Milli Eğitim Bakanlığı'nın Özel Okullar Dairesi'ne bağlamış, bu da bu okulların "*cemaat okulları*" konumundan çıkmalarına, dolayısıyla da Lozan Antlaşması'nın azınlık koşullarından yararlanamaz duruma gelmelerine neden olmuştu. 27 Mart 1964 tarihinde hükümetin yayımladığı 410/16 sayılı genelge ile de Ortodoks din insanlarının Rum azınlık okullarına girmeleri yasaklanmıştı. 15 Eylül'de ya-

33 Rum öğretmenler için Türkçe sınavından geçme zorunluluğu 1964 Ekimi'nde getirildi. Ayrıntılar için bkz. *Elefteri Foni*, 8 Mayıs 1965.

34 Ioannis Karayiannis ile söyleşi, Atina, 1977.

35 Kurtuluş (Tatavla) okulunun onarımı için 1964 yılında izin isteyen mütevellilerden, Naum, Tolaros ve Aleksandris ile yapılan söyleşiler. Vakıf mütevelli heyetinden istenen izin verilmedi. Sonunda 2010 yıllarında ve okul kapandıktan sonra binanın tadilatı için izin AKP hükümeti tarafından verildi.

36 Dünyanın en büyük ahşap binalarından Prinkipo Yetimhanesi için bkz. Hristos Mavrofridis, *Istorikon Lefkoma ton Orfanotrofeion mas, 1853-1958* (Yetimhanemizin Tarihi Dosyası, 1853-1958) İstanbul, 1958. Mavrofridis Heybeliada Ruhban Okulu'nda, Büyükada Yetimhanesi ve Galata İlkokulu'nda öğretmenlik yapmış yetenekli bir Türkçe dilbilimci idi. CHP üyesi olan Mavrofridis, 1946 seçimlerinde parlamento üyeliğini az farkla kaçırmıştı. Mavrofridis ile söyleyişi Kasım 1977.

37 Okulun sahibi Patrikhane yetimhaneyi geri almak için AİHM'ye başvurdu ve davayı 2010 yılında kazandı. Akabinde AKP hükümeti, 2003-2013 yılları arasında sürdürdüğü gayrimüslim azınlıklara karşı ılımlı yaklaşımı çerçevesinde, Büyükada Rum Yetimhanesi'nin tapusunu resmî olarak Patrikhane'ye devretti (2010).

yımlanan 3885 sayılı bir genelge ile de Rum okullarında sabah duası, Yunanca ders kitapları ve Yunanca ansiklopediler de yasaklanmıştı.[38]

Sonuçta, bir zamanlar yüksek düzeyde eğitim vermesi ile tanınan Rum okullarındaki eğitim kalitesi çarpıcı bir biçimde düşüşe geçmişti. İstanbullu Rumlardan birçoğunu Türkiye'den gitmeye mecbur eden etkenlerden birisi çocuklarının yeterli derecede eğitim göremeyeceği kaygısı olmuştur. Bu durum resmî istatistiklere de yansımaktadır:

	1923	1964	1970	1978*
Öğrenci sayısı	15.000	5.000	3.930	1.147
Ortaokul/lise sayısı	8	6	6	6
İlkokul sayısı	85	42	42	22
Anaokulu sayısı	70	4	–	–

(*) Bu bilgiler eski milletvekili ve eğitimci Aleksandros Hacopulos tarafından iletilmiştir. Aleksandros Hacopulos ile söyleşi, Atina, 1977.

İstanbul Rum gazetesi *Elefteri Foni* (Özgür Ses)[39] 1965 Mayısı'nda bu duruma tepki göstererek Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan'a sözünü sakınmayan, uzun, açıklayıcı bir mektup yazdı ve İstanbul'daki Rum azınlık okullarını işlemez hale getiren bu kısıtlayıcı önlemlere bir son verilmesini talep etti.[40] Bu talebi yanıtsız kalan *Elefteri Foni*, akabinde Cumhurbaşkanı Gürsel'e bir açık mektup yayımlamaya kalkıştı. Lakin, yetkililerce engellenen bu girişimin sonucunda, *Elefteri Foni*, 19 Temmuz 1965 tarihli başyazısının sansüre uğradığını göstermek için sütununu boş bıraktı. Ama yetkililer, bu gazeteye daha fazla tahammül göstermeye niyetli değildiler. Mihalaki (Mihail) Vasilyadis ve Andreas Lambikis, 1965 yılının Eylül ayı başlarında Türk Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerine göre "Mil-

38 *Elefteri Foni*, 8 Mayıs 1965.

39 Gazetenin sorumlu müdürü Mihalaki Mihail Vasiliadis ve imtiyaz sahibi Andreas Lambikis idi. Aynı zamanda gayriresmî olarak gazeteyi yayımlayan ekibinin başyazarları avukat Harilaos Zahariadis, Yorgo Horosanoğlu ve öğretmenler Petros Aleksandridis ve İlias Vingopoulos'tu.

40 "*Eğitim Bakanı Ekselans Cihat Bilgehan'a açık mektup*", *Elefteri Foni*, 1, 8 ve 15 Mayıs 1965.

li birliği bozacak şekilde Rumluk propagandası yapmaktan" suçlu bulunup mahkemeye sevk edildiler.[41] Bu olaydan hemen sonra *Elefteri Foni*'nin idari binası basıldı ve gazetenin eski sayıları ortadan kaldırıldı. Sahibi olarak gösterilen Lambikis yurtdışına kaçarken, sorumlu müdürü Vasilyadis mahkemeye sevk edildi. On bir sene boyunca mahkeme salonlarında süren davalardan sonra 1975 yılında kendisi hakkında beraat kararı verildi.[42] Böylece *Elefteri Foni*'nin susturulması sonucunda Rumlar, azınlığın Türk Anayasası ile Lozan Antlaşması çerçevesindeki haklarını gayretle savunan tek yayın organından da yoksun kalmış oldu.[43]

Bütün bunlara ilaveten Türk hükümeti Kıbrıs sorunundan dolayı İstanbullu Rumlara baskı uygulamayı sürdürüyordu. Örneğin, 16 Ekim 1965 günü, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü şu uyarıda bulunuyordu:

> Kıbrıs'ta bir Türk öldürülürse, İstanbul'da neler olacağı konusunda güvence veremem. Olası karışıklıklara ve saldırılara karşı ilave önlemler alınmıştır. Ama bu tür önlemler 6-7 Eylül 1955 olayları sırasında da alınmıştı.[44]

Daha önce, Türkiye başbakanı 19 Mart 1965 tarihinde Atina'daki *To Vima* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde, Kıbrıslı Türkler adayı terk etmek zorunda bırakılırlarsa, Türkiye'nin onları bağrına basacağını ancak "olayların böyle bir geliş-

---

41 Andreas Lambikis ile söyleyişi, Atina 1977. Yunanistan'a yerleşen Lambikis 1975 yılında aylık *Konstantınoupolis* adlı bir gazete yayımladı.

42 Mihail Vasilyadis ile söyleyişi, Atina 1977.

43 Türkiye'deki Rum nüfusu azaldıkça, İstanbul'un Rumca yayın yapan basın da çarpıcı bir şekilde iniş göstermeye başladı. Bugün İstanbul'da yayın yapan Rumca gazetelerden biri *Apoyevmatini*'dir (İkindiye ait). *Apoyevmatini* 11 Temmuz 1925 yılında kurulmuş ve *Cumhuriyet* gazetesinden sonra Türkiye'nin en eski günlük gazetesidir. 2002 yılından sonra *Apoyevmatini*'nin sahipleri ve sorumluları Mihail ve Minas Vasilyadis bu gazetede yeni bir sayfa açtılar. Ayrıca bir öğretmen olan Haralambos Rombopulos da 1976 yılından *İho* (Yankı) adlı gazeteyi yayımladı. 1988 yılında vefat etmesinin ardından gazetenin sorumluluğunu oğlu Andreas üstlendi. Bahsi geçen gazete günümüze kadar günlük olarak yayımlanmaya devam ediyor ve ayrıca Yunanistan'da da aylık olarak basılıyor.

44 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1965.

me göstermesi halinde de benzer önlemler almak zorunda kalacağını" söylemişti. Bu açıkçası Türkiye'deki Rum azınlığa yapılan bir göndermeydi. Bu açıklamalardan büyük bir tedirginlik duyan Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı İlias Çirimokos, basına yaptığı bir söyleşide şunları söylüyordu:

> Yunan kamuoyu Bay Ürgüplü'nün açıklamalarından derin bir şaşkınlık duymuştur. Çünkü hiçbir Türk devlet adamının yalnızca dünya kamuoyunun öfkesine neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda da sorumlularının Türk adalet divanınca mahkûm edildiği 1955 Eylül olaylarına böyle bir göndermede bulunabileceğine inanmıyorduk.
>
> Bu gerçeği Bay Ürgüplü unutmuş olamaz. Bay Ürgüplü'nün bu açıklaması, Türkiye'de Rumlara ve Ekümenik Patrikhane'ye yapılan baskıcı uygulamaların salt polis önlemleri olmadığı ama bu önlemlerin bir misilleme politikası olduğunu nitelemektedir.[45]

Aynı sıralarda Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Temsilcisi Dimitrios Bitsios, genel sekretere gönderdiği bir mektupta, "Türk hükümetinin bu açık sözlülüğünü" kınıyordu.

Başbakanın söylediği bu sözlerin dünya kamuoyunda olumsuz tepkiler çekeceğini öngören Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Ürgüplü'nün açıklamaları konusundaki rahatsızlığını dile getirmek için fazla beklemedi. 1965 Kasımı'nın başlarında yaptığı açıklamada Gürsel şunları dile getiriyordu:

> Bu tür sözler ancak çok büyük baskılar altında kalan insanlarca söylenebilir. Aksi takdirde, başbakanın nasıl olup da böyle konuşabilmiş olduğunu anlamıyorum. Türkiye kabile gibi yönetilen bir ülke değildir; yükümlülüklerini yerine getirir ve gerektiği durumlarda güç kullanarak eyleme geçer. 6-7 Eylül 1955 olaylarının anılması bile insana acı vermektedir. Başbakanın sözlerini ret ediyorum.[46]

---

45 Bitsios'tan BM Genel Sekreteri'ne, 18 Ekim 1965, UNSC/S/6820. Çirimokos'un sözleri aynı belgede yer almaktadır.

46 Bu sözler Geoffrey L. Lewis,. *Turkey*, Londra: Praeger, s. 148'de alıntılanmıştır.

Cumhurbaşkanının yürek ferahlatan açıklamasına karşın, Rum azınlığının Türkiye'deki gelecekleri konusunda duyduğu kaygı sürüyordu. Süleyman Demirel ve Adalet Partisi'nin 1965 Ekimi'ndeki seçim zaferi bile bu kuşkuları dağıtmaya yeterli olmamıştı.[47] Demirel yönetimi de kendisinden önceki yönetimlerin politikalarını izleyerek, İstanbullu Rumları sınırdışı etmeyi sürdürdü. Ayrıca, yeni hükümet yeni yasalar çıkararak gayrimüslim azınlıkların cemaatlerine ait mallar üzerindeki haklarını kısıtlama çabası içine girdi. Örneğin, 1967 yılının yazında, 1949 tarihli eski Vakıflar Yasası'nın (sayı 5404) yerine yeni bir yasa kabul edildi (sayı 903/1967).[48] Yeni yasanın 74. maddesinin ikinci fıkrasına göre, belirli bir grup tarafından ve "bir ırkı ya da bir azınlığı güçlendirmek" amacıyla edinilen mallar, vakıf malı olarak kabul görmeyecekti. Bu madde ile hükümet azınlık cemaatlerinin kendilerine ait ortak mal edinmelerine artık izin verilmeyeceğini ortaya koyuyordu. Yargıtay da, 12 Ocak 1971 ve 8 Mayıs 1974 tarihlerinde, azınlıkların yeni vakıf malı edinme hakkından men edilecekleri kararını alarak bu görüşü doğruluyordu.[49]

Dr. Ahmet İşeri, 1967 vakıf yasası ile ilgili görüşlerini açıklarken, Türk vatandaşı olan azınlıkların, topluluk olarak ortak mal edinme haklarını sınırladığı için, bu yeni yasanın Türk Anayasası'na aykırı olduğunu öne sürüyordu.[50] Ona göre yeni yasa, yalnızca Türk Anayasası'nın eşit muamele konusundaki temel ilkesine değil, aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili koşullarına da aykırıydı. Bu antlaşmanın 42. maddesinin üçüncü fıkrasında şöyle deniyordu:

> Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağ-

47 İstanbullu Rumlar kitle halinde Adalet Partisi'ne oy verdiler. Bu eğilimle ilgili istatistikler için bkz. M. Sencer, *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*, İstanbul: May Yayınları, 1974, s.115-116.

48 *Resmî Gazete*, sayı 12655, 24 Temmuz 1967. H. Güneri, "Azınlık Vakıflarının İncelenmesi", *Vakıflar Dergisi*, s. 98.

49 TC Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. Esas: 1971/2-B20 ve 1974/505 Kararları.

50 A. İşeri, "Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf (Tesis)", Ankara Üniversitesi, doktora tezi, 1968, s. 48; Y. Uluç, *Vakıflar, Hukuku ve Mevzuatı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.

lamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

1967 yasası ayrıca, cemaat kuruluşlarının gelirleri üzerine, maliye ve belediyelere ödenen olağan vergilere ilaveten yüzde 5 oranında bir de ek vergi getiriyordu. Bu, 1949 yılındaki vakıf yasasınca kaldırılan mukataa vergisinin yeniden konmasıydı. Son olarak da, 1978 yılında çıkarılan bir başka yasayla (sayı: 501/1978), Balıklı Hastanesi için ayrı bir uygulama getiriliyordu. Bu yasaya göre, Balıklı Hastanesi'ne 1936 yılından sonra yapılan bağışların, "kamu düzenini bozucu" nitelik taşıdıklarından dolayı, resmî kayıtlara geçirilmesinin hükümetçe kabul edilmeyeceği Balıklı mütevellilerine bildiriliyordu. Böylece hastane, İstanbullu zengin bir Rum tarafından 1964 yılında yapılan çok önemli bir bağıştan yoksun bırakılıyordu. Bu arada, her bölgede cemaate ait ortak malların yönetiminde eşgüdüm sağlayan, Beyoğlu, Galata ve Kadıköy cemaatlerinin merkez komiteleri de feshediliyordu ve vakıf yönetim kurulu seçimleri yasaklanıyordu. Ayrıca 24 Rum Ortodoks vakfının mazbuta alınması, Lozan Antlaşması'nın güvencesi altında bulunan vakıfların özyönetim hakkına indirilen daha ciddi bir darbe olmuştur. Bunun sonucunda, bu vakıfların yönetim kurulları lağvedilmiş, gayrimenkul ve menkul varlıklarına el konup, denetimleri tümüyle Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.[51] Rum Merkez Lisesi ve Galata Rum İlkokulu'nun, onlara ait gayrimenkullerle birlikte, aynı şekilde kayyum tarafından yönetilmesine karar verilmiştir.[52] Üstelik Galata'da bulunan iki tarihî Rum Ortodoks Kilisesi, Ayios Nikolaos ve Ayios Ioannis, Türk Ortodoks Patrikhanesi tarafından 1 Eylül 1965 tarihinde işgal edildi. An-

51 Onbir Rum Ortodoks kilise, sekiz manastır,bir ayazma, iki okul ve iki yetimhane vakıfları 1968-1997 tarihleri arasında mazbut konumuna geçmiştir. Hala Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetimi altındadırlar.

52 Son yıllarda bu iki okulun yönetimi AKP hükümetleri tarafından Rum azınlığa geri verildi.

cak bir parodi olarak nitelendirilebilecek, cemaatten tamamıyla yoksun, hiçbir Hıristiyan Kilisesi tarafından tanınmamış "ayrılıkçı" Türk Ortodoks Kilisesi'nin başlıca uğraşının Ekümenik Patrikhane'yi ve Rum Ortodoks azınlığını sabote etmek olduğunu söylemenin, abartı olmayacağı kanısındayız.[53]

Bu şartlara ilaveten hem devletin hem de kamuoyunun büyük bir bölümünün İstanbullu Rumları "yerli yabancı" olarak görmesi, birçoğuna artık Türkiye'den çıkıp gitmek gerektiğini düşündürttü. Aşağıdaki resmî nüfus istatistiklerinde Türkiye'deki Rumların sayısındaki çarpıcı düşüş açıkça görülüyor.[54]

Sayım tarihi	Anadili Yunanca olanlar	Rum Ortodokslar
1935	108.725	125.046
1945	88.680	103.839
1955	80.000	86.655
1960	65.000	106.611
1965	48.096	76.122

Bu gözle görülür göçe karşın, Türk hükümeti, Türkiye'deki Rum azınlığa kötü muamele edildiği yolundaki savları birer "*mit*" olarak nitelemeyi sürdürüyordu. Birleşmiş Milletler'deki Türk büyükelçisi, "İstanbul'daki Rum azınlığın, dünyadaki en mutlu ve en varlıklı azınlık" olduğunu ileri sürüyordu.[55]

53 Türk hükümetinin müsaadesiyle kurulan bu kilisenin merkezi 1924 yılında İstanbullu Rumlardan gasp edilen Karaköy'deki Papayia Kafatiani Kilisesi'dir. Türk Ortodoks Patrikhanesi adı altında, kurucusu Papa Eftim Erenerol ve oğulları, 1924'ten beri Galata Rum Ortodoks kiliseleri vakıflarının servetini sömürerek yönetiyorlar. Aile şirketine dönüşen bu kurum babadan oğula geçen bir sistemle idare ediliyor. Bu patrikler Eftim I, Eftim II, Eftim III, Eftim IV adlarıyla anılmaktadırlar. Bkz. Stefo Benlisoy, "Türk-Yunan İlişkileri Gelgitinde Azınlık Siyasetine bir örnek Kilise İhtilafı", *Tarih ve Toplum-Yeni Yaklaşımlar*, 7 (Bahar-Yaz 2008) s. 101-127.

54 1960 ve 1965 yılları arasındaki istatistikler hayli ilginç. Türkçe konuşan Rum Ortodokslardan oluşan topluluğun (Karamanlılar) sayısının 1955 yılında 6.655'e düştüğü görülüyor. Ancak, 1960 ve 1965 yıllarında anadillerinin Türkçe olduğunu söyleyenlerin sayıları 41.611 ve 28.026 olarak saptanıyor. Kısa bir zaman dilimi içinde böylesine önemli bir artış, Türkiye'deki Rumlardan birçoğunun anadillerinin Yunanca olduğunu söylemekten çekinmelerine bağlanabilir.

55 Eralp'ten BM Genel Sekreteri'ne, 19 Haziran 1964, UNSC/Official Record (1138) 13.

Türk hükümetinin bu iddiasına rağmen, sayıları giderek artan İstanbullu Rumlar, Yunanistan'ın kent merkezlerine göç ediyorlardı. Kısa sürede İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) Rumlarıyla birlikte yeni dernekler kurmayı başarıp, Türkiye'deki soydaşlarının sorunlarını gündeme getirdiler.[56] İstanbullu Rumlardan Atina (Panteios) Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Neoklis Sarris diaspora Rum lobisinin en aktif ve sözünü sakınmayan kişilerindendi.[57] Bu gelişmelerin ardından Atina'daki cunta yönetimi, Türkiye ile yeniden müzakerelere başladı. 1967 Mayısı'nda İstanbul'da yayımlanan *Yeni Gazete* ile bir söyleşi yapan Başbakan Konstantinos Kollyas, Türkiye ile ortak bir anlayışa varmak isteğinde olduğunu belirtiyordu. Aynı zamanda Yunanistan başbakanı, Türkiye'deki Rumların koşullarının iyileştirilmesinde de ısrar ediyordu. Temmuz ayına gelindiğinde, cuntanın uluslararası düzeyde yalıtılmışlığını dengelemek için Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri düzeltmek amacıyla önemli bir adım atılacağı havası yaygındı.

Böylece, Trakya'da, Keşan ve Aleksandrupolis'te (Dedeağaç) bir konferans yapılması yolunda Türklerden gelen öneri, askerî hükümetçe sevinçle karşılandı. Yunanistan ile Türkiye arasındaki bu toplantı 9-10 Eylül 1967 tarihlerinde yapıldı. Keşan-Aleksandrupolis görüşmelerinde Yunanların Kıbrıs konusunda büyük ölçüde ödün vermelerinden sonra, Ankara ikili ilişkilerin geliştirilmesinden yana tutum aldı. Böylece, 20 Ocak 1968 tarihinde Türkiye, Yunanistan'daki askerî rejimi resmen tanıdı. Yunan cuntasını resmen tanıyan diğer ülke ise Kongo-Kinşasa idi.

Türk tarafı, yalnızca Kıbrıs konusunda değil, azınlık sorunu ve Patrikhane gibi Türk-Yunan ilişkilerindeki diğer noktalarda da konumlarını iyileştirmeyi başardı. Gökçeada (İmroz)

56 Alexis Alexandris, "Imbros and Tenedos: A Study in Turkish Attitudes toward two Ethnic Greek Island Communities since 1923", *The Journal of the Hellenic Diaspora*, 7/1 (New York, 1980) s. 9-24. Ayrıca, *İmroz Rumları. Gökçeada Üzerine*, Feryal Tansuğ (der.), İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012.

57 Neoklis Sarris ile söyleşi, Kasım 1977. Yunanistan'ın en önemli Türkiye uzmanlarından olan Dr. Neoklis Sarris (1940-2011) Atina'ya göç etmeden evvel CHP gençlik konu üyesiydi.

ve Bozcaada (Tenedos) Rumlarının yazgısı da orada belli oldu. Türk hükümetinin bu adaların çoğunlukta olan Rum nüfusunu boşaltmak amacında olduğu, 1964-65 krizinde Gökçeada'ya bir açık cezaevi kurmasıyla zaten ortaya çıkmıştı. O dönemde anadilde eğitim yasaklandı; azınlık okulları kapatıldı ve cemaat binaları devlet kontrolüne geçti. Giderek artan baskılar altında kalan İmroz ve Tenedos Rumları adalardan kaçmaya başlamıştı.[58]

Yunanistan ve Türkiye 1968 Şubat ayında, tıpkı 1959 ve 1962 yıllarında olduğu gibi, azınlık sorunlarını çözmek amacıyla yeniden müzakerelere başladılar. Bu görüşmelerin ilk ayağı Atina'da, ikincisi Ankara'da yapıldı. Yunanistan heyetinin başkanlığını Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Şefi Yannis Cunis, Türk tarafının başkanlığını ise, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Yunanistan-Kıbrıs Masası Genel Müdürü Adnan Bulak yapıyordu. Görüşmelerin üçüncüsü ise Viyana'da yapıldı ve 31 Mayıs'ta sona erdi. Sonuçta, her iki taraf, Yunanistan'daki Müslüman azınlığın ve Türkiye'deki Rum Ortodoks cemaatinin çocuklarına, kendi anadillerinde herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmaksızın eğitimlerine olanak sağlayacak bir kültür anlaşması yapmayı başardı.[59] Bu anlaşma, iki ülkenin dışişleri bakanları, Panayotis Pipinelis ve İhsan Sabri Çağlayangil tarafından 27 Temmuz'da Londra'daki Türkiye Büyükelçiliği'nde yaptıkları toplantıda onaylandı. 3 Eylül günü yayımlanan bir bildiride, azınlıkların eğitim konularını düzenleyen anlaşmanın 1968-69 öğretim yılı içinde uygulanmaya başlayacağı belirtiliyordu. Aynı zamanda tam olarak uygulanmayan 1951 kültür anlaşmasının yürürlüğe geçmesi için bir Türk-Yunan karma komisyonunun kurulmasına karar verildiği de açıklanıyor-

58 İmroz ve Tenedos (Gökçeada-Bozcaada) Rumlarına karşı 17 Mart 1964 tarihinde yapılan keyfî uygulamalar bu kitabın kapsamı içine alınmamıştır. Bu adaların Rum niteliğinden arındırılması amacıyla Türklerin yaptıkları girişimler için bkz. Alexandris, "İmbros and Tenedos", s. 5-31.

59 Yunan heyetinde Petros Molivyadis ve Panayotis İkonomu ile birlikte, İstanbul'daki Yunanistan Başkonsolosluğu'nda görev yapan ve Türkiye ile ilgili konularda geniş bilgi sahibi olan Nikolas Damtsas ve Eğitim Danışmanı Nikolas Kefalidis de bulunuyordu. Damtsas'la söyleşi, Atina 1977.

du. Komisyon ilkin Ankara'da (21 Ekim-9 Kasım) sonra da Atina'da (10-20 Aralık) toplantılar yapıyor ve azınlık eğitimi konusunda imzalanan eğitim protokolünün detaylarına son noktayı koyuyordu.[60] Azınlık okullarında eğitim koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen bu detaylar, karşılıklı olarak öğretmen ile okul kitabı takasını ve azınlık dillerinin bu eğitim kurumlarında rahatça kullanılmasını öngörüyordu. Bunun sonucu olarak, Yuvakimion Lisesi'nin müdürü Dimitrios Pandelaras gibi bazı İstanbullu Rum öğretmenler görevlerine yeniden dönebildiler. Bu esnada Yunanistan Dışişleri Bakanı Pipinelis, bu görüşmelerin sonuçlarından doğan memnuniyetini ve Türkiye'deki Rum azınlık okullarının geleceği için umutlu olduğunu dile getiriyordu. Cunta yönetiminin en etkili kişisi Yorgos Papadopulos da 30 Mayıs 1971 tarihinde İstanbul'da *Milliyet* gazetesinde yayımlanan bir açıklamasında, safça da olsa, Yunanistan ile Türkiye'nin oluşturacağı bir federasyona olan inancını ilan ediyordu.

Zira takip eden zaman zarfında yaşanan olaylar bu sergilenen iyimserliğin ne kadar kısa süreli olduğunu gösteriyordu. İlk yaşanan olumsuz gelişme İstanbul Rum okullarına karşı baskıların yeniden artmasıydı. Bunlardan en kayda değeri ve hâlâ günümüzde gündemini koruyan Halki (Heybeliada) Ruhban Okulu'nun yetkililerce kapatılmasıdır. Ortodoks din insanlarının öğrenim gördüğü tek eğitim müessesesi olan bu okula, 1971 Ağustosu'nda, bütün özel yükseköğretim kurumlarına karşı çıkarılan bir yasa uygulanmıştır. Halbuki Ruhban Okulu'nun bu yasa kapsamına dahil edilmesi Lozan Antlaşması'nın açıkça bir ihlaliydi. Lakin bu okul hiçbir zaman TC Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir yüksekokul olarak tanınmamış, sadece Ortodoks din görevlileri yetiştiren bir azınlık meslek okulu olarak faaliyet göstermiştir. Başka bir gelişme ise, 1972 yılında Ekümenik Patrik Athenagoras vefat ettiğinde Türk hükümetinin onun yerine yıllarca birlikte çalışmış olduğu dinamik Halkidona (Kadıköy) Metropoliti Meliton Hacis'in seçilmesini yasaklamasıdır.

60 Bilgen-Kitçaras görüşmeleri, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1968.

Diplomatik seviyede, her iki hükümet de karşılıklı olarak, soydaş azınlıklarına yapılan kötü muameleyi kınayan notalar verdiler.[61] Yunanistan Dışişleri Bakanı Ksanthopulos Palamas, Türkiye Başbakanı Naim Talu ile bir görüşmesi sırasında (1973), "*Türkiye'deki Rumların adım adım yok olduklarını*" söylüyordu.[62] Bakanın bu gözleminin gerçekleşmesi gecikmedi. Kıbrıs sorununda 1974 yılında yaşanan gelişmeler Türkiye'deki Rum varlığının kayda değer bir şekilde azalmasına neden oldu. İstanbul'da Rumca yayımlanan haftalık *İho* gazetesinin sahibi ve editörü Haralambos Rombopulos ile iki Rum avukatın 1978 yılının Ekim ayında yaptıkları araştırmaya göre, İstanbul'da yalnızca 7.822 Rum kalmıştı. Bu kalanlardan çoğu da, kısa süre içinde Türkiye'den ayrılmak niyetinde olduklarını dile getirmişlerdi.[63]

İstanbul Rumlarının göçü, 1923 yılında Lozan Antlaşması ile başlayan, Müslümanlarla Ortodoksların birlikte yaşama çabasının başarısızlığa uğradığını açıkça kanıtlamaktadır. Uygulamada siyasal ve toplumsal haklara eksiksiz sahip olanlar, yalnızca anadilleri Türkçe olan Müslüman vatandaşlardı.[64] Öte yandan, özellikle dindar Ortodoks çevreler olmak üzere Rumlar, Türkiye'deki köklü kültürel ve kurumsal kimlik değişikliklerine soğuk bakıyorlardı. İstanbul Rumlarının çoğu, laiklik ve Türkleşme ilkelerinin kendi cemaatine uygulanmasından tedirginlik duyuyordu. Çünkü bu politikanın kendilerine özgü etnik ve dinî özelliklere zarar vereceğinden korkuyorlardı. Laik dönüşümlere ayak diremeleri ve eski düzene duydukları özlem, onları Ankara hükümetlerinin gözünde pek de sevimli kılmıyordu.

Neticede, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Rumlar, aynı anda hep iki düzlem üzerinde yaşadılar. Bir yanda, vatandaşlık sorumlu-

---

61 Naim Talu'dan Yorgos Papadopulos'a, 5 Mayıs ve Yorgos Papadopulos'tan Naim Talu'ya, 24 Mayıs 1973, zikreden H. Sazanidis, *Οἱ 'Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στήν Πενταετία, 1973-1978,* (Türk-Yunan İlişkileri, 1973-1978) Selanik: 1979, s. 65.

62 H. Ksantopoulos Palamas, *Diplomatiko Triptyho* (Üç kanatlı diplomasi), Atina: 1979, s. 239-249.

63 27 Ekim 1978.

64 Oran, *Türkiye' de Azınlıklar*, s. 141-143.

luklarının gerektirdiği yükümlülüklere bağlı olarak gündelik yaşamlarını sürdürdüler. Ama bir başka boyutta da, terk etmeye hiç de hazır olmadıkları, etnik Rum kimliği ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı yaşamaya devam ettiler. Bu ikinci boyut, özellikle Kıbrıs bunalımı sırasında, Rumların saf ve sadık Türk vatandaşı olarak kabul görmemesine ve yabancı olarak görülmelerine sebep oldu.[65]

İttihat ve Terakki döneminden beri süregelen Rum faktöründen topyekûn kurtulma planı Kıbrıs meselesi ve Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunlar bahane olarak gösterilerek zaman içinde gerçekleştirildi. Lakin tarih boyunca Rumlar bulundukları zor vaziyetleri metanetle karşılamışlardır. 1914-1922 süresinde, Lozan Antlaşması'nı takip eden güç koşullarda, milliyetçi "*Vatandaş Türkçe Konuş*" hareketinde, varlık vergisi serüveni zamanında, 6-7 Eylül olaylarında ayakta kalmayı başardılar. Ancak, Yunan uyrukluların sınırdışı edilme kararı bardağı taşıran son damlayı teşkil etti. Takip eden 1964-1974 dönemi Rum azınlığının kitleler halinde İstanbul'dan ayrılmasına tanık oldu. Bugün İstanbul'da yaşayan Rumların sayısı 2.500 kişiyi aşmamakta ve bütünlüklerini ruhani merkezleri Ekümenik Patrikhane etrafında toplanarak korumaktadırlar. Diğer taraftan, sayıları yüz bini aşan İstanbullu Rumlar hayatlarını yeni vatanları olarak belledikleri yerlerde yeniden kurdular. Neticede bu nahoş ve acı dolu "*exodus*" olayında kaybeden taraf İstanbul olmuştur. Sonuçta, zengin tarihiyle dünyaca meşhur olan Dersaadet geçmişine ve ilk ikamet eden halkın torunlarına bağlanan çokkültürlü kimliğinin kıymetli bir mozaik taşından yoksun kalmıştır.

KAYNAKÇA

Ἡχώ, 27 Ekim 1978
Elefteri Foni, 1 Mayıs 1965
Elefteri Foni, 8 Mayıs 1965

65 Bkz. Erika-Irene A. Daes, "The Greek Orthodox in Turkey", Ashworth Georgia (der.), *World Minorities*, Sunbury, Birleşik Krallık, Quatarmaine House Ltd., 1980, c. 2, s. 136-141; *Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey*, A Helsinki Watch Report by Lois Whitman, New York 1992.

Elefteri Foni, 15 Mayıs 1965

A. G. Ksidis, "The Military Regime's Foreign Policy" R. Clogg ve G. Yannopoulos (ed.), *Greece Under Military Rule*, Londra: Basic Books, 1972

A. İşeri, "Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf (Tesis)", Ankara Üniversitesi, doktora tezi, 1968

Aleksandros Hacopulos ile söyleyişi, Atina, 1977

Alexander Dimitropoulos'tan BM Genel Sekreterine, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951

Alexis Alexandris, "Imbros and Tenedos: A Study in Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923", *Journal of the Hellenic Diaspora*, cilt VII, sayı 1, Bahar 1980.

Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, Atina: Center for Minoa Asia Studies, 1983.

Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

Baskın Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, (yay. haz. Ülkü Özen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

Bitsios'tan BM Genel Sekreteri'ne, 18 Ekim 1965, UNSC/S/6820

Bitsios'tan BM Genel Sekreteri'ne, UNSC/S/5941.

Cengiz Aktar (der.), *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

Cumhuriyet, 27 Aralık 1963

Cumhuriyet, 16 Mart 1964

Cumhuriyet, 19 Mart 1964

Cumhuriyet, 24 Mart 1964

Cumhuriyet, 30 Mart 1964

Cumhuriyet, 20 Mayıs 1965

Cumhuriyet, 1 Haziran 1965

Cumhuriyet, 16 Ekim 1965

Cumhuriyet, 21 Aralık 1968

Damla Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol. Atatürk-Venizelos Dönemi. Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007

Damtsas Interview, Atina, 1977

Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey, A Helsinki Watch Report by Lois Whitman, New York 1992

Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006

Dimitrakopulos'tan BM Genel Sekreteri'ne, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951.

Dimitros Frangopulos ile söyleşi

Eralp'ten BM Genel Sekreteri'ne, 19 Haziran 1964, UNSC/Official Record (1138) 13.

Eralp'ten BM Genel Sekreteri'ne, 29 Eylül 1964, UNSC/S/6728.

Eralp'ten BM Genel Sekreterine 7 Ekim 1965 (UNSC/S/6758)

Eralp'ten BM Genel Sekreterine, 29 Eylül 1965 (UNSC/S/6728)

Erika-Irene A. Daes, "The Greek Orthodox in Turkey", Ashworth Georgia (der.), *World Minorities*, Sunbury, Birleşik Krallık, Quatarmaine House Ltd., 1980, c. 2, s. 136-141

F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra: C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs, 1977

Feryal Tansuğ (der.), *İmroz Rumları. Gökçeada Üzerine*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012

Geoffrey L. Lewis,. *Turkey*, Londra: Praeger

H. Güneri, "Azınlık Vakıflarının İncelenmesi", *Vakıflar Dergisi*

H. Ksantopoulos Palamas, *Diplomatiko Triptyho*, Atina: 1979

H. Sazanidis, *Οἱ 'Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στήν Πενταετία, 1973-1978*, Selanik: 1979

Hristos Mavrofridis, *Istorikon Lefkoma ton Orfanotrofeion mas, 1853-1958*, İstanbul, 1958

Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994

İlay Romain Örs, *Diaspora of the City: Stories of Cosmopolitanism from Istanbul to Athens*, New York: Palgrave Macmillan 2018

Ioannis Karayiannis ile söyleşi, Atina, 1977

İstatistik Yıllığı sayı: 380 (1959)

İstatistik Yıllığı sayı: 460 (1960-61)

Jay Waltz "Turks Expelling İstanbul Greeks", *The New York Times*, 9 Ağustos 1964

Liatis'ten BM Genel Sekreterine 1 Ekim 1965 (UNSC/S/6734)

Liatis'ten BM Genel Sekreterine, 27 Eylül 1965 (UNSC/S/6723)

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ikinci takım, cilt II, 1993

M. Sencer, *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*, İstanbul: May Yayınları, 1974

Méropi Anastasiadou ve Paul Dumont, *Les Grecs d'Istanbul et le patriarcat oecuménique au seuil du XXIe siècle*, Paris Les éditions du Cerf: 2011

Mihail Vasilyadis ile söyleyişi, Atina 1977

Neoklis Sarris ile söyleşi, Kasım 1977

Nikolas Damtsas'la söyleşi, Atina 1977

Nurdan Türker, *Vatanım Yok Memleketim Var. İstanbul Rumları Mekan-Bellek-Ritüel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015

Philip Noel-Barker, "Turkey Deports Hundreds of Greek Nationals", *The Christian Science Monitor*, 27 Temmuz 1964

Resmi Gazete, sayı 12655, 24 Temmuz 1967

S. Ksidis, *Cyprus: Reluctant Republic*, Lahey: Mouton 1973

Samim Akgönül, *Türkiye Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007

Stefo Benlisoy, "Türk-Yunan İlişkileri Gelgitinde Azınlık Siyasetine bir örnek Kilise İhtilafı", *Tarih ve Toplum-Yeni Yaklaşımlar*, 7 (Bahar-Yaz 2008) s. 101-127

TC Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. Esas: 1971/2-B20 ve 1974/505 Kararları
UNSC/Resmî tutanaklar, (1146) 1-13
Δελτίον Κέντρου Κωνσταντινουπολιτῶ, Atina 1978
Καθημερινή, 11 Ocak 1979
Πολίτης, 13 Ekim 1979
Πολίτης, 29 Ocak 1979

İMROZ'DAN GÖKÇEADA'YA GİDERKEN: 1964'TE NE OLDU?

YORGOS KATSANOS - ELÇİN MACAR

Giriş

> "...İmroz'u, pasaportsuz gidilen bir yabancı ülke olmaktan kurtarmaya mecburuz."[1]

Coğrafya profesörü Talip Yücel, 1960'lı yılların ortasında gezdiği İmroz için yazdığı makalesinde böyle diyordu. Zaten bu sıralarda devlet de bu amaçla harekete geçmişti. Bu makalede, İmroz'u "yabancı bir ülke" olmaktan kurtarmak için alınan kararlar, uygulaması ve sonuçları incelenecektir.

Bu makalenin temel iddiası, 27 Mayıs 1960 darbesi ile DP dönemindeki görece yumuşak bir azınlık politikasının sona erdiği, artık yeni bir evreye geçildiği, İmroz özelinde de bu politikanın açıkça izlenebildiğidir. 1964'te İstanbul'daki Yunan uyruklu Rumlara uygulanan yaptırımlardan hem önce hem de eşzamanlı olarak İmroz'da da benzer bir politika uygulandığını görüyoruz.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 14. maddesinin ilk paragrafı şöyledir:[2]

---

1 Talip Yücel, "İmroz'da Coğrafya Gözlemleri", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 1968, s. 86.

2 *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler* (çev. Seha L. Meray), II cilt: 2, Ankara: AÜ SBF, 1973, s. 6-7.

Türk egemenliği altında kalan İmroz adasıyla Bozcaada, yerel yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması, yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

1927'de 1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Kazalarının Mahalli İdareleri Hakkında Kanun yayımlandı.[3] Kanun, Lozan'ın 14. maddesine uygun görünüyordu. Ancak, 3. maddesine göre, 10 kişilik nahiye meclisine gerek seçmek gerekse seçilebilmek, anayasanın milletvekili seçilebilmek için gerekli koşullarının sağlanması ile mümkün olabilecekti. Bu noktada, adalılar için bu koşullar içindeki en büyük engelin Türkçe okuma yazma bilmek olduğu anlaşılıyordu. Bu da pratikte çok az kişinin oy kullanabilmesi ve seçilebilmesi anlamına geliyordu. Üstelik adaların elit kesimi, adalar Türkiye'ye bırakılırken buraları terk etmişti, dönmek isteyenlere de hükümet izin vermiyordu. Kanunun 14. maddesiyle, 1923'ten itibaren fiilen uygulanmakta olan Türkçe tedrisat resmîleştiriliyordu. 15. maddeye göre, memur ve müstahdemlerin ada ahalisinden, gerekli vasıflara sahip kişiler bulunamadığı takdirde diğer ada ahalisinden, orada da bulunamaması üzerine, Türkiye'nin diğer bölgelerinden sağlanması öngörülmüştü. 16. maddeye göre, kolluk kuvveti adalılardan oluşacaktı ancak bunların jandarma nizamnamesindeki koşullara sahip olmaları gerekiyordu. Maddelerin getirdiği koşullardan da anlaşılacağı üzere, Lozan'ın 14. maddesinde öngörülen bir özel yönetimin fiilen önüne geçilmiş oldu. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 1953 tarihli bir belgede, Çanakkale Valiliği bu kanunun hiçbir maddesinin uygulanmadığını itiraf etmektedir.[4] Zaten İmroz'un Türkleştirilmesi için alınması gereken tedbirler geçmişte çeşitli raporlarla hü-

3 *Resmi Gazete*, 20 Temmuz 1927, no. 638.

4 BCA, 30. 10. 82.540.6.

kümetin gündemine sunulmuştu.[5]

Çok partili yaşamda, oy kaygısı ile azınlıklar ile iyi geçinme zorunluluğu Türk siyasetinde ağırlığını giderek hissettirecek olan ordu tarafından hoş karşılanmayan bir durumdu. 27 Mayıs 1960 tarihli darbenin hemen ardından İmroz adasına kaymakam olarak Şerafettin Türkmen atandı. DP dönemindeki politika hemen değişti. Yeni kaymakam, Paskalya'daki Epitafios ve Anastasi (diriliş) ayinlerinde kiliseden dışarı çıkmayı yasakladı ve ilgili emri uygulamayan Metropolit Meliton'a dava açtı.[6] 1962'de ünlü Yunan sinema yıldızı Aliki Vuyuklaki'nin bir filminin gösterimini, film Yunanca olduğu gerekçesiyle engelledi.[7]

MGK kararları

Kıbrıs krizinin tekrar Türkiye kamuoyunu meşgul etmeye başladığı bu dönemde, İmroz ve Bozcaada MGK'nın gündemine alındı. MGK kararları gizli olduğu için ulaşılamayan, ancak farklı kurumların, bu kararları uygulamak için yaptıkları yazışmalardan[8] ve dönemin basınından var olduğu bilinen ve Yunan kaynaklarında "eritme programı" olarak anılan 27 Mart 1964 tarihli ve 35 sayılı bu kararlar, özetle şöyledir:

1- Adaların kadastrosunun yapılması
2- Kültürlü ve yüksek tahsilli bir müftü tayini
3- Modern bir cami inşaatı
4- Açık tarım cezaevi tesisi
5- Devlet Üretme Çiftliği kurulması

---

5 Örneğin bkz. Elçin Macar, "İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye bırakılması ve 1928 Tarihli Bir Rapor", *Suriçi'nde Bir Yaşam-Toktamış Ateş'e Armağan*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 369-378.

6 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Hrysanthopoulos'tan Yunan Dışişleri'ne, 27 Şubat 1965: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 74/3.

7 *Akşam*, 31 Mayıs 1964.

8 MGK'nın 27 Mart 1964'te 35 sayılı kararında öngörüldüğünü belirten, 40 daire lojman ve 24 adet dükkân inşası ile ilgili 1968 tarihli Yüksek Planlama Kurulu raporu. BCA, 30.18.01.02.223.59.1.

6- Yatılı ilköğretmen okulu inşası
7- Bir Jandarma er eğitim taburunun İmroz'a intikali[9]

Basın aracılığı ile kamuoyunun ikna edilmesi

Kararların uygulanması aşamasında, kamuoyunun da hazırlanması gerekiyordu. Psikolojik harekât tekniklerinin devreye girdiği görülüyor: Bir gazete, İmroz'dan, "Türktür burası ama Türk kokmaz... Ezan sesleri yerine çan sesleri duyarsınız... Sanki Türkiye'den ayrı meçhul bir diyardır"[10] şeklinde bahsederken, bir diğeri, Yunanistan'ın adaları ele geçirmek istediğinden, Rumların mülk edinmelerinin arttığından, adadaki Rumların yeraltı faaliyetinde bulunduğundan söz ediyordu.[11] Hatta İstanbul'da bir yayınevinde 50 bin adet bastırılmış ve okullara dağıtılmış Türkiye haritasında, İmroz ve Bozcaada ülke sınırları dışında bırakılmıştı![12] Muhafazakâr görüşleri ile tanınan Ahmet Kabaklı adeta MGK kararlarını biliyormuş gibi yazıyordu:

> Adada Yunan parası geçmekte, Yunan vatandaşları bulunmakta, gayrimenkul almakta ve Türklere satmamak için her şeyi yapmakta, Yunanistan'dan kaçak mallar sokulmakta, Türk malı kullanılmamaktadır... Bizim fikrimizce bu adalar, büyük öğretmen okulları açmamız, sanatoryumlar, hastaneler ve hatta cezaevleri tesis etmemiz, askerî birlikleri barındırmamız bakımından pek ideal yerlerdir.[13]

İstimlak süreci

6830 sayılı İstimlak Kanunu çerçevesinde İmroz'da hemen istimlak süreci başladı. Aslında ilk istimlak öğretmen okulu için

9 Bu kararlar, Avukat Erhan Pekçe tarafından bulunan ve kamuoyuna açıklanan bir raporda mevcuttur: *Taraf*, 6 Eylül 2014; *Birgün*, 7 Eylül 2014; *Özgür Gündem*, 8 Eylül 2014.

10 *Akşam*,.30 Mayıs 1964.

11 *Akşam*, 31 Mayıs 1964.

12 *Akşam*, 7 Haziran 1964.

13 *Tercüman*, 31 Mart 1964.

gerçekleşmişti. Zaten "birinci beş yıllık kalkınma planı 1964 yılı programı"nda yer almaktaydı.[14] Yunan Dışişleri'ndeki görüşmesinde bu konuda adalıların kaygıları kendisine aktarılan Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Tuluy, Ağustos 1963'te inşasına başlanmış olan okul hakkında, "çoktan planlanmış Öğretmen Okulu inşası tamamlanmak üzere olduğu için, ertelenmesi mümkün değil" demişti.[15] Gökçeada Atatürk Öğretmen Okulu 1964-1965'te eğitime başladı.

1964'te, jandarma er eğitim taburu için istimlak gerçekleşti, bu alan 1965'te genişletilecekti. Anadolu'dan adaya gerçekleştirilecek iskân için ilk evler de, bu dönemde inşa edilmeye başladı.

Eğitim

1951 yılında, Menderes hükümeti, 5713 sayılı kanunla 1151 sayılı kanunun 14. maddesini, yani tedrisatın Türkçe olması maddesini yürürlükten kaldırmış, adalarda Rumca tedrisata geçilmişti. MGK kararlarının devreye girmesiyle, bu 14. madde yeniden yürürlüğe kondu. 6 Rum ilkokulu ve Merkez Ortaokulu kapatıldı. İmrozlu Rumların parası ve emeğiyle inşa edilmiş olan okullar devlete geçti. Rum Ortaokulu, 1966'da Gökçeada Yetiştirme Yurdu'na çevrilecekti.[16]

Yunanistan'ın tepkisi

Yunanistan hükümeti, bu durumun Lozan'ın 40. maddesinde yer alan dinini serbestçe uygulama, dilini serbestçe kullanabilme ve okullarını kontrol edebilme hakkının ve 14. maddedeki yerel yönetim hakkının da ihlali olduğunu ilan etti.[17] Ankara'ya

14 *Resmi Gazete*, 15 Ekim 1963, no. 11531.

15 Atina'daki Yunan Müsteşarı Pilavakis'ten NATO ve BM Yunan Delegasyonu'na, 7 Ocak 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 58/3.

16 Alexis "Alexandris, "Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων, 1923-1955", *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987* ["To Istoriko Plaisio ton Ellinotourkikon Sxeseon,1923-1955", *Oi Ellinotourkikes Sxeseis 1923-1987*], Atina: Gnosi, 1991, s. 517.

17 Yunan Başbakanı Papandreu'nun İngiltere ziyaretinden basın açıklaması, Atina, 20-21 Temmuz 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 60/4-1.

24 Temmuz 1964'te bir protesto notası gönderdi.[18] Var olan eğitimin statüsünün korunması amacıyla 31 Ağustos 1964'te UNESCO'ya başvurdu. Yunan delegasyonu Türkiye'nin, bu iki adanın etnik yapısını değiştirmeyi hedeflediğini öne sürüyordu.[19] BM Güvenlik Konseyi de bu konuda bilgilendirildi.

UNESCO'daki toplantıda Türkiye adına Yunanistan'ın şikâyetine cevap veren Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem, Türkiye'nin politikasını şöyle anlattı:

> Rum okullarının kapatılmış olması asla bahis konusu değildir... Rumca eğitim yasak edilmemiştir. Dil ve din bahislerinden gayrısı Türkçe okutulmaktadır. Okullar orada durmaktadır. Bugünkü idare rejimi 24 sene sürmüş ve hiçbir itiraza uğramamış olan rejimdir. Türkiye sonradan bunu rızası ile değiştirmiştir.

Öktem konuşmasında, bugün dönüş yapılan 24 yıllık rejimin sürdüğü dönemde, Türkiye'nin artık Yunanistan'ın *Megali İdea*'dan vazgeçtiğine inanmaya başladığını, oysa şimdi bu fikrin Helenizm adı altında yeniden ortaya çıktığını belirtti. Kıbrıs'ta yaşananlar nedeniyle, Lozan Antlaşması'nın "dar ve tahdidi [sınırlı] yorumuna gidilmek lüzumu hasıl olmuştur. Hükümetimizin bu yolda aldığı tedbirlere Lozan Antlaşması cevaz vermektedir. Bu tedbirler antlaşmanın ruhuna uygundur" dedi.[20]

UNESCO 1964'te Atina'yı hayal kırıklığına uğratarak, iki tarafa da "azınlık eğitiminin sağlanması için gerekli tüm önlemleri alma" çağrısı yaptı.[21] Coufoudakis, UNESCO'nun, meseleyle ilgilenmemesini Soğuk Savaş ortamına bağlıyor. Uluslararası Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurmak gibi seçeneklerin, Soğuk Savaş ortamından ve Yunan iç politikasındaki çalkantılardan dolayı denenmediğini düşünüyor.[22]

18 Aleksandris, a.g.m., s. 519.

19 *The New York Times*, 13 Eylül 1964.

20 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1964.

21 Aleksandris, a.g.m., s. 520-521.

22 Van Coufoudakis, "International Law and Minority Protection: The Fate of the Greeks of Imbros and Tenedos", *Mediterranean Quarterly*, 19:4, 2008, s. 23-24.

Bu sırada, New York'taki Yunan Konsolos Gavas, harekete geçirmek amacıyla ABD'deki İmrozlular Birliği'nin başkanıyla görüştü. Amerika'da yaşayan İmrozlu Rumlar, olayların uluslararası boyuta taşınmasına yardımcı olamayacaklarını bildirdiler. Hem buna maddi güçleri yoktu hem de adadaki akrabaları için korkuyorlardı.[23]

1965 yılı görece sakin geçti. Aynı yıl, adalardaki yer isimleri bir kararname ile Türkçeleştirildi.

Cezaevi

MGK kararları içerisinde yer alan cezaevi meselesi de 1966 yılında gündeme geldi. Bu cezaevinin, Avrupa'nın en büyük açık cezaevi olacağı dönemin basınında yer alıyordu. 30.000 dönümlük bir alanı kaplayacaktı. "Tam açık bir cezaevi hüviyetinde" olacaktı. 2.000 mahkûm, küçük bir şehirde yaşayan insanlar gibi serbestçe hareket edebileceklerdi. Cezaevinde hiçbir jandarma bulunmayacak, cezaevi yalnız savcılar tarafından yönetilecekti.[24]

16 Şubat 1966'da İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Karandreas, Yunan Dışişleri'ne, cezaevinin inşa kararının onaylandığını, bu haberden dolayı altüst olan Dereköy sakinlerinin artık mahkûmlar arasında yaşayamayacakları düşüncesinde olduklarını bildiriyordu. Cezaevi, Dereköylülerin topraklarına el konularak inşa ediliyordu. Altı ay içerisinde 1.600 Dereköy sakininin 300'den fazlası İstanbul'a ve Avustralya'ya göç edecekti. Karandreas, "akın akın bir göç beklenmektedir" diye yazıyordu.[25]

Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu, kendisi de İmrozlu olan İakovos, Yunanistan Dışişleri Bakanı Toumpas'a gönderdiği mektubunda, "İmroz'daki vaziyet abartısız bir şekilde soykırıma benziyor. Adalılar tam bir depresyon içindeler; toprak-

23 New York'taki Yunan Başkonsolos Gavas'tan Yunan Dışişleri'ne, 23 Temmuz 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 32/4.

24 *Dünya*, 25 Haziran 1966.

25 İstanbul'daki Yunan Başkonsolos Karandreas'tan Yunan Dışişleri'ne, 16 Şubat 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/3-1.

ları kamulaştırılıyor ve hayatlarını idame ettirdikleri malları ellerinden alınıyor. Belki Rodos ve İstanköy'deki Türk nüfusuyla mübadele kararı sorunu çözebilecektir" diyordu.[26]

Bu sırada basında MGK'nın iki yıl önce aldığı kararların gevşetildiği, bu yüzden bazı hükümet üyeleri ile MGK üyeleri arasında tartışmalar yaşandığı yazılmaktaydı.[27] Bir Yunan dışişleri belgesine göre, Çanakkale milletvekili ve Diyanet İşleri'nden sorumlu Devlet Bakanı Refet Sezgin, Avustralya'ya göç etmek üzere olan İmrozlu arkadaşı Tzanos Nikolaos'a şunu söylemişti: "Başbakan Demirel ve Bakanlar Kurulu'nun yaptığı, adalıların İmroz'da kalması önerisi, MGK tarafından reddedildi."[28]

Mahkûmların Rumların evlerine girdiği, mallarını çaldığı, kadınlara tecavüz ettiği şeklinde haberlerin sıkça duyulmaya başlaması üzerine, İstanbul Başkonsolosu Karandreas, hükümetten aldığı izinle, 6-11 Haziran 1966 tarihleri arasında iki adayı dolaştı. Yunan Dışişleri'ne şöyle yazdı:[29]

> Dereköy'de cemaat komitesinin başkanı, papazlar ve iki senedir işsiz olan öğretmenler hep birlikte bıçaklı olarak dolaşan mahkûmların yüzünden artık köylerinde yaşamalarının imkânsız olduğunun altını çiziyorlardı. Hiçbir kadının köyün dışında dolaşması mümkün değil, erkekler kadınları ve çocukları korumak için gece gündüz nöbet tutuyorlar... Sakinler, Yunan hükümetine "mübadele olsun" dedikleri veya Yunanistan'a gitmek istedikleri mesajini iletmemi istediler. Köyden ayrılırken... "bizi kurtarın, bizi kurtarın" diye bağırdılar.[30]

Bozcaada için ise, şunları not etmişti: "Limandan ayrıldığım sırada iki Bozcaadalı bana yanaşarak kısık sesle Bozcaadalıların korkudan beni sıcak karşılayamadıklarını söylediler, bun-

26 New York'taki Yunan Başkonsolos Gavas'tan Yunan Dışişleri'ne, 7 Haziran 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/ 6.

27 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1966.

28 Atina, Memorandum, 26 Mayıs 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/4.

29 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1966.

30 Atina'daki Yunan Müsteşarı Hrysospathis'ten tüm Büyükelçiliklere, 14 Haziran 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/6.

dan dolayı onları affetmemi istediler."[31] Bozcaada Rum cemaati başkanı Evangelos Marangos, İstanbul'daki Yunan Başkonsolosluğu'na yazdığı mektupta, "İmroz'a göre görece sakinlik var. İmroz'un kaderini yakında bizim de yaşayacağımızı düşünüyor ve korkuyoruz" diye yazıyordu.[32] Dönemin diplomatlarından Stoforopoulos, Yunan Dışişleri'nin Bozcaada ile hiç ilgilenmediklerini ifade ediyor.[33]

Karandreas, Dışişleri'ne yazdığı İmroz gezisi izlenimlerinde, İmroz ve Bozcaada Metropoliti Nikolaos için şöyle diyordu: "Metropolit yukarıda bahsedilenleri adadaki yaşamın katlanılır olmadığını söyleyerek doğruladı. Maalesef Metropolit bu kritik anlar yaşanırken gerekenleri yerine getirememektedir."[34] Aslında Metropolit Nikolaos (Kutrubis) (1964-1972) henüz birkaç aydır adadaydı. DP döneminde görev yapan ve güçlü kişiliği ile hem politikacılar ile arası iyi olan hem de cemaat üzerinde otorite kurmuş Metropolit Meliton'dan sonra bu göreve gelmiş olması onun şanssızlığıydı. Patrik Athenagoras'a yazdığı mektupta, "Olanlar benim suçum değil" diyerek kendini savunma ihtiyacı hissedecekti.[35]

Ağustos 1966'da Büyükelçi Palivanis de adaları ziyaret etti. Metropoliti ziyaretinde, ruhban tarafından belirlenmiş rakamlara göre, Rumların 4.000'in altına indiğini öğrendi.[36] Bu gezi sonrası yeni bir istimlak süreci başladı. Böylece, 1964'ten itibaren bir iki yıl içinde İmroz'un üç büyük ovası istimlak edilmiş oldu. Cezaevinin yanı sıra Devlet Üretme Çiftliği (DÜÇ) kuruldu. DÜÇ için istimlak edilen bölgenin bir kısmında 1968'de havaalanı inşaatı başlayacaktı.

31 Atina'daki Yunan Müsteşarı Hrysospathis'ten tüm Büyükelçiliklere, 14 Haziran 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/6.

32 Bozcaada Rum cemaati Başkanı Marangos'tan İstanbul Yunan Başkonsolosluğu'na, 9 Temmuz 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/7.

33 *Το Ιμβριακό Ζήτημα στη Βουλή των Ελλήνων* [*To Imbriako Zitima sti Bouli twn Ellinwn*], Atina: Syllogos Imbriwn Athinwn, 2002, s. 28.

34 Atina'daki Yunan Müsteşarı Hrysospathis'ten tüm Büyükelçiliklere, 14 Haziran 1966: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1966 54/6.

35 İmroz ve Tenedos Metropoliti Nikolaos Kutrubis'ten Patrik Athenagoras'a, 4 Temmuz 1964: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1964 64/1.

36 *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1966.

Topraklarının büyük kısmı ellerinden alınan Rumlar, hayvancılığa ağırlık verdiler. Bunun üzerine, örneğin Dereköy sınırları içindeki bazı bölgeler, ağaçlandırma için ayrıldı ve bu alana hayvan sokulması yasaklandı. Bunu anakaraya et sevkiyatının yasaklanması izleyecekti. Yani tarım ve hayvancılıktan başka geçim kaynağı olmayan adalıların yapacak hiçbir şeyi kalmadı. Uzun süredir balıkçılık ruhsatı da verilmiyordu.

1969'a kadar, öğretmen okulu için 168 dekar, muhtelif kamu kurumu hizmet binası ve lojmanları için 168 dekar, 1.000 kişilik cezaevi için 20.000 dekar, tabur için 1.700 dekar, DÜÇ için 7.000 dekar tarla, bağ, bahçe, zeytinlik ve 5.000 dekar mera istimlak edilmişti. Mera istimlakinden sonra Rumlara ait 35.000 olan koyun sayısı 10.000'e düşmüştü. Kullanılabilir arazi 64.518 dekarken, % 57'si kamu kurumlarınca istimlak edilmiş oldu. 1984'e kadar sürecek olan istimlaklarla bu oran % 95'e ulaşacaktı.[37]

Bu süreçte basın yine devreye girmişti: İmroz'da, BM'nin Kıbrıs'la ilgili bir kararından sonra Rumların "yaşasın Makarios" şeklinde bağırarak gösteri yaptıkları iddia edilmekteydi.[38] "İmroz ve Bozcaada'da Rumlar silahlanıyor"du.[39] Zaten "Yunanistan bu iki adayı talep etmekte"ydi.[40] "Yakın zamana kadar Rumlar İmroz Adası'nı kaçakçılık merkezi yapmışlardı. [Buna] beyaz zehir kaçakçılığı dahil[di]..."[41] "Rumlar İmroz Adası'nı ikinci bir Kıbrıs yapmaya çalışıyor"du.[42] Sık sık Batı Trakya'daki baskıya değiniliyor, Türkiye'nin kozları hatırlatılıyordu. Dönemin ünlü gazetecisi Kayhan Sağlamer, "Türkiye'nin elinde daha fazla koz bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Türkiye'nin iyi niyetine, insafına ve vicdanına sığınmış Patrikha-

37 *Ίμβρος*- Σύλλογος Ιμβρίων Αθηνών [*Imbros*-Syllogos Imbriwn Athinwn], no. 64, Ekim-Kasım-Aralık 2001, s. 2.

38 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1966.

39 *Zafer*, 22 Haziran 1966.

40 Tam basının Yunan yayılmacılığından bahsettiği günlerde, Türkeş'in yaptığı açıklama, ilginç bir tezat oluşturmaktadır: "Hedef Kıbrıs, 12 Ada ve B. Trakya'dır", *Yeni İstanbul*, 27 Ağustos 1966.

41 *Yeni İstanbul*, 20 Haziran 1966.

42 *Yeni İstanbul*, 20 Haziran 1966.

ne, İmroz ve Bozcaada, Ruhban Okulları ve nihayet Rum azınlığını bunlar arasında sayabiliriz," diyordu.[43] Ayrıca basın, uygulamaları meşrulaştırma vazifesini de üstlenmişti. Basına göre, "Bugün İmroz'da Türk hükümetlerinin giriştikleri Türkleştirme çalışmaları % 100 Lozan Antlaşması ve kanunlar çerçevesinde yürütülmekte" idi.[44] Rumlar, "eski imtiyazlı durumlarından normal Türk vatandaşı seviyesine" indirilmişti.[45]

Bütün yaşananların arkasındaki gücü, *Yeni İstanbul* gazetesi 20 Haziran 1966'da şöyle açıklıyordu:

> 1960 yılına kadar Yunanlılara peşkeş çekilen ve Türk toprağından ziyade Elen memleketi manzarası arzeden İmroz Adası problemi bilhassa Genel Kurmay'ın tazyiki neticesinde ele alınmış ve Adada Türk kanunlarının hâkimiyetini temin maksadı ile hukuki ve Türk Milli Politikasına uygun icraatta bulunulmuş ve Adaya Türk mektepleriyle Devlet dairelerinin nakline başlanmıştır... MGK'nın... İmroz Adasının hakiki manada Türkleştirilmesi için almış olduğu kararlar...[46]

Sonuç

MGK kararları ile Rumların kaçırılarak adanın "Türkleştirilmesi", iskân edilenlerin yaşamlarını idame edebilecekleri koşulların devlet tarafından onlara sağlanması hedeflenmiştir. Örneğin, istimlak edilen toprakların bir kısmı ileride iskân edilenlere verilecekti.

Tsimouris'in dediği gibi, mülkiyetini görece daha kolay bir şekilde terk edebilen şehirlilerden farklı olarak; köylülerin toprakla ilişkisi daha güçlüydü. Bu ilişkiyi daha çok ahlâki değerler, geçmişe dayanan patrimonyal ve duygusal bağlar belirliyordu. Dolayısıyla en verimli topraklarının kamulaştırılması köylülerin sadece yaşam vasıtasına değil, ata topraklarına ve

43 *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1966.
44 *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1966.
45 *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1966.
46 *Yeni İstanbul*, 20 Haziran 1966.

geçmişine el konulması anlamına geliyordu. İmrozlu Rumların, temel geçim kaynaklarının tarım olması, toprakları istimlak edildiğinde onları göçe zorlayan başlıca neden olmuştur. Bunu izleyen ikinci büyük neden de, Rumca tedrisatın yasaklanmasıdır. Alexandris, İmroz ve Bozcaada'da yerli nüfusun ekonomik ve toplumsal olarak zayıf düşürülmesi hedefinin kolaylıkla gerçekleştirilebilmesini iki nedene bağlıyor: Türkiye'nin bu konuda gösterdiği kararlılık ve adaların siyasi merkezlerden uzak olması.

Dönem basını incelendiğinde, İmroz'a yönelik politikayı açıkça destekleyen basının, oy kaygısıyla güvenliğin gereklerini yerine getirmeyen DP dönemine atıf yaptığı ve "basiretsiz" politikacıları suçladığı görülüyordu. 27 Mayıs'la birlikte uygulanmaya başlanan politika kısa sürede amacına ulaşmış, başta İstanbul olmak üzere Yunanistan'a, Avustralya'ya ve madenlerde çalışmak amacıyla Afrika'ya yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu politikanın, günümüze yansıyan sonucu, Gökçeada'da sadece çoğu yaşlı 200 kadar Rum kalması olacaktır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi:
1964 32/4, 58/3, 60/4-1, 64/1, 74/3; 1966 54/3-1, 54/4, 54/6, 54/7

Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:
30.18.01.02.223.59.1
30. 10. 82.540.6

Resmi Gazete:
20 Temmuz 1927, no. 638.
15 Ekim 1963, no. 11531

Gazeteler:
Akşam
Birgün
Cumhuriyet
Dünya
Zafer

New York Times
Özgür Gündem
Taraf
Tercüman
Yeni İstanbul
Yeni Gazete

İkincil Kaynaklar

Aleksandris Aleksis, *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Atina: Gnosi, 1991.

Coufoudakis, Van, "International Law and Minority Protection: The Fate of the Greeks of Imbros and Tenedos", *Mediterranean Quarterly*, 19:4, 2008.

Ίμβρος- Σύλλογος Ιμβρίων Αθηνών, no. 64, Ekim-Kasım-Aralık 2001.

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler (çev. Seha L. Meray), II cilt 2 (Ankara: AÜ SBF, 1973).

Macar, Elçin, "İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye bırakılması ve 1928 Tarihli Bir Rapor", *Suriçi'nde Bir Yaşam-Toktamış Ateş'e Armağan*, Fahri Aral (der.), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014).

Το Ιμβριακό Ζήτημα στη Βουλή των Ελλήνων, Atina: Syllogos Imbriwn Athinwn, 2002.

Yücel, Talip, "İmroz'da Coğrafya Gözlemleri", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 1968.

Bir Muhrecin Hikâyesi ve Mitoslar

Herkül Millas

1964 ihraçlarını ailece nasıl yaşadığımızı anlatacağım. Günümüzde bu konuyu konuşanlar genellikle bu olayı doğrudan yaşamış olanlar değildir. Aradan çok yıl geçti, o günleri yaşamış olan birini bulmak pek kolay değil. Benden on beş yaş genç olanlar o günleri pek hatırlayamazlar. Çok gençtiler, olup biteni de pek anlamamışlardı. Benden on yaş büyük olanların ise ya hemen hepsi artık ölmüştür ya da beyinleri tam kapasite ile çalışmaz olmuştur. Yani görgü şahitleri oldukça azalmıştır.

İhraç edilen babamdı; annem de mecburen onu izledi. Ben henüz üniversiteden mezun olmamıştım ve ayrıca Türkiye'den ayrılmak yoktu programımda. Böylece 1964'te onlar gitti, ben İstanbul'da kalmış oldum.

Babam tüccar-terziydi. 1900 yılında Tatavla'da (şimdiki Kurtuluş'ta) doğdu. İstanbul'u zorunlu olarak terk ederken altmış dört yaşındaydı. Çok uygunsuz, yani ileri bir yaşta çevresini, mahallesini, evini ve dükkânını ve tek oğlunu geride bırakarak, o yaşta hayata yeniden başlamak durumunda bırakılmanın ne anlama geldiğini çok sonradan, ben de yaşlanınca daha iyi anladım. Ama babam mücadeleci biriydi. Hemen umutsuzluğa düşenlerden değildi. Yine sonradan anladım ki, aslında *mecburdu* umudunu kaybetmemeye: Ailesini, yani annem

ile beni geçindirmek için başka çaresi yoktu. Türkiye'de babamın durumunda olanlar zorluklarla karşılaşacaklarını peşin biliyorlardı, hazırlıklıydılar, bu yüzden genellikle güçlü ve dayanıklı kimselerdi.

Kendi babası da –yani adını taşıdığım dedem de– daha önce, 1920'li yıllarda İstanbul'dan Atina'ya göçmüştü. Her ayrılışın ekonomik bir bedeli de oldu. Kurulan işyerleri, edinilen taşınmazlar da terk ediliyordu. Babamın bir kız kardeşi, üç erkek kardeşi vardı. Bu beş kardeşin ikisi 1930'larda Amerika'ya ve oradan daha sonra Yunanistan'a göçtü. Biri 1944'te öldü. Babam ve küçük kardeşi Beyoğlu'nda terzi olarak, iki farklı işletme halinde, baba mesleğini sürdürdü. Bu iki kardeş zorlukları karşılamaya antrenmanlı büyüdüler. Çünkü 1930'lu yıllarda mesleklerini yapmaları yasaklandı; terzilik değil ticaret yapabilirlerdi. Bu yüzden babam resmen tüccar olarak çalıştı, yani bir tür kaçak yaptı terziliği. Herhalde amcam da aynı "suçu" işledi geçimini sağlamak için. Küçükken babamla pazar günleri Beyoğlu'ndaki Pasaj Hacopulos'taki dükkânına gittiğimi hatırlarım. Kimsenin ortalıkta olmadığı o pazar günleri dikilecek trençkotların patronlarını keserdi. Babam iyi bir makastardı.

1942'de Varlık Vergisi'nin etkilerini dolaylı olarak yaşadı; mallarına haciz getirildi ancak son anda yabancı uyruklu olduğundan vergiden muaf tutuldu. Ama Ankara'daki dükkânını kapatmaya ve İstanbul'a dönmeye mecbur kaldı. 1940'lı yıllar bizim yoksulluk yıllarımızdı. İkinci Dünya Savaşı ortamında babamın işleri çok kötü gitmişti. 1950'lerde yüzü güler gibi olmuştu. Ancak 1955 yılındaki 6-7 Eylül günü dükkânı bütünüyle talan edildi, çalınmayan kumaşlar da sistemli bir biçimde şeritler halinde kesildi. Pasajın bekçisi sonradan bana anlatmıştı: İki kişi kumaş topunu iki ucundan tutup koşarken üçüncü kişi makası tutuyordu. Onlarca kumaş topu böylece yok oldu. Aksi tesadüf, Eylül ayı olduğu için dükkân kış sezonu için tam donanımlıydı. Birkaç yıl daha yoksulluğu tattık. Tam yüzü gülecek gibi olunca bu kez de ihraçlar başladı. Yani babam Varlık Vergisi'ni, 6-7 Eylül'ü ve ihraçları yaşadı, yaklaşık on yıl arayla: 1942, 1955, 1964.

Önce ihraçlar söylenti olarak duyuldu: "Kovulacağız" paniği yaşandı. Sonra ilk başlarda "ülke aleyhine çalışmış olanlar" acilen ihraç edildi. Bunlar casus sayıldı. Babam bunların arasında değildi. Tesadüf tabii! Çünkü kimin bu kategoriye gireceğinin bir kuralı ve mantığı yoktu. Bu "casuslar" arasında yıllarca önce ölmüş kimseler de vardı, sedye ile uzaklaştırılan felçli yaşlılar da. Rastgele gitti ilk posta. Sonra daha düzenli oldu ihraçlar. Oturma izinleri yenilenmeyenlerin isimleri posta posta gazetelerde yayımlandı ve iki hafta içinde ülkeden ayrılmaları istendi.

Sorunların başında benim geçimim vardı. Henüz üniversiteyi bitirmemiştim. Babam dükkânını, mallarıyla birlikte bir Rum tanıdığına devretti. Karşılığında da o adam bana bir süre geçinmem için gerekli parayı verdi. Tabii ev de –kira ile oturduğumuz ev– bana kaldı. Ben şahsen ekonomik sıkıntı yaşamadım.

İkinci bir sorun ağabeyimin mezarıydı. Bu bizim tek taşınmazımızdı. Babam arada sırada "Ben bu memlekette mülk almam, taşınmaz sahibi olmam," derdi. Güvensiz hissediyordu ve haksız da değildi. Belki hayatında en akıllı kararı buydu. İstanbul'u terk ederken en azından geride bloke edilen ev bark bırakmamıştı. Tek taşınmazımız Şişli mezarlığında, hâlâ orada bulunan ağabeyimin mezarıdır. Benden üç yaş büyük olan Paris, 1945 yılında difteri hastalığından öldü. Annemle babam bu ölümün matemini hayatlarının sonuna kadar sürdürdüler. Babam kiliseye hiç gitmezdi; annem ise yılda yalnız iki-üç gün Vefa'da küçük bir kiliseye giderdi, şimdi Ayın Biri Kilisesi dedikleri kiliseye. Ama babam her pazar günü Şişli Mezarlığı'nda ağabeyimin mezarına mutlaka uğrar, çiçek bırakır, temizliğine dikkat ederdi. On-on üç yaşlarındayken ben de bisikletimle gezmek üzere onunla bu mezara kadar uzanırdım. Gitmeleri söz konusu olunca bu mezar dert oldu. Sonunda bir tanıdıkları mezara göz kulak olacağına söz verdi.

Benden bu işi istemediler. Ben o yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nde yoğun çalışıyordum, üniversiteyi bitirmemiştim ve sistemli olarak spor yapıyordum. Mazeretim vardı: "Vaktim yok,"

derdim. Ayrıca mezarlı ve ölümlü durumlar beni pek ilgilendirmiyordu. Şimdi İstanbul'a uğradığımda çok seyrek de olsa gider bu taşınmazımıza bakarım. En son gidişlerimden birinde mezarı çok kötü durumda buldum. Mermer saksı çalınmıştı, bazı kısımları kırılmıştı, mermerler kapkara olmuştu. Ayrıca Patrikhane'de çalışan bir tanıdığımızdan, bakımsız mezarların sahipsiz sayıldıkları ve başkalarına devredildiklerini duyduk. Birini buldum mezarı eski haline getirttim. Bir ihtimal oraya gömülmemdir.

Annemle babam böylece, itiraz etmeden, sitem etmeden, ağlamadan, sızlamadan, batmakta olan bir gemiyi disiplinli bir biçimde sandallara binip terk eden kimseler gibi, soğukkanlı bir biçimde elde bir valizle çıkıp gitmek için hazırlandılar. Ayrılık sahnesini hiç ama hiç hatırlamıyorum. Bu da çok tuhaf! Herhalde o günü içime bastırmışım, hafızamdan silmişim. Sonra Atina ile İstanbul arasında mektuplaşmalar başladı.

Bu ihracın ailemiz için şanslı bir yanı vardı, yukarıda sözünü etmiş olduğum: Taşınmazımız yoktu. Ama şanslı ikinci bir yanı daha vardı. O sürede kedimiz yoktu. Bizim evde her zaman bir kedimiz olmuştu. Ailenin ferdi gibi sevilen kedilerdi bunlar. Ama isabet, o sürede kedimiz yoktu. Onu geride bırakmak çok acı olacaktı, anne ve babamın onu yanlarında taşımaları dert olacaktı. Ayrıca bir valizin dışında bir kedi taşımaya da izin veriliyor muydu, bilemeyeceğim. Geride bırakılan kediler, köpekler, kuşlar da karşılıklı olarak –insanlar ve hayvanlar açısından– herhalde acılara neden olmuştu.

Babam kısa bir süre sonra Atina'da iş hayatında başarılı olabildi. Atina'nın en tanınmış satış mağazalarına yağmurluklarını satmayı başardı. Küçük atölyesinde patronları kendisi çiziyor, makastarlığı da kendi yapıyordu. Dikiş işini birilerine yaptırıyordu. Doksan yaşına kadar çalıştı. Ben ondan önce emekli oldum. Sonra ailece baskı yaptık, "Artık çalışma, ayıp oluyor," dedik. O da emekli oldu, torunlarına baktı son yıllarında. Annem 1994 yılında, babam ise bir yıl sonra doksan beş yaşında öldü.

Babamın yaşamını ve "ihracını" özetlemeye çalıştım. Ama bütün travmalarını tam anlatamadım. Altmış dört yıl ikinci sınıf vatandaş olarak yaşadı. Bunun ne olduğunu bu durumu yaşayanlar bile bilemez. Çünkü insan içinde yaşadığı ortama alışır, ona uyumlu olur ve zamanla onu doğal karşılamaya başlar. Ta ki kendini başka bir ortamda bulana dek. O zaman yıllarca yaşamış olduğu hayatın kaçınılmaz tek seçenek olmadığını anlar. Babamın sorunu Türk tabiiyetinde olmaması değildi. Tam tersine o avantaj oldu; Varlık Vergisi'nden kurtuldu. Sorun Rum olmasındaydı. İsmi yüzünden hemen göze batıyordu: Nikos. Bazı sıradan bürokratik işlerini görmesi için –"başkalarından" istenmeyen– bir bahşiş/rüşvet vermesi gerekiyordu. Biriyle kavga etse "Türklüğe hakaretten" karakollarda süründürülüyordu. Kamusal alanda Rumca konuşsa "haddi bildiriliyordu". Siyasi değerlendirmelerini ve duygularını yalnız soydaşlarına söyleyebiliyordu. Yani ifade özgürlüğü, etnisitesinden dolayı doğuştan engellenmişti. Yine doğuştan makul şüpheliler, hatta potansiyel hainler listesindeydi.

1964 yılında İstanbul'u terk ettikten sonra bu şehre bir daha dönmemesinin nedeni herhalde bu yaşananlardı. Babamın ölümüne kadar, yani otuz yıl boyunca İstanbul'a bir daha gelmek istememesi aslında biraz tuhaftı. Benim bir süre anlamamış olduğum, babamın ağabeyimin mezarını ziyaret etmek için bile İstanbul'a bir daha gelmemiş olmasıydı. Sorduğumda, "Gitmek istemiyorum," derdi, bir açıklamada bulunmadan. Annem torunu doğunca geldi, bir süre bizim yanımızda kaldı.

İlgili mitoslar

Annem ve babamla ilgili olan, ama hemen hemen bütün ihraç edilenleri ve genelde "ihraçlar" olayını kapsayan mitoslara değinmek istiyorum. Kimliklerle ve ideolojilerle ilgili olan bütün hikâyeler veya "tarihî anlatılar" mitoslarla iç içedirler. Günümüzde bir olay kendi başına değil de daha geniş bir çerçevede

milli bir paradigmanın içinde ele alındığında mitoslar kaçınılmaz oluyor. Gerçeklikle mitosu ayıran çizgiler de belirsizleşiyor. Mitoslar tekrarlandıkça kimsenin inkâr etmediği yeni bir gerçekliğe dönüşüyorlar.

Örneğin, kovulmuş olan Rumların İstanbul'da otokton olduklarını çok sık duyuyorum. Otokton derken "kentin yerli halkı oldukları" kastediliyorsa kuşkusuz bu doğrudur. Ama otoktonluk "yüzlerce yıl, binlerce yıl bu topraklarda yaşıyorlar" anlamı taşıyorsa böyle bir yakıştırma sorunludur. Yunanca konuşan (Grekofon) Ortodokslar –ki bunlara genellikle Türkiye'de Rum denir– hemen hemen hepsi son yüzyıllarda, İstanbul'a farklı yörelerden, çoğu bugünkü Yunanistan topraklarından gelenlerdir. Örneğin babamın babası 1800'lerin sonlarında Andros adasından gelmişti. Babaannem Araboğlu soyadını taşırdı, muhtemelen Anadolulu bir Karamanlıydı ve evlenmeden önce Darıca'da yaşamıştı. Anne tarafım da öyle. Babası Epir'dendi. Karısı ise Kerkira (Korfu) adasındandı; yani Batı Yunanistan'dan.

İstanbul Rumlarının bu tür hikâyeleri var. Eşimin İstanbulluluğu daha eskidir. Heybeliada'dandır ama soyuna Meis'ten, Ege'deki Folegandros Adası'ndan ecdat karışmıştır. Bizans'a uzanan Rum şeceresi bulmak olanaksızdır; böyle bir iddiada bulunan varsa muhtemelen bu köken sahtedir. Zaten benim bildiğim, 1453'te İstanbul alındığında bütün Hıristiyanlar, sonradan Patrik olacak Yenadios dahil, köle olarak satılmış ve İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardı – o zaman da "ihraç" edilmişlerdi. Ancak kısa zamanda ve Fatih döneminde yeniden bir Hıristiyan iskânına gerek duyulmuş ve bu yerleştirme surlar dışında uygulanmıştı.

"Binlerce yıllık otokton" söyleminin milli paradigmanın içinde farklı bir anlamı var:

a) İnsanları birey veya aile olarak değil, etnik grup olarak algılamak,
b) Sonra eski insanlarla çağdaş insanlar arasında bir devamlılığı, bir bağı kabul etmek, hayal etmek ve dolayısıyla,

c) Belli bir etnisitede olan *her bireyi* belli bir yerde otokton saymak – hatta o bireyin veya o ailenin pratikte o yöreden olup olmadığına hiç bakmadan, oralı olmasalar bile, etnisitelerinden dolayı otokton saymak.

Bu anlayışla, yani milli paradigmaya göre, on kuşaktır bir yerde yaşayan A etnisiteden bir aile otokton sayılmazken, iki kuşaktır o yerde yaşayan B etnisiteden başka bir aile veya kişi otokton sayılabilir. Bu da milli paradigmanın ek bir çelişkisidir.[1] Bu çelişkiyi anlatmamın nedeni, milliyetçi bir anlayışla gerçekleştirilen ihraçların insafsızlığını ve acımasızlığını vurgulamak için, milliyetçi paradigmanın kullanılmasının yararlı değil, uzun sürede zararlı olduğuna inanmamdır. Böyle bir "otoktonluk" yaklaşımı sonunda milliyetçi anlayışı besler, insanları hep etnik bir temelde düşünmeyi güçlendirir.

* * *

İkinci bir mitos daha çok Türkiye'de yaygındır. Buna göre Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumlara iyi davranılmamıştır, "Türk tohumu" denmiştir, dışlanmışlardır. Bunun sonucunda –bu da bu görüşün bir yan ürünüdür– Rumlar özlemle İstanbul'u anar ve o eski mutlu günlerini arar olmuşlardır.

Bunun aslı yoktur. "Türk tohumu" lafı 1923 yılında yaşanan nüfus mübadelesi yıllarında duyulmuştu. O yıllarda ani göç yüzünden Yunanistan'ın nüfusunda birden % 20 oranında bir artış olmuş, toplum tam bir kaosa girmişti. "Yabancı düşmanlığı" ve dışlama o yıllarda yaşanmıştı. 1960'larda böyle bir "tohum" sözünü ben duymadım, duyanını da duymadım. Diyeni varsa bile istatistiki olarak sıfır oranlarında olmalı. Kaldı ki Yunanistan'da bu tür bir hakarete uğrayan bir Rum'un tepki verme olanağı ve hakkı vardır, bu da hakareti çok farklı bir konuma getirir. Böyle bir hakarete kalkışan riskler üstlenir, hakkı-

1 Somut örnek: Beş kuşaktır İstanbullu olan Kürt bir aile İstanbul'da otokton sayılmazken (bu aile oraya hiç uğramamış olsa bile, güneydoğuda otokton sayılır!), İstanbul'a yeni yerleşen Anadolulu bir Rum otokton sayılır. Bu çelişkili durum milliyetçiliğin "hayali" yanının, gerçeklere göre daha güçlü olduğunu güzel yansıtır.

nı arayan ise tehdit edilmez. Eşit vatandaşlar arasında bir hakaret olayı başkadır; çoğunluktan birinin azınlıktan birine hakaret etmesi başkadır.

Yunan devleti ise Türkiye'den gelenlere çok yardım etti. Türk uyruklu olanlara oturma ve çalışma izni verdi; pek çoğuna da hakları olsun olmasın emekli maaşı verdi.

Sanırım bu Türk mitosunun arkasında milliyetçi rahatsızlıklar yatıyor: "Biz onlara belki kötü davrandık ama Yunanlar bizden de kötü davrandılar, Yunanlar bizden kötü; Rumlar sonunda 'bizi onlara tercih ediyor'" biçiminde bir inancın sonucudur bu mitos.

Bu mitosun doğmasının bir nedeni Rumların dile getirdikleri memleket özlemidir. Ama özledikleri soyut olarak bir "vatan" veya Türklerin kendileri değildir. Çocukluklarıdır, gençlik yıllarıdır, mahalleleridir, arkadaşlarıdır ki bunların içinde en doğal bir biçimde yakınları Türkler de vardır. Bunlar en insani ve samimi duygulardır. Ben de bu duyguları bolca yaşarım. Ama bunu söylemek başkadır; milliyetçi söylemin en temel kategorileriyle "Yunanları değil, Türkleri seviyorlar" anlayışını çağrıştıran bir mitosu dile getirmek bambaşka bir şeydir. Bu mitos, ne azınlık gerçeğinin ne de milliyetçiliğin anlaşılıyor olmasının sonucudur.

* * *

Başka bir mitos, ya da daha doğrusu slogan veya "ezber", ihraç edilenlerin Türkiye'den bir tek valizle ayrılmış olduklarıdır. Bu gümrük işlemleri açısından doğrudur. Gümrük kapısından gerçekten öyle geçmişlerdir. Ama o yıllarda Türkiye'den başka bir ülkeye eşya ve nakit sevk etmenin çeşitli yolları vardı. Dostlar ve akrabalar yurtdışına muhrecin (ihraç edilmiş) bazı şahsi eşyalarını valizlerinde taşıyabilirlerdi. Örneğin, babam bir tek valizle gümrükten muhriç olarak geçerken, "turist" olarak ona eşlik eden annem yanına iki valiz alabilirdi herhalde. Ayrıca Yunan resmî mercileri –konsolosluklar– yurttaşlarının bazı değerli eşyalarını yeni adreslerine gönderebilirlerdi. Nakit ise bu işleri yapan simsarlar (komisyoncular) aracılığıyla ülkeden ülkeye transfer edilebilirdi.

Bu "kolaylıklar", ihraçların büyük acılara neden olan, insan haysiyetini inciten, çok sert bir uygulama olmadıkları anlamını taşımıyor. İhraçlar düşünce ve uygulama olarak ırkçı uygulamaları anımsatır. Ancak ihraçların ille de mitoslarla ilişkilendirmesi gerekmez. Gidenlerin, en azından bir kısmı, ülkeyi bir valiz ve 200 dolarla terk etmedi. Örneğin babam Atina'ya yerleştikten bir süre sonra iki odalı küçük bir daire satın alabildi. Annemin ise mücevherlerini taktığını hatırlarım.

İhraç edilenler, yanlarına alabildiklerini göz önüne alınca, üç farklı grup olarak düşünülebilir. Birinci grup taşınmazları olanlardı. Bunlar en zararlı çıkanlardı. Mülkleri bloke edildi ve satamadılar. Servet sahibi olanlar genel olarak daha yaşlı olanlar olduğundan bu malları kısmen kurtarabilenler mirasçıları olmuştur. Orta halli olanlar ve mülkleri olmayanlar, örneğin babam, servetlerinin bir kısmını kurtarmış sayılabilirler. Üçüncü grup, yani yoksulların zaten yanlarına alacakları bir şeyleri yoktu; ama en acı çekenler onlar olmuştu. Çünkü kendilerini birden yabancı bir ortamda ve meteliksiz buldular.

Bu hikâyeden benim çıkardığım ders

a) Osmanlı Devleti dağılırken devlet büyüklerimiz çareyi milli devlet kurmada gördüler. Kafalarında güvenli ve güzel bir milli devlet kurmak hayali vardı. Hani güzel bir pasta yapmaya kalkışırsınız, onun gibi. Malzeme olarak bakkaldan un alırsınız, yumurta, şeker, süt, çikolata, reçel filan. İşe koyulursunuz, ama birden elinize sarımsak sokuştururlar: "Şunu da kullanacaksın," derler. Bu sarımsak hiçbir biçimde elinizdeki tarife uymaz. Sarımsak derken Rumları kastediyorum ve öteki gayrimüslimleri. Hayalinizdeki pastaya, yani bu yeni devlete uymayan sarımsak sorun olur. Onu başınızdan defetmek istersiniz. Bu çok normal; ya başınızdan defedeceksiniz veya başka bir yiyecek pişirmeye karar vereceksiniz. Örneğin türlü yemeği veya karnıyarık. Ama ille de aklınızda o pasta varsa, ailemin de bu ortamda yeri olamaz. Ne yapar yapar ondan kurtulmaya bakarsınız. Yani belli bir devlet kurma proje-

si ile reel durum –yani farklı etnisitede olan azınlıklar– uyumlu değildi.

b) Bu ihraç olayının beni rahatsız eden yanı, bu olayın bu biçimde değil de, bazı çevrelerce hukuka, antlaşmalara, yasalara ve uluslararası pratiğe uygun bir hareket olarak gösterilmesidir. Bu yüzden söz konusu olayın insafsızlığından, haksızlığından ve milliyetçi yaklaşımının ötesinde, bir de benimle alay ediliyor duygusu taşıyorum.

c) Bu ihraç olayı pek çok acıya neden olan bir olaydır. Yaşananların yaşanması şart da değildi. Bu da ayrıca acı: Gereksiz acı çektirme olayıdır. Milli proje gerçekliğe uymayınca, yani ütopik olduğundan, gerçeklik zorla değiştirildi. Faklılığa daha açık bir "reçete", biraz farklı bir proje uygulanabilirdi. Milliyetçiler ulus-devleti belli bir biçimde algıladıkları için bu etnik temelde dışlama olayını tabii ki onaylayacaklardır. Bu yorum da anlaşılırdır. Milliyetçi bir kararın milliyetçilerce beğenilmesi ve haklı görülmesi doğaldır.

d) Bugün bile, bu ihraçlar olayına, yanlış bir millileşme olayı olarak yaklaşmamak eğilimleri görülüyor. Mesele soyut bir haksızlık, insafsızlık, acı çektirme olayından öte bir uygulamadır. Milli proje gerçekçi değildi. Temelde bir asimilasyon anlayışına dayanıyordu. Ama bu projede gayrimüslimler yoktu. Onların uzaklaştırılması gerekiyordu. İhraçlar bu önlemlerin biriydi.

e) Şunu da ekleyeyim. Eğer babam söz konusu bu "İhraçlar Konferansı"na dinleyici olarak katılsaydı ve bu konferansın havasını içine çekseydi, çok şaşıracaktı – çünkü bu tür bir Türkiye'yi hiç aklına getirmemişti. Hayatı 20. yüzyılın 95 yılını kapsamıştı, o da o yüzyılın insanıydı. Konferansta bulunsaydı, "Bu gidişle, bu ülkede belki 21. yüzyılda bana da bir yer bulunabilir," diye düşünecekti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nasıl Aktarıldı?



YUNANCA VE TÜRKÇE LİTERATÜRDE 1964 SÜRGÜNÜ: BİR DEĞERLENDİRME

STAVROS ANESTİDİS

1994'te Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi* (İstanbul: İletişim, 1994) adlı çalışmalarını yayımlarken şu saptamaya varmışlardı: "Yaklaşık 30-40 bin Rum'un Türkiye'yi terk etmesi ve bütün mallarına el konulmasıyla sonuçlanan bu politikanın Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hemen hemen hiç anımsanmaması gerçekten çok düşündürücü. Özellikle de resmî tarihyazımına karşı çıkan sol çevrelere bakıldığında hemen hiçbir yazarın bu konuya değinmemesi dikkati çekiyor. Aynı 'hafıza kaybı' dönemin tarihini yazan araştırmacılar ve anılarını yazan kişilerde de görüldü. Bu nedenle de 1964'te Rumların kovulmasıyla ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlamak mümkün olmadı. Biz de ağırlıklı olarak dönemin basınını inceleyerek önümüzü görmeye çalıştık."[1]

Demir ve Akar, 1964 Sürgününü Türk ve Müslüman olmayan uyruklarına karşı "özel" devlet politikasının çarpıcı bir örneği ve aynı zamanda Kıbrıs'taki gerginlik ortamında, kendini aslen "İstanbullu" hisseden bir azınlık topluluğunun "diplomatik koz" olarak "değerlendirilişi" olarak yorumladılar.[2] Dö-

1 Bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 12-13.

2 Kıbrıs sorunu ile 1955 ve 1964 olayları arasındaki bağlantı için bkz. Georgios Katsanos, "Kıbrıs olaylarının rehinesi: İstanbul'da Rum azınlığı veya Türk

nemin gazetelerinde çıkan haberler, Meclis konuşmaları, olayları yaşamış veya o dönemde aktif rol oynayan kişilerle yapılan röportajlarla zenginleşen kitap, 1964 Sürgünü hakkında Türkçe literatüre ilk tutarlı katkı sıfatını taşır.

Aslında yaraya ilk tuz basan, 1980'lerin hiç de umut verici olmayan ortamında, takma isimle yazılmış Yunanca bir kitap oldu: Megas A. Revmiotis, *Η συρρίκνωση του Ελληνισμού. Σεπτεμβριανά του 1955. Απελάσεις του 1964. Δύο ορόσημα στην Ιστορία του Νεότερου Ελληνισμού και Συνοπτική σύγκριση των δύο Μειονοτήτων* (1984, cilt I, Komotini). Tarihçi veya gazeteci sıfatı taşımayan Rum yazar, kitabı 1955 ve 1964 olayları neticesinde, Rumların İstanbul'dan koparılışını, maddi ve manevi açıdan yok oluşlarını belgelemek için kaleme almıştı.

İstanbul Rumlarının yok oluş sürecini ilk olarak Alexis Alexandris işlemişti: *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974* (1983, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi). Alexandris'in çalışması azınlık politikaları için bir örnek olay ve aynı zamanda, Yakındoğu'nun karşılaştırmalı sosyal tarihine hatırı sayılır bir katkı teşkil etti. En önemlisi bu kitap, Türkiye'deki Rumların tarihsel kaderine özgü bir siyasi perspektife yerleştirmişti. Ayrıca Alexandris, içeriden yazmanın öznelliğini de taşıyordu. Söz konusu çalışmayı 2007'de Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İstanbul: İletişim, 2007) kitabı ile 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar taşıdı. Akgönül sağlam bir kaynakçaya dayanarak konusunu sosyal-ekonomik-siyasal tarih süreci içinde işliyor ve dahası, bu tarihin bizzat yaşayanları tarafından nasıl algılanmış olduğuna değiniyor, yani azınlığa hem içeriden hem de dışarıdan bakabiliyordu.

Peki, Alexandris' in kitabı Yunanca literatürü etkiledi mi ya da yönlendirdi mi? Yanıt olumsuz gözüküyor. Son yıllarda Yunan üniversitelerinde lisans üstü ve doktora seviyesinde tezler yazılıyor ama bugüne kadar, ne 1955 ne de 1964 hakkın-

devletinin 'bir taşla iki kuş' politikası 1955-1965", Academia.edu ve Ceren Sözeri, "Kıbrıs meselesinin rehineleri: Basının gözüyle 1964 Sürgünleri", *20dolar20kilo. 1964-2014. İstanbullu Rumların Zorla Sürülmesinin 50. Yılı.*

da yayımlanmış ve referans noktası sıfatını taşıyabilecek bir araştırma mevcut.[3] 1964 Sürgünü ile ilgili tutarlı bir yayın, ancak 1994'te, olayın otuzuncu yıldönümü vesilesiyle Atina'daki, Türkiye'den sınırdışı edilmiş Yunan Uyrukluları Cemiyeti'nin inisiyatifi ile basıldı.[4] İçeriği, yıldönümü etkinliklerinde sunulan konuşmalar, tanıklıklar ve resimlerden müteşekkildi. İlki bu tür konularda uzman sayılan Profesör Neoklis Sarris'in imzasını taşıyan iki metin, anma türünden olan bu yayın için hazırlanmış kısa çalışmalardı.[5]

Türkiye ve Yunanistan'da toplumun hafızası zayıftır savında olanların aksine son yıllarda her iki ülkede de önemli sayıda anı kitabı piyasada. Aralarında Atina'ya yerleşmiş Rumların kaleme aldığı eserler de var tabii. Ağırlık 1955'te olmasına rağmen, 1964 ile ilgili bölümler hiç de önemsiz değil. Birkaç başlığa göz atmanın elbette faydası var: Stefanos Papadopoulos, *Αναμνήσεις από την Πόλη*, Atina, 1978; Nikos Damtsas, *Η Αγωνία της Κωνσταντινουπόλεως*, Atina, 1982; Simos Vafiadis, *Ένας*

3 1955 olaylarından iki yıl sonra tanzim edilen İstanbullu Rum hukukçu Chrystophoros Chrystidis'in raporu hâlâ bir referans kitabı olarak geçerliliğini koruyor. Bkz. Giannis D. Stefanidis (ed.), Chrystophoros Chrystidis, *Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955). Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 2000. Karş. Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylûl Olayları*, 1. baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014. Marksist bir yaklaşım için bkz. M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylûl Olayları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993. Aksine Resul Babaoğlu'nun çalışması, "6/7 Eylûl 1955 Olayları'nın muhtemel failleri üzerine bir değerlendirme/An evaluation on the probable perpetrators of the 6/7 September 1955 Events", *The Journal of Academic Social Science Studies/International Journal of Social Science*, cilt 6, sayı 2 (Şubat 2013), s. 1349-1371, tek taraflı ulusalcı görüşten öteye geçemiyor.

4 Bkz. Somateion Ellinon Ipikoon Apelathenton ek Tourkias, *30 χρόνια από τις Απελάσεις: 1964-1994*, Atina, Pnevmatiko Kentro Konstantinoupoliton, [1994].

5 Bkz. Neoklis Sarris, "Η χαριστική βολή", Somateion Ellinon Ipikoon Apelathenton ek Tourkias, *a.g.e.*, s. 19-25 ve Aristarchos Elefteriadis, "Το ξερίζωμα του Ελληνισμού της Κωνσταντινουπόλεως. Οι απελάσεις από την εποχή της ιδρύσεως του ελληνικού κράτους", Somateion Ellinon Ipikoon Apelathenton ek Tourkias, *a.g.e.*, s. 33-51. Temmuz-Ekim 1964 döneminde ise Profesör Sarris, Dimitris Pournaras'ın yayımladığı *Ελεύθερος* dergisinde, K. Vosporitis takma adı ile, sürgün hakkında raporlar yayımlamıştı. Bkz. Ioannis Chr. Iakovidis, *Η ένταξη στην ελλαδική κοινωνία των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, 1955-2000*, Atina: Neos Kyklos Konstantinoupoliton, 2007, s. 50-52.

Πολίτης θυμάται, Atina: Tsoukatou, 1998; Dora Koundouraki, *Μη κλαίς γιαβρί μου. Κωνσταντινούπολη 1890, Αθήνα 2000*, Atina: Trochalia, 2001; Aglaia Konstantinidou-Kloukina, *Άιντε πάλι...Ξεριζώνεται ο Ελληνισμός από την Πόλη (1958-1968)*, Atina: İkaros, 2011.

Türkçede ise, Melih Özeren tarafından yazılan, *Turuncu Geçmişin Kıyısında* (İstanbul: İletişim, 2011) isimli kitabın içeriği, Rumları memleketlerinden uzaklara savuran bir hikâye. Özeren, Rumların giderken yaşadıkları mecburi kopuşları, kendileriyle götüremedikleri anılarını unutmamak için "hafıza işçisi"ne dönüşme süreçlerini anlatıyor. Kitap, hem bireysel bir tercih olarak dışarıda durmayı hem de toplumsal bir gerçeklik olan ayrımcılığı ele alıyor.

Toplumsal hafızaya duyulan ilginin gittikçe arttığı süreçte, yani 2004'te, sürgünün 40. yıldönümü için, Atina'daki Rumların gazetesi *O Politis*, olayları yaşamış insanların tanıklıklarını içeren bir yayın hazırladı: *"Doğduğun yeri hiçbir zaman unutmayacaksın..." 1964 Sürgünü. İstanbullu Rumların Tanıklıkları* (*"Τον τόπο που γεννήθηκες δεν θα τον ξεχάσεις ποτέ...". Οι απελάσεις του 1964. Μαρτυρίες Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών*, Atina, Tsoukatou, 2004). Kitapta halkbilimcisi Yannis Drinis tarafından yazılmış bir giriş yazısı da mevcut. 2010'da ise, Lozan Mübadilleri Vakfı'nın gerçekleştirdiği "Hasretim İstanbul" projesinin ürünü olan *Hasretim İstanbul. İstanbul Rumlarının göç öyküleri ve özlemleri/Πόλη, νοσταλγία μου. Προσφυγικές ιστορίες και η νοσταλγία των Ρωμιών της Πόλης* (İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2010) yayımlandı. Kitap, çeşitli tarihlerde, çeşitli nedenlerle İstanbul'dan ayrılmış 47 Rum ile yapılan mülakat sonucu, eski İstanbul yaşantılarını, hayat hikâyelerini, ayrılış nedenlerini, özlemlerini ve ilgili resimli anılarını kaydediyor.

İlginçtir, 30 Haziran - 2 Temmuz 2006 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleşen *İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın* isimli konferansta 1955 ve 1964 ile ilgili iki tebliğ de Hülya Demir ve Rıdvan Akar tarafından sunulmuştu.[6]

6 Bkz. Dilek Güven, "Απόψεις της σημερινής ελληνικής και τουρκικής κοινωνίας σχετικά με τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955", Kostas Gavroglou ve Kons-

Bu etkinliğin, Rumların kendilerine güvenlerinin tazelenmesini ve de geleceğe daha iyimser bir yaklaşımla bakabilmelerini sağlaması yönünde katkısı şüphesizdir. Buna rağmen bu tür konulara değinmekten kaçınmaları onların hâlâ Türk devletine ve dolayısıyla Türk kamuoyuna karşı güvensizlik duyduklarının bir göstergesidir. Bu açıdan İstanbul Rum basınında 1964 ile ilgili özgün bir yazı bulmayı amaçlamak sonuçsuz bir varsayım sayılabilir. Sansür ve otosansür sonucu gazeteler sadece çağrışımla yorum ifade etmeyi tercih ettiler. Karakteristik bir örnek:

> Göçebe kuşlar gibi bu mevsimde yolculuğa hazırlanan yolcular bu "rıhtım"da toplanır. Gövdeli araçların kalkış saati geceyarısıdır. Elli yolcuya, beş misli akraba grubu, onları yolcu etmek üzere eşlik eder. Herkesin söyleyecek bir sözü vardır. Bununla beraber hemşeriler için yolculuk gözden kaçırılamayacak kadar büyük mesele teşkil eder. Gözyaşlarıyla eşlik edilecek bir mesele. Büyük yolculuklar duyguları harekete geçirir. Saatlerce otobüslerin dışında sohbet ederlerken, seslerini uzun süreli "amanlarla" dolu oradaki gaziṇo sanatçılarının sesleri bastırır ki çoğu zaman vedalaşmaya gelenlerin duygusal durumu oradaki atmosfere çok uygundur. Gözyaşları durmadan akar. Otobüs birdenbire sokağın karanlığına dalıp ortadan kaybolur. Herkes son dakikaların izlenimiyle kalır. Dudaklarından çıkan son cümle "Yazmayı unutmayın"dır ve sonra eklerler: "Yolları açık olsun." Kalabalık geçici "rıhtım"dan ağır ağır uzaklaşmaya başlar...[7]

---

tantinos Tsitselikis (ed.), *Συνάντηση στην Πόλη: Το παρόν και το μέλλον. Κείμενα για τη ρωμαίικη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης*, Atina: Kaleidoskopio-KEMO, 2009, s. 201-208; Rıdvan Akar, "Όμηροι της εξωτερικής πολιτικής: Οι απελάσεις των Ρωμιών το 1964", Kostas Gavroglou ve Konstantinos Tsitselikis (ed.), *a.g.e.*, s. 209-221.

7 Bkz. *Η Απογευματινή*, 31 Ağustos 1964. Karş. Yorgos Katsanos, "Μια Απεικόνιση της Πρόσληψης των Απελάσεων του 1964-1965 στην Τουρκική Κοινωνία. Ο Ρόλος του Τύπου", Academia.edu ve Serdar Sakin, "6-7 Eylûl 1955 olayları sonrasında Türk kamuoyunun tutumu/Turkish public opinion's attitude after the events of 6-7 September", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, cilt 3, sayı 12 (Yaz 2010), s. 378-386.

Gazetelerin yer verdikleri konuların, ifade ettikleri görüşlerin ve de kullandıkları üslubun yere göre (İstanbul ya da Atina) farklılık göstermesi doğaldır. Bu açıdan Atina'ya yerleşmiş Rumların yayın organlarının bu konuyu işleme serbestliğinde oldukları kabul edilebilir. Özellikle 1965'te yayına başlayan *O Politis* gazetesi, ilk yılından itibaren bu yükü muntazam taşır. Türk hükümetini kınayan metinler, Türk hükümeti ve Yunan hükümeti nezdinde, sürgünlerin haklarını aramak ve haksızlıkları gidermek için ele alınmış makaleler ve son yıllarda sayısı artan tanıklıklar, ilgili içeriğin en önemli verileridir.[8]

Yunanca literatür için son noktayı koyacak olursak:

Tarihyazımı süreli yayınlarında, 1964 Sürgünü ve benzer olaylarla ilgili yazılara yer verilmemiştir. 1983'te yayınlanmaya başlayan, Annales ekolü ve post-Marksist yaklaşım karışımı bir anlayıştaki genç kuşak tarihçilerini barındıran *Ta Istorika* dergisinde örneğin, değil 1964, genel olarak Rumların yakın tarihi ile ilgili tek bir metin bile bulunmamaktadır.

Keza Türkiye'de de, yenilikçi bir yaklaşımla ortaya çıkan *Tarih ve Toplum* (1984) ve *Toplumsal Tarih* (1994) dergilerinde de İstanbul Rumları hakkında çok az şey mevcut. *Tarih ve Toplum*'da 1955 ile ilgili üç yazı var.[9] Sürgün için ise 1999'da,

8 Örneğin: "Οι απελαθέντες", *Ο Πολίτης*, Haziran 1967, s. 1, 4; "Η Ελλάς εζήτησε την επάνοδον εις Τουρκίαν των απελαθέντων Ελλήνων", *Ο Πολίτης*, Ağustos 1968, s. 1; "Τα ζητήματα των απελαθέντων", *Ο Πολίτης*, Kasım 1968, s. 4; "Αναμνήσεις από τις απελάσεις", *Ο Πολίτης*, Temmuz 1972, s. 4; "Μια δεκαετία αναμονής", *Ο Πολίτης*, Şubat 1974, s. 1; "Οι εκ Τουρκίας απελαθέντες Έλληνες προβάλλουν το δράμα που από το 1965 τους ταλαιπωρεί και ζητούν την επίλυσή του", *Ο Πολίτης*, Subat 1981, s. 1; Leonidas Koumakis, "1964: Οι απελάσεις Ελλήνων από την Τουρκία. Η τελική εκρίζωση του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης", *Ο Πολίτης*, Mayıs 1997, s. 11; D. S. Angelopoulos, "Μαρτυρία", *Ο Πολίτης*, Kasım 2010, s. 16; E. Printezis-Frangos, "Μαρτυρία", *Ο Πολίτης*, Kasım 2010, s. 17; Theodoros Efthymiades, "Οι απελάσεις των Ελλήνων υπηκόων από την Κωνσταντινούπολη", *Ο Πολίτης*, Ekim 2013, s. 20; Kasım 2013, s. 20; Ocak 2014, s. 20.

9 Bkz. [Aziz Nesin], "Aziz Nesin'in 6/7 Eylül (Hapishane) Anıları", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 34 (Ekim 1986), s. 46-49; Orhan Türker, "6-7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, cilt XXX, sayı 177 (Eylül 1998), s. 13-16; Konstantina Andrianopulu, "İstanbul Rum Basınının Tepkisi ve 6/7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum*, cilt XL, sayı 237 (Eylül 2003), s. 24-32.

35. yıldönümü için, Orhan Türker, gerekli bilgileri içeren, tanıklıklara da yer veren resimli bir yazı hazırlamıştı.[10] *Toplumsal Tarih*'te ise sadece 1955 ile ilgili önemli sayılabilecek yazılar mevcuttur.[11] Buna rağmen, sol çizgideki *Altüst* dergisi, 1964 Sürgününün 50. yıldönümüne rastlayan sayısında olayı önemli derecede işledi.[12]

Gözümüze çarpan son bir çalışmaya da değinelim: Halil Şimşek'in, "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınırdışı Edilmeleri (1964)", (*Yönetim Bilimleri Dergisi - Journal of Administrative Sciences* 5, 1 (2007), s. 237-260) konulu makalesi. Yazar, mukavelenamenin feshedilmesinin, Kıbrıs'taki gerginlik yüzünden devletin hükümranlık haklarını kullanması ve egemen devlet politikasının gereği olduğu savında.

2011'de yayımlanmış romanının önsözünde Aglaia Konstantinidou-Kloukina şöyle bir tespite varıyor: "İstanbul'da Türklerin gözünde Yunanlıydık, Atina'da ise Yunanlıların gözünde Türk. Bu durumda, İstanbullu Rum kimliğini şaşırır. Kendisini yurtsuz saymaya başlar. Tarihte bir yer arama duygusu şiddetle aklını oyalar, kendisini zaman ve mekân içinde yeniden yer-

---

10 Bkz. Orhan Türker, "35 Yıl Önce Yunanlıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmeleri", *Tarih ve Toplum*, cilt XXXII, sayı 190 (Ekim 1999), s. 9-14.

11 Bkz. Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih*, cilt 14, sayı 81 (Eylül 2000), s. 28-38; Uygur Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, cilt 14, sayı 81 (Eylül 2000), s. 45-49; Rıdvan Akar, "İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955", *Toplumsal Tarih*, cilt 19, sayı 117 (Eylül 2003), s. 86-93; Dilek Güven, "6-7 Eylül 1955: 50 Yıl Sonra!..", *Toplumsal Tarih*, cilt 21, sayı 141 (Eylül 2005), s. 36-37; Dilek Güven, "Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası: 6-7 Eylül Olayları ve Failler", *Toplumsal Tarih*, cilt 21, sayı 141 (Eylül 2005), s. 38-49; Elçin Macar, "6-7 Eylül Telgrafları", *Toplumsal Tarih*, cilt 21, sayı 141 (Eylül 2005), s. 50-51; Elçin Macar, "6-7 Eylül'e Tanıklıklar...", *Toplumsal Tarih*, cilt 21, sayı 141 (Eylül 2005), s. 52-63.

12 Bkz. Cengiz Aktar, "Bir zamanlar Rumlar Vardı", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 23; Elçin Macar, "İstisna mı Süreklilik mi?", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 24; Samim Akgönül, "Kovmakla biter", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 25; İlay Romain Örs, "Göç Eden Kent Kimliği", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 26-27; Laki Vingas, "20 Dolar 20 Kilo", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 28-29; Meltem Oral, "20 Dolar 20 Kilo: Belleksizliğe Karşı Direnmek", *Altüst* 12 (Nisan-Haziran 2014), s. 30.

leştirecek bir kimlik peşindedir. Bu taraftakiler ve öte taraftakilerden nasıl karşılandığı, nasıl nitelendiği sorunu; Türk-Yunan ilişkilerinin meselelerinden biri olarak görülmesi, bir siyasal belirsizlik ve yüzyıllar süren tarihin bir öğesi sayılması, aklını uğraştırır. İstanbullu Rumun kimliğinin tarih içinde şekillenmesini belirleyen nedir? Aslında kentli nüfus niteliklerini taşıyan İstanbullu Rumlar, özellikle zengin kent kültürü ve geleneği sahibi, eğitim görmüş, edebiyat, sanat ve spor alanlarında etkili faaliyeti olan, farklı etnik kökenli insanlarla haşır neşir insanlar olarak, doğdukları kentten zorla uzaklaştırılmalarından sonra, Atina'da, 1960'lardan itibaren bu şehre toplanmış, iç savaş deneyiminden yeni çıkmış, geleneksel toplumun yıkılmasını görmüş bir kırsal nüfusa ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Herhalde 'yeni gelenlerler' ile 'yerliler' arasında sık sık çıkan anlaşmazlıklar bu uyumsuz atmosferin varlığıyla açıklanabilir."[13]

Bu konuyu İlay Örs, *The last of the cosmopolitans: Rum* Polites *of Istanbul in Athens: exploring the identity of the city* (Harvard University, Mayıs 2006) konulu doktora tezinde ve daha sonra tez araştırmasını temel alarak İngilizce yayımlanan *Diaspora of the City: stories of cosmopolitanism from Istanbul and Athens* (2018, New York ve Londra, Palgrave Macmillan) adlı kitabında antropolojik ve sosyolojik bir yaklaşımla irdeleyip rayına oturtuyor: Atina'da yaşayan İstanbullu Rumlar, Yunanların, dil, din ve etnik aidiyet gibi bir kimliğin temel boyutlarını paylaşıyor olmalarına rağmen, farklı bir kültürel kimlik taşımaya ve geliştirmeye devam etmektedir.[14]

Tarihyazımı bir yargı mahkemesi değildir, aksine geçmişle ilgili bilginin yenilenmesi (restorasyonu) amacını güder. Esas güdü, geçmişin, ideolojik önyargı ve duygu istismarı olmadan algılanmasıdır. Korkarım tarihyazımı "biz"in belge ve kanıtlarına dayalı "doğru" bir tarih anlayışını benimsediği sürece bu tip konularda her iki taraftan da yapılan çalışmalar verimsiz ka-

13 Bkz. Aglaia Konstantinidou-Kloukina, *a.g.e.*, s. 14-15.

14 Krş. İlay Romain Örs, "'Şehrin' Diasporası: Atina'da Yaşayan İstanbullu Rumlar", *İstanbul Rumları. Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları, 2012, s. 193-198.

lacaktır. Tarih anlayışı ve tarihyazımı hem ulaşılabilen mevcut kanıtlara dayalı, hem de çoğul okuma, karşılaştırma ve yorumlamalarla daha zengin bir anlama kavuşur. Çok şükür ki her iki tarafta da iki toplumu ilgilendiren tarihsel olayların daha derinlikli anlaşılmasında "öteki" olarak tanımlanan, başka toplumların ürettiği kaynakları da dikkate alan ve bunları kendi toplumunun ürettiği kaynaklarla karşılaştıran yeni nesil tarihçiler vardır ve çoğalacakları da muhtemeldir.

1964'TE YUNAN-TÜRK İLİŞKİLERİNİN OLUŞUMUNDA YUNAN BASINININ ROLÜ

CHRİSTİNA VAMVOURİ - VASSİLİS MESSİS

Türk milliyetçiliğinin Hıristiyan azınlıklara karşı gerçekleştirmiş olduğu ve yakın zamana kadar pek de bilinmeyen milli temizlik sayfalarından birisi, 1964'te Yunanistan vatandaşı olan Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmeleridir.

Elbette son yıllarda, Türk devletinin İstanbul Rumlarına belirli bir dönem boyunca uyguladığı şiddetin kapsamının farkına varan genç Türk araştırmacılar ve hassas vatandaşlar büyük bir kaygı hissetmiş ve bu şiddeti hatırlatma, değerlendirme ve tanıma sürecini başlatmışlardır. Diğer yandan, Yunan tarihyazımı aynı duyarlılıkları taşımamakta ve post-modern versiyonu ile her geçen gün daha fazla Türk milliyetçiliğinin söylemini benimser görünmektedir.

Yunan uyruklu Rumların 1964'te sınırdışı edilmelerinin bahanesi, bir kez daha, Kıbrıs meselesinin ve Kıbrıs'taki topluluklar arası çatışmaların şiddetlenmesiydi. Asıl gerekçe ise Denktaş'ın örgütlenmelerinin Kıbrıs devletinin temelini sarsma ve Müslüman Kıbrıslıları ayırma çabaları neticesinde, adanın Türk egemenliğine girmesinin ve Türkiye'nin müdahalesinin yolunu açmaktı.[1]

Geçmişteki tasfiye planlarının İstanbul'daki Rum varlığının kökünü kazımakta başarısız olmasından ötürü, İsmet İnönü

1 *Kyriakatiki Eleftherotypia*, 16.3.2014.

hükümeti, İstanbullu Rum toplumunu dağıtma planını yürürlüğe koydu. İstanbul ve Gökçeada ile Bozcaada Rum toplumlarının çektiği acılara yönelik titiz bir analiz, münferit baskı ve kovuşturma tedbirlerinin merkezî devlet politikasının bir parçası olduğunu ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki devletlerarası ilişkiler yönünden bağımsız olarak stratejik seviyede planlandıklarını gösterir. Tedbirler, atmosfer uygun olduğunda uygulamaya kondu. 1964 sınırdışıları esnasında olan da buydu. Plan 1957'de hazırlanmış olsa da, Kıbrıs'ta topluluklar arası çatışmaların Aralık 1963'ten itibaren gittikçe artması bahanesiyle, Yunanistan'da siyasi istikrarsızlık ve işsizliğin patladığı ve Avrupa, Avustralya, Kanada ve ABD'ye doğru bir mülteci akımının başladığı 1964'te uygulandı. Kıbrıs'ta, Yunanistan ile Türkiye arasında herhangi bir çatışma yaşanmamış bile olsaydı, Türkiye'nin "asimile edilemeyen nüfuslar"a karşı politikasının değişmediği ve başta Yunanistan olmak üzere, Lozan Antlaşması'na imza atan ülkelerin umarsız tutumları göz önünde bulundurulduğunda, İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'daki Helenizmin kaderinin aynı olacağı şüphesizdir.[2]

Bu yüzden, Rum azınlığa karşı Eylül 1955'te gerçekleştirilen kırımdan sonra, İsmet İnönü hükümeti 16 Mart 1964'te, *établis* olan ve Lozan Antlaşması tarafından korunan Yunanistan vatandaşlarını sınırdışı etmeye karar verdi. Ankara hükümeti, 1930 anlaşmasını feshetti ve İstanbul'u 24 saat içinde terk etmesi gereken ilk Yunan uyruklu Rumların adlarını açıkladı. Yunanistan'la 1930'da imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi'nin Türkiye tarafından tek taraflı feshiyle beraber İstanbul'da yaşayan Yunanistan vatandaşları gece boyunca sınırdışı edildiler. Ancak İstanbul'daki Yunanistan vatandaşlarının varlığının salt bu anlaşma ile belirlendiği ve Türk hükümetinin anlaşmayı tek taraflı redderek Yunanistan vatandaşlarının oradaki ikametlerini yasaklama hakkı bulunduğu algısı büyük bir yanıltmacaya dayanıyordu.[3]

---

2 *Kyriakatiki Eleftherotypia*, 16.3.2014 (http://www.enet.gr/?i=arthra-sthles.el.columns &id=420467).

3 Uluslararası Lozan Antlaşması'nın, mütemmim cüzü olan "Yunan ve Türk

Beraberlerinde taşıyabilecekleri para miktarı ve eşyaların ağırlığı olan "20 dolar ve 20 kilo" şartıyla, Yunanistan vatandaşı 12.000 Rum'un yanı sıra Türk vatandaşı olan 30.000 Rum da Türkiye'yi terk etmeye zorlandı. Sadece 1 yılda, sınırdışı edilenlerin sayısı 45.000'e ulaştı.[4] Mart'ın ortasından itibaren 10 günde bir sınırdışı edilecek 150-500 Yunan vatandaşının ismini içeren bir liste yayımlandı. Bu kişilerin polis karakollarına götürülüşleri bir terör atmosferinde vuku buldu. 11 Temmuz 1964'e gelindiğinde, 133 Rum sınırdışı edilmişken, 1930 tarihli Yunanistan-Türkiye Antlaşması'nın artık geçerli olmadığı 16 Eylül 1964'e gelindiğinde sınırdışıların sayısı 1.500'ü aşmıştı.[5]

Yunan uyruklu Rumlardan 12.000 kadar kişiye Mart ve Ekim 1964 arasında tehdit altında dilekçe imzatılırken, dilekçeyi okumalarına bile müsaade edilmedi ve Yunanistan namına Türkiye'de casusluk yaptıkları zorla kabul ettirildi. Baskıcı önlemler hızla yayıldı, sonuç olarak da kendileri ve aile üyelerinden 30.000 kişi daha Türkiye'yi terk etti.

Yunanistan'da gazete haberleri vasıtasıyla kamunun genelinin derhal haberdar olduğu bu tedbirlerden sonra, Nisan'da İçişleri Bakanı, Pire Gümrüğü'ne, Atina Havaalanı'na ve Sınır İstasyonu Gümrüğü'ne gönderdiği mektupta İstanbul'u "sorunlu koşullar altında" terk etmiş olan sınırdışıların bagaj ve eşyalarından gümrük alınmamasını bildirdi.[6] Ayrıca Mayıs sonunda *Macedonia* gazetesinde yayımlanan bir makaleye göre, hükümet NATO genel sekreterine Türklerin keyfî davranışları, Yunan uyruklu Rumların tutuklanmaları ve anlaşmaların Türkiye tarafından ihlal edilişine ilişkin bir dilekçe vermeyi düşünmekteydi.[7]

Halklarının Mübadelesi" konulu sözleşmenin 2. maddesi, İstanbul'da 30 Ekim 1918 öncesinde yerleşik olan Rumları mübadeleden muaf tutar. 1927 resmî nüfus sayımına göre toplamda yaklaşık 120.000 İstanbul Rum'unun 26.000'i *Etablis* rejimine tabi Yunanistan vatandaşlarıydı. 1964'te sürgün edilen 90.000 kişiden Yunanistan vatandaşı olanların sayısı 12.000 idi.

4 *Kyriakatiki Eleftherotypia*, 16.3.2014 (http://www.enet.gr/?i=arthra-sthles.el.columns&id=420467).

5 *O Politis*, sayı 449, Eylül 2004, s. 19-20.

6 *Macedonia*, 22.4.1964, s. 5.

7 *Macedonia*, 28.5.1964, s. 1.

Ancak Haziran ortasında, Yunanistan hükümeti daha dinamik davranmaya karar verdi ve Türkiye tarafından da imzalanan 1950 Roma Avrupa İnsan Hakları Antlaşması'nda öngörülen prosedürü başlattı. Bu antlaşma, insan haklarını korumaktaydı ve tüm insanların cinsiyet, ırk, renk, dil, din, milli ya da toplumsal köken, milli azınlıklarla bağlantılı sahiplik ya da mülkiyet temelinde ayrım görmeye karşı korunduğunu ilan etmekteydi.[8]

İstanbul'da Yunan vatandaşı olan Rumların tutuklanmaları ve sınırdışı edilmeleri devam ederken, Yunanistan hükümeti bazı inisiyatifler almaya karar verdi. Temmuz'da, Başbakanlık Müsteşarı George Mylonas, Türkiye'de baskı gören Rum azınlığa yardım edilmesi için dünya kamuoyuna çağrıda bulundu ve orada yaşayan Rum ve Yunan uyrukluları esir alan Türklerin vahşet ve barbarlıklarını lanetledi. Metne göre, son aylarda alınan sert tedbirlerden ötürü, binlerce erkek, kadın ve çocuk, kaygı içinde ve bağnaz bir idarenin merhametine bağlı yaşamaktaydı ve varlıkları bile risk altındaydı. Sahte suçlamalarla ya da hiçbir gerekçe gösterilmeksizin her geçen gün daha fazla Rum sınırdışı edildi. Malları gasp ediliyor, finansal açıdan köklerini kazımak ve ekonomik sonlarını getirmek amacıyla ceza görüntüsü altında aşırı vergiler alınıyor, boykotlar uygulanıyor, bozguncular tarafından dükkânları soyuluyor, kiliselerin kutsiyeti ihlal ediliyor, Rum gazeteleri kapatılıyor, Rumca konuşan herkese saldırılıyor, Gökçeada ve Bozcaada'daki okullar kapatılıyor ve adalardaki Rumlar barakalara ve hapislere tıkılıyorlardı. Barışsever Rum nüfusuna yönelik tüm bu önlemler, herkesin aklına 1955 zulümlerini getirdi.[9] Birkaç gün sonra, aynı bakan Yunan vatandaşlarının acımasızca tutuklanmalarını bir kez daha lanetlerken, Türkiye yine sınırdışı edilenlerin Türk hukukunu ihlal eden ya da ülkeye zararı dokunan eylemler gerçekleştirmiş kişiler olduklarını iddia etti. Suçlamaya ilişkin bu iddia, 1960'tan 1964'e kadar pek az sınırdışı vakası olması olgusuyla çelişmekteydi; zira Mart 1964'ten Temmuz

8 *Eleftheria*, 14.7.1964, s. 1.

9 *Eleftheria*, 15.7.1964, s. 1.

1980'a kadar insanlar Türk yetkililerce resmî herhangi bir suçlamaya maruz kalmaksızın sınırdışı edilmişlerdi. Metinde ayrıca müsteşarın ekonomik çıkarlarını düşünen ve rasyonel olan Türklerin yaptırım tehditlerini asgaride tutmak amacıyla iki ülke arasındaki kriz dönemlerinde daha dikkatli davranmaları gerektiğini düşündüğünü de okuyabilmekteyiz.[10] Bir ay sonra, George Mylonas 12 Ağustos'a kadar İstanbullu 1.051 Yunanistan vatandaşının Türkiye'den sınırdışı edildiğini gösteren resmî verileri açıkladı. Bunların büyük bir kısmını yaşlılar ve hastalar oluştururken, geri kalanın yarısı da 1932 tarih ve 2007 sayılı kanunun yabancılara yasakladığı meslekler, işler ve yabancı şirketler dışında yerlerde çalışan kişilerdi.[11]

Yunan basını bu kritik dönemde, sınırdışılara, *établis* olanlara karşı uygulanan önlemlere ve Yunanistan'ın ve uluslararası çevrelerin tepkilerine dair makale ve mülakatlar yayımladı. Yunanistan'da siyasi istikrarsızlık olması ve Yunanistan vatandaşlarının önemli ve hayati sorunları çözmek zorunda olmalarından ötürü trajik gerçeklerin başlangıçta beklenen etkiyi yaratmaması nedeniyle Yunanistan basını, Türkiye'ye karşı nefret ve hiddeti yükseltecek şekilde kamuoyunu uyandırma ve teşvik etme görevini üstlendi. Çoğu Yunan gazetesi başlangıçta sadece sınırdışı olaylarını ve 2007 sayılı kanun doğrultusunda bir gecede Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan işletmelerin kapanışını yazdı.[12] *Eleftheria* (Özgürlük) gazetesi 26 Mart 1964'te Türklerin Gökçeada ve Bozcaada'daki Yunan vatandaşı Rumları yasadışı faaliyetlerde bulundukları, mülk aldıkları ve adadaki Rum sayısını artırmak üzere etkinliklerde bulundukları yönünde uydurma suçlamalarla tutuklamaya hazırlandığı haberini yaptığında, insanlar çoktan sınırdışı edilmeye başlamışlardı.[13]

Macedonia gazetesi, Mart sonunda, Türk harp filosundan üç geminin Bozcaada'ya varışını, yani adadaki Yunan uyruklu Rumlara psikolojik baskı uygulama çabası olarak nitelenen

10 *Eleftheria*, 22.7.1964, s. 8.
11 *Macedonia*, 23.8.1964, s. 7.
12 *Macedonia*, 26.3.1964, s. 5.
13 *Eleftheria*, 26.3.1964, s. 16.

bir olayı bildirmekteydi. Aynı anda, Yunanistan hükümeti "durumu not aldıkları ve değerlendirdiklerini" açıkladı.[14] Sınırdışıların başlaması ve Yunanistan tarafının yoğun tepkisi göz önünde bulundurulduğunda bu beklenen bir şeydi. Oysa George Papandreou hükümetinin tutumu kayıtsız ve amatörceydi ve "azınlık sorunundan kurtulmak iyidir"[15] ilkesine dayanmaktaydı. Papandreou Nisan sonunda Yunan Meclisi'ndeki konuşmasında, Yunan politikasının daima barışsever olduğunu ve Yunan uyruklu vatandaşların Türkiye'de tutuklandıkları bu durumda Yunanistan-Türkiye dostluğunun "hükümsüz" olmadığını hatırlattı. Yunanistan'ın kadim yardımseverliği ve kültürel geleneği, insanların dış politikanın kuklası olarak kullanılmalarına müsaade etmemişti;[16] diğer bir ifadeyle Trakya Müslümanları misillemeyle karşılaşacaklardı. Yunanistan'ın Ankara'ya yönelik açıklaması sınırdışıların kitlesellik niteliğine ve iş yapan Yunanistan vatandaşlarına siyasi sebeplerle uygulanan kısıtlamalara dikkat çekmekteydi.[17] Başbakanın ılımlı tutumu, ne iki ülke arasındaki siyasi gerilimi yumuşattı ne de İstanbul'dan sınırdışı edilmiş Rumları teskin etti.

Haziran ortasında *Macedonia*, "İstanbul Helenizminin yeni trajedisini" 1955 vahşetine benzetti. Yunanistan vatandaşlarının hemen hemen tamamı, kaçakçılık, kaçak malların ithalatı ya da Türk yasalarınca yasaklanmış başka faaliyetlerde bulundukları bahanesiyle gözaltındaydılar ve malları, gasp etme maksadıyla müsadere edilmişti.[18] Tüm bu tedbirler, Ankara'nın Yunanistan vatandaşlarını başından defetme niyetini açıkça göstermekteydi.[19] Aynı gazete, *Hürriyet* gazetesinden bir alıntıyı aktarmaktaydı ve buna göre Yunanistan vatandaşı Rumların ülkede kalmaları Türkiye'nin "milli" çıkarlarının aleyhineydi.

---

14 *Macedonia*, 24.3.1964, s. 8.
15 *Kathimerini*, 23.03.2014.
16 *Macedonia*, 25.4.1964, s. 5.
17 *Tahydromos of Egypt*, 20.4.1964, s. 1.
18 *Macedonia*, 29.3.1964, s. 16.
19 *Macedonia*, 11.6.1964, s. 1-5.

Türkiye'nin 12.000 Yunanistan vatandaşını başından atmak istemesinden ötürü, sınırdışılar, Türk hükümetinin 5 ay önce feshettiğini ilan ettiği 1930 anlaşmasının yürürlüğünün sona ermesinden sonra gerçekleştirildi.[20] Türk polisinin Rumları fişlediği dedikoduları yayıldı. Bu fişlerde, milli inançları ve Yunanistan'la ilişkilerine dair notlar yer almaktaydı (fabrika sahibi, iş insanı, simsar, tüccar ve zengin kişiler). İnsanlar fişlerdeki bu notlara dayanılarak istenmeyen kişi olarak damgalanıyor, sonra da sınırdışı ediliyorlardı. Sonuçta, Yunan nüfusunun tamamı protestoya başladı.[21]

Temmuz başında, *Embros* tutuklamaların ve Türkleştirme çabalarının gittikçe yoğunlaştığından bahsetmekteydi. Neticede, bütün ticari etkinlikler kesildi.[22] Hükümete yakın başka bir gazete olan *Eleftheria* tutuklamaların insanların mallarını yağmalama ve gasp etme amacını taşıyan geleneksel Türk politikasının bir parçası olduğunu belirtmekteydi. Gazete, Ankara'nın zulmü ve arsızlığına ancak Türkiye'deki Yunan uyruklu Rumların tutuklanmaları ile Yunanistan'daki Müslümanların içinde bulundukları güvenlik ve refah ortamının mukayese edilmesiyle bir son verebileceğini yazdı.[23] Hükümeti desteklemek ve durumun vahametini azaltmak amacıyla, *Eleftheria* Türk hükümetinin bazı memurlarının sorun yaratmak ve Yunan kamuoyunun Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına bakışını etkilemek amacıyla sınırdışı edilenlere baskı yaptıklarından bahsetti. Fakat *Eleftheria*'nın yazdığına göre, Yunanistan hükümeti bunları izleyerek tespit etmiş, eylemlerini gözlemiş ve Türklerin keyfiliklerinin mağdurlarını, Dışişleri Bakanlığı'nın önündeki protestolarda atılan "Neden başımızı Kıbrıs'la belaya sokuyorsunuz?" gibi sloganlara kaptırmamaları için uyarmıştı.[24]

14 Temmuz'da *Eleftheria, Millet* gazetesinin bir makalesini yeniden yayımladı. Buna göre Yunan uyruklu Rumların mül-

20 *Macedonia*, 11.6.1964, s. 1-5.

21 *Macedonia*, 14.5.1964, s. 8.

22 *Embros*, 4.7.1964, s. 16.

23 *Eleftheria*, 29.7.1964, s. 1.

24 *Eleftheria*, 11.7.1964, s. 8 ve *Tahydromos of Egypt*, 11.7.1964, s. 4.

kiyetleri ihtiyati müsadere altındaydı. Sonuç olarak, sadece 12 gün içerisinde yarım milyar Türk lirası değerindeki menkul ve gayrimenkul müsadere edilmişti. Tedbirlere maruz kalan halk, işletmelerini, menkullerini ve gayrimenkullerini satamıyor ya da devredemiyorlardı. Tedbirler, sınırdışı edilenlere ya da edileceklere uygulandı ve toplamda miktar iki milyar Türk lirasına ulaştı.

Olayların şiddetlenmesiyle birlikte, siyaset ve kamuoyunun sınırdışılara karşı kışkırtılması amacıyla, *Eleftheria* içinde bulunulan durumu geçmişle karşılaştırdı: İstanbul'un fethinde Constantine Palaiologos'a ve terk edilmiş yığınlara Hıristiyan Avrupa ne bir umut vermiş ne de medet olmuştu; onlar da Konstantinoupolis düşmeden kısa bir süre önce tapınaklara sığınarak kendilerini koruyacak hiç kimse olmadığını bilerek dua etmişlerdi. İstanbul'daki Rumların 1964'te yaşadıkları da tam olarak buydu, zira ne sorunun vahametinin farkına varamamış olan Yunan hükümetinden ne de politikaları bağlamında birkaç bin kişinin emeği ve onurunu feda ederek Batı İttifakı'nı ahlâki temelinden yoksun bırakan, Türklerin ve Yunanların muhafızı, Amerikalılar başta olmak üzere yabancılardan herhangi bir yardım ummaktaydılar.[25]

Macedonia ise Yunan milliyetçiliğine dair bir öfkeyi uyandırmak amacıyla, düşüşünden hemen önce Konstantinoupolis sakinlerinin trajedisi ile İstanbul Rumlarının durumu arasında benzer bir karşılaştırma yapan bir makale yayımladı. Yazar İstanbul'daki kardeşlerini düşünmeyen, Hıristiyanların gizlilik ve korku içinde yaşadıkları "Düşüş"ün ilk yıllarını anımsatan trajedilerinden kaygı duymayan ya da sempati göstermeyen herhangi bir Yunan olup olmadığını merak etmekteydi.[26]

Yukarıdaki makaleler ve pek çok benzerlerinde olduğu gibi, Yunan basınında Nisan 1964'ten itibaren hem Yunanistan'daki hem de uluslararası alandaki tepkileri, örneğin Vatikan'ın ve Cenova'daki Uluslararası Kiliseler Kurulu'nun merkez komitesinin Türkiye'ye karşı attığı adımlar ve Fransa'daki Protestan

25 *Eleftheria*, 12.7.1964, s. 1.

26 *Macedonia*, 23.8.1964, s. 2.

Federasyonu Başkanı Rahip Charles Wistful'un Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgraf gibi, çeşitli kurumların kararlarını ve kınamalarını haberleştirmeye başladı. Rahip, Ekümenik Patrikhane üyelerinin sınırdışı edilmeleri tedbirinden çok kaygı duyduğunu açıkladı ve "Patrik ve arkadaşlarının evrensel olarak kabul edilmiş ve saygın konumlarına hakaret edilmesinin önlenmesini"[27] talep etti. Dünyanın bütün kiliselerine ve bütün medeni insanlığa olduğu gibi Viyana'daki Hıristiyan Ortodoks Kilisesi ve Katolik ve Protestan kiliselerindeki makamlara bir çağrı yapıldı. Thyatira Başpiskoposu Athinagoras'a göre, tüm Hıristiyanlığın sloganı "Elinizi Ekümenik Patrikhane'nin üzerinden çekin"[28] idi.

Yunanistan Belediyeler ve Cemiyetler Birliği ADEDY,[29] Yunan Evanjelik Kilisesi ve Selanik Üniversitesi Senatosu'nun protesto kararları ve kınamaları geniş bir yankı buldu. Senato'nun kınaması, tutuklamaların Yunan dilinin ortadan kaldırılmasını, Ekümenik Patrikhane'nin şiddet yoluyla cemaatinden ve Rum halkının da yuvasından koparılmasını hedeflediği iddia ediyordu. Ayrıca Patrikhane basımevinin ve Büyükada'daki yetimhanenin faaliyetlerinin durdurulmasını, yetimlerin şehir dışına çıkarılmalarını, *Agios Andreas* ve *Orthodoxia* adlı dinî gazetelerin basımının kısıtlanmasını, Herke adasındaki Ruhban Okulu'nun müdürlüğüne casusluk yapacak bir Türk yardımcı atanmasını, iki başpiskopos, üç rahip ve pek çok sivil vatandaşın sınırdışı edilmelerini, Patrikhane binasının yıkılması olasılığını ve Lozan Antlaşması'nı ihlal eden pek çok özgürlük engelleyici tedbir ve etkinliğin yürürlüğe konmasını da kınandı. Senato bütün dünyadaki akıl hastanelerinin desteğini rica etti. Selanik Teoloji Fakültesi, "Türkiye'nin sorumlulukları, Birleşmiş Milletler'in hedefleri ve insanlığın demokratik idealleriyle çatışan, Rum halkının tarihsel haklarını ihlal eden ırki ve dinî karakterdeki" tutuklamalara dair bir kınama kararı aldı. *Macedonia*, Türkiye Rumlarının yaşadıkları Hıristiyanlık karşı-

27 *Macedonia*, 17.4.1964, s. 7.

28 *Macedonia*, 19/4.1964, s. 7.

29 Kamu Hizmetlileri Yüce İdaresi.

tı eylemler ve yeni baskılar ile pek çok belediyenin ve Editörler Birliği'nin kararlarını yayımladı. Bu baskılar arasında, Ankara gazetesi *Ulus*'a göre, İstanbullu Rum toplumunun tüm üyelerince doldurulması zorunlu olan bir anket de vardı. Anket soruları şunlardı:

> Evde Türkçe konuşuyor musunuz? Türkçe şiir ve şarkı biliyor musunuz? Yunan gazetelerini okuyor musunuz? Türk ailelerle dostane ilişkileriniz var mı? Sınırdışı edilmeye dair fikirleriniz nedir? Yunanistan'da akrabalarınız var mı? Dindar mıdırlar? Kiliseye giderler mi? Irki ve dinî farklılıklardan ötürü Türklerle ilişkilerinizde hassas noktalar olduğuna inanıyor musunuz? Kıbrıs'taki olaylara dair fikirleriniz nedir? Bunların Yunan-Türk dostluğunu tehlikeye sokacağına inanıyor musunuz?[30]

Atina Akademisi, baskı tedbirlerini her türlü insani ve ilahi hakkın alaşağı edilmesi olarak niteledi, zulümleri Birleşmiş Milletler, dünya hükümetleri ve akıl hastanelerine şikâyet etti ve tutuklananların desteklenmesi ve korunmasını talep etti.[31] Hıristiyan Öğrenciler Birliği, "Fatih Mehmed'in, halifelerin ve Kemal Atatürk'ün saygı gösterdikleri Kutsal Patrikhane'ye yönelik" tutuklamalardan sorumlu kişilere bir protesto telgrafı çekti. Eylül 1955 olayları dikkate alındığında son tutuklamaların İnönü hükümetinin İstanbullu Rumları ve Patrikhane'yi ortadan kaldırma niyetinde olduğu şüphesini doğurduğundan da bahsetti. Bu durum, Birleşmiş Milletler'in iki temel ilkesi olan özgürlük ve adaletin her türlü ihlalinin kınandığı bir dünyada yaşanmaktaydı. Bir BM üyesi olan Türkiye, tam aksini vaat etmiş olmasına karşın Rum azınlığa saygı göstereceğine dair verdiği sözü tutmamıştı.[32]

Evrensel Hıristiyan Kadınlar Birliği'nin Selanik şubesi kurulu, Hıristiyan Ortodoks Kilisesi'nin en yüce merkezi olan ve bin yıl önce kurulan Ekümenik Patrikhane'yi ortadan kaldırma ve

30 *Macedonia*, 25.4.1964, s. 3.

31 *Macedonia*, 14.5.1964, s. 8.

32 *Macedonia*, 26.4.1964, s. 8.

atalarının üç bin yıldan beri yaşadıkları ve iskânları uluslararası anlaşmalarca korunan binlerce Yunan uyruklu Rum'u vatanlarından çıkarma teşebbüsüne karşı bir kınama kararı aldı.[33] Panhelenik Teologlar Birliği, Patrikhane'nin devredilemez haklarının ihlal edilmesi ve Ortodoks Hıristiyanların haksız bir şekilde evlerinde tutuklanmalarına duyduğu öfkeyi ifade etti ve bütün medeni dünyanın desteğini istedi.[34] Parnassos Filoloji Derneği, kilise liderlerine, BM, NATO devletlerine ve Lozan Antlaşması'nı imzalayan tüm taraflara bir telgraf göndererek üyelerinin İstanbul Rumlarının ve Patrikhane'nin aşağılanmasından ötürü çektikleri acıyı ifade etti ve yardımlarını istedi.[35]

Atina ve Pire'deki İstanbullular derneğiyle birlikte Türkiye'den gelen sınırdışılar bir protesto gerçekleştirdiler ve Lozan Antlaşması ve insan haklarını ihlal eden ve Kıbrıs meselesi gibi çeşitli bahanelerle gerçekleştirdiği acımasız kovuşturmalardan ötürü Türk hükümetini suçlayan bir kararı onayladılar.[36] Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu, Lozan Antlaşması'nı imzalayan ülkelerin hükümetlerine ve diğer Batı ülkelerine, Türk Anayasası ve Uluslararası İnsan Hakları Bildirisi'nin yanı sıra Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndaki ve Yunanistan'la ikili anlaşmalarındaki sözleşmesel yükümlülüklerinin açık bir ihlali olan Yunan uyruklu Rumların ve Patrikhane'dekilerin tutuklanmalarını eleştiren bir protesto gönderdi.[37]

Tüm bu adımlar ve kararlarda, Türk Dışişleri Bakanı Erkin, ülkesindeki herkesin hukuk karşısında eşit olduğunu ve Türkiye'nin papazlara daima saygı göstermiş olduğunu, fakat bazı papazların Türk milleti aleyhine sistematik eylemlerinin başka türlü bertaraf edilemeyeceğini söyleyerek yanıt verdi.[38]

Gazeteler bahse konu suçlamaları çok önemli gördüler, çünkü bunların yayımlanmasıyla kamuoyunu Türk politikasının

33 *Macedonia*, 29.4.1964, s. 8.
34 *Macedonia*, 29.4.1964, s. 8.
35 *Macedonia*, 29.4.1964, s. 8.
36 *Macedonia*, 29.4.1964, s. 8.
37 *Eleftheria*, 26.7.1964, s. 12.
38 *Macedonia*, 23.4.1964, s. 8.

aleyhine döndürmeyi amaçlıyorlardı. Sınırdışı sayısı arttıkça, Türk hükümetinin Yunan uyruklu Rumlara karşı davranışına yönelik daha fazla haber ve ağır eleştiriler yayımlandı. *Embros*, Patrikhane'nin ortadan kaldırılmasını, iki papazın aşağılanmasını, 54 Rum okulunun ve tüm Rum nüfusunun "itinayla hazırlanmış, şeytani bir plan doğrultusunda"[39] Türkleştirilmelerini ve İstanbul'daki Yunan uyruklu Rumların her türlü ticari etkinliklerinin durmasına neden olan baskıcı tedbirleri lanetledi. Birkaç gün sonra, *Macedonia*, sayısız protesto ve tutuklamalara karşı Yunanistan çapında duyulan öfkeye karşın,[40] muazzam sayıdaki sınırdışılar, mülklerin kaçınılmaz geride bırakılışı ve Hıristiyan papazlara hakaret dolu davranışlar gibi politikaların Nazilerin yaptıklarına benzer bir soykırım niteliği taşıdığına ve Trakya'daki Müslüman azınlığa karşı davranışları örnek niteliğinde olan ve Yunan geleneğini yansıtan Kuzey Yunanistan'daki Yunanların vicdanlarını rahatsız ettiğine dikkat çekti.[41] Aynı gazetede, Batı Berlin'in *Der Ange Spiegel* gazetesinin İstanbul muhabirinin bir makalesi yayımlandı: Buna göre bu olaylar sadece Yunanistan'da değil, diğer Batı ülkelerinde de kaygıya yol açmıştı. Ayrıca, İstanbullu Rumlara karşı tüm eylemler talihsizdi ve Kıbrıs meselesinde niyet ettiklerini gerçekleştiremediği için öfkesini İstanbullu Rumlara kusan Ankara'nın hiddetinin bir sonucuydu.[42]

Bu arada, aralıksız gelen telgraf ve protestolar, Birleşmiş Milletler'den Hıristiyanlık karşıtı eylemleri kınanmasını ve durdurulmasını talep etmekteydi. Sınırdışı edilmekte olan Yunanistan vatandaşlarına karşı alınan tedbirler zulüm ve dine, insanlığa ve medeniyete karşı bir hakaret olarak nitelendirildiler.[43] Türk hükümeti, uluslararası anlaşmaları açık ve tek taraflı olarak ihlal etmekteydi ve bu nedenle Lozan Antlaşması'nın garantörleri ve BM, İstanbullu Rumları yeni katliamlardan ve soy-

---

39 *Εμπ*, 25.4.1964, s. 1 ila 15 ve *a.g.e.*, 4.7.1964, s. 16.

40 *Macedonia*, 30.4.1964, s. 3.

41 *Macedonia*, 25.4.1964, s. 3.

42 *Macedonia*, 29.4.1964, s. 8.

43 *Macedonia*, 30.41964, s. 3.

larının tükenmesi tehlikesinden koruyacak şekilde müdahale etmeliydi. Papa ve Sırbistan Patriği, zaman içinde her türlü engelin aşılması için dua ettiklerini açıkladılar ve tatmin edici bir çözüm bulmak için mümkün olan her şeyi yapacaklarına söz verdiler. Evrensel Kiliseler Kurulu'nun genel sekreteri Fischer Tufte, Ekümenik Kiliseler Kurulu'nun Türk hükümetine yönelik gerekli girişimlerde çoktan bulunduğunu ve Ekümenik Patrikhane'nin haklarını bütünüyle güvence altına alacak şekilde girişimde bulunmaya davam edeceğini iddia etti.[44]

24 Temmuz'da *Eleftheria*, Amerikalıların, Türkiye'nin İstanbullu Rumlara yönelik politikasına karşı daha hassas olmaya başladıklarını duyurdu. Özellikle Yunan uyruklu Rumlara yapılan zulmü yorumlayan Ankara'daki Associated Press muhabiri, eğer serbest girişim karşıtı ve yabancı düşmanı politikalarına devam edecek olursa, herhangi birinin bu ülkeye yatırım yapmasının pek de olası olmamasından ötürü, dünyanın geri kalanının finansal yardımları ve yatırımlarına ihtiyaç duyan Türkiye açısından bu Yunan karşıtı politikanın bir intihar olduğunu yazdı.[45] Sınırdışı edilenlerin varışlarına dair hikâyeler, gazetelerin kamuoyunun hassasiyeti ve öfkesini uyandırması için başka bir iyi sebepti. Yaşlı, sakat ya da hasta kişiler ile korkmuş çocuklara dair hikâyeler basını işgal etti. Bir tanesini aktaralım: "73 yaşındaki sakat, felçten ötürü yatalak ve hemen hemen kör Sygrou ailesinin evladı sınırdışı edildi."[46] Dahası, *Embros* olayları şöyle betimlemekteydi: "İstanbul Rumları gece gündüz dehşeti yaşıyorlar. Çılgın Ankara hükümetinin baskıcı önlemleri, iyi tembihlenmiş Türk basınının vahşi Yunan karşıtı kampanyasıyla bir araya gelerek yaşamlarını dayanılmaz ve cehennemvari kılarken, Rodos ve Trakya'daki Türkler Yunanistan'da yaşadıkları için Allah'a şükrediyorlar."[47]

Aylar sonra gazeteler hâlâ sınırdışı edilmiş İstanbullu Rumlara ve Yunanistan'a gelişlerine odaklanmaya devam etmekteydi.

---

44 *Macedonia*, 30.4.1964, s. 3.
45 *Eleftheria*, 24.7.1964, s. 2.
46 *Eleftheria*, 9.6.1964, s. 4.
47 *Embros*, 25.7.1964, s. 1-15.

Anlatılanlara ve muhabirlere göre, gelen kişiler onlara aileleri ve arkadaşlarından getirdikleri haberleri soran önceki sürgünlerce sıcak bir şekilde karşılanmaktaydılar.[48] "Yunanistan Türkiye'den Gelen Sürgünler Hizmeti" tarafından da 3.000 drahma, şefkat ve iyi dileklerle karşılandılar. Fırıncılar, araba satıcıları ve benzin istasyonu sahiplerinin işlerini Yunanistan'da yapmalarına ancak "epey bir çaba"dan sonra müsaade edildi.[49] Gelen insanlar baskı, takip ve psikolojik savaştan bahsetmekteydiler. Bir muhabir kendisinin tehlikeli olup olmadığını sorduğunda, 65 yaşındaki bir adam, Türklerin 40 yıldan beri restoranında yemek yemelerine rağmen suçlamalardan birinin de bu olduğunu söylemişti.[50] Elbette, şahitliklerine göre, ayrılırlarken Türk arkadaşları ağlıyorlardı; ama çoğunluk kontrolsüz ve bilinçli bir şekilde beslenmiş bir nefret sergilemekteydi.[51] Şahitliklerine göre yaşadıkları durum, dikenli tellerle çevrelenmiş bir gettoda yaşamak gibi hissettirdiğinden ötürü, Almanya'daki bir Yahudi'nin yaşadıklarını andırıyordu.[52] İstanbul'daki Rumların sürekli korku içinde olduklarını gösteren bir olgu da Türk Elçiliği'nin kendilerini izlediğini söyleyerek adlarının açıklanmamasını rica etmeleriydi.[53]

Eleftheria, aynı dönemde, barış politikasına bağlılığından ötürü Başbakan Papandreou'yu tebrik etti ve Yunanistan Makarios'u desteklemeye son vermezse orada yaşayan tüm Rumları sınırdışı edeceği tehdidini savuran Türkiye'nin kötü niyetinin bu yeni emaresine karşı sert tepki gösterdi. Uluslararası mevzuat ve insanlık ilkelerine meydan okuyan bu acımasız açıklama, Yunanistan'a boyun eğdiremeyeceğinden ötürü gazete tarafından saçma olarak nitelendi. 12.000 masum insana uygulanan bu misilleme, komşu ülkenin başındaki insanların akıl almaz kültürsüzlükleri ve kışkırtıcılıklarını belgelemektey-

48 *Eleftheria*, 13.8.1964, s. 1-7.

49 G. Drinis, *The expulsions of 1964*, 1. baskı, Tsoukatos, Atina: 2004, s. 53.

50 *Eleftheria*, 13.8.1964, s. 1-7.

51 *Eleftheria*, 13.8.1964, s. 1-7.

52 *Eleftheria*, 13.8.1964, s. 1-7.

53 *Eleftheria*, 13.8.1964, s. 1-7.

di. Türkiye, boş tehditleri terk ederek gerçeğe dönmeliydi. Öte yandan Yunanistan Başbakanı, İnönü'ye verdiği yanıtta, provokasyonların sağlıklı bir çözüme ulaşmasını dilediğini, zira Yunan-Türk dostluğunun sadece faydasına değil, zorunluluğuna da inandığını söyledi.[54]

Araştırmamız boyunca, Yunan basınının Yunanistan'ın sağlıklı bir çözüm dileğini bir üstünlük göstergesi ve Yunan-Türk dostluğuna inancının bir emaresi olarak nitelediğini görmekteyiz.[55] İddia edilebilir ki Papandreou hükümetinin barışçı politikası yalanlar ve dedikoduları bertaraf edebildi. Bunu göstermesi açısından, *Eleftheria*'da yeniden yayımlanan bir *Guardian* gazetesi makalesinden bahsedeceğiz. Bu makaleye göre "Türkiye'deki Rumlar serpilirlerken, Batı Trakya'daki Müslümanlar baskı altında tutulmaktaydılar ve temel haklarından yoksun bırakılmışlardı." *Guardian*, gerçekte bu ikinci grubun hiçbir ayrım görmeksizin diğer Yunanlarla aynı imtiyazlardan yararlandığını yazmaktaydı. *Eleftheria* ise Türkiye'nin İngiliz dostlarının Türkiye'deki Yunan unsuruna yapılan zulme karşı Yunanistan'ın Türk azınlığa karşı benzer tedbirlerle yanıt vermesini beklediğini yazmıştı. Üstün insani ve kültürel geleneklerinden ötürü bunu kendileri yapmadıkları için, İngilizler Türklere karşı iftira atma yöntemine başvurmuşlardı.[56]

Şüphesiz Yunan vatandaşlarının 1964-1965'te sınırdışı edilmeleri, Lozan Antlaşması'nın en büyük ihlallerinden biriydi. Ayrıca Türkiye tarafından 1954'te imzalanan Roma Avrupa İnsan Hakları Antlaşması ve BM Şartı'nda ifade edilen en temel insan haklarını ciddi biçimde ihlal eden eylemler de vardı. Sınırdışıların acımasız ve vahşi bir biçimde gerçekleştirilmiş olmaları, 1964-1965'te İstanbul'daki Rumlar gergin bir dehşet ortamında yaşarlarken Yunanistan vatandaşlarının bütün mülkiyetlerinin –neticeleri bugün dahi devam edecek şekilde– on yıllarca müsadere edilmesi ve Gökçeada ile Bozcaada'daki Rum toplumlarında eşzamanlı yapılan uygulamalar,

54 *Eleftheria*, 14.8.1964, s. 1-7.
55 *Eleftheria*, 14.8.1964, s. 1-7.
56 *Eleftheria*, 28.8.1964, s. 1.

göz ardı edilemeyecek yasal sonuçları olan ciddi insan hakkı ihlalleriydi.

16 Mart 1964, yasal rejimleri 1923 tarihli Uluslararası Lozan Antlaşması'yla koruma altına alınmış olan, İstanbul Rum toplumunun tarihinin en kara sayfalarından biridir.[57] Buna karşın mağdurların tazmini ve iade-i itibarlarından sorumlu olan sadece Türk hükümeti değildir. Roma Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ve Lozan Antlaşması'nı imzalamış diğer hükümetler de sorumludurlar; zira bugüne değin hiçbiri İstanbul Rumlarının insan haklarını korumak için bir girişimde bulunmamıştır. Halihazırda Rum toplumunun % 98'i vatanlarından sürülmüştür. Türkiye'nin mevcut hükümeti, isteyenlerin vatanlarına geri dönüşleri için gereken tüm desteğin sağlanması ve yurttaşlıkları ile mülkiyetlerini geri almak isteyen topluluk üyelerinin desteklenmesi de dahil, İstanbul Rum toplumunun tazmini ve itibarının iadesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.[58]

57 *Kyriakatiki Eleftherotypia*, 16.3.2014, s. 2.

58 *Kyriakatiki Eleftherotypia*, 16.3.2014, s. 2.

TÜRKİYE SOLUNUN "AZINLIK MESELESİ": *YÖN* DERGİSİ, KIBRIS SORUNU VE 1964-1965 RUM TEHCİRİ*

EMRE CAN DAĞLIOĞLU

Mehmet Fatih Traş'a...

Bir sohbetimizde '78 kuşağının en önemli sol örgütlenmelerinden İlerici Gençlik Derneği (İGD) üst düzey yöneticilerinden olan dayım, Türkiye solunun Cumhuriyet tarihine ve "azınlıklar" meselesine bakışı üzerine, "Biz enternasyonalisttik, milliyetçi değil. Eğer azınlıkları savunsaydık, o zaman milliyetçi olurduk," demişti. Her ne kadar bireysel bir çıkış ve nedensellik ilişkisi olsa da, söz konusu Müslüman olmayan grupların başına gelenler olduğunda Türkiye solunun genel tavrı bu cümledeki ilgisizlikten ve mesafelenmeden farklı değildi.

(*) Bu makale, 2014 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen "1964 Tehciri ve İstanbul Rumları" Konferansı'nda sunduğum bildiri temelinde yazıldı. Aynı zamanda bu metin, Ümit Kurt ile Doğan Gürpınar'ın editörlüğünde 2018'de Heretik Yayınları tarafından yayımlanan *Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik: Kavramlar ve Pratikler* kitabında yer alan makalemin yeniden gözden geçirilmiş bir versiyonudur. Bu vesileyle, tekrar öncelikle bu makale fikrine yaptığı değerli katkılardan dolayı Ayhan Aktar'a ve rahmetli Vangelis Kechriotis'e çok teşekkür ederim. Ayrıca konuyla ilgili kafamda dönüp duranları yazıya dökme sürecimde hep destekçim olan Deniz Cenk Demir, Ümit Kurt, Volkan Eke ve Tamar Nalcı'ya da şükranlarımı sunarım. Ayrıca makale yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen Ohannes Kılıçdağı, Mukadder Okuyan, Yektan Türkyılmaz ve Hakan Yücel'e de teşekkürü borç bilirim. Son olarak, bu makalenin teslimini sabırla ve anlayışla bekleyen İlay Romain Örs hocama da büyük bir teşekkür borçluyum. Makaledeki her türlü eksikler ve hatalar elbette ki şahsıma aittir.

Bu anlamda 12 Eylül 1980 darbesini bir dönüm noktası olarak alırsak, bunun öncesinde solun "azınlık meselesi"ne dair olumlu anlamda ürettiği özel bir tez bulmak mümkün değildir.[1] Kabaca 1920'lerden (öncesindeki daha çoğulcu siyaseti dışarıda bırakarak) 1980'lere kadarki süreçte, "gayrimüslimlerin çoğunluktan farklı olarak başlarına gelenleri" zaten "bir sorun olarak görmemesi dolayısıyla",[2] Türkiye solunun bireysel veya kitlesel olarak bu durumlar karşısında özel olarak ilgilenmediği, sessiz kaldığı, devletin tavrını desteklediği veya bizzat fail pozisyonunda yer aldığı söylenebilir.[3] Aynı şekilde, sadece tanıklık ettikleri dönemler için değil, sol entelijansiyanın genel olarak Osmanlı-Cumhuriyet tarihyazımı konusunda resmî anlatıdan 1980'lere kadar büyük ölçüde farklılaşmadığı da aşikârdır.[4] Dolayısıyla, 1980 öncesi solun hem siyasi pozisyon hem

1 Elçin Macar, "1960'lardan 2000'lere 'Sol ve Azınlıklar': Gecikmiş Bir Birliktelik", Murat Gültekingil (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 1237. Bu noktada, 1980'lerden itibaren sol adına üretilen bilgi ve siyasetin de geçmişle yüzleşme, hafızalaştırma ve eşit vatandaşlık bağlamında ortaya ne koyduğu tartışmalıdır. Kısaca, bu kapsamda üretilenlerin genellikle kendini sorgulamayan, üstün gören, genel bir duyarsızlıktan ve empati kuramamadan mustarip olduğunu söylemek kanımca haksız olmayacaktır.

2 *A.g.e.*, s. 1237.

3 Yine de bu tablonun Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı, İbrahim Kaypakkaya ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) gibi istisnaları ile Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) sembol isimlerinden Mihri Belli ile İsmail Bilen gibi kısmi karşı çıkışlar yapan isimleri mevcuttur. Hikmet'in 1909 Adana Katliamı ve Ermeni soykırımından bahsettiği şiirleri için bkz. Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 203, 308, 498; Kıvılcımlı'nın soykırımı ele aldığı metin için bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, Ankara: Kıvılcımlı Enstitüsü Derneği, 2014: s. 15-20; Kaypakkaya'nın "toplu halde katledilen Ermeniler"e değindiği yazısı için bkz. İbrahim Kaypakkaya, *Bütün Yazılar*, İstanbul: Tufan Yayınları, 1976, s. 176; TİİKP'nin "doğuda yüz binlerce Ermeninin katledilmesi" ve "ırkçı" Varlık Vergisi'nden bahsedilen savunması için bkz. TİİKP, *TİİKP: Savunma*, Ankara: Aydınlık Yayınları, 1974, s. 150, 211; Belli'nin Varlık Vergisi hakkındaki düşünceleri için bkz. Mihri Belli, *Yazılar*, Ankara: Sol Yayınları, 1970, s. 103; Bilen'in Varlık Vergisi'ne dair tutumu için bkz. Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Cem Yayınları, 1989, s. 163.

4 Osmanlı-Cumhuriyet tarihyazımına dair solun geleneksel anti-emperyalizm tezinin dışına çıkan iki önemli isim İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu'nun dahi, söz konusu "Müslüman olmayan toplumlar" olduğunda ayrış-

tarihyazımı anlamında kurucularına ve etkili yayınlarına "azınlık meselesi" bağlamında bakmak, bu konuda neredeyse olmayan literatüre önemli bir katkı sunacaktır.[5]

Sol düşünce tarihine bakıldığında, Doğan Avcıoğlu ve kurucusu olduğu *Yön* dergisinin (1961-1967) önemli referans noktaları olarak yer aldıkları açıktır. *Yön* dergisi, Avcıoğlu'nun daha sonra çıkardığı *Devrim* dergisiyle (1969-1971) birlikte düzenli bir yayını aşacak boyutta, tarih tezleri, Türkiye sorunlarına reçeteleri, bu reçeteleri uygulamaya koyacak bir iktidar tahayyülü ve bu iktidar tahayyülünü gerçek kılacak belirli yöntemler öne sürmesiyle Türkiye solu için belirleyici önemi haiz bir "hareket"tir.[6] *Yön* dergisi ve devamında

tıkları entelektüel birikimle hemfikir oldukları söylenebilir. İdris Küçükömer, "Türkiye tarihini anlamaya yönelik son derece önemli makro bir model" sunduğu *Düzenin Yabancılaşması* isimli kitabında, "Osmanlı döneminde nüfusun % 30'unu oluşturan gayrimüslimler"den hiç bahsetmez, bkz. Taner Akçam, "Yüzbaşı Torosyan tartışmaları: Ya da suskunluğun sessiz anlaşması", *T24*, 22 Şubat 2013, https://googl/oyeeTi, Son Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2018. Aynı şekilde, Divitçioğlu da bu meseleye "bir Marksist, bir iktisatçı veya bir tarihçi olarak değil, bir *Türk Marksisti*, bir *Türk iktisatçısı* veya bir *Türk tarihçisi* olarak bakmış"tır, bkz. Barış Ünlü, "Sencer Divitçioğlu Üzerine", *Modus Operandi*, 1/1 (2015), s. 265.

5 Bu bağlamda üretilen bilgi, bu konuya odaklanan bilimsel çalışmalardan ziyade anekdotlar, tecrübeler ve hatıralar üzerinden gitmektedir. Bunun dışında kalarak, sol ve "azınlık meselesi"ne odaklanan en iyi yazılardan biri için bkz. Macar, "1960'lardan 2000'lere...", s. 1237-1243. Ciddi eksikleri ve hataları olmasına rağmen Türkiye solunun bu konuda geliştirdiği tezlere odaklanan belki de tek geniş ölçekli çalışma için bkz. Can Kakışım, *Sınıf, Etnisite ve Kimlik: Sosyalist Paradigmanın Evrimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016. Ayrıca, Mustafa Şener de bir makalesinde MDD ve Yön hareketlerinin "azınlık meselesi"ne bakışlarına değineceğini vaat etmesine rağmen, daha sonra "Yöncü aydınlar gibi MDD'cilerin de Kürt sorunu dışında azınlık meseleleriyle fazla ilgilenmediklerini" ileri sürer. Makale için bkz. Mustafa Şener, "Kemalizm Karşısında Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketleri", Mete Kaynar (ed.), *Resmi İdeoloji ve Sol*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011, s. 323-388. Bunlara ek olarak, 1960'larda solcu yazarların vergi rekortmeni Yahudi iş insanları eksenindeki tartışmalarını ele alan önemli bir yazı için bkz. Rıfat Bali, "Milyonerlik Rekoru Neden Musevilerde?", *Toplumsal Tarih*, 129 (2004), s. 70-75. Ermeni Soykırımının 50. yılı olan 1965'te sol basının bu durumu nasıl gördüğünü de içeren bir çalışma için bkz. Serdar Korucu ve Aris Nalcı, *1965: 2015'ten 50 Yıl Önce, 1915'ten 50 Yıl Sonra*, İstanbul: Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2014.

6 Gökhan Atılgan, "Yön'ünü Ararken Yolunu Yitirmek", *Praksis*, 6 (2002), s. 120-121.

Devrim dergisinin etki gücü, 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar Türkiye solu üzerinde tüm gücüyle sürmüştür. Bu tarihte, *Devrim* dergisi vasıtasıyla ve fiilen ordunun içindeki Madanoğlu Cuntası olarak anılan örgütlenmenin darbeyle yönetimi ele alması için çaba gösteren Avcıoğlu ve bu fikriyat açıkça yenilgiye uğramıştır.

Yine de Avcıoğlu, Osmanlı-Cumhuriyet tarihini Marksist açıdan ele alma iddiasındaki kitaplarıyla en azından 1980'e kadar sol düşünceye önemli bir damga vurur.[7] Avcıoğlu'nun *magnum opus*u *Türkiye'nin Düzeni* (1968), 12 Eylül'e kadar best-seller konumunda kalır ve solun her kanadından insanın kütüphanesinde yer alır. Hatta, 1970'lerin en etkili sol akımlarından Devrimci Yol çevresindeki insanlar için Türkiye çözümlemelerinin "olmazsa olmaz" kaynağı olmuştur.[8] 60'ların sonundan itibaren solun önemli bir figürü olan Ertuğrul Kürkçü, bu kitap hakkında fikir sahibi olmanın dönemin solcuları için bir itibar meselesi olduğunu söyler.[9] Aydın Çubukçu'ya göre, dönemin sol hareket liderlerinden Deniz Gezmiş, Temmuz-Ekim 1971 tarihlerindeki yargılaması sırasında yaptığı savunmada bu kitaptan büyük oranda etkilenirken, sol hareketin bir diğer önde gelen ismi Mahir Çayan'ın Türkiye tarihiyle ilgili yazdıkları "boydan boya Avcıoğlu'ndan kopya edilmiştir" [10] Avcıoğlu ve kitaplarının etkisi sadece dönemin sol düşünce dünyasıyla sınırlı değildir. 12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, *Türkiye'nin Düzeni* için "Bu kitabı okumayan subayı ben çok eksik görürüm," derken,[11] 1975'te Yeşilçam'ın Cüneyt Arkın'ın canlandırdığı meşhur komiseri popülist-solcu Cemil'in öldürülürken

7 Özgür Mutlu Ulus, *The Army and The Radical Left in Turkey: Military Coups, Socialist Revolution and Kemalism*, Londra ve New York: I.B. Tauris, 2011, s. 44 [*Türkiye'de Sol ve Ordu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016].

8 Melih Pekdemir, "Devrimci Yol", Murat Gültekingil (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 748.

9 Ertuğrul Kürkçü'den aktaran Gökhan Atılgan, "Yön'ünü Ararken...", s. 143.

10 Aydın Çubukçu'dan aktaran *a.g.e.*, s. 143.

11 Gürler'den aktaran Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Ankara: Tekin Yayınevi, 1986, s. 104.

elindeki kitaplar yine Avcıoğlu'nun yazdığı *Milli Kurtuluş Tarihi* (1974-1975) ciltleridir.[12]

Sol düşünce tarihini bu derece derinden etkileyen Avcıoğlu ve diğer Yöncüler, dergi bu sürecin bir kısmında kapalı olsa da, 1964 ve 1965'te gündemde olan Kıbrıs sorunu öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırdışı edilmesine ve onlarla birlikte giden aileleriyle birlikte en az 30 bin Rum'un Türkiye'den gönderilmesine tanıklık ettiler. Bu makale, Yöncülerin bizzat yaşadıkları ve gördükleri 1964-1965 Rum Tehciri'ne bakışlarına ve bu ayrımcı tedbir karşısında aldıkları tavra ışık tutmayı amaçlamaktadır.[13] Bu tavrın ortaya konduğu 1964-1966 yılları arasındaki yazılarda öne sürülen tarih tezlerini ve Kıbrıs Sorunu'na bakış açılarını incelemek, sol hareketlere bu anlamda liderlik ettikleri ve sol düşünce tarihinde bu bağlamda kuruculuk özelliği taşıdıkları için ziyadesiyle önemlidir. Elbette ki, kendi tanımladığı haliyle milliyetçiliğin bayraktarlığını yapan ve Kemalizmle pozitif ilişki içerisindeki *Yön* dergisinin "azınlıklar"a karşı ayrımcılığa ve üretilen eşitsizliğe dayanak sağlayacak argümanları ileri sürmesi ve bu tehciri genel olarak destekleme yoluna gitmeleri beklenendir. Ancak kısa yoldan kurulan bu ilişkiselliğin *Yön*'ün bu tavrını tamamen açıklamadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu çerçevede, makalede öncelikle kısaca Yöncülerin ideolojik ve siyasi pozisyonuna kısaca değinilecektir. Sonrasında daha geniş bir perspektifte Yön'ün Kıbrıs meselesine nasıl baktığı analiz edilecek ve bu bağlamda 1964-1965 Rum tehciri-

---

12 Umut Tümay Arslan, *Bu Kâbuslar Neden Cemil?: Yeşilçam'da Erkeklik ve Mazlumluk*, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 198.

13 Literatürde genellikle 1964 Rum tehciri olarak anılan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırdışı edilmeleri, Yunanistan vatandaşı dört Rum iş insanından oluşan ilk kafilenin 31 Mart 1964'te Türkiye'den gönderilmesiyle başlar. Tehcir giderek büyüyerek kafileler halinde kademe kademe Eylül 1964'e kadar devam eder. Yunanistan'daki hanedan düğünü dolayısıyla ara verilen tehcir, Nisan 1965'te çıkarılan yeni bir yasayla bu kez istisnasız tüm Yunanistanlı Rumların sınırdışı edilmesiyle Haziran 1965'e kadar sürdürülecektir, bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 72. Bu sebeple, söz konusu vaka bu yazıda 1964-1965 Rum tehciri olarak isimlendirilmektedir.

ni ele alan yazılar incelenecektir. Ardından Yön'ün bu meseleye dair aldığı pozisyon özelinde eleştirel tarihyazımının "azınlık meselesi"ne dair perspektifi tartışılacaktır. Elinizde tuttuğunuz kitapta sıkça anlatılacağı için tehcirin nasıl geliştiğine ilişkin genel bilgiler bu makalede yer almayacaktır.

Yön dergisi

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kurulan askerî rejim, Türkiye sorunlarına reçete olarak anayasal değişikliği görür ve yönetimi bir an önce sivillere bırakmak için hızlıca seçime gitme yolunu seçer. *Yön* dergisi, bu konjonktürde rejimden sosyal yapı değişikliğinin önünü açacak "köklü iktisadi ve siyasi reformlar" bekleyenlerin yaşadıkları memnuniyetsizliklerden doğar. Dergi, Türkiye'ye yeni reçeteler sunmak ve rejime yön vermek iddiasıyla ortaya çıkar. Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu ve bu isimleri bir araya getiren Doğan Avcıoğlu tarafından kurulan dergi, Ekim 1961 seçimlerinden hemen sonra, 20 Aralık 1961'de ses getiren ve etkili bir bildiriyle yayın hayatına başlar.[14] Sıkıyönetim tarafından verilen ceza sebebiyle 14 aylık bir aranın dışında 5 buçuk yıl kesintisiz yayımlanan dergi, 30 Haziran 1967'de 222. sayısıyla birlikte yayın hayatına son verir.[15] Yayın hayatı

14 164 solcu/sosyalist entelektüelin imzasıyla yayımlanan Yön Bildirisi, yazar, gazeteci ve sanatçıların yanı sıra her meslek grubundan insanın giderek artan ilgisiyle karşılanır ve nihayetinde 1.042 imzaya ulaşır, bkz. Gökhan Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Sosyalizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002, s. 263. Ayrıca bildiri, Rene Giraud'nun çevirisiyle Fransızca, Frank Tachau'nun terçümesiyle İngilizce olarak da yayımlanır, bkz. Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar: 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1978, s. 75.

15 Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 278. *Yön* dergisi, Albay Talat Aydemir'in Mayıs 1963'teki ikinci başarısız darbe girişiminin ardından yayımlanan ilk sayısında yer alan Cemal Hüsnü Taray'ın başyazısından dolayı sözlü olarak uyarılır ve Haziran 1963'te 77. sayısının ardından kapatılır. Danıştay'da görülen davada Ankara Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Cemal Tural imzalı savunmada, 14 ay sürecek olan bu cezaya Taray'ın sözü edilen yazısı ile Bahri Savcı'nın *Yön*'de yayımlanan bir başka yazısı gerekçe gösterilmiştir. Fakat Savcı'nın bahsi geçen yazısı, 1963 yılında *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler* isimli kitabında aynen yayımlandığında herhangi bir kovuşturmaya uğramamıştır.

boyunca dergi, o döneme kadar sol bir dergi için eşine rastlanmamış bir tiraja ulaşır.[16]

Hareketin etki alanı, solda yer alan her görüşten yazara kapılarını açan bir forum niteliğindeki dergisiyle sınırlı değildir. 1961-1967 yılları arasında Yöncüler, bir parti (Çalışanlar Partisi) kurma girişiminde bulunacaklar,[17] sosyalistlere "tam bir şuur" kazandırmak için Sosyalist Kültür Derneği'ni (SKD) kuracaklar, bu uğurda bir yayınevi açacaklar (Yön Yayınları) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi solda gördükleri partilerin yönetim ve programlarına aktif bir şekilde müdahale etmeye çalışacaklardır. Dolayısıyla, *Yön* bir hareket olarak, 1960'larda soldaki atılımı net bir şekilde ve çeşitli yollarla iktidarı elde etme perspektifiyle süslemeye çalışmıştır.

Var olan literatürde, Yöncülerin iktidar perspektifi sol-Kemalist, iktidarı ele alma yöntemleri de askerî darbeyi destek-

---

Yön dergisi, 1964 Eylülü'nde tekrar yayımlanmaya başladığında da, *Yön*'ün açtığı karşı davanın halen sonuçlanmamış olması, bu kapatma cezasının dönemin yetkilileri tarafından Aydemir hareketiyle *Yön*'ün yakın ilişkisi göz önünde bulundurularak verildiğinin açık bir göstergesidir. *Yön*'ün Aydemir'in Şubat 1962 ve Mayıs 1963 tarihli darbe girişimleriyle ilişkisi net olarak görülmese de, bu girişimleri hiçbir şekilde eleştirmemiş olması ve hatta iki darbe arasında geçen sürede Talat Aydemir'le ilgili haberlere sıklıkla yer vermesi, böyle bir darbeye karşı çıkmayacağı varsayımını boşa düşürmeyecektir, bkz. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 55-57. Ayrıca Taray ve Savcı'nın bahsi geçen yazıları için bkz. Cemal Hüsnü Taray, "Kim Sorumlu?", *Yön*, 75 (1963): 3; Bahri Savcı, "Karşı İhtilal Akımı", *Yön*, 77 (1963): 11.

16 Haziran 1963'te kapatılana kadar haftada 30 bin satar. Eylül 1964'te dergi yayın hayatına geri döndüğünde, gösterilen ilgi eski havasını yakalayamasa da, tirajı yine de 10 bin civarında olacaktır, bkz. Özdemir, *Kalkınmada...*, s. 54.

17 Türk-İş ile Yöncülerin birlikte yürüttükleri parti kurma çabası, kurucu üyeleri, programı ve kurulacağı gün bile belirlenmiş olmasına rağmen, "Türk-İş'in iç değişimleri, hükümetin baskıları ve Amerikan sendikacılık anlayışının etkileri"yle kurulamamış ve akim kalmıştır, bkz. Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 290. Çalışanlar Partisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yıldırım Koç, "Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 197 (1997): 72-80; Gökhan Atılgan, "Türkiye Siyasal Hayatında ve Emek Tarihinde Kritik Bir Uğrak: Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi", *Toplum ve Bilim*, 116 (2009): 157-186; Aziz Çelik, "Sınıf ile Devlet Arasında Bir Tereddüdün Öyküsü: Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi (1962)", Besime Şen ve Ali Ekber Doğan (ed.), *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 103-166.

lemek olarak yorumlanır. Bu tespitler bir yere kadar yerinde olsa da, Yöncü tezleri, kestirmeden cuntacılık-parlamentoculuk ve Kemalist sosyalizm-demokratik sosyalizm dikotomilerinde değerlendirilemeyecek derecede değişken ve salınımlıdır.[18] Bu anlamda, Yöncü tezler, Kemalizm, sosyalizm, milliyetçilik ve Üçüncü Dünyacılığın eklektik ve muğlak bir şekilde karışımıdır. Dolayısıyla, bu muğlaklık tüm bu ideolojileri yeniden içeriklendirmelerini sağlamış ve nihayetinde hepsini aşan bir noktaya ulaşmıştır. Ancak dergi, söz konusu bütünsel ideolojik çerçevesini 1961'den 67'ye lineer çizgi üzerinde tutarlı bir şekilde ortaya koymaz. Bu süre zarfında, Yöncüler, iktidarı ele alabileceğini düşündüğü her grupla temas halinde ve onları ikna çabası içinde olmuştur. İktidara ulaşma şansını her yöntemle kullanmak için çabalamış ve nihayetinde dönemsel konjonktüre göre tavır almışlardır. Yöncüler, siyasi seyrin yarattığı imkânlara göre, dönemsel aşamalar kat ederler.[19]

Bu bağlamda, derginin bu yazının konusu olan sürecinde (*Yön*'ün yeniden yayın hayatına başladığı Eylül 1964'ten Ekim 1965'teki genel seçimlere kadar), hareketin ideolojik pozisyonunu ve stratejik ortaklıklarını, Kasım 1963'te yeniden bir krize gark olan Kıbrıs belirleyecek ve Ekim 1965'teki seçime doğru giderken yeni dönemin şiarı anti-emperyalizm olacaktır. Bu bağlamda, Yön Hareketi "yeni bir Milli Kurtuluş Savaşı vermek üzere birleşen antiemperyalist milliyetçi cephe" kurmayı ve bu cephenin iktidarı ele almasını amaçlar. Yöncüler, mevcut siyasi partilerden bu cephenin oluşturulmasında yan yana gelebilecekleriyle ittifak arayışında, bir önceki dönemde "siyasi rakip" olarak görünen TİP ile birlikte, "milli bağımsızlık davasında İnönü liderliğindeki bir CHP'nin önemli bir mevki olduğu inancındadır."[20] Hareketin bu yöndeki "geniş cephe" çabası, seçim arifesinde Alparslan Türkeş liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) bile bu ittifaka dahil edilmesi isteğini ortaya çıka-

18 Doğan Gürpınar, *Türkiye'de Aydının Kısa Tarihi*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s. 258-259.

19 Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 158-160.

20 "Sosyal Adalet Dergisi ve Yön", *Yön*, 124 (1965): 7.

rır. Dergiye göre, "henüz yolunu bulmuş bir siyasi teşekkül görünüşü taşımamasına rağmen, CKMP içinde milliyetçi ve ilerici unsurlar" mevcuttur.[21] Ancak bu milli cephenin iktidara gelmese bile parlamentoda güçlü bir temel oluşturabileceği inancının Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin % 52 oyla tek başına iktidar olduğu seçim sonuçlarıyla birlikte yok olması, Yön Hareketi için geri dönüşü olmayacak şekilde strateji ve kadro değişimine yol açmış ve yaşanan bu kırılmayla birlikte, iktidara parlamentarist yollarla gelme fikri tamamen rafa kaldırılmıştır. Ancak yayınlardaki anti-emperyalizm vurgusu değişmiştir.

Bu çerçevede, *Yön*'ün ortaya koyduğu Türkiye projesi, Kemalist devrimin eksik bıraktığının tamamlanması, "ivedilikle sosyal adalet içinde hızlı kalkınma" sağlanmasıdır. Zira sosyalizmi hedefleyen yeni bir devrimle tamamlanması gereken Kemalist devrim eksik kalmış bir devrimdir.[22] Bu bağlamda, Kemalizm ve Mustafa Kemal, eleştiriden muaf tutulmayacaktır. Devrim, Ankara Palas'ta ve Karpiç'te yönünü kaybetmiş, kısa zamanda emperyalizmle işbirliği içinde olan komprador-ağa sınıfının hâkimiyetine girmiş ve bu yüzden halkla buluşamamıştır. İleri yönde birçok devrim gerçekleştirilse de, devrimci kadro, toprak reformunu ihmal etmiş ve milli kapitalizm kurma yolunu seçmiştir.[23] Dolayısıyla, düşmanla işbirliği yapan yüksek burjuvazi ve "azınlık toplumlar"a mensup aracılar ile Osmanlı'dan devralınan köhne memur-burjuvazi tarafından kuşatılan Cumhuriyet'i kuran ihtilalci kadro, en devrimci dönemlerinde dahi ne ekonomi politikalarına halkçı bir vasıf kazandırabilmiş ne de feodalizmi tasfiye etmeyi başarabilmiştir.[24]

Ancak yine de, bu devrimci kadro içerisinde Mustafa Kemal, Yöncüler için bağımsızlığın peşinden giden bir devrimci, hem de toplumun geniş kesimlerini bir araya getirebilecek simgesel bir figürdür. Dolayısıyla Mustafa Kemal, "bizi mahvetmek isteyen emperyalizm ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı" sa-

21 "Seçimler ve Yön", *Yön*, 128 (1965): 4.

22 Şener, "Kemalizm Karşısında...", s. 346.

23 Gökhan Atılgan, "Karpiç'te 'Kandırılan' İhtilalci!", *Praksis*, 5 (2002): 257-275.

24 Doğan Avcıoğlu, "Milliyetçilere Sesleniş", *Yön*, 78 (1964): 3.

vaşan askerî bir devrimci figür olarak yeniden kurgulanır.[25] Siyasetçi Mustafa Kemal figürü ise kapitalist kalkınma yolunu seçmesinden ötürü "bir fikri keşmekeş" içindedir ve "devrimci bir dünya görüşünden yoksun" kabul edilir.[26]

Ancak Yöncülere göre, Türkiye gibi geri kalmış ülkeler için kalkınma hamlesi, "kapitalist düzenin menfaat dengesine dayanan" bir yolla değil, bu ülkeler için tek çıkar yol olan sosyalizmle yapılabilir. Fakat işçi sınıfının yeterince güçlü olmadığı Türkiye benzeri ülkeler için nihai olarak sosyalizme varacak bir ara dönem gereklidir. Bu ara döneme, toplumun asker ve sivil aydınlarının ("zinde kuvvetler") öncülüğünde girişilecek ve devletin "planlı ve şuurlu müdahalesi" dayanan bir kalkınma projesiyle ulaşılacaktır. Dolayısıyla sosyalizm, Yöncüler için bir işçi sınıfı ideolojisi olmaktan çok, "sınıfsal çelişkilerin ortadan kalkacağı bir kalkınma düzeni"dir.

Bu düzenin içeriğini "Atatürk'ün 40 küsur yıl önce dahiyane bir sezişle ortaya attığı devletçilik, halkçılık, devrimcilik ve milliyetçilik oluşturacaktır."[27] Fakat *Yön* vokabülerinde bu kavramlar yeni anlamlara kavuşmuştur ve birbirleriyle kesin çizgilerle ayrılamayacak kadar iç içe kullanılmaktadır. Bu bağlamda, devletçilik, "kapitalist olmayan gelişmeye yönelmiş bir intikal devresi, kapitalizmi atlayarak sosyalizmi kurmaya hazırlanmak için en kısa yol"dur.[28] Dolayısıyla halkçılıkla kopmaz bağlarla bağlıdır. Halkçılık ise Kemalist tasavvurun "sınıfsız imtiyazsız toplum" arayışı değil, "emekçiden yana bir sistem"in ayrılmaz parçasıdır. Aynı şekilde, devletçilik Türkiye iktisadi yapısının değiştirilmesi anlamına geldiği için devrimciliği içkindir. Devrimcilik, "toplumun yukarıdan aşağı ıslahı"

25 Bu bağlamda, *Yön*'ün Mustafa Kemal ikonografisi de dikkat çekicidir. 27. sayısıyla verilen Atatürk posteri, savaş alanında çekilmiş bir fotoğraftan, bakımsız ve kalpaklıdır. Bu bakımdan, Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında resmedilen tıraşlı, bakımlı ve fraklı devlet adamı figürünün karşısında yer almaktadır.

26 Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: YÖN, MDD ve TİP* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010).

27 Doğan Avcıoğlu, "Az Gelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele: Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu," *Yön*, 111 (1965): 8-9.

28 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, 69 (1963): 8-9.

yerine emperyalist sisteme bir başkaldırı, toplum içindeki emperyalizm yanlılarının tasfiyesi halini alır.

Bu haliyle devrimciler, ülkeyi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtaracak olanlardır ve dolayısıyla gerçek milliyetçilerdir. Bu anlamda, *Yön* sayfalarında milliyetçiliğe yapılan atıflar, etnosentrik fikir ve duygu bağlamından daha çok, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılıkla içeriklendirilerek sosyalist bir vatanperverlik anlamına gelecektir. Hatta Avcıoğlu, bir yazısında sosyalizmin en büyük milliyetçilik olduğunu iddia eder; bunun dışında kalan milliyetçi söylem ise, emperyalist ve işbirlikçilerinin Türkiye'yi kalkınma yolunda geri bırakmak için kullandıkları maskedir.[29] Bu tür bir milliyetçilik, taşıdığı "hümanist nitelik"le ve "güneş altında bütün dünya uluslarının hayat hakkı olduğuna" inanmasıyla, "çok kez emperyalizmin ekmeğine yağ süren, sapık ve dar şovenizm"le ayrışır.[30] Aynı şekilde, kurucu Kemalizmin ekonominin taşıyıcısı olarak tasavvur ettiği "milli burjuva", Yöncüler için "milli bir karakter taşıması", yani emperyalizmle işbirliği içinde olmaması ön koşuluyla, emperyalizme karşı mücadelede müttefikleri olacaktır.[31] Elbette ki, bu yeniden anlamlandırma, Yöncülerin bilinen anlamda milliyetçilikten azade oldukları anlamına gelmez. Zira Yöncüler de millet gerçeğini kabul eder ve onlar için bu millet, çoğunluğunu emekçi halkın teşkil ettiği "zıt çıkarlı sınıflar"dan oluşan Türk milletidir.[32] Avcıoğlu'na göre, bu millete karşı "ayırıcı ve bölücü emeller besleyen gafiller onlarla en başta sosyalistlerin dövüşeceklerini bilmelidirler."[33]

Yöncülerin Kıbrıs sorunu ve Rum tehcirine bakışı

Yön'ün 1964-1965 Rum tehcirinin tüm canlılığıyla gerçekleştiği Mart-Eylül döneminde kapalı olması, derginin bu konuyu

29 Doğan Avcıoğlu, "Yapıcı Milliyetçilik", *Yön*, 4 (1962): 3.

30 "Türk Milliyetçilerin Sesleniş", *Yön*, 110 (1965): 8.

31 Doğan Avcıoğlu, "Özel Sektöre Düşen Görev", *Yön*, 113 (1965): 3.

32 Doğan Avcıoğlu, "Millet Gerçeği ve Milliyetçilik", *Yön*, 216 (1967): 8-9.

33 Doğan Avcıoğlu, "Kürt Meselesi", *Yön*, 194 (1966): 3.

doğrudan ele alan yazı sayısının az olmasını açıklayabilir. Ancak derginin, tehcirin Nisan-Haziran 1965'te devam eden ikinci safhası boyunca yayımlanması da bu durumu değiştirmemiştir. Fakat tehcirin sebebi olarak gösterilen Kıbrıs meselesi mevzubahis olduğunda ise derginin konuya ilgi seviyesi tamamen tersine döner.

Gökhan Atılgan'a göre, Kıbrıs'ta Türkiye adına bir buhranın yaşanacağını Türkiye solu içerisinde ilk kez *Yön* dergisi duyurmuştur.[34] İlk olarak, Lefkoşa'daki iki camide bombaların patlaması ve Kıbrıs Türk liderliğine muhalif *Cumhuriyet* gazetesinden Ahmet Muzaffer Gürkan ile Ayhan Hikmet'in 23-24 Nisan 1962'de öldürülmesi üzerine *Yön* dergisi, Kıbrıs'taki Türk liderliğini cemaatin birliği ve bunu sağlamak için uygulanan yöntemler konusunda uyarır.[35] Ocak 1963'te adada yine siyasi gerilim yaşanması üzerine, dergi bu kez İnönü hükümetini Kıbrıs konusuyla yeterince ilgilenmediği konusunda eleştirir ve Kıbrıslı Rumların adada tam hâkimiyeti sağlamak üzere olduğunu belirtir.[36] Son olarak, Avcıoğlu, *Yön* kapatılmadan birkaç sayı önce yazdığı bir yazıda, Kıbrıs'ta Türkiye için yaklaşan büyük tehlikeden bahsetmiş ve adada bugün kaynayan kazanların yarın Türkiye'nin üç büyük sorunundan birisi olacağını belirtmiştir.[37]

Yön'ün kapalı kaldığı Mayıs 1963-Eylül 1964'te ise Kıbrıs meselesi artık Türkiye solunun milli davası haline gelir.[38] Hatta Baskın Oran'ın deyimiyle o dönemde "sol dediğimiz, Kıbrıs meselesidir".[39] Bu bağlamda, İlhan Selçuk sol momentum açısından bu önemini Kıbrıs'ı "gençliğin ve ileri güçlerin öncülük ettiği akımın" hızlandığı platform olarak niteleyerek vur-

34 Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 191.

35 "Kıbrıs: Cinayetler!", *Yön*, 20 (1962): 15. Gürkan ve Hikmet cinayetleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Niyazi Kızılyürek, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi: Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 435-442.

36 "Kıbrıs Meselesi", *Yön*, 56 (1963): 4.

37 Doğan Avcıoğlu, "Kıbrıs", *Yön*, 70 (1963): 11.

38 Sözü edilen dönemde Kıbrıs'ta yaşananlar için bkz. Kızılyürek, *Bir Hınç...*, 332-355.

39 Baskın Oran, "AKP'ye mahkûm edenler utansın", *Radikal 2*, 18 Mayıs 2008, https://goo.gl/vyK58v, son Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2018.

gular.[40] Bu süreçte, yükselen dalganın bayraktarlığını Türkiye İşçi Partisi (TİP) yapar. Parti tarafından bu mesele ilk olarak, TİP Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın Aralık 1963 ve Ocak 1964'te TBMM'de yaptığı konuşmalarla gündeme taşınır.[41] Daha sonra, 10 Mayıs 1964'te Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın Bursa'da yaptığı konuşma parti içinden ve dışından tepkiler alsa da, meseleyi sol kamuoyunun gündemine tam anlamıyla taşıyacaktır.[42]

Özellikle Temmuz-Ağustos 1964'te ABD'nin Kıbrıs'ın NATO kuvvetleri tarafından işgalini ve Rum bölgesinin Yunanistan'la birleşmesini öngören Acheson Planı ve adada tekrar çatışmanın başlamasıyla, mesele açık bir Amerikan karşıtlığı dalgasına dönüşür. TİP, bu sorunu "milli dava" olarak kurgulayacak ve bu "milli dava"yı anti-emperyalizm söylemiyle kuvvetlendirdiği mitinglerle büyütecektir.[43] Zira Aybar bile sınıf çelişkisinin

---

40 İlhan Selçuk, "Millet Yapar!", *Yön*, 111 (1965): 3.

41 Abdullah Korkmazhan, *Türkiye Solunun Kıbrıs Çıkmazı*, Lefkoşa: yayınevi yok, 2017, s. 114-116.

42 Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Tarihi*, İstanbul: BDS Yayınları, 1988, s. 196-197. Aybar'ın Bursa konuşması, Türkiye solunun o tarihten sonra bir kez daha dile getiremeyeceği argümanları içerir. Bu konuşmada Aybar, Kıbrıs'taki Rumların emperyalizm karşıtı mücadelesinden övgüyle bahsederken, Kıbrıs'taki Türk liderliği ve Türkiye'yi emperyalizme karşı pasif tutum almak ve hatta emperyalizmle işbirliği yapmakla suçlar. Bu konuşma, dönemin medyasında TİP'e yönelik linç çağrılarına sebep olurken, Aybar EOKA'cı, Enosisçi ve Makariosçu olmakla itham edilir. Aynı zamanda, bu konuşma parti içinde de ciddi rahatsızlık ve kopuşa sebep olur. Bu tepkiler üzerine, TİP bir kitapçık yayımlayarak suçlamaları reddetmiş ve Aybar'ın esas meramını anlatmaya çabalamıştır. Bu kitapçıkta, Makarios, "EOKA'cı faşist çetelerin lideri olan papaz" olarak nitelendirilir. Yine de Aybar bu tarihten sonra bir kez daha bu argümanları dillendirmez ve solun genelgeçer milliyetçi/anti-emperyalist söyleminin sözcülerinden biri olur. TİP'in Aybar'ın Bursa konuşmasının tam metnini de içeren kitapçığı için bkz. TİP, *Boş Bardakta Koparılan Fırtına: Kıbrıs Meselesinde Neden İşçi Partisine Saldırdılar?*, İstanbul: Türkiye İşçi Partisi Genel Merkez Yayınları, 1964.

43 Bu sürecin hemen öncesinde, Haziran 1964'te İnönü hükümeti, Kıbrıs'ta çatışmanın hızlanmasıyla bir askerî çıkarma yapma fikrini ortaya koyar ve buna karşılık, ABD Başkanı Lyndon Johnson'ın ünlü mektubu Ankara'ya ulaştırılır. Mektupta, Türkiye'nin ABD'nin verdiği silahlarla ABD'nin onaylamadığı bir askerî girişimde bulunamayacağını ve SSCB'nin müttefiki olan Kıbrıs'a askerî çıkarma yaptığında ortaya çıkabilecek olan olası bir SSCB müdahalesinde, Türkiye'nin yanında yer almayacağı bildirilir. Mektup bir süre kamuoyun-

önceliği meselesinde her daim kararlı olmasına rağmen, Kıbrıs bağlamında meseleyi artık şöyle okuyacaktır: "Türkiye'de yaşanan gelişmeler, yani 'Amerika'nın üsleri, silahlı kuvvetleri; bakanlıklardan köylere kadar uzanan 'ajanları' ile, milli şeref ve haysiyetimizi kırması' sınıfsal çelişkiler dahil tüm çelişkilerin üstünde bir dava haline gelmiştir."[44]

Kıbrıs meselesi, özellikle Şubat 1965'te İnönü hükümetinin[45] istifasının ardından, sol söylemde anti-emperyalizm bağlamında daha geniş çerçevede yer alır. Zira istifanın ardından göreve gelen Adalet Partililerin çoğunlukta olduğu Suat Hayri Ürgüplü hükümeti,[46] ABD'nin öngördüğü NATO planına sadık kalmayı doğru bulmaktadır; dolayısıyla, artık mücadele emperyalizmin Türkiye içindeki uzantılarına da karşıdır ve bu hesaplaşma Ekim 1965 seçimlerinde görülecektir. Bunun üzerine, TİP, "bütün toplumcuları ve gerçek Atatürkçüleri bağımsız dış politika için güçlerini" birleştirmeye ve Kuva-yi Milliye ruhunun yeniden canlanışının inançlı sevincini yaşamaya çağırır.[47] Aynı şekilde, Türkiye Komünist Partisi (TKP) de "Amerikan emperyalistlerle işbirliği içindeki gerici partilere karşı işçi sınıfı-

dan gizli tutulmasının ardından, ana hatları 27 Aralık 1965'te Nihat Erim tarafından Meclis'te açıklanır. Mektubun tam metni ilk olarak Cüneyt Arcayürek tarafından 13 Ocak 1966'da *Hürriyet* gazetesinde yayımlanır, bkz. Korkmazhan, *Türkiye Solunun...*, s. 168-170.

44 Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1968, s. 657.

45 Üçüncü CHP Koalisyonu olarak bilinen söz konusu hükümet, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile bağımsız milletvekillerini Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) dışarıdan desteklemesiyle kurulmuştur, bkz. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 124.

46 Dönemin bağımsız Kayseri Senatörü (eski DP'li) Ürgüplü, Üçüncü CHP Koalisyonu'nun da istifasının ardından Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından görünürde iktidarı doğrudan Adalet Partisi'ne (AP) teslim etmemek amacıyla hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir, bkz. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları, 2007, s. 280. Ancak 20 Şubat - 20 Kasım 1965 tarihleri arasında ülkeyi yöneten koalisyon, AP ağırlıklı olmak üzere YTP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Millet Partisi (MP) ve bağımsızlardan oluşmaktadır. Bu hükümet hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kaan Gaytancıoğlu, "Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965 - 20 Kasım 1965)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2013): 48-75.

47 "TİP Lideri Aybar ile Bir Konuşma", *Yön*, 87 (1964): 7.

nın önderliğindeki köylü, ilerici aydınlar, yurtsever subaylar ve öğrencilerden kurulu Milli Demokratik Cephe'deki partilere oy verilmesi" çağrısında bulunur.[48]

Yön dergisi, 25 Eylül 1964'te bu atmosfer içinde yeniden yayın hayatına başladığında, Avcıoğlu bu dönemin stratejisini üç temel üzerine oturtur. Avcıoğlu için bunlardan ilki, "ABD ile askerî, siyasi ve iktisadi ilişkileri koparmak"tır. Bu hamlenin amacı ise "gayrimüslim azınlıklar"ı da içine alabilecek "emperyalizm işbirlikçisi 'gayrimilli' yerli işbirlikçilerle mücadele"yi öngörmektedir. "Bu mücadeleleri vermek için" kurulan anti-emperyalist-milliyetçi cephenin "ruhu ve beyni"nin sosyalistlerden oluşması ise stratejinin üçüncü temelidir ve bu cephe kesinlikle "iktidarı ele almalıdır" İktidar yoluna gidecek bu stratejinin çıkış noktası ise yine Kıbrıs buhranı ve bu buhranın sebep olduğu askerî ilişkiler nedeniyle oluşan ABD karşıtı tepkilerin ekonomi ve siyaseti de içine alan "antiemperyalist bir mücadele hattı"na dönüşmesidir.[49]

Bu söylem ve strateji çerçevesinde *Yön* de TİP ve TKP gibi Kıbrıs meselesini özellikle 10 Ekim 1965'teki genel seçimlere kadar oluşturmayı amaçladıkları anti-emperyalist cephenin mobilizasyonu için bir itici güç olarak kullanacaktır. Bu bağlamda, Yöncüler, "başta CHP ve TİP olmak üzere tüm istiklalci ve millici güçlerin birleşerek Enosis'i ve Yunanlıları destekleyen Amerikan emperyalizmine ve yerli işbirlikçilerine karşı İkinci Kurtuluş Savaşı'nı başlatmaları" gereğini de vurgulayacaktır.[50] Bu mesele, ayrıca önce Ürgüplü başbakanlığındaki koalisyon hükümetini ve sonrasında Ekim 1965 seçimleriyle iktidara gelen Süleyman Demirel'in AP'sini eleştirmek amacıyla gündemde tutulacaktır.

Bu bağlamdaki yazıların önemli bir kısmı, Rum tehciri ile Türkiyeli Rumlara ve Patrikhane'ye yapılan baskıları görmezden gelir. Kristina Boreus'un medyada söylemsel ayrımcılıkları

48 Korkmazhan, *Türkiye Solunun...*, s. 153-154.

49 Avcıoğlu, "Milliyetçilere Sesleniş", s. 3.

50 "Kıbrıs: Anglosaksonlar adım adım planlarını uyguluyorlar", *Yön*, 106 (1965): 4-8.

sınıflandırırken belirttiği gibi, "görünmez kılma", hedef alınan gruptan hiç bahsetmeyerek o gruba yapılanları hasıraltı etme, o grubu "dışlama" metodudur.[51] Bu anlamıyla, derginin tehciri görmezden gelme tavrı örtük bir ayrımcılığa işaret eder. Eylül 1964'ten başlayarak aralıklarla Nisan 1965'e kadar süren yazılarında İbrahim Çamlı, sürekli Kıbrıs meselesi üzerinde dururken tehcire hiçbir şekilde değinmez. Aynı şekilde, bu süre zarfında, *Yön* imzasıyla çıkan Kıbrıs'la ilgili haberler ve yazıların çok önemli bir kısmında sınırdışı edilen Rumlardan bahsedilmez.

Derginin daha açık ayrımcı tavrı ise tehcire değinmeden özellikle Ekümenik Patrikhane üzerinden Rumları doğrudan hedef alan yazılarda ortaya çıkar. Yazılar iki temel eksende yoğunlaşır. Bunlardan ilki, Patrikhane'nin tarihsel olarak oynadığı "yıkıcı rol"e odaklanır. Bu argüman, özellikle dönemin sağ muhafazakâr basınının mütemadiyen gündeme getirdiği Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması teklifinin tarihsel zeminini oluşturur.[52] Bizans ve özellikle Osmanlı'nın çöküşünün merkezine yerleştirilen anlatı, bin yılı aşan bir tarihsel hattı takip ederek, 1960'lar Türkiyesi'nin yaşadığı yönetimsel ve siyasi sorunların kaynağı olarak da Patrikhane'yi gösterir. İkinci temel eksen ise dönemin Ekümenik Patriği Athenagoras'ın ABD'yle olduğu iddia edilen ilişkisidir. Athenagoras, *Yön*'ün yükselttiği anti-emperyalist sol söylem için bu anlamda kullanışlı bir figürdür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devlet ile "gayrimüslim azınlıklar" arasındaki ilişkilerin yumuşadığı Tek Parti döneminde, ABD'den patrik olması için getirilmiş (1 Kasım 1948 tarihinde patrik seçilmiştir) ve DP döneminde de özellikle 6-7 Eylül 1955 pogromuna kadar devam eden ılımlı atmosferde ciddi anlamda itibar görmüştür.[53] Dolayısıyla, hem "kökü dışa-

51 Kristina Boreus, "Discursive Discrimination: A Typology", *European Journal of Social Theory*, 9/3 (2006): 415.

52 Dönemin basınının Kıbrıs meselesi ve tehciri nasıl yansıttığına dair bütüncül bir değerlendirme için bkz. Ceren Sözeri, "Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri", Hakan Yücel (ed.), *Rum Olmak Rum Kalmak*, İstanbul: İstos Yayıncılık, 2016, s. 39-66.

53 Devlet ile Ekümenik Patrikhane arasındaki söz konusu ılımlı dönem hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istan-*

rında" bir "NATO'cu ve Amerikancı"dır, hem de bu hattın Türkiye'deki "işbirlikçisi" görülen sağ-muhafazakâr siyasetle ilişki içerisindedir. Her ne kadar Patrik Kıbrıs'ta çatışmaların yeniden başladığı Aralık 1963'ten itibaren adadaki şiddeti telin ettiğini ve Türkiye'nin politikasını desteklediğini açıklamış olsa da,[54] her iki eksende ilerleyen yazıların vardığı sonuç aynıdır: Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması gerekmektedir.

Dergide, ayrıca hem Patrikhane'nin yurtdışına çıkarılmasına hem Rum tehcirine daha temkinli yaklaşan yazılar da yer almıştır. Bu yazılarda diğer yazılar gibi Patrikhane'ye karşı düşmanca tavır net olmasına rağmen, tehcirin veya olası bir Patrikhane'nin ülkeden çıkarılması hamlesinin yanlış bir politika olduğuna yönelik çekingen bir yaklaşım mevcuttur. Çekingendir, zira bu yazıların üzerinde durdukları mesele, Rumların başına gelenler veya bu hamlelerin yarattığı/yaratacağı hukuksuzluk ve ayrımcılık değildir. Tersine, bu yazıların müellifleri, ülkenin uluslararası politikada zemin kazanması veya Türkiye'nin istediğini elde etmesi uğruna bunları yapılabilir hamleler olarak görürler. Duydukları esas kaygı ise Türkiye'nin bu hamlelerle uluslararası kamuoyundaki imajının bozulması ve Kıbrıs meselesi çerçevesinde haklılığını yitirecek olmasıdır. Dolayısıyla, dergide yayımlanan hiçbir yazı tehcirin sebep olduğu hukuksuzluğu ve yarattığı acıları doğrudan eleştirmemiştir.

Berkes'in "tehlikeli" Patrikhanesi

Yön dergisindeki yukarıda bahsedilen açık ayrımcı tavra dair özellikle Niyazi Berkes'in Ekim-Aralık 1964 tarihlerinde yazdığı beş yazı ön plana çıkacaktır.[55] Berkes, bu konudaki ilk yazı-

bul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974, Atina: Center for Asia Minor Studies, 1983, s. 234-251. Athenagoras'ın patrik yapılması süreci hakkında bkz. Elçin Macar, "Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu: Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi", *Toplumsal Tarih* (Eylül 1999): 36-39.

54 Yorgos Katsanos, "Türk ve Yunan Basınında 1964 Sürgünü", Hakan Yücel (ed.), *Rum Olmak Rum Kalmak* içinde, İstanbul: İstos Yayıncılık, 2016, s. 82.

55 Bu yazılardan 81. sayıda yayımlanan ilki hariç geriye kalan dördünün daha sonra bir araya getirilerek kitap olarak basılmış hali için bkz. Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

sında, meseleyi uzun bir tarihsel dönemde ele alır ve Patrikhane'nin ve din insanlarının, kökleri Bizans'a kadar uzanan siyasete karışma alışkanlığına değinir.[56] Berkes'e göre, Bizans uzun tarihine rağmen uygarlık tarihinde Roma kadar önemli iz bırakamamıştır. Bunun sebebi de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına engel olan "papaz politikacılığı"dır. Patrikhane'nin bu geleneği Osmanlı'da da devam etmiş ve devlet adına vahim sonuçlar doğurmuştur:

> (...) Ortodoks kilisesi kılığında geriye kalan hortlağı bütün Osmanlı tarihi boyunca yaşamış; devletin siyasî hayatına karışmış, onun geleneksel din siyasetini yer yer çarpıtmış; onun başka Hıristiyan dinleri ile olan ilişkilerini zaman zaman çıkmazlara sokmuş, Tanzimat'tan sonraki reformların geleneksel Türk din-devlet görüşünden aykırı yollara sapmasında rol oynamış, nihayet yeni bir Yunan milleti yaratarak onun ayrılması ile binanın adam akıllı çatırdamalarını başlatmıştır.

Bu bağlamda Berkes, Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilişinde ve 1960'ların siyasi sorunlarında Patrikhane'nin bir sistem bozucu olarak büyük sorun yarattığı fikrindedir. Zira Patrikhane'nin politikaya dalma arzusu, din ile devlet işlerini birbirinden ayırma geleneği olan Osmanlı'nın çöküşünde önemli bir rol oynamıştır. Hatta Hıristiyanlık ile devletin ilişkisinde de zuhur eden bu rol, imparatorluğun yıkılışında devletin İslâm'la ilişkisinden daha önemli bir yere sahiptir. Berkes'e göre, bu din-devlet sisteminin kalıntılarından geçmişte de o gün de en çok zarar gören Türkler olmuştur.

Berkes, bir sonraki yazısında, Osmanlı'nın yanlış bir politika güderek çökmekte olan Rum Ortodoks Kilisesi'ni kurtardığını söyler.[57] Osmanlı'nın bununla da kalmayıp Patrikhane'ye ekümenik unvanı vermesi ise "kiliseyi hiç ulaşmadığı bir mertebeye taşımıştır" Osmanlı döneminde verilen bu payeler Yu-

56 Niyazi Berkes, "Hıristiyanlık, Türkiye ve Kıbrıs-I: 'Türk Devleti ve Hıristiyanlık Dünyası'", *Yön*, 81 (1964): 16.

57 Niyazi Berkes, "Hıristiyanlık, Türkiye ve Kıbrıs-II: 'Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi'", *Yön*, 82 (1964): 16.

nan milliyetçiliğinin ve hatta Kıbrıs'ta Makarios'un doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Berkes, bu yazıyla yine Patrikhane'yi hedef alarak "koynumuzda beslediklerimizin ihaneti" anlatısının tarihsel arka planını kurgular ve "hain" retoriğini yeniden üretir.

Bu retorik, Berkes'in bir sonraki yazısında da aynen devam eder.[58] Fakat bu kez, Patrikhane'nin sebep oldukları hem siyaseten hem coğrafi olarak Yunan milliyetçiliği ve Kıbrıs'la sınırlı değildir. Berkes'e göre, Osmanlı özellikle Balkanlar'daki milliyetçi ayaklanmalarla Rumlara verilen imtiyazlar ve Balkan coğrafyasında asırlardır süregelen Rum nefreti yüzünden karşı karşıya kalmıştır:

> On yedinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla doğru (...) Rumlar Osmanlı idaresinde önemli yerlere geçtiler; Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ile olan diplomasinin idaresi hemen hemen tamam[ıyla] onların eline geçti. Patrikliğin üstünlüğü yüzünden Balkanlar'da Slav [O]rtodokslar (Sırplar, Bulgarlar), Suriye'de [O]rtodoks Araplar, [O]rtodoks kilisesinin Rum unsurlarının hem dinî hem de idarî egemenliği altına girdiler. Bu durum onlarda, yavaş yavaş dinî olmaktan ziyade ulusal bir tepki yaratmağa başladı.

Berkes'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda, çok belirsiz şekilde olsa da ilk ulusçuluk hareketleri "Rum boyunduruğundaki bu kavimler arasında" başlar. Bu hareketler doğrudan Osmanlı'ya karşı değildir, arkasında "Rum kilise adamlarına ve zaten ta Bizans zamanından beri Rumlara karşı nefret" vardır. Berkes, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'yı meşgul eden ayaklanmaların sebebini sadece Osmanlı'nın bahsi geçen nefretten kendisine düşen payı almasıyla açıklar. Bu nefret, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da çözülmesiyle birlikte, Rusya'nın bir Slav koruyucusu olarak sahneye çıkmasına da uygun zemin hazırlamıştır.

Sadece milliyetçiliklerin yükselişi ve yaşanan güç kaybı değil, Berkes için Osmanlı idaresinde rüşvet, bozulma ve "dev-

58 Niyazi Berkes, "Osmanlı ülkesi, Hıristiyan dinleri arasında çıkan çatışmalara sahne oluyor", *Yön*, 83 (1964): 16.

let yararlarını kese çıkarlarına satmak usulü bu dinlerin [Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık] ve arkalarındaki devletlerin mücadelesi"nin hediyesidir. Patrikhane'nin ve bu mezheplerden Ortodoksluğun bir diğer hediyesi, Berkes'in "papaz teokrasisinin yaratığı" dediği "Yunan milliyeti"dir. Aynı şekilde yazının sonunda, Adamantios Polyzodies'ten [Anastasios Polyzoidis (?)] alıntı yaparak, "kendi fikirlerine" bir Yunan/Rum'un ağzından meşruiyet kazandırmaya çalışır: "Herkesin bildiği olay şudur ki Rum kilisesi olmasaydı bir Yunan ihtilal ve bir Yunan istiklali olamazdı. Bu olay bize, Rum milletinin neden kiliselerine bu kadar bağlı olduğunun nedenini gösterir. Bu kilise salt bir dinî kurul olmaktan fazla bir şeydir; çünkü o, her zaman Yunan ırkının gelenekleriyle, hülyalarıyla ve özleyişleriyle bir görülmüştür."

Berkes'in 6 Kasım'da yazdığı bir sonraki yazısı bu yazı dizisinin bir anlamda en "vurucu" yazısıdır.[59] Berkes, bu kez Patrikhane'nin Cumhuriyet'le birlikte aldığı rolü irdeler. Türkiye'nin iyi niyetini suiistimal eden "azınlık kurumu" portresi çizer ve birçok bilgi tahrifatıyla Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması gerektiğini ısrarla vurgular. Bu yazıda, Berkes daha önce de yaptığı özcü ayrımı bir kez daha tekrarlar. Ona göre, Türk ulusçuluğunun temelinde laiklik varken, "Yunan ulusçuluğunun ana dayanağı teokrasidir" Bu sebeple, Yunan ulusçuluğu Kıbrıs'ta olaylar çıkmasına neden olurken, Türk ulusçuluğu "çoktan ortadan kalkması gereken bir Bizans müessesesi" olan Patrikhane'nin varlığını korumasına karışmamıştır.[60] Berkes'e gö-

59 Niyazi Berkes, "Atatürk Türkiyesinde Ökümenik Patrikhane", *Yön*, 84 (1964): 10-11.

60 Berkes'in iddiasının aksine Lozan'daki barış görüşmeleri süresince Türkiye tarafı Ekümenik Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılmasını ısrarla talep etmiştir. Lozan'da Rum Patrikhanesi'nin Türkiye'deki statüsüne dair yapılan tartışmalar için bkz. Alexis Alexandris, "Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi", Cengiz Aktar (ed.), *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 77-120. Patrikhane'nin Türkiye'deki varlığı üzerine tartışma, Lozan'dan sonra hilafetin lağvedildiği Mart 1924'te bir kez daha gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal bu konudaki görüşünü *New York Herald*s'a verdiği mülakatta, "Hilafet ile beraber Türkiye'de mevcut olan Ortodoks, Ermeni kiliseleri patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan

re, bunun bir sebebi Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin laikleşmesine ayak uyduracak ıslah ve modernleşme zorunluluğunun Patrikhane'ye dayatılmamış olmasıdır.[61]

Bir başka yazısında, Berkes, Ortodoksluğun bu şekilde reforme edilmediği için Türkiye sistemi içinde uyumsuzluk yarattığı iddiasını tekrar ileri sürer.[62] Ona göre, Protestanlık "laik devlet düzenine ayak uyduran", Katoliklik ise "dünyevi amaçları olmayan" mezheplerdir. Bunlara karşın, "reformasyonun kokusunun bile girmemiş" olduğu Ortodoksluk, "hem iddiaları büyük ve kadim; hem iddiaları ile mütenasip monolitik bir yapısı olmayan" bir mezhep konumundadır. Bu yüzden, içinde bulunduğu devletlerle hukuki münasebetler kurmadan önce reforme edilmesi şarttır.

Bu "Ortaçağ'da kalmışlığına" rağmen, "laik Türk devleti, patrikliğin kendini [e]kümenik bir makam saymak yolundaki hayalî tasavvurlarına" müdahale etmemiş ve göz yummuştur.[63] Berkes, çizdiği bu "iyi niyetli" Türkiye tablosunu bir adım öteye taşıyarak, devletin Ekümenik Patrikhane'nin egemenlik sahasına rakip olması için imal etmeye çalıştığı Hıristiyan Türkleri görmezden gelir:

> Ulusal kurtuluş savaşından beri Türk devletini destekleyen diğer bir [O]rtodoks kilisesini [Türk Ortodoks Kilisesi] bu devlet nezaket ve din saygısı göstererek tutmamış; [O]rtodokslar arasında din ihtilaflarına yol açacak müdahalelerine hiç başvurmamıştır.[64]

---

kalkması lazımdır," diyerek dile getirmiştir, bkz. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 125.

61 Bu iddianın tersine, Ekümenik Patrikhane'nin Türkiye'de kalması meselesinde, Lozan görüşmeleri sırasında "Patrikhane'nin mutlak olarak dinsel vazifelerine özgüleneceği koşuluyla" sadece sözlü bir uzlaşı sağlanmıştır, bkz. Dimitris Kamouzis, "İstanbul Rum Ortodoks Azınlığının Tâbi Olduğu Hukuki Rejim ve İşleyişi, 1923-1939", *İstanbul Rumları: Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayıncılık, 2012, s. 42.

62 Niyazi Berkes, "Pan-Ortodoks Kongresi", *Yön*, 90 (1964): 11.

63 Berkes, "Atatürk Türkiyesinde Ökümenik Patrikhane", s. 10.

64 Halbuki Milli Mücadele'ye destek olduğunu açıklayarak, Ekümenik Patrikhane'yle yollarını ayıran Papa I. Eftim (daha sonra Zeki Erenerol ismini alacaktır), Ankara Hükümeti'nin kararıyla Türk Ortodoks Kilisesi'ni (Müstakil Türk

Berkes, Patrikhane'nin Türkiye'de halen var olmasının sebebini bir yazısında da Türk hoşgörüsü olarak gösterir ve metne tehditkâr bir hava katar:

> (...) Bu makamın [Patrikhane] bulunduğu yer bakımından hukuki statüsü L[ozan] [A]ntlaşması'nda bile belirlenmiş değildir. Türk siyasi hükümranlığı ile uyuşması mümkün olmayan bir şey, yani bir kilisenin siyasi statüsünü bağımsız bir devlet topraklarında uluslararası garanti altına koymak kaydı bu antlaşmaya girmemiştir. Bu patrikliğin İstanbul'daki varlığını yegane garanti eden şey, geleneksel Türk din toleransçılığıdır. Patrik bu toleransın bir misafiridir.[65]

Türkiye'nin Patrikhane'ye karşı takındığı Berkes'e göre pasif tutumdan ötürü de tarihin şartlarından faydalanan ve "siyasi ve dinî devrimler karşısında kılını bile kıpırdatmamış olan Ortodoks kilisesi halen Türk topraklarının en önemli yerinde" durmaktadır. Fakat Berkes, artık bu "Bizans heyulasına Türk ulusal varlığı içinde gerekli şekli vermenin zamanı geldiğini" düşünür ve Türkiye'nin İslâm'la ilgili reformlarının benzerinin Patrikhane için de uygulanması amacıyla özellikle Hıristiyan Ortodoks cemaatine çağrı yapar.[66]

Bu noktada Berkes, Patrikhane'nin kaderini Kıbrıs meselesine bağlar ve açıkça mütekabiliyet esasına göre hareket edilmesini ister. Ona göre, eğer Kıbrıs'ta Türk azınlığın haklarının uluslararası garanti altına alınmasının Kıbrıs'ın ulusal egemenliğine aykırı olduğu tezi kabul görürse, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'yla "bir teokrasiye tanınan tarihsellik haklarının kendi rejimine uymadığı için mülga sayma" hakkı ortaya çıkacaktır. Bu durumda, ilk olarak Patrikhane'nin ortadan kaldırılma-

---

Ortodoks Başpapazlığı adıyla) kurabilmiştir ve mübadele sonucunda Kayseri'de cemaati kalmayan kilisenin 1924'te İstanbul'a yerleştirilmesi yine bizzat hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da da Ekümenik Patrikhane'ye ait birtakım kiliseler bu kuruma tahsis edilmiştir ve cemaat bulabilmesi için resmî yollardan çaba da harcanmıştır, bkz. Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 186.

65 Berkes, "Atatürk Türkiyesinde Ökümenik Patrikhane", s. 11.

66 A.g.m., s. 11.

sı için harekete geçilmelidir. Zira Berkes'e göre, "halifesi, şeyhülislâmı, medresesi ve diğer kutsallarını tarih sayfalarına iade eden" bir rejimin ekümeniklik yani "dünya Rumlarının halifesi" olma iddiasındaki Patrik'in varlığına sessiz kalması kabul edilemez. Bu sebeple, Berkes şu anda yapılması gerekenin Patrikhane'yi ortadan kaldırmak ve Rum toplumunun örgütlenmesini cemaate bırakmak olduğunu öne sürer:

> Türkiye için en tabii olan şey, [O]rtodoks cemaatini laik devletin kanunlarına uyacak şekilde ve sadece [M]üslümanlara şamil olması şart olmayan diyanet işleri mevzuatı çerçevesi içinde, küçük kiliselerini teşkilatlandırmağa, içinde bulunduğu devletle hukuki ve idari münasebet haline gelmeğe çağırmak olmalıdır.

Berkes'e göre, sonrasında da yapılacak olan Patrikhane'nin "aslı olmayan" metropolitlikler, unvanlar ve sembolleri ortadan kaldırmak ve "bu sırmaları ve kartalları, halifenin hırkası gibi, İstanbul müzesinin Bizans dairesinin camekanlarına koymak"tır. Zaten bu kilise teşkilatları ve terminolojisinin bugüne kadar kaldırılmamış olması bu dini gülünç düşürmesinin yanı sıra "başka maksatları olduğu hissini de vermektedir"

Berkes, Patrikhane'nin ekümeniklik iddiasının değeri kalmamış gereksiz bir kurum olduğu inancındadır. Ona göre, bunun en net göstergesinin Patrikhane'nin "Yunanistan'da bile bir yer bulamayışı"dır. Zira Patrikhane'nin hiçbir kilisenin üzerinde söz hakkı kalmamıştır ve Patrikhane'nin "[e]kümenikliği artık halifenin halifeliği gibi tarihe karışmış bir şeydir". Ayrıca Berkes, tarihsel ve siyasi nedenlerine değinmeden, Türkiye'deki Rum cemaatinin sayıca çok küçük ve ehemmiyetsiz olduğunu da Patrikhane'nin artık önemsiz olduğunu vurgulamak için sözlerine ekler.

Bu gerçeğe rağmen, Patrikhane'nin Türkiye'de kalmasının ve laikliği tehdit etmeye devam etmesinin sebebi ise Adnan Menderes başbakanlığındaki Demokrat Parti (DP) hükümetidir. Berkes, Türkiye'de laikliğin "gerilediği" ve "emperyalizme ülkenin kapılarının açıldığı dönem" olarak gördüğü Menderes

döneminde, Patrikhane'nin de yeniden bir tehdit olarak ortaya çıktığını belirtir: "(...) Türkiye'nin iç ve dış yönelişlerinde 'tornistan' devri açılınca, Türkiye'de yobazlarla papazların parende atma devri de açılmış oldu. Kemalist rejimi yobazlar lehine kurban eden aynı zatlar gecikmeden aynı şeyi papazlar için de yaptılar." Zaten Kıbrıs'taki olaylara sebep olan Yunan milliyetçiliği de 1950'lerdeki DP iktidarında başarı kazanmıştır:

> (...) Bu devlet [Türkiye] ne zaman ulusal duygulardan yoksun adamların eline düşmüşse bu [O]rtodoks enternasyonal bedava zaferler kazanıyor; ona, başka zamanlarda elde edemediği müttefikler, destekler sağlıyor. Piskopos diktası altındaki Yunan ulusçuluğu, (...) Türkiye'deki meşhur demokrasi rejiminin Türk bağımsızlığına, Türk laikliğine, Türk ulusal bütünlüğüne ihanet ettiği, memleketin işlerine Amerikan Rumlarına [Patrik Athenagoras] varıncaya kadar birçok yabancıları, soktuğu zamanların yadigarıdır.

"Amerikancı" Athenagoras

Berkes'in kurduğu bu hat, Demokrat Parti devrinin anti-emperyalist/anti-Amerikancılık çerçevesinde milliyetçi ve vülgarize bir eleştirisi niteliğindedir. ABD ve NATO'yla yakın ilişkilerin ve hatta bunlara bağımlılığın yolunu açan ve Kemalist Türkiye'yi tam bağımsızlık amacından saptıran bilhassa Adnan Menderes'tir ve diğer Yöncüler de bu anlamda oklarını DP'nin devamı gördükleri Adalet Partisi iktidarına (Ürgüplü ve Demirel hükümetleri) yöneltmekten geri durmayacaklardır. Elbette ki, bu eleştirinin merkezinde Patrikhane ve Patrik Athenagoras vardır.

Berkes'in yazı dizisinin ardından bu minvalde bir yazı 1939-1943 yıllarında İstanbul milletvekili olan Ahmet Şükrü Esmer'den gelir.[67] Esmer, bu yazıda ABD ile Türkiye Hıristiyanla-

67 Esmer, ayrıca Ağustos 1964'te *Ulus* gazetesinde Yunanistan uyrukluların yanı sıra Türkiye Rumlarının da Yunanistan'a karşı misilleme kozu olarak kullanılacağına dair yazılar kaleme almıştır, bkz. Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 61-62.

rının ilişkisinin kendince tarihsel dökümünü yapar ve bu ilişkinin Osmanlı-Türkiye'ye karşı "tehlikeli sonuçlar" doğurduğunun üzerinde durur.[68] ABD'nin Protestan misyonerlerinin Osmanlı'ya girişinin Abdülhamid'in döneminde Ermeni ayaklanmalarına sebep olduğunu ve benzeri bir ilişkinin 1950'lerden itibaren ABD ile Patrikhane-Rum Ortodokslar arasında kurulduğunu iddia eder. Esmer, ABD'nin Rum Ortodokslara yönelik bu ilgisinin kaynağını da Rum diasporası olarak göstererek, Rum-Ermeni-Yahudi diasporalarını kriminalize eden anlatıdan beslenir. Esmer'e göre, Patrikhane'nin yabancılar tarafından himayesi yeni bir olgu değildir. Berkes'in anlatısının aksine Esmer, Patrikhane'nin "Milli Mücadele döneminde Türklerin aleyhinde faaliyet sarf etmesinden" ötürü İstanbul'dan uzaklaştırılacak iken, bu kez "İngiltere'nin hamiliği sebebiyle" Türkiye Lozan'da Patrikhane'nin sadece dinî bir kurum olarak kalması şartıyla razı olduğunu iddia eder. Fakat Esmer'e göre, sonrasında bu kurum kendisine gösterilen iyi niyeti ve sağlanan serbestliği suiistimal etmiştir ve Türkiye'yle Yunanistan'ın arasının açılmasının ardından, Türkiye'ye karşı "türlü kışkırtmalara vasıta olarak kullanılmıştır".

Samim Kocagöz de bu yazıdan bir hafta sonra yine Patrikhane'yi hedef alarak "kökü dışarıda" olan bu kurumun hem Türkiye içinde hem Kıbrıs meselesinde tarafların rahat etmesi için ülkeden çıkarılmasının gerekli olduğunu yazar.[69] Bu yazıda da Athenagoras ve onun ABD'yle olduğu iddia edilen ilişkileri ön planda olsa da, Kocagöz, Patrikhane'nin Türkiye'den gitmesi gerekliliğinin sebeplerini sıralamadan önce, alışılageldik bir "iyi-kötü Rum" anlatısını kurar. Bu anlatıda ünlü Rum futbolcu Lefter Küçükandonyadis örnek vatandaş olarak tasvir edilirken, "kötü Rum" payesini tahmin edileceği üzere Patrik Athenagoras kapar.

Kocagöz, Lefter'in iyi vatandaşlığını överken afaki bir çokkültürlülük güzellemesi yapar. Bu çokkültürlülük içinde, Rumlar, esas olana renk ve lezzet katan yan unsurlar olarak

68 Ahmet Şükrü Esmer, "Patrikhanenin Yeni Hamisi", *Yön*, 160 (1966): 2.

69 Samim Kocagöz, "Atenagoras ve Lefter", *Yön*, 161 (1966): 12.

yer alırlar. Bu anlamda, Kocagöz'e göre, nasıl "Marko Paşasız da geçmişteki esprimizin tadı tuzu kalmaz" ise, Lefter de Türk sporuna öyle renk katmıştır. Zira Lefter, gönlü, varlığı, canıyla bu toprakların çocuğu; namuslu, dürüst Türk vatandaşıdır. Kocagöz, bu anlatıyı perçinlemek için, Lefter'in ve "diğer Rum asıllı Türklerin" Türkiye sevgisini ve dolayısıyla Yunanistan'a olan yabancılığını, rivayet edilen bir hikâyeyle vurgular:

> Lefter'e Türk Milli Takımı ile Atina Stadı'na çıktığı vakit, hakaret etmiştir seyirciler. Lefter'in hayretler içinde, "Yahu bu adamlar benden ne isterler? Yunan takımında mı oynayacaktım?" dediğini rivayet ederler. Rum asıllı Türkler için bu Lefter'in verdiği örnekleri çoğaltabiliriz.[70]

Kocagöz, bu bağlılıktan dolayı Lefter'in aklına Türkiye'den ayrılmak gelmeyeceğini belirtir. Karşılığında da, 6-7 Eylül 1955 pogromunda Lefter'in Büyükada'daki evinde uğradığı saldırıdan hiç bahsetmeden,[71] kendilerinin de aklına Lefter'i Türkiye'den çıkarmak gelmeyeceğini söyler. Zaten Kocagöz'e göre, Türkiye'nin "Türküm diyen kimseyi sınırdışına çıkarmaya hakkı yoktur". Ancak "en az bin yıldır (Malazgirt Savaşı, 1071) Türk'ün olmuş vatanda doğup büyüyen insanların kardeşliğini, türlü dolaplarla bozmak isteyenler"e ve "Türk topraklarını kendi sınırları içine almaya yeltenenlere alet olanlar"a fırsat verilmeyecektir. Kocagöz için Lefter gibileri sözü edilenlere alet edenler bellidir: "Patrik At[h]enagoras Hazretleri."

Zira Kocagöz'e göre, Athenagoras, "Patrikhane içinde gizlice Bizans kabinesi kurmuş, bir tek Hıristiyan bulunmayan vilayetlere metropolitler tayin etmiş ve Pan[-H]elenizm, Enosis, Büyük Yunanistan gibi hayallerin peşinde koşmuş"tur. Koca-

70 Kocagöz'ün bahsettiği maç, 23 Nisan 1948 tarihinde Atina'daki Apostolos Nikolaidis Stadı'nda Yunanistan ile Türkiye arasında oynanan özel maçtır. Türkiye'nin 3-1'lik galibiyetiyle biten maçta Lefter de bir gol atmıştı ve bu golden sonra Yunan taraftarların hakaretlerine maruz kaldığı söylenir, bkz. "İkon: Lefter Küçünandonyadis", *FourFourTwo*, 22 Aralık 2017, https://goo.gl/oRX2uA, Son Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2018.

71 Söz konusu saldırı ve o saldırı esnasında yaşadıkları için bkz. Haluk Hergün, *Lefter: Futbolun Ordinaryüsü*, İstanbul: NTV Yayınları, 2012, s. 127.

göz, bu noktadan sonra Berkes'ten ayrışarak, kuvvetli bir anti-Amerikancılık vurgusuna geçiş yapar. Zira Kocagöz için "en en kötüsü" Athenagoras'ın "sırtını ABD'ye dayamış" ve "ABD'deki Rumların (senatörlerine dek) Türkiye'deki eli bayraklı adamı" olmasıdır. Bu ilişkisellikten ötürü, "ABD'nin çirkin politikasının ve politikacısının kolunu, kanadını kırmak" için de gerekli olan, Patrikhane'yi Türkiye'nin dışına çıkarmaktır. Zira Kocagöz'ün yazısının sonunda sıraladığı yedi maddelik Patrik ve Patrikhane'nin niçin gitmesi gerektiği listesinde de "Çirkin Amerikalı'nın sömürücülük politikasının burnunu kırmak için" maddesi ilk sıradadır. Diğer maddeler ise şöyle devam eder:

> Türk-Yunan dostluğunun ve kardeşliğinin yeniden canlandırılması, kurulması için/Yunan hayalperest papazlarının İstanbul'dan elini eteğini çekmeleri ve dolap çevirme olanaklarını ellerinden almak için/Enosis için Kıbrıs'tan sonra ikinci basamak İmroz, Bozcaada ve en önemlisi İstanbul'dur. Bütün bu emel ve umutlarını kırmak için/Türkiyeli Rum yurttaşlarımızın huzur içinde yaşadıkları memleketlerinde mutluluğa erişmeleri için/Kıbrıs sorununun bir an önce, iki yakanın isteğine uygun halledilebilmesi için/Türkiye Cumhuriyeti l[ai]k bir devlettir. Milyonlarca Müslümanın halifesini, Halife-i rui zemini, l[ai]k olduğu için memleketten çıkarılmıştır. Bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Hıristiyan vatandaşların da Diyanet İşlerinde bir şubesi olması gerektiği için.

Kocagöz için son bir neden daha vardır; o da Patrikhane'nin Türkiye'de "devlet içinde devlet olmak savında" olmasıdır. Ona göre, zaten "Patrik ve Patrikhane de Türkiye'yi değil, Yunanistan'ı istemektedir" Dolayısıyla "Yunanların İstanbul'a gelmelerine imkân ve ihtimal olmadığına göre, Patrik Hazretlerinin Yunanistan'a gitmesi çok daha kolay ve akla yakın bir çaredir"

Kocagöz'e benzer sonuçlara varan yazısında İlhan Selçuk, Patrikhane'yle birlikte esas olarak Patrikhane'ye karşı vaat ettiği hamleleri yapamayan AP'yi ve Süleyman Demirel'i suçlar.[72]

72 İlhan Selçuk, "Bu iktidarın iktidarı nereye kadardır?", *Yön*, 160 (1966): 3.

Selçuk'a göre, bu noktadaki sorun, bahsedilen hamlelerin yanlışlığı değildir, zira bunların yapılması gerektiğini yazısının sonunda belirtir. Ona göre esas sorun, AP'nin yerine getiremeyeceği sözleri yüksek sesle dile getirmesidir. Bu durumu yaratan, elbette ki, Patrikhane ve onun şüpheli ilişkileridir. Selçuk, bu çerçevede Patrikhane'yi emperyalizm ve kapitalizmle kuvvetli bağları olan ve Türkiye için tehlikeli hedefleri olan bir kurum olarak hedefe oturtur.

Selçuk'a göre, o dönemde AP çevrelerinde Patrikhane'yi sürmek ve Ayasofya'nın minarelerinde ezan okutmak lafları yükselse de, Demirel'in Amerikancılığı ve ABD'yle olan bağları bu vaatlerin önündeki en büyük engeldir. Zira AP, "aziz dostu" olan ABD'yi "Ayasofya ve Patrikhane konularında kızdırmamak yönünde hareket etmektedir" Çünkü Selçuk'a göre, ABD'nin iş insanları çevresi, "Ortodoks kilisesinin en yüksek ruhani makamını korumaktadırlar" ve "[E]kümenik Patrik, Amerikan kapitalizminin içinde önemli bir tesir mevkiinde bulunmaktadır". Patrikhane, "Amerikan [O]rtodokslarıyla sıkı-fıkı ilişkileri"ne güvenerek, kendisini "Türkiye içinde sağlam ve sarsılmaz bir örgütün başı saymaktadır" ve Türkiye toprakları üzerinde "tehlikeli" oyunlar oynamaktadır:

> (...) Bizans kilisesinin devamı ve Amerika'nın desteklediği Yunan hülyalarının sağlam kalesidir Patrikhane... Patrikhane metropolitleri, Anadolu şehirleri üstündeki Yunan iddialarını [u]nvanlarında taşımaktadırlar. Konya Metropoliti, Antakya Başpiskoposu, Alaşehir [M]etropoliti, Silifke [M]etropoliti, Bizans devrindeki bölümlerin ruhani başkanları gibi davranmaktadırlar.

Bu duruma rağmen AP, Patrikhane ile Enosis ve Ayasofya arasındaki bağı kurmaktan yoksundur, çünkü Süleyman Demirel ABD'nin nüfuzu altındadır ve ona göre Patrikhane ciddi bir tehlike arz etmemektedir. Dolayısıyla, "Süleyman Demirel'in 'Müslüman görünüşlü iktidarı'ndan Ayasofya'da ezan okutmasını beklemek ve Patrikhane'yi sınırdışı etmesini ummak bu şaşkınlığın sonucudur" Selçuk'a göre, Demirel hükümetinin

"haddi olmasa" bile "Ayasofya minarelerinde ezan okutmak ve Patrikhane'yi yola getirmek" Amerikan kapitalizminin hoşuna gitmeyeceği için atılması gereken hamlelerdir.

Tehcire karşıymış gibi yapmak

Selçuk, başka bir yazısında, sadece Rumlara karşı değil Ermeniler ve Kürtlere karşı da aynı hasmane tutumu takınır.[73] Selçuk, açıkça bu grupları emperyalizmin uzantısı olarak kabul eder. Yine de Selçuk, Türkiye'deki Yunan uyruklular ve Patrikhane üstüne yapılacak baskılardan medet umulmasının yanlış olduğunu ima eder. Zira Batı'nın bu hamlelere karşı nasıl tavır alacağı dünden bellidir ve bu durum, Selçuk'a göre Türkiye'nin yararına değildir.

Selçuk, tüm meseleyi "Batı kapitalizminin Türkiye üzerine oynadığı oyunlar" çerçevesinde görmektedir. Bu bağlamda, Helenizm de "Batı kapitalizminin Ortadoğu'da Türkiye'yi tehdit eden temsilcisi"dir ve Kıbrıs üzerindeki dilekleri bu minvalde ortaya çıkmıştır. "Belli merkezler", Helenizmin yanı sıra "Ermenistan ve Kürdistan davalarını da tahrik ederek" ortaya atmıştır. Zira "Milli Misak dışında kalmış Rumlar, Ermeniler ve Kürtler", Türkiye'ye karşı "Doğu Akdeniz'den Amerika'ya uzanan örgütlenme içindedirler" Dolayısıyla, Selçuk'a göre Türkiye'nin esas yapması gereken, Batı emperyalizmiyle olan ilişkiyi bozmak veya tekrar kurmaktır. Türkiye "hasta adam" olarak yatağa tekrar uzanmamalıdır. Öyle olursa, Batı mahut tavrını sergileyecek ve Türkiye'nin "Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya gömdüğü ve Ege Denizi'ne döktüğü bütün emperyalist emellerini yeniden canlandıracaktır". Selçuk'a göre, bu şaşılacak bir durum değildir. Zira Türkiye, bağımsızlığını Selçuk'un "kapitalizmin emperyalizmi" dediği bu cepheye karşı savaşarak kazanmıştır ve bu oyunlara alışkındır.

Ona göre, *New York Times* ve *Guardian*'da çıkan haberlerin de gösterdiği gibi Batı'nın tavrı, tehcir ve Patrikhane'ye baskı konusunda çok açıktır ve hükümetin yapacağı bu tür hamlele-

73 İlhan Selçuk, "Amerika, Yunanistan... Ve biz!", *Yön*, 109 (1965): 3.

rin Türkiye'ye getirisi olmayacaktır. Aksine Selçuk, bu hamleleri Batı'ya koz vermek olarak görmektedir. Selçuk'un bir önceki yazısı ile bu yazı arasındaki bariz ton farkı, iki yazı arasında geçen zamanda Türkiye'deki ve dolayısıyla *Yön*'deki değişimle açıklanabilir. Selçuk, bu yazısını yazdığı sırada, henüz Ekim 1965 seçimleri yapılmamıştır ve hatta İnönü liderliğindeki koalisyon hükümeti istifa etmemiştir. *Yön*'ün seçimlerden önce kurmaya çalıştığı anti-emperyalist cephe politikası çerçevesinde, İnönü ve CHP'nin bu bağlamda eleştirilmesi söz konusu olmamıştır. Ancak 1966'da yazdığı yukarıda bahsedilen yazısı sırasında "emperyalizmin Türkiye'deki işbirlikçisi" AP hükümeti iktidardadır.

Dergide bu minvalde yer alan diğer yazılar *Yön* imzasıyla yayımlanır. Bu imzayla çıkan yazılar, İlhan Selçuk'un ifade ettiği gibi genellikle Doğan Avcıoğlu tarafından yazılır.[74] Avcıoğlu, bu yazılarda derginin tehcir karşısında yukarıda belirtilen yaklaşımlarının hepsini içeren bir yaklaşım ortaya koyar. Bu minvaldeki yazılarda, Yunanistanlı Rumların tehcir edilmesine ve Türkiyeli Rumların rehine olarak kullanılmasına bir noktaya kadar karşı çıkılır. Avcıoğlu'nun eleştirdiği, açık bir şekilde bahsi geçen adımların atılamaz olması değil, yine Ürgüplü ve Demirel hükümetlerinin var olan dış politika ilişkileri içerisinde bunları yapamayacak olmasına rağmen dile getirmesidir.

Patrik Athenagoras'ın ABD bayrağını andıran kırmızı bir zemin üzerine yerleştirilmiş büyük bir fotoğrafı altında "Patrikhane ve Patrik Athenagoras: Emperyalizmin Emrinde!" manşetiyle çıkan *Yön*'ün 23 Nisan 1965 tarihli sayısında, Avcıoğlu Rumların tehciri ve rehine olarak kullanılmasının hâkim düşünce olmasına rağmen uygun olmadığını belirtir.[75] Bunu uygun görmemesinin iki sebebi vardır. İlki, bu hamlelerin "ırkçılık kokması"dır. Avcıoğlu'nun bu uygulamaları ırkçılık olarak nitelemek yerine yumuşatmaya çalışması (ırkçılık olduğu-

74 İlhan Selçuk'tan aktaran Gökhan Atılgan, "Doğan Avcıoğlu: Geleneksel Aydınların Son Çığlığı", Emir Ali Türkmen ve Ümit Özger (ed.), *Türkiye Solundan Portreler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 429.

75 "Kıbrıs'ı, dümen suyu politikası yüzünden kaybetmek üzereyiz!", *Yön*, 108 (1965): 4-6.

nu değil, "ırkçılık koktuğunu" söylemesi), asıl derdinin yapılan ayrımcılık olmadığını göstermektedir. İkinci sebep ise Türkiye'nin kolayca suçlanabileceği bir durum yaratmasıdır. Dolayısıyla Avcıoğlu için esas nokta, Türkiye ve Kıbrıs davasındaki haklılıktır. Zira tehcire ve Rumların rehine olarak görülmesine itirazının davayı güçlendirmeyen tutumlar olmasından ileri geldiğini belirtir.

Zaten Avcıoğlu, Kıbrıs'la ilgili Türkiye'deki Rumları hedefleyen bir misilleme yapılmasına kategorik olarak karşı değildir ve hatta Rumların Türkiye'nin elindeki koz olduğunu açıkça savunmaktadır. Bu anlamdaki önerisi de Varlık Vergisi'ni anımsatan bir sermaye transferi tedbiridir.[76] Böylece bu konuda daha güçlü ve haklı olunacaktır:

> AP Senatörü Hüsnü Dikeçligil'in Bütçe Karma Komisyonunda yaptığı konuşma, bu yolda [ekonomik tedbirler] bir işaret vermektedir: "Türk ticareti 5 bin Rumun elindedir. Bu meseleyi ele almak, ne faşistliktir, ne de ırkçılıktır. İthalatımızın % 95'i başkalarının elindedir. Bu kazancın bir kısmı Enosis için Yunanistan'a, bir kısmı da İsrail'e akar." Türkiye'nin zararına sağlanan bu kazançları önleyecek bir dış ve iç ticaret politikası, bir topluluğu bütün olarak hedef tutan politikalardan çok daha güçlü ve haklıdır.

Halbuki AP'li senatörün önerdiği ve Avcıoğlu'nun olumlu bulduğu bu sermaye transferi tehcir süresince bir ölçüde gerçekleştirilmiştir. 2 Kasım ve 25 Aralık 1964'te çıkarılan iki ka-

76 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nde de İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomiyi millileştirmeyi hedefleyen Varlık Vergisi'ni konu ederken, bu verginin "prensip itibarıyla haklı" olduğunu ileri sürecektir. Dış ticarete hâkim azınlıklara ve dönmelere yüklendiği için tepkilere sebep olduğunu söylediği vergiye yönelik kendi eleştirisi, bu verginin bazı taşınmazların Anadolu tüccarlarının eline geçmesini sağlamasına rağmen, İstanbul'un ticari yapısını esaslı bir şekilde değiştirememesi ve savaş zenginlerinin türemesini engelleyememesiyle sınırlıdır. Ayrıca Avcıoğlu, bu uygulama sırasında bazı azınlık tüccarların vergileri ödemeyi reddettiğini belirterek vergiden kaçınan birkaç tüccarın isimlerini kitapta listelerken, verginin ticaret hayatını bitirdiği ve ödeyemediği için çalışma kamplarına gönderilen gayrimüslim iş insanlarından bahsetmez, bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 226-227.

rarnameyle Yunanistanlı Rumların gayrimenkulleri üzerindeki alım-satım işlemleri dondurulmuştur ve bu gayrimenkullerden elde edilen her türlü gelirin Merkez Bankası'nda bloke edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, tehcir edilen Rumların geride bıraktığı 500 milyon dolarlık mülklerin yaklaşık % 40'ı Hazine'ye devredilmiştir.[77]

Bu durumu görmezden gelen Avcıoğlu'nun esas sorun ettiği, bu transferin AP'nin sürdürdüğü politik çizgiyle resmiyete dökülemeyecek ve yürütülemeyecek olmasıdır. Çünkü AP destekli Ürgüplü hükümeti, hem ABD'den Kıbrıs meselesi için medet ummaktadır, hem de Athenagoraslı şekliyle ABD'nin eseri olan Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmaktan bahsetmektedir. Avcıoğlu'na göre, bu imkansızdır; ancak yapılması gereken ise Türkiye'nin elindeki kozlardan, yani Rumlardan, emperyalizme karşı bir politikanın parçası olarak faydalanmasıdır. Bu da yukarıdaki alıntıda ileri sürülen ekonomik tedbirin uygulanmasıyla mümkün olacaktır.

Avcıoğlu'na göre, anti-emperyalizm bağlamında alınacak bir diğer önlem ise Patrikhane'nin evrensellik iddialarına son verilmesidir. Patrikhane'yi Yunan emperyalizminin en güçlü aracı olarak gören Avcıoğlu, esas olarak Berkes'in ileri sürdüğü, metropolitlik bölgelerinde Rum kalmamasına rağmen bu isimlerin değişmemesinden dem vurur. Bunun sebebi, Patrikhane'nin bu yerleri halen Ortodoksluk toprağı sayması ve geçici Türk işgali altında görmesidir.

Athenagoras, bu "cesareti", Avcıoğlu'na göre, ilk olarak ABD'nin öngördüğü politikaları güden Menderes döneminde uluslararası diplomasi alanına çıkarılmasından almaktadır. Athenagoras'ın tek parti rejimi sırasında ABD'den geldiği gerçeğini hatalı bir şekilde DP iktidarına atfeden Avcıoğlu, bu noktadan sonra da tarihsel gerçekleri çarpıttığı Necip Fazıl Kısakürek menşei bir Athenagoras portresi ortaya koyar. Ona göre, Athenagoras, Milli Mücadele sırasında İstanbul'da Kuva-yi Milliye aleyhine çalışan Mavri Mira Cemiyeti'nin başındadır ve savaşın Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanmasıyla, nasıl olduğu Pat-

77 Demir ve Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 117-118, 160.

rikhane çevrelerince gizli tutulan bir yolla ABD'ye kaçmıştır. Bunun gizli tutulmasının sebebi de Patrik'in tekrar Türk uyruğuna girmesine engel oluşturmasının önüne geçmektir.[78]

Athenagoras yönetimindeki Patrikhane, 1960'larda ABD'nin ve diğer emperyalist ülkelerin desteğiyle yeniden Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit eder hale gelmiştir. Ancak Türkiye sadece Patrikhane tehdidiyle değil, "saldırgan Rum milliyetçiliğinin emrindeki ruhani enternasyonalle karşı karşıyadır" ve bu enternasyonalin hedefi Türkiye aleyhine bir "Rum genişlemesi"ni mümkün kılmaktır. Bu hedefin ilk başarılarından biri ise "manen ve maddeten çöken Heybeliada Ruhban Okulu'nu kurtarması ve Türk hükümetinin [DP iktidarı] bu okulu 'Yüksek Din Okulu ve Fakültesi' olarak kabul etmesidir".[79] Bu durumdan ce-

78 Avcıoğlu'nun söz konusu iddialarının dayanağının, bu yazısından iki gün önce *Milliyet*'te yayımlanan bir Athenagoras portresi olduğu, portreden aynen aldığı cümlelerden anlaşılmaktadır. Ancak Athenagoras'ın Mavri Mira Cemiyeti'yle ilişkisi olduğu tezinin evveliyatı ise Mart 1949'da yeniden yayımlanmaya başlayan *Büyük Doğu* dergisine uzanmaktadır. Bu dergiye göre, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u yazarken kullandığı vesikalar arasında bulunan 22 Ağustos 1919 tarihli tamimde adı geçen "Rum Patrikhanesi'nde teşekkül edilen Mavri Mira Heyeti'nin azalarından Enez Metropoliti Atenagoras" Patrik'in ta kendisidir. Bu iddiayla birlikte yapılan büyük tartışmaların ardından dergiyi temsilen Patrik Athenagoras'ı ziyaret eden Necip Fazıl Kısakürek, bu görüşmeyi de *Büyük Doğu*'nun sayfalarına taşımıştır. Bu görüşmeyi tercümanı aracılığıyla yürüten Patrik, bu durumun bir isim benzerliği olduğunu ve Athenagoras'ın bir soyadı değil isim olarak kullanıldığını belirtir. Ardından, kendisinin "Balkan Harbi'nden sonra Osmanlı'dan ayrıldığını, İstiklal Harbi sırasında Korfu Metropoliti olduğunu ve 1920'lerin sonunda oradan ABD'ye geçtiğini" dile getirir. Ancak Kısakürek, derginin bir sonraki sayısında yazdığı yazıda, bu isim benzerliğine inanması için Patrik'in söz konusu Athenagoras'ın kim olduğunu ve ne yaptığını açıklaması gerektiğini yazacak ve Patrik'le "uğraşmaya" ısrarla devam edecektir. Athenagoras portresi için bkz. "Athenagoras", *Milliyet*, 21 Nisan 1965, s. 3. Mustafa Kemal'in söz konusu tamimi için bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk-III: Vesikalar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 899-900. Kısakürek'in bahsi geçen yazıları için bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "Patrik", *Büyük Doğu*, 1 (1949): 4; "Yeni Rum Patriği", *Büyük Doğu*, 3 (1949): 1, 4; "İfşaların En Büyüğü", *Büyük Doğu*, 4 (1949): 4.

79 Avcıoğlu'nun sözünü ettiği uygulama, 1951 yılında Heybeliada Ruhban Okulu'nun Milli Eğitim Bakanlığı emriyle "Teoloji İhtisas Okulu" olarak isimlendirilmesidir. Böylece ruhban okulu, üç sınıflı lise ve dört sınıflı teoloji ihtisas bölümlerinden oluşan yüksekokul statüsüne kavuşmuştur. DP iktidarı sırasında ruhban okulu için bir diğer önemli gelişme de 1952 yılında çıkarılan ek yönetmelikle yabancı memleketlerden gelen ve Türkçe bilmeyen öğrencilerin de okula kabulüne izin verilmesidir, bkz. Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 292-293.

saret alan Athenagoras, "Patrikhane'nin hesaplarını incelemeye gelen müfettişleri çevirebilmektedir", yani devletin iradesi ve iktidarına karşı gelebilmektedir. Ancak Avcıoğlu'na göre, buna rağmen "basını, ruhanileri ve devletleriyle güçlü bir emperyalist cephe", "dış politikada Anglosaksonlara bağlı olan" Türkiye'nin Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmasını engelleyecektir.

Bu yüzden, mevcut hükümetin bu bağlamdaki "Lozan'ı değiştirme ve Patrikhane'yi yurtdışına çıkarma tehditleri" ise birer blöf olarak görülmekte ve etkisiz kalmaktadır.[80] Zaten Ürgüplü hükümeti de bir "iki ateşli beyandan sonra" bu tür düşünceleri unutmuştur. Bu bağlamda, Avcıoğlu da bir önceki yazıda ortaya attığı bir iddiayı unutur. Bir hafta önce, Athenagoras'ın Patrikhane'nin hesaplarını inceletmediğini öne süren Avcıoğlu, bu kez bu denetlemenin yapıldığını savunur. Ancak Avcıoğlu'na göre, bu adım, "evin namusunu kurtarmaktan başka bir derde deva getirmeyecektir". Hatta mevcut siyasi konjonktür içinde hükümetin bu adımı "Anglosakson kamuoyunu ve hükümetlerini tamamen aleyhimize çevirecek tedbirler"den birisidir.

Avcıoğlu, bu meyandaki son yazısında yine söz konusu meseleye dair izlenen siyaseti eleştirir.[81] Bu kez Türkiye'nin dış politikada NATO'ya bağımlı olmasından dem vurur ve hükümetin Kıbrıs meselesine dair beyanlarını Yunanistan'ı masaya oturtmak için yakarışlar olarak değerlendirir. Ona göre, Patrikhane'nin tasfiyesi, [Türkiyeli] Rumların sınırdışı edilmesi ve Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesi bu yüzden ortaya atılmıştır. Ancak hem Atina bu tehditlere aldırmayınca hem de NATO ülkelerinden ikazlarda bulununca, hükümet bu politikaları tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır. Avcıoğlu, *Times*'a konuşan bir Türk yetkilinin "NATO'lu dostlarına" verdiği teminatlardan bahseder. Buna göre, "Türkiye bir tek Rum uyrukluyu dışarıya atmamış ve yakın gelecekte atmaya niyeti yoktur. Patrikhane'ye gönderilen müfettişler sadece mali hesaplara baktılar. Patrikhane'nin yıkıcı faaliyetleri gibi bir meselenin in-

80 "Ümit ölmez", *Yön*, 109 (1965): 5.

81 "Birleşmiş Milletler'den NATO'ya", *Yön*, 111 (1965): 5.

celenmesine asla girişilmedi". Avcıoğlu, daha önce olumlu sonuç vermeyeceğini belirttiği bu adımlardan geri dönülmesine bir anlamda kızarak, Türkiye'nin bu tavrı almasının Kıbrıs'ta yenilgiye rıza göstermekten başka bir şey olmadığını yazar.

Sonuç yerine

Yüksek lisansımı yaparken tez konum üzerine konuştuğum bir hocam, *Yön* dergisinin azınlık meselesi bakışı üzerine çalışmak istediğimi duyduğunda, "onlar Kemalist zaten" cevabını vermiş ve çıkacak sonucun şaşırtıcı olmayacağını ima etmişti. Bu bağlantıya göre, Kemalist kurucu kadronun "azınlık meselesi"ne yönelik milliyetçi ve ayrımcı siyaseti ortadayken, Yöncüler de Kemalizmin çizgisinde yürümüş ve azınlıklara karşı düşmanca tavır takınmışlardı. Elbette ki, Türkiye'nin kurucu kadrolarının geldiği İttihatçı-Kemalist damarın var olan imparatorluk ve ulus-devlet sınırlarında özellikle gayrimüslim, gayri-Türk ve gayri-Sünni toplumlara yönelik uyguladığı şiddet, nüfus mühendisliği ve ayrımcılık politikalarının devasa sonuçları açık iken, bu bağlantıyı kurmanın tamamen haksız olduğunu iddia etmek zordur. Ancak yine de hızlıca kurulan bu ilişkiselliğin dışarıda bıraktığı ve görmezden geldiği olguları da tartışmak gerekir.

İlk olarak, alternatif Osmanlı-Türkiye tarihyazımından kaynaklanan bu önerme belirli bir yere kadar açıklayıcı olsa da, bu tarihyazımının genellikle tuzağına düştüğü kolaycılıktan beslenmektedir. Bu kolaycılık, İttihatçı-Kemalist damarı tutarlı bir mantığa sahip, değişmez ve kendinden sonraki her şeyi belirleyen kadir-i mutlak bir ideoloji olarak kodlamaktadır.[82] Bu damarı değişimden azade gören perspektif, devleti de aynı şekilde tüm konjonktürel koşullara rağmen durağan ve bütünlüklü bir yapı olarak görmektedir. Böylece Türkiye'yi çevreleyen durumlar ne olursa olsun, devleti kendi içinde dönem dönem çar-

82 Söz konusu tarihyazımının bu perspektiften eleştirisi için bkz. İlker Aytürk, "Post-post-Kemalizm: Yeni Paradigmayı Beklerken", *Birikim*, 319 (2015): 34-47.

pışan veya uzlaşan güç odaklarından uzak, belirli ve tutarlı bir hareket hattına sahip ve buna göre hareket eden ceberut ve devasa bir kurum olarak kodlamaktadır.[83] Bu açıdan, baktığımız durumun tarihsel koşullarını görmezden gelmekte ve söz konusu dönemin aktörlerinin öznelliğini elinden almaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiselliği tamamen açıklayıcı kabul ettiğimiz anda, pozisyonlarını tartıştığımız kişiler, 1960'ların Yöncüleri değil, 20. yüzyılın başlarındaki İttihatçı-Kemalistler haline gelmektedir ve bu bağlamda, bahsettiğimiz dönemin aktörlerinin sorumlulukları tamamen arka plana atılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, söz konusu olan suçun veya ayrımcılığın tüm sorumluluğu, belirli bir zümrenin veya ideolojinin üzerine atılmaktadır ve failliğin karmaşıklığı, ilişkiselliği ve kitleselliği gözden kaçırılmaktadır.

Kurulan söz konusu kestirme ilişkiselliğin gölgelediği bir diğer nokta, 1960'ların Türkiyesi'nin siyasi haritasını belirleyen ittifakların veya kopuşların dönemsellik/değişkenlikleri ve bunları kuran veya bozan aktörlerdir. Bu anlamda, bu kestirmecilik, dönemin sol hareketlerinin ülkeyi yöneten CHP ve AP iktidarlarına bakışını ve bu konudaki dönemsel değişiklikleri görünmez kılar. Rum tehciri kararı İsmet İnönü'nün başkanlığındaki hükümet tarafından alınmış ve sonrasında Ürgüplü hükümeti tarafından devam ettirilmiştir. Yöncülerin tehcire yönelik eleştirileri, bu kararı veren İnönü'yü değil, bu kararı sürdüren veya blöf olarak pazarlık masasına koyan AP hükümetlerini hedef almıştır. Ancak buna bakarak, aynı kolaycı perspektiften İnönü'nün Kemalizmin milli kahramanı olduğu ve Yöncüler için saygın bir lider olduğu için onu eleştirmedikleri sonucu çıkarılabilir. Halbuki İnönü ve CHP'si *Yön* dergisinin yayın hayatı boyunca çok ciddi şekilde eleştirilmiştir.[84] Ancak söz konusu yazıların çıktığı dönem, yukarıda belirtildiği gibi Yöncülerin bir "milli cephe" arayışında olduğu ve İnö-

83 Can Evren, "Tabandan Yukarı mı, Soldan Sağa mı? Tarih, Taraflılık ve Kemalizm Karşıtı Hegemonya Üzerine", *Eleştirel Sosyalist Düşünce*, 28 Ocak 2017, https://goo.gl/EmdQMX, son erişim tarihi: 19 Ağustos 2018.

84 Böyle bir yazıya örnek olarak bkz. "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi... Sosyalizmin Romantik Dönemi Mutlaka Kapanmalıdır", *Yön*, 133 (1965): 4-5.

nü ile CHP'sini önemli bir müttefik olarak gördükleri ve yıpratmamaya çalıştıkları dönemdir. Ayrıca söz konusu yazılarda Ürgüplü ile Demirel hükümetlerine üstü kapalı olarak önerilen daha sert tedbirler ve dahi AP Senatörü Dikeçligil'in Rumların varlıklarına el konulması teklifinin Avcıoğlu tarafından olumlu bulunması, Yöncüler için yapılan hamleler kadar bunların kimin tarafından ve hangi dönemde yapıldığının da önemli olduğunu gösterir.

Bu kestirmeciliğin öngördüğü gibi, Kemalizmi sınırları bu kadar net çizilebilir ve etkili bir ideoloji olarak görmek, bu ideolojiden beslenen bir kimsenin etrafına, dışına çıkılamaz bir çember çizmektedir. Bu da Kemalist olarak etiketlenen kimseyi, diğer ideolojik etkilere kapalı olarak yorumlamak anlamına gelmektedir. Elbette ki, Niyazi Berkes ve Şevket Süreyya Aydemir gibi "kurucu Kemalizm"le bariz bir şekilde ilişkilenmiş veya Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve Mümtaz Soysal gibi Cumhuriyet'in ilk kuşağı olarak yetişmiş entelektüellerin siyasi ve duygusal pozisyonlarını 1920-1945 arasındaki değişimler ciddi şekilde etkilemiştir. Ancak bu durum, söz konusu entelektüellerin dünyadaki değişimlerden azade olmadığı, başka kaynaklardan beslenmediği ve Türkiye'yi bunlara göre değişen bir perspektiften yorumlamadıkları anlamına gelmez. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Soğuk Savaş cepheleşmesinin ve post-kolonyal dönemin anti-emperyalist mücadelelerinin beslediği Üçüncü Dünyacılıkla birlikte, Stalinizm ve Maoizm ismiyle resmîleşen sosyalist öğretilerin etkilerinin Türkiye'deki entelijansiyayı etkilemediği ve bu perspektiflerden etkilenen insanların kendi anladıkları Kemalizmi veya resmî ideolojiyi dönüştürmediği iddia edilemez.

Zira *Yön*'ün büyük külliyatına bakıldığında, özellikle Ortadoğu başta olmak üzere tüm dünyadaki devrimci hareketleri ile birlikte dönemin yükselen kavramı anti-emperyalizmi yorumlamaya çalışan Batılı düşünürlerin metinlerinin yakından takip edildiği açıktır. Bu anlamda, Yön hareketinin zihinsel haritasında, özellikle söz konusu dönemde Üçüncü Dünyacılıkın yıldızı olarak görülen ve bölgede hatırı sayılır bir siyasi güce

sahip Nasırizm ve Fransız entelektüeller Pierre Mendes-France ile Maurice Duverger'nin ciddi etkileri görülmektedir. Bu anlamda, Mendes-France'ın "hızlı kalkınmacı anti-parlamenterizm"i,[85] Duverger'nin "temel çelişkinin sınıflar arasında değil, azgelişmiş toplumlarla Batılı kapitalist toplumlar arasında olduğu" tezi[86] ve Nasırizmin "Mısır'ın iktisadi yapısını değiştiren ve bir sınıf diktatörlüğüne dayanmayan anti-emperyalist askerî devrim deneyimi" *Yön*'ün ortaya koyduğu Türkiye reçetelerinin bir anlamda temel taşlarıdır.

Özellikle Nasırizm deneyiminin oluşumu ve geçtiği süreçler, *Yön* sayfalarında detaylıca incelenmiş ve önemli bir yol haritası olarak görülmüştür.[87] Mısır'da "toplumsal işlevi olan" milli sermayeyi, devrimin esas dayanağı olan asker, aydın, işçi ve köylü ittifakına dahil eden ve "toplumsal işlevi olmayan" sermayeyi "sömürüyü sürdürmek konusunda çıkarları emperyalizme bağlı" olduğundan ülke saflarından atmayı hedefleyen bu modelin[88] amentüsü olarak 1962'de ilan edilen Sosyalist Milli Yasa'nın tamamı, *Yön*'ün 26 Eylül 1962 tarihli 41. sayısından 14 Kasım 1962 tarihli 48. sayısına kadar olan sekiz sayısında Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Dolayısıyla, bu etkileşim bu derece aşikâr iken,[89] Yöncüleri sadece Kemalizmle iliş-

85 Mendes-France'ın söz konusu argümanını içeren kitabı için bkz. Pierre Mendes-France, *Çağımızın Cumhuriyeti*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.

86 Kurtuluş Kayalı'ya göre, Duverger yalnızca Yöncülerden değil, 60'lar Türkiyesi'nde tüm solcularından hiçbir yabancı akademisyenin görmediği kadar ilgi görmüştür. Duverger'nin yedi kitabı söz konusu dönem boyunca Türkçeye çevrilmiştir ve hatta kitaplarının Fransa'da yayımlanması bile dönemin yayınlarında haber olmuştur. Dahası 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından, yeni bir anayasa oluşturulması gündeme geldiğinde, anayasa danışmanı olarak ismi gündeme gelmiştir, bkz. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 175-195.

87 Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 92. *Yön* ve *Devrim* dergilerini Nasırizmle ilişkileri perspektifinden inceleyen bir çalışma için bkz. Coşkun Musluk, "The Relation between Nationalism and Development: The Case of the Yön-Devrim Movement in 1960's", Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ: 2010.

88 Cemal Abdunnasır [Abdülnasır], *Arap Devriminin Yöntemleri*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1970, s. 16. Bu yaklaşım, Yöncülerin "milli sermaye"ye dair yukarıda belirtilen fikirleriyle birebir örtüşmektedir.

89 Türkiye'de Nasırizmin Avcıoğlu'yla özdeşleştirilmesinin en iyi örneklerinden biri, Doğu Perinçek'in bir gün *Devrim* dergisi kadrosunda yer alan Hasan Ce-

kilendirerek pozisyonlarını anlamlandırmak, Türkiye'nin kendine özgülüğünü bir şekilde ön plana çıkarsa da, tarih boyunca sosyalist siyasanın "azınlıklar meselesi"ndeki eksikliği ve hatta yarattığı yeni sorunları gözden kaçırmanın yanı sıra,[90] *Yön*'ün beslendiği diğer kaynakların bu konudaki arazlarını maskelemektedir.[91]

Ayrıca Yöncülerin sıkça yaptıkları, Patrikhane'nin laiklik ilkesi uyarınca Türkiye'den çıkarılması gerektiği vurgusu, söz konusu alternatif tarihyazımının meseleye yaklaşımdaki bir başka sorunu ön plana çıkarır. "Azınlık meselesi" külliyatı, Türkiye'deki etnik ve dinî kimlik meselelerinin daha çok etnik boyutuna odaklanarak, meseleyi sıklıkla yalnızca bir milliyetçilik sorunu olarak görmektedir.[92] Bu noktada, 1920'li ve 30'lu yılların kurucu ideolojisi, "dinî olanın kamusal alanda reddi"ni hedefleyen laiklik ilkesi, söz konusu politikalardaki dinî damarı gölgelemektedir.[93] Ancak yine de bu ilke, Türkiye'de devletin

---

mal'e, derginin amaçladığı askerî müdahaleyi kastederek, "Darbeyi yapınca, Kızılay'ın göbeğindeki gökdeleni size verirler. *Devrim* dergisi, rejimin *El Ahram*'ı [1952 Darbesi'nden 2000'li yıllara kadar "Mısır'ın yarı resmî gazetesi" olarak anılan yayın organı], sen de başyazarı Hasan Heykel [1957-1974 yıllarında *El Ahram*'ın genel yayın yönetmenliği yürüten Mısırlı yazar] olursun," demesidir, bkz. Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 47.

90 Bu konudaki literatüre ait bazı metinler için bkz. Michael Löwy, "Marksistler ve Ulusal Sorun", *Birikim*, 23 (1977): 65-83; Ephraim Nimni, "Marx, Engels, and the National Question", *Science and Society*, 53/3 (1989): 297-326; Thomas Heberer, *China and its National Minorities: Autonomy or Assimilation*, New York: East Gate Books, 1989; Tony Judt, *Marxism and the French Left: Studies on Labour and Politics in France, 1830-1981*, New York: NYU Press, 2011; Shailja Sharma, *Postcolonial Minorities in Britain and France*, Manchester: Manchester University Press, 2016.

91 Nasır rejiminin özellikle Mısır'ın en büyük azınlık grubu olan Hıristiyan Kıptilere yönelik ayrımcı politikaları için bkz. Ami Ayalon, "Egypt's Coptic Pandora's Box", Ofra Bangio ve Gabriel Ben Dor (ed.), *Minorities and the State in the Arab World*, Boulder: LynneRienner, 1999, s. 53-71.

92 Yektan Türkyılmaz, "Soykırım failde de, mağdurda da derin bir çiziktir", Osman Oğuz'la röportaj, *PolitikART*, 6 Temmuz 2017, https://goo.gl/QhS5xJ, Son Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2018.

93 Kimlik meselesine laiklik perspektifinden bakan bazı çalışmalar için bkz. Soner Çağaptay, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, Londra ve New York: Routledge, 2006; Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İs-

Müslüman olmayanlara karşı Müslüman, Müslümanlara karşı Sünni ve hatta Sünnilere karşı da Hanefi kimliğini kurumsallaştırmasının önüne geçememiştir, hatta aksine bu kurumsallaşmanın işlevsel bir enstrümanı olmuştur.[94]

Bu anlamda, "Müslüman olmayan azınlık" toplumlarının Lozan Antlaşması'ndan doğan kendi kişi ve aile hukuklarını düzenleme haklarından, Medeni Kanun'un kabul edilmesi ve laik bir devlette ihtiyaç duyulmayacağı bahane edilerek, yıldırma ve baskı eylemleriyle Eylül-Kasım 1925'te feragat etmeleri sağlanmıştır.[95] Aynı şekilde, yine laiklik ilkesi öne sürülerek, 1926 yılında "azınlık" toplumlarına, dinî kurumların "hayri, sosyal ve eğitim kurumlarındaki imtiyazlarının yürürlükten kaldırılması" için yeni nizamnameler hazırlanması çağrısında bulunulmuştur. Her ne kadar devlet, sunulan nizamnamelerde toplumların mal varlıklarının "din insanlarının bulunmadığı" bir idarenin yönetmesini kabul etse de, böyle bir sivil idarenin kurulmasını engellemiş ve tarihsel olarak bu toplumları temsil eden dinî kurumların tüzel kişiliğini de laiklik ilkesi çerçevesinde tanımamıştır.[96] Bu bağlamda, "azınlık" kurumlarını ancak vakıflar düzeyinde tanıma yoluna giden devlet, 1935 yılında bu vakıfları Evkaf Genel Müdürlüğü'ne bağlayarak sıkı denetim altına almasının ardından, 1938'de azınlık vakıflarının seçim sistemini ortadan kaldırmış ve yerine Vakıflar Genel Müdürlü-

---

tanbul: İletişim Yayınları, 2010; Samim Akgönül, "Türkiye'de Sünni Olmayan Azınlıklar ve Laiklik", Samim Akgönül (ed.), *Tartışılan Laiklik: Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011: 171-188; Talin Suciyan, *The Armenians in Modern Turkey: Post-Genocide Society, Politics and History*, Londra ve New York: I.B. Tauris, 2016 [*Modern Türkiye'de Ermeniler: Soykırımsonrası Toplum, Siyaset ve Tarih*, çev. Ayşe Günaysu, İstanbul: Aras Yayınları, 2018]; Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: 'Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim'*, İstanbul: İstos Yayıncılık, 2017: 317-343.

94 Aslı Sümer, "Irkçılık, Laiklik, Sol", *Birikim*, 250 (2010): 90-95.

95 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 112-113.

96 Kamouzis, "İstanbul Rum Ortodoks...", s. 46. Söz konusu toplumların tüzel kişilik sorunları hakkında bkz. Rober Koptaş ve Bülent Usta (ed.), *Yok Hükmünde: Müslüman Olmayan Cemaatlerin Tüzel Kişilik ve Temsil Sorunu*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016.

ğü'nün sınavla seçerek atayacağı tamamen kendi kontrolündeki "tek mütevelli idare sistemi"ni getirmiştir.[97] Bu sayede devlet, laiklik ilkesini "azınlık mensubu yurttaşları arasında paralel kurumların oluşmasına müsaade etmemek" için işlevselleştirmiştir.[98] Böylece, Osmanlı'da bir anlamda imparatorluğa karşı farklı dinden bir bireyi koruyan gelişkin idari sisteme sahip kolektiviteleri sonlandırarak, azınlıklaştırdığı bireyi ulus-devlete karşı korunaksız kılmıştır.[99]

Ancak nihayetinde Yön hareketi bu laiklik anlayışından beslendiği kadar farklılaşmıştır da. Bu anlamda, ilk anda beklenenin aksine *Yön*, özellikle Afrika ve Asya'da yükselen devrimci hareketlerin İslâmi ve sosyalist öğretiyi bir araya getiren diskurlarına sempati göstermiştir.[100] "Sosyalizmi kapitalizm ve emperyalizme karşı müminlerin ortak kimliği" olarak gören Mısırlı Muhammed Uda ve Cezayirli Beşir Hacı Ali'nin yazılarına dergide yer verilmiş ve ayetler ve hadislerle İslâm ile sosyalizm arasında çelişki olmadığını açıklamaya çalışan yazılar yayımlanmıştır.[101] Dahası, Fransız Marksist Roger Garaudy'nin bu konu söz konusu olduğunda akla gelecek ilk eser olan *Sosyalizm ve İslâmiyet* kitabı, Doğan Avcıoğlu ile Mihri Belli'nin (E. Tüfekçi mahlasıyla) çevirisiyle Yön Yayınları tarafından yayımlanmıştır.[102] Ayrıca Avcıoğlu'nun bizzat kendisi de bir İslâmi tarikata üye olan ve dinibütün bir yaşam süren "kompradorlara ve efendilerine karşı çıkan sakallı ve sa-

97 Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 163-164. Söz konusu "tek mütevelli idare sistemi", devlet ile "azınlık" toplumları arasında yukarıda bahsi geçen yumuşama döneminde 31 Mayıs 1949 tarihinde kaldırılmıştır.

98 Konstantina Andrianopoulou ve Foti Benlisoy, "İstanbul Rum Azınlığının 1950'den Bugüne İdari Yapılanışı ve Seçim Mekanizmaları," *İstanbul Rumları: Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları, 2012, s. 51.

99 Mark Levene, *Genocide in the Age of the Nation-State-I: The Meaning of Genocide*, Londra ve New York: I.B. Tauris, 2005, s. 16-17.

100 Şener, "Kemalizm Karşısında...", s. 354.

101 Söz konusu yazılar için bkz. Beşir Hacı Ali, "Sosyalizm ve Din", *Yön*, 81 (1964): 12; Muhammed Uda, "Müslümanlık ve Sosyalizm", *Yön*, 82 (1964): 12; Cahit Tanyol, "İslâmın Cenneti Sosyalizmdir", *Yön*, 130 (1965): 7.

102 Kitap için bkz. Roger Garaudy, *Sosyalizm ve İslâmiyet*, İstanbul: Yön Yayınları, 1965.

rıklı bir dindar"ı verdiği mücadelede yanında gördüğünü açıkça ifade etmiştir.[103]

Bu yaklaşım, Soğuk Savaş konjonktüründe kendini Üçüncü Dünyacılık hareketlerine yakın gören bir dergi için anlaşılır görünebilir. Ancak mesele Kıbrıs, Rumlar ve Rumların kurumları olduğunda, Yöncülerin Üçüncü Dünyacı hareketlere yönelik sempatisi mevzubahis değildir, aksine laiklik ilkesi ön plana çıkarılarak söz konusu ayrımcılık politikasının derinleştirilmesi talep edilmiştir. Halbuki Yön hareketi, yine konjonktürel olarak, Kıbrıs meselesinde Sovyetler Birliği çözümünün yanında yer alan, bir noktadan sonra Yunanistan'la birleşmeye karşı çıkan ve her ne kadar Rumların liderliğinde olsa bile bağımsız Kıbrıs'ı savunan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başepiskoposu ve Cumhurbaşkanı Makarios'la da aynı çizgiye düşmüştür. Fakat onlar (ve dahi Aybar) için Makarios "sosyalizm yolunda bir yoldaş" değil, "siyasi bir papaz"dır. Rumlar ise doğrudan Yöncülerin konjonktürel milliyetçilik perspektifiyle karşı duracaklarını açıkladıkları "Türk milletine karşı ayırıcı ve bölücü emeller besleyen gafiller" olarak kodlanmışlardır. Bu noktada, Selçuk ve Avcıoğlu tehcire siyaseten karşı çıkarken, hümanist milliyetçilik anlayışı ile "emperyalizmin ekmeğine yağ süren dar ve sapık şovenizm"i ayırma çabası içinde görünseler bile, Patrikhane'ye karşı hasmane tutumlarını ve Rumları bir bütün olarak milli cepheden tasfiyesi gereken "emperyalizm işbirlikçisi sermaye sahipleri" olarak görmeyi bir kenara koyamamışlardır.

Peki, milliyetçiliğin siyasi değerini sosyalizm ve anti-emperyalizmden beslendiği sürece değerli gören ve Kürt meselesini bir etnik mesele olarak görebilen bu entelektüeller,[104] söz konusu Hıristiyan bir kolektivite olduğunda neden kendi ortaya koydukları değer yargılarıyla bile çelişmektedir?

Bu sorunun cevabını diğer Yöncüler gibi Avcıoğlu da sosyalist bir entelektüel olmanın ötesinde, *Türk* bir sosyalist entelektüel olmasında bulabileceğimizi ve Barış Ünlü'nün ortaya sürdüğü Türklük kavramının bu noktada açıklayıcı olduğunu düşü-

103 Doğan Avcıoğlu, "Gericilik-İlericilik", *Yön*, 175 (1966): 3.

104 Şener, "Kemalizm Karşısında...", s. 358-372.

nüyorum. Türk milliyetçiliğinin ve anadilinin Türkçe olmasının ötesinde, çoğunlukta olmanın getirdiği imtiyazlar setini besleyen bir duygu ve düşünce repertuvarını vurgulayan Türklük, belirli bir görme, duyma, duygulanma, ilgilenme ve bilgilenme hali olduğu kadar, belirli görmeme, duymama, duygulanmama, ilgilenmeme ve bilgilenmeme halidir.[105] Bu duygu ve düşünce dünyası, içinde büyüyen herkesin kendisine verilen imtiyazları "hak", başkaları olarak kodlananların acısını imtiyazları elde etmek için ödenmesi gereken bir "bedel" olarak görmesi ve bu bedellere karşı "sessizce geçiştirmek, anlamlı suskunlar, mümkün olduğunca konuşmama ve sanki bir sorun yokmuş gibi davranma"yı içeren bir apati haliyle bakmasına işaret etmektedir.

Türklüğü bir kez kurulan ve değişmez bir şekilde tüm dönemlere hâkim olan bir *ethos* olarak değil, her dönemin ve grubun kendi değer yargıları çerçevesinde yıkılan ve yeniden kurulan bir çoğunlukta olma hali olarak gördüğümüzde, Yöncülerin de Soğuk Savaş bağlamında Kemalizm ve ilkeleri, sosyalizm, Üçüncü Dünyacılık ve Nasırizmden beslenen kendi Türklükleri içinde, Yunanistan pasaportlu Rumların yaşadıklarına tanıklık etmelerine rağmen, bilmezden ve görmezden gelmeye devam ettiklerini söyleyebiliriz. Zira söz konusu tehciri, yani binlerce insanın temel haklarının çiğnenmesini bir kez bile net bir şekilde eleştirmemişlerdir.

Ancak tanıklık ettiklerini, yani bildiklerini ve gördüklerini belli ettikleri yazılarda dahi bu hukuksuzluğu Türkiye'nin haklı davasında ödenmesi gereken bir bedel olarak görebilmişler ve sorunu Rumlar değil yine Türkler yaşıyormuşçasına meseleye fazla odaklanmadan sessizce geçiştirmeyi tercih etmişlerdir. Hatta bunun da ötesinde bu ayrımcı politikanın derinleştirilmemesi üzerinden durumu eleştirmeyi tercih ederek, milliyetçi-muhafazakâr Necip Fazıl gibi ideolojik olarak yan yana gelmeleri mümkün görünmeyen figürlerle ve dışladıkları şovenizmle aynı cephede yer alabilmişlerdir.

---

105 Kavram hakkında daha geniş bilgi için bkz. Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.

ULUS VE *TERCÜMAN* GAZETELERİNDE KIBRIS KRİZİ VE RUMLAR

KORAY YAŞAR

Kıbrıs Krizi nedeniyle İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'nin feshedilmesi ve Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesi, basitçe değerlendirildiğinde bir dış politika kararı ve İnönü hükümetinin diplomatik hamlesi olarak görülebilir. Ancak fesih kararının alınışında ve sınırdışı uygulamasında etkin olan faktörler göz önüne alınırsa söz konusu tercihin, tarihsel arka plana ve kurumsallaşmış bir bakış açısına dayandığı anlaşılabilir. Türkiye ve Yunanistan arasında 1930 yılında imzalanmış bir sözleşmenin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde çıkan anayasal kriz nedeniyle 1964 yılında Türk hükümeti tarafından feshedilmesi ve sözleşmenin feshini takiben Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesi, Türk tarafında Kıbrıs Krizi'nin tetiklediği reflekslerin oldukça geniş bir harekât alanı içerisinde sergilendiğini göstermektedir. Bu harekât alanının sınırları, Türkler ile Rumların ortak geçmişi ve Türk-Yunan ilişkilerinin tarihi tarafından belirlenmiştir. Türk tarafının, Yunanlar ve Rumlara karşı sergilediği refleksler ise söz konusu tarihsel süreçte etkin olan gayrimüslim karşıtlığının, milliyetçi rekabetin ve azınlıklardan duyulan şüphenin sonucunda gelişmiştir.

Dış politika kararları hakkındaki resmî açıklamalar, söz ko-

nusu tercihin yapılışında belirleyici olan siyasi, tarihî ve fikrî arka plana çeşitli göndermeler içerse de kamuoyu tepkisi, bahsi geçen arka planın ve ilgili meseleye dair genel bakış açısının daha açık şekilde sergilendiği bir çerçeve sunar.[1] Kamuoyu tepkisi, söz konusu çerçeveyi sunmanın ötesinde dış politika tercihlerinin şekillenmesinde de etkili olabilir.[2] 1960'lı yıllar, Türk dış politikası üzerinde kamuoyu etkisinin belirgin önem kazandığı bir devredir. Melek Fırat'a göre 1960 sonrası Türkiye, dar bir kadro tarafından belirlenen dış politikanın kamuoyu tartışmalarına açıldığı ve kamuoyunun temel dış politika tercihlerini sorgulayabilir hale geldiği bir ülke olmuştur.[3] Kamuoyu tepkisinin ifadesini bulduğu mecralardan önde geleni basın organlarıdır.

Kıbrıs Krizi'nin yaşandığı dönem için en etkili basın organlarının gazeteler olduğu söylenebilir. Gazete, ideolojik ve entelektüel bir aygıt olmanın yanı sıra güncel siyasetle doğrudan ilişkisi ve okuyucuya olan bağımlılığı nedeniyle kamuoyu eğilimini yansıtmakta belirgin öneme sahip bir basın aracıdır. Basın araçları, kamuoyu eğilimini yansıtmanın yanı sıra toplumu bilgilendirici rolleri nedeniyle kamuoyu eğiliminin şekillenmesinde de hayati öneme sahiptir.[4] Basının bu işlevlerini yerine getirmesi, siyasal sistemdeki demokratik işleyişle yakından ilişkilidir.[5] 1960'lı yılların Türkiyesi, siyasi sistemin liberalleşmesi ve ifade özgürlüğünün sınırlarının genişlemesiyle gazetelerin bu işlevselliğine imkân tanımıştır. Aynı yıllarda gazeteciliğin endüstrileşme eğilimine girmesi ve gazete tirajlarının yükselmesi, gazeteler aracılığıyla basının kamuoyu üzerindeki

1 Kamuoyu eğilimi, devlet yahut hükûmet işlerinin aleniyet kazanmasıyla ve "kamu işlerine" dönüşmesiyle şekillenebilir. Bkz. Mehmet Gönlübol, "Kamuoyu ve Dış Politika", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(4), s. 87-88. Bu açıdan kamuoyu tartışmaları, resmî açıklamalara nazaran daha fazla açıklık içerir.

2 Gönlübol, a.g.m., s. 88.

3 Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s. 1-4.

4 Gönlübol, a.g.m., s. 96.

5 Hicabi Arslan, *Basının Türk Dış Politikası Üzerindeki Yönlendirici Etkisi*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s. 57.

etkisini artırmıştır.[6] Bu bağlamda ilgili dönemde çıkan gazetelerin içeriği, Kıbrıs Krizi'ni ve Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesini geniş çerçevede değerlendirebilmek için temel bir başvuru kaynağıdır. Bu çerçevede bir değerlendirme, Türk kamuoyunun Türk-Yunan ilişkilerine dair anlayışını, Yunan/Rum algısını ve bunlarla ilişkili olarak Türkiyeli Rumlara bakışını ortaya koyabilir.

Türk Basınında Kıbrıs Krizi ve Yunan/Rum Karşıtlığı

Türk kamuoyu, 1964 yılına Kıbrıs'taki anayasal krizin ve toplumlar arası çatışmaların haberleriyle girmiş ve yıl boyunca gazete sayfalarını Kıbrıs Krizi'yle ilgili haber ve köşe yazıları doldurmuştur. Kıbrıs Krizi'yle ilgili haberler, dönemin gazetelerinde 1964 yılı boyunca neredeyse her gün yahut gün aşırı yer bulmuştu.[7] Kıbrıs Sorunu, ortaya çıkışından itibaren Türk basınının yakın alaka gösterdiği bir meseleydi. Kıbrıs meselesinin Türk kamuoyu için milli davaya dönüşmesinde *Hürriyet* gazetesinin 1950'li yılların başında başlattığı "Kıbrıs Türk'tür" kampanyasının büyük payı olmuştu. *Hürriyet* gazetesinin sahibi ve başyazarı Sedat Simavi, Kıbrıs'la ilgili politikasını pasif bulduğu Menderes hükümetini eleştirmekten geri durmamış ve Türk-Yunan dostluğunu Türkiye'nin çıkarından üstün tutmakla suçladığı Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından mahkemeye verilmişti.[8]

1960'lı yıllardaki iç siyasi ortam, Kıbrıs Krizi'nin Türk kamuoyunda çeşitli boyutlarıyla tartışılmasına ve Türk basınında hükümetin Kıbrıs politikasının eleştirilip yönlendirme ya-

6 Gazeteciliğin endüstrileşme eğilimine girmesi ve tiraj artışı için bkz. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006, s. 133.

7 Bkz. Güneş Şahin, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954-1974)*, yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.

8 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 226.

pılmasına daha elverişli bir alan açmıştı. 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidara el koyan Milli Birlik Komitesi'nin ülke yönetimini sivillere devretmesi ve 1961 Anayasası'nın liberal bir siyasi yapı tesis etmesiyle sağlanan özgürlükçü ortam, kamuoyunda tartışılabilen siyasi görüş ve eleştirilere çeşitlilik kazandırmıştı.[9] Seçim sisteminde nispi temsil usulünün benimsenmesinin etkisiyle 1961 yılında yapılan genel seçimde hiçbir siyasi partinin parlamentoda çoğunluğu elde edememesi, 27 Mayıs 1960 darbesinden önce siyasi sisteme hâkim tek parti iktidarlarından oldukça farklı bir siyasi yapı ortaya çıkarmıştı.[10] Parlamentoya hâkim yeni siyasi yapı ve kamuoyundaki özgürlükçü ortam, Türk dış politikasını sorgulanabilir ve eleştiriye açık kılmıştı.[11]

Türk dış politikasının kamuoyunda sorgulanabilir hale gelmesi, Türkiye'nin en önemli dış meselelerinden biri olan Kıbrıs Sorunu'nun gelişimiyle paralel ilerlemişti. Kıbrıs Sorunu, milli davaya dönüşmesiyle 1960'lı yıllarda siyasi yelpazenin uçlarında yer alan siyasi hareketlerin dahi hakkında fikir beyan edebildiği ve Türk dış politikasına dair temel yaklaşımını bu sayede sergileyebildiği bir mesele halini almıştı.[12] Kıbrıs Sorunu'nun milli dava olarak benimsenmesi, kamuoyunun dış politika kararlarını tartışmasına ve yürürlükteki kararları eleştirerek dış politika üzerinde yönlendirici etkiye sahip olmasına olanak tanımıştı.[13] Kıbrıs Sorunu'yla ortaya çıkan bu olanağın değerlendirildiği başlıca mecralardan biri, gazeteler olmuştur.

1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs'ta toplumlararası çatışma başlayınca bazı gazete yazarları doğrudan hükümeti hedef almaktan sakınmamıştı. *Hürriyet* gazetesi yazarı Cüneyt Arcayürek, "Uyanın Beyler Uyanın!" başlıklı makalesinde Türk hükümetinin Kıbrıs Krizi'yle ilgili diplomatik çabasını yetersiz bulduğunu sert şekilde ifade etmişti.[14] CHP liderliğindeki hükü-

9 Fırat, 1997, s. 7.

10 William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Londra: Frank Cass, 2000, s. 147.

11 Fırat, 1997, s. 7. Hale, *a.g.e.*, s. 147.

12 Fırat, 1997, s. 150.

13 *A.g.e.*, s. 150.

14 Cüneyt Arcayürek, "Uyanın Beyler Uyanın!", *Hürriyet*, 23 Aralık 1963.

meti savunma çabası içerisinde olan *Ulus* gazetesi yazarı İffet Aslan ise Türk milletini ve Kıbrıs'taki soydaşlarını sükûnete ve hükümet politikasına güvene davet etmekteydi.[15] Kıbrıs'taki anayasal krizin ilk safhasında ortaya çıkan tartışma zemini, Türk basınının Kıbrıs Krizi'ni yakından takip ettiğini ve gazete içeriklerinin Kıbrıs Krizi'yle ilgili hükümet politikası üzerinde baskı unsuruna dönüşeceğini göstermişti.

Kıbrıs Krizi süresince gazete içerikleri, sadece hükümet politikası üzerinde baskı unsuru olmakla kalmamış, Türkiye'de yaşayan Rumları ve Rumlara ait kurumları da Türk kamuoyunda Kıbrıs'taki çatışmalar nedeniyle ortaya çıkan tepkinin olası hedeflerinden biri haline getirmişti. Kıbrıs Krizi'yle ilgili haber ve köşe yazılarındaki hamasi üslup, Türk kamuoyunun Kıbrıs'taki çatışmalar nedeniyle duyduğu öfkeyi Yunan/Rum karşıtlığı üzerinde yükselen milliyetçi tepkiye dönüştürmüştü.[16] Kıbrıs'ta Türkleri hedef alan şiddet eylemlerine dair haberlerin devam etmesi, Türkiye'de yaşayan Rumları da kapsayan Yunan/Rum karşıtı atmosferin Türk kamuoyunda hâkim olmasına yol açmıştı.[17] Kamuoyunda hâkim olmaya başlayan Rum karşıtı atmosferin farkında olan Rum azınlığın mensupları, Kıbrıslı Türklere yapılan saldırıları kınayarak Rum azınlığa yönelen kamuoyu tepkisini önlemeye çalışmıştı.[18] Fener Patrikhanesi'nden bir yetkili ise Kıbrıslı Rumların Fenikelilerin soyundan geldiğini iddia ederek Türkiye'de yaşayan Rumları Kıbrıslı Rumlardan ayrıştırmaya çabalamıştı.[19] Ancak Türk kamuoyundaki Yunan/Rum karşıtı atmosfer, Yunanca kökenli yer adlarının değiştirilmesini talep edecek kadar geniş kapsamlıydı.[20]

15 Fulya Yurdagün, *1955-1965 Yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008, s. 120-121.

16 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 13.

17 Halil Şimşek, *Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)*, doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s. 376.

18 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 258.

19 *A.g.e.*, s. 258.

20 Demir, Akar, *a.g.e.*, s. 31.

Türk kamuoyundaki Yunan/Rum karşıtlığı, bazı köşe yazarlarının yazılarına Türkiyeli Rumların da dahil edildiği özcü, genellemeci yargılar ve suçlayıcı, aşağılayıcı ifadelerle yansımıştı. *Tercüman* gazetesi yazarı Kadircan Kaflı, "Rum" başlıklı yazısında Rumları "vahşet bakımından dünyada birinci, hırsızlıkta ve soygunda usta" olarak tanıtırken Rumlar arasında iyi insanların istisna kabilinden bulunduğunu iddia etmişti.[21] Kadircan Kaflı'nın iddiasını desteklercesine dönemin gazetelerinde çıkan gündelik suç haberlerinde Rum faillerin etnik kimliği başlıkta yahut haber spotunda sıkça vurgulanmaktaydı.[22] Dönemin gazetelerinde çıkan haber başlıklarının bazıları şöyleydi: "Rumlarla iş yapan dolar sahtekârları yakalandı",[23] "Bir Rum lokantacı vergi kaçırıyormuş",[24] "Esrarkeş Rum haraç vermeyen Türk'ü vurdu",[25] "Döviz kaçakçısı Rum yakalandı",[26] "Bir Rum üç el ateş edip bir Türk'ü yaraladı",[27] "Bir Rum hadise çıkarmak için kilise bombaladı",[28] "Kilise soyan Rum".[29] Gündelik hayat içinde adli olaylara karışan Rumların etnik kimliğinin ilgili haberlerde vurgulanması, Rumlara yönelik toptancı suçlamalara zemin hazırlamıştı.[30]

Rumlara yönelik suçlamaların en yaygınları vergi kaçakçılığı ve döviz kaçakçılığı gibi iktisadi faaliyet kaynaklı ithamlardı. Türkiye'den sınırdışı edilen Yunan uyruklu ilk grup hakkında yurtdışına para kaçırdıkları ve bazı spekülatif işlerle piyasayı dolandırdıkları iddiaları gazete haberlerine yansımıştı. Gazete haberlerinde yurtdışına kaçırılan paranın Yunanistan'a akta-

21 Kadircan Kaflı, "Rum", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

22 Ceren Sözeri, "Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri", *20 Dolar 20 Kilo, Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün Hikayelerinden Biri*, Bağımsız Araştırma Bilgi ve İletişim Derneği, s. 49.

23 *Son Havadis*, 30 Nisan 1964.

24 *Son Havadis*, 31 Mayıs 1964.

25 *Akşam*, 1 Mayıs 1964.

26 *Akşam*, 17 Mayıs 1964.

27 *Akşam*, 12 Ekim 1964.

28 *Tercüman*, 26 Aralık 1963.

29 *Tercüman*, 28 Mart 1964.

30 Demir, Akar, *a.g.e.*, s. 65.

rıldığı yahut Kıbrıslı Rumlara yardım amacıyla toplandığı iddia edilmişti.[31]

Türk basınında Rumların iktisadi faaliyetinden duyulan rahatsızlık, Yunan uyrukluların itham edildiği kanun dışı faaliyetlerle sınırlı değildi. *Ulus* gazetesi yazarı İffet Aslan, "Türk Ticaretine Hâlâ Yabancı Azınlıklar Mı Hâkim?" başlıklı yazısında İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı üyelerin yarısından fazlasının Rum azınlığa mensup olmasından duyduğu rahatsızlığı ifade ederken "üyelerinin yarısından fazlası yabancılar ve azınlıklardan oluşan kurumların, vatan sevgisinden mahrum olmasını doğal bulduğunu" belirtmişti.[32] İstanbullu Rumların şehrin ticari hayatındaki ağırlığından rahatsızlık duyan tek kişi İffet Aslan değildi. Bazı gençlik örgütlerinin önayak olması ve İstanbul'daki esnaf derneklerinin desteğiyle "Türk'ten Türk'e alışveriş" kampanyası başlatılmıştı.[33] Kampanyayı düzenleyen komite, "Bu işyerinden alışveriş yapılır" yazılı pankartları Türk esnafa ait dükkânlara asarak aslında azınlıklara mensup tüm esnafı boykot kapsamına almıştı. "Türk'ten Türk'e alışveriş" kampanyası, Ermeni ve Yahudi esnafın da boykot kapsamına alınması ve kampanyanın kontrolden çıkmaya başladığı düşüncesiyle İçişleri Bakanlığı tarafından sonlandırılmıştı.[34] Aynı dönemde gazeteler, Rumların "Rum'dan Rum'a alışveriş" kampanyası başlattıkları ve Rum işverenlerin Türk işçileri işten çıkardıkları yönünde haberler paylaşmaktaydı.[35]

Türk basınında, Rumların Türkiye'nin ticaretindeki göreli ağırlığından ve refahından duyulan rahatsızlık, sadece ülke içindeki Türk-Rum karşıtlığı üzerinden kurgulanmamıştı. Türkiye'de yaşayan Rumların refahı, Türkiye'deki Rum azınlık ile Yunanistan'daki Türk azınlığın karşılıklılığı açısından da rahatsız edici bulunmuştu.[36] Batı Trakyalı Türklerin yok-

31 *A.g.e.*, s. 69-70.

32 İffet Aslan, "Türk Ticaretine Hâlâ Yabancı Azınlıklar Mı Hâkim?", *Ulus*, 20 Mart 1964.

33 Şimşek, *a.g.e.*, s. 393.

34 Demir, Akar, *a.g.e.*, s. 85-86.

35 *A.g.e.*, s. 91-92.

36 *A.g.e.*, s. 92-94.

sulluğu, Lozan Antlaşması ve Mübadele Sözleşmesi'yle iki ülkedeki azınlık grupları arasında kurulan karşılıklılık ilişkisinin Yunanistan tarafından bozulmasının sonucu olarak sunulmuştu.[37] Azınlık grupları üzerinden Türkiye ve Yunanistan arasında kurgulanan karşılıklılık ilişkisi, Kıbrıs Krizi'nin ortaya çıkışıyla beraber Kıbrıslı Türkler ile İstanbullu Rumları yahut İstanbullu Rumlar ile Batı Trakyalı Türkleri kapsayan yeni mübadele seçeneklerinin basında tartışılmasına da neden olmuştu. *Tercüman* gazetesi yazarı Kadircan Kaflı, Türkiye'de yaşayan Rumlarla Kıbrıslı Türklerin mübadelesini önermişti.[38] Yine *Tercüman*'da yazan Ahmet Kabaklı ise İstanbullu Rumlarla Batı Trakyalı Türklerin mübadelesinden yana görüş bildirmişti.[39]

Kıbrıs Krizi nedeniyle Türkiyeli Rumları kapsayacak yeni bir nüfus mübadelesinden bahis açan gazete yazarlarına göre Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs'ta yaşayan iki toplum yahut Türkiye ile Yunanistan arasında kendine özgü nedenleri ve dinamikleri olan bir ihtilaf değildi. *Ulus* gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer'e göre Kıbrıs Krizi, Yunan İsyanı'nın ve Yunanistan'ın bağımsızlığını takiben Osmanlı Devleti'ne Tesalya'nın, Girit'in ve Makedonya'nın kaybını getiren Yunan saldırganlığının devamıydı.[40] Kıbrıs'ta anayasal krizin çıkışı, Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan Antlaşması'yla tesis edilen dengenin ve Türk-Yunan dostluğunun bozulması anlamına gelmekteydi. İki ülke ve iki halk arasındaki denge ve dostluğun bozulması halinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm uzlaşı ve anlaşmaların da bozulabileceği düşüncesi dillendirilmekteydi. *Ulus* gazetesinin bir başka yazarı Cihad Baban, Yunan hükümeti tarafından Makarios yönetimine verilecek desteğin doğrudan Lozan Antlaşması'nın gözden geçirilmesini getireceğini belirtmişti.[41]

---

37 Rağıp Ferit Serav, "Batı Trakya Türkleri", *Ulus*, 15 Nisan 1964.

38 Kadircan Kaflı, "Neler Olabilir?", *Tercüman*, 6 Mart 1964.

39 Ahmet Kabaklı, "Eğer Yenilenirse", *Tercüman*, 7 Nisan 1964.

40 Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Yunan Münasebetleri", *Ulus*, 22 Mart 1964.

41 Cihad Baban, "Türk-Yunan Münasebetleri", *Ulus*, 14 Nisan 1964.

Kıbrıs Krizi'yle ilgili gazete yazılarında Yunanlar ve Rumlarla toptan hesaplaşma yönündeki eğilim belirgindi.[42] Türkiye'de yaşayan Rumlar da Yunan uyruklu yahut Türk uyruklu olduklarına bakılmaksızın bu hesaplaşmanın bir parçasıydı. Dolayısıyla Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesini Türk uyruklu Rumların Türkiye'den gönderilmesi takip edebilirdi. *Ulus* gazetesi yazarı Faik Suad'a göre bu olasılığın gerçekleşmesi Kıbrıs Krizi'nin seyrine bağlıydı ve Yunan/Rum tarafı gerektiği gibi davranmazsa "nüfustaki kayıtlar" unutulabilirdi.[43]

Kıbrıs'ta yaşanan kriz, Türk milliyetçiliğinin Yunanlar ve Rumlarla ilgili bazı temel ön kabullerini ve bakış açısını Türk basınında öne çıkarmış, Türk kamuoyunun gözü önüne getirmişti. Basında çıkan haber ve köşe yazılarındaki genel çerçeve, yaşanılan yer ve vatandaşlık bağına bakılmaksızın tüm Yunanları ve Rumları ortak Helen kimliğinde birleştirmişti. Türk basınında çıkan köşe yazılarına göre öncelikle Türkler ve Helenler (Yunanlar/Rumlar) arasında tarihsel bir düşmanlık vardı.[44] Helenlerin Türklere karşı düşmanlığı, gerek Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere yaptıkları eziyetlerde gerekse Türkiye'de yaşayan Rumların kanun dışı eylemlerinde ulusal/etnik bir özellik olarak kendini göstermekteydi.[45] İkinci olarak Helen kimliğine sahip olanlar, Türkiye'de yaşıyor ve Türk vatandaşlığı taşıyor olsa bile Türk ulusal kimliğinin kapsayıcılığına dahil olamazdı. Helen kimliği taşıyan Türk uyruklu Rumlar da "yabancı azınlık" olarak değerlendirilebilirdi.[46] Dolayısıyla Türkler ve Helenler (Yunanlar/Rumlar) arasındaki her türlü ihtilafta bu "yabancı azınlık", vatandaşlık bağına bakılmaksızın "düşman" safında sınıflandırılabilirdi.[47]

Türk basınında Rumlarla ilgili benimsenen bakış açısı, Rumlarla ilgili haberlerin dilinde kendini hissettirmekle birlikte

42 Demir, Akar, *a.g.e.*, s. 31.

43 Faik Suad, "İsmet Paşa Siyaseti Atina'yı Çökertiyor", *Ulus*, 8 Ağustos 1964.

44 Kadircan Kaflı, "Kalleş Dostluk", *Tercüman*, 21 Ağustos 1964.

45 Ahmet Kabaklı, "Bir Millet Ki...", *Tercüman*, 9 Mart 1964.

46 İffet Aslan, "Türk Ticaretine Hâlâ Yabancı Azınlıklar Mı Hâkim?", *Ulus*, 20 Mart 1964.

47 Faik Suad, "İsmet Paşa Siyaseti Atina'yı Çökertiyor", *Ulus*, 8 Ağustos 1964.

açık ifadesini, köşe yazılarında ve gazete yazarlarının yorumlarında bulmaktaydı. Ancak söz konusu bakış açısının ifade ediliş şekli Kıbrıs Krizi'nin seyrine, dış politik konjonktüre yahut köşe yazarının ve gazetesinin ideolojik konumlanışına göre değişebilmekteydi. Kıbrıs Krizi'yle ve Rumlarla ilgili takınılan tutum, aynı zamanda bir iç siyasi tavır anlamı taşımaktaydı. İlgili gazetenin yahut gazete yazarının, siyasi iktidarla ve diğer politik aktörlerle ilişkisi de köşe yazılarındaki içeriği ve ifade biçimini etkilemişti. Rumlarla ilgili yazılarda siyasi iktidarla kurulan bağın kendini en fazla hissettirdiği yayın organı *Ulus* gazetesiydi.

Ulus Gazetesi ve "Rumların Çeşidi"

1960'lı yılların Türkiyesi'nde *Hürriyet*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gibi önde gelen gazetelerin arasında *Ulus* gazetesinin kendine özgü bir yeri vardı. 1961 sonrasında kurulan koalisyon hükümetlerinin büyük ortağı CHP'nin yarı resmî yayın organı olan *Ulus*, iktidardaki partinin görüşlerini paylaşan ve endişelerini yansıtan bir yayın organı olmanın belirgin özelliklerini taşımaktaydı. *Ulus* gazetesi, kamuoyunu bilgilendirmenin ötesinde İnönü hükümetinin argümanlarının paylaşıldığı, muhalefete cevap verildiği, dış dünyaya mesajların gönderildiği ve kamuoyunun gündemdeki meselelere nasıl yaklaşması gerektiğinin işaret edildiği bir mecra görevini üstlenmişti. İnönü hükümetinin Kıbrıs Krizi'ne yaklaşımı ve Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesindeki amaç, *Ulus*'un yayıncılığında yansımasını bulmuştu. Türk kamuoyuna hâkim milliyetçi söylem ve Yunan/Rum karşıtlığı, *Ulus* gazetesinin sayfalarında hükümeti zor durumda bırakmayacak, Kıbrıs Krizi'yle ilgili politikayı destekleyecek çerçevede yer bulmuştu. İnönü hükümetinin diplomatik hamlelerini takip etme ve hükümeti zor durumda bırakmama çabası, *Ulus*'un yayıncılığında Türkiyeli Rumlarla ilgili söylem tutarsızlığına da neden olmuştu.

Kıbrıs'ta anayasal kriz ortaya çıktığında Türkiye siyasi bir istikrarsızlık içindeydi. Mecliste en büyük gruba sahip olan

CHP, bir araya geldiklerinde daha büyük bir çoğunluğu oluşturan muhalefet partileriyle yaşadığı çekişme nedeniyle hükümeti kuramamaktaydı. Kıbrıs sorununun yeniden ortaya çıkışı, CHP ve diğer partileri işbirliğine zorlasa da siyasi arenadaki çekişmeye son vermemişti.[48] *Ulus*'un, Kıbrıs'taki anayasal krizin erken döneminde benimsediği yayın politikasının belirgin özelliği, muhalefet partilerini Kıbrıs Krizi üzerinden eleştiren ve CHP'yle işbirliğine çağıran köşe yazılarına yer vermesiydi. Bu açıdan Kıbrıs Krizi, CHP'nin muhalefete karşı kullanmaya kalkıştığı siyasi bir manivelaya dönüşmüştü. *Ulus*'un başyazarı ve CHP İstanbul Milletvekili Cihad Baban, muhalefete şöyle seslenmekteydi:

> Türkiye dış politikada, parti yöneticilerinin imtihana tabi tutulduğu bir devreye girmiştir. Kıbrıs davasını düşünmeden, parti meselelerini hallediyorum zannedenlerin çocukları, yarın tarih okurken, babaları hakkındaki ağır hükümleri gözleri ile göreceklerdir.[49]

Bu bağlamda Kıbrıs Krizi'nin, CHP ve CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesi için Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan ve muhalefet olmak üzere üç ayrı cephesi vardı. Kıbrıs Krizi'nin *Ulus* gazetesinde çıkan haber ve köşe yazılarındaki seyri, İnönü hükümetinin muhalefet ve kamuoyu baskısı altında yürüttüğü Kıbrıs politikasını takip etmekteydi.

Kıbrıs'ta anayasal kriz ortaya çıktığında İnönü hükümeti, krizin temel sorumlusunu Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ve Kıbrıslı Rum idareciler olarak ilan etmişti.[50] *Ulus* gazetesi de hükümetin yaklaşımını benimsemişti. Aralık ayında *Ulus*'ta çıkan köşe yazılarının birkaçının başlıkları şöyleydi: "Açık-

---

48 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2008, s. 221-222.

49 Cihad Baban, "Makarios Türkiye'ye ve Yunanistan'a düşmanlık ediyor", *Ulus*, 30 Aralık 1963.

50 "Kıbrıs'la ilgili bir açıklama", *Ulus*, 18 Aralık 1963. Makarios'un anayasa değişikliği teklifi, Kıbrıs'taki anayasal krizin çıkış nedeni olmakla birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısal sorunları ve Kıbrıs'ta yaşayan iki toplumun uzlaşmaz tavrı, krizin ortaya çıkışını kaçınılmaz kılmıştı. Bkz. Fırat, 1997, s. 115-116.

göz Makarios",[51] "Makarios'un Tutumu",[52] "Makarios şimdi de hilekarlığa başvurdu",[53] "Makarios Türkiye'ye ve Yunanistan'a düşmanlık ediyor."[54] Bu yazıların ortak mesajı, Makarios ile Kıbrıslı Rumların uluslararası hukuku çiğnediği ve Kıbrıslı Türkler ile Türkiye'nin haklarını hukuki çerçevede koruması gerektiğiydi. Söz konusu yazılarda, Londra ve Zürih antlaşmalarının çizdiği hukuki çerçevede bir çözüm bulunması düşüncesi öne çıkmaktaydı; bu çözümün bulunamaması durumunda ise Kıbrıs'ın taksiminin gerçekleşmesi yönünde çağrılar yapılmaktaydı. Yunanistan ve Yunanistan Başbakanı Georgios Papandreou'ya karşı ise daha temkinli bir söylem kullanılmıştı.

Kıbrıs'taki Kanlı Noel hadiselerinden sonra ise *Ulus* yazarları, Kıbrıs Krizi'ni sonlandırmanın ve Kıbrıs sorununu çözmenin Kıbrıs'ta var olan anayasal düzenin tasfiyesi ve adanın taksimi yoluyla olacağına ikna olmuştu. *Ulus* yazarı İffet Aslan, "Sıra Kıbrıs'ın Taksimine Gelmiştir" başlıklı yazısında Kıbrıs'ta taksimin gerçekleşmesini istemişti.[55] Cihad Baban ise Kıbrıs Krizi'yle ilgili ilk iş olarak Makarios'un görevden alınması gerektiğini belirtmişti.[56] Kanlı Noel hadiselerinden sonra Kıbrıslı Rum siyasetçilerle anlaşmanın mümkün olmayacağına ikna olan *Ulus* yazarları, yüzlerini Yunanistan'a çevirmiş ve Yunan kamuoyu ile siyasetçilerini muhatap almaya başlamıştı.

Ulus gazetesinin köşe yazarları, Yunanistan'daki iç siyaseti sıkça konu edinmekteydi. Yunan basını, Türkiye ve Türklere karşı düşmanlığı körüklediği gerekçesiyle eleştirilirken Yunanistan'daki siyasi aktörlerin, Kıbrıs Krizi'ne yaklaşımı ve Türkiye'ye karşı tutumu hakkında bilgi vermekteydi. Kıbrıs Krizi, *Ulus* gazetesi yazarları tarafından Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde değerlendirilmekteydi. *Ulus*'un başyazarı Cihad Baban şöyle demekteydi:

51 İffet Aslan, "Açıkgöz Makarios", *Ulus*, 10 Aralık 1963.

52 Cihad Baban, "Makarios'un Tutumu", *Ulus*, 20 Aralık 1963.

53 İffet Aslan, "Makarios şimdi de hilekarlığa başvurdu", *Ulus*, 20 Aralık 1963.

54 Cihad Baban, "Makarios Türkiye'ye ve Yunanistan'a düşmanlık ediyor", *Ulus*, 30 Aralık 1963.

55 İffet Aslan, "Sıra Kıbrıs'ın Taksimine Gelmiştir", *Ulus*, 26 Aralık 1963.

56 Cihad Baban, "Kıbrıs'ta barış temin etmenin çaresi", *Ulus*, 28 Aralık 1963.

> Biz Türkiye olarak Kıbrıs meselesinin bir Türk-Yunan ihtilafı haline gelmesini istememekteyiz. Böyle bir ihtilafın her iki tarafa zararı büyük olacağına kaniiz. Eğer Yunanlı dostlarımız böyle bir ihtilaftan kendilerine fayda geleceğini zannediyorlarsa, yanılmakta olduklannı da bilmelidirler. Bize öyle geliyor ki Yunan Hükümeti biraz bu yaygaracı basının tesiri altında kalmışa benzemekte, olaylar dolayısı ile sorumluluğu yükleyecek yer aramaktadır. Bu işte bir tek sorumlu vardır ve onun da adı Makarios'tur. Bu Makarios aslında Türk-Yunan dostluğunu zedeleyen hareketleriyle Yunanistan'a da zarar vermekte ve böylece iki dost memleket arasında karakedi rolü oynamaktadır.[57]

Kıbrıs Krizi'nin, Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde değerlendirilmeye başlanması, Türkiyeli Rumların da *Ulus* gazetesi yazarları tarafından hatırlanmasına neden olmuştu. Yunanistan seyahati sonrası *Ulus*'a bir dizi yazı yazan Şemsi Kuseyri, Yunan basınının Türkiye'ye karşı Yunan kamuoyunu kışkırtıcı söylemini eleştirirken Türkiyeli Rumları hatırlatmıştı.[58] Kuseyri, Yunanistan'daki Türkleri konu edindiği yazısında ise Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumlardan ve onların Yunan ekonomisine katkısından bahsetmiş; Batı Trakya Türklerinin yaşadığı sıkıntılardan bahsederken kıyaslamalara başvurmuş ve Türkiye'deki Rumların yaşadığı müreffeh hayatla karşıtlıklar kurmuştu.[59] Kuseyri'nin yazılarında Yunan basını ve Yunan Kilisesi eleştirilirken Yunanistan'daki sağduyulu insanların, Türk-Yunan dostluğuna taraftar oldukları ve İnönü'ye hayran oldukları belirtilmiş; İnönü'nün Türkiye'de yaşayan Rumların "güvencesi" olduğunun altı çizilmişti.[60]

Yunan basınına duyulan tepkinin Türkiyeli Rumlarla ilişkilendirildiği bir diğer yazı ise İffet Aslan'a aitti. *Katimerini* gazetesinin, Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göç etmesine yönelik

57 Cihad Baban, "Makarios Türkiye'ye ve Yunanistan'a düşmanlık ediyor", *Ulus*, 30 Aralık 1963.

58 Şemsi Kuseyri, "Yunanistan dönüşü Yunan gazeteleri", *Ulus*, 28 Ocak 1964.

59 Şemsi Kuseyri, "Yunanistan'daki Türkler", *Ulus*, 1 Şubat 1964.

60 Şemsi Kuseyri, "Yunan gazeteleri", *Ulus*, 29 Ocak 1964.

önerisine tepki duyan Aslan, gazeteye duyduğu tepkiyi Türkiyeli Rumlara yöneltmiş ve onları Türkiye dışına çıkarılmaları ihtimaliyle tehdit etmişti. *Ulus* gazetesinde çıkan yazılar arasında Kıbrıs Krizi nedeniyle Türkiyeli Rumları doğrudan hedef alan bu ilk yazıda şöyle denilmişti:

> Ama Yunanlılar hâlâ 19 uncu asra mahsus iptidailik ile toplumları öteden beri yaşadıkları hatta sadece yaşamayı tercih ettikleri yurtlarından söküp atmak hevesine kapılacak olursa, hele hele insanoğlunun kara alın yazısının kurbanı olup bu emellerini bir de gerçekleştirmek imkânını bulacak olurlarsa, unutmamalıdır ki Türk hudutları dahilinde hâlâ tam 98.232 Rum bulunmakta ve ayrıca 9.586 Yunanlı da her nedense Türkiye'de yaşamağı tercih etmektedir. Üstelik Rum Ortodoks kilisesinin merkezi Hıristiyanların yüzünü kızartması gereken bir tolerans sembolü gibi hâlâ İstanbul'dur. Biz bu vatandaşları ve müesseseleri ve misafir yabancıları hiçbir şekilde rahatsız etmeyi düşünmedik ve düşünmemekteyiz. Fakat Katimerini gazetesi ve benzeri çevreler onların rahatına kastedecek olursa huzurlarını kaybetmelerinden biz mesul tutulamayız.[61]

İffet Aslan'ın yazısıyla ilgili dikkate değer bir nokta, yazının yayımlandığı tarihten bir gün sonra CHP Milletvekili Hürrem Kubat'ın Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumlarla ilgili TBMM'ye soru önergesi vermesiydi.

16 Mart 1964 tarihinde İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'nin İnönü hükümeti tarafından feshedilmesi, *Ulus* gazetesinin ilk sayfasında "Yunanistan'la bir anlaşma feshedildi" başlığıyla küçük bir haber olarak yer bulmuştu.[62] Haberin iç sayfadaki devamında ise anlaşmanın feshiyle ilgili resmî açıklamaya yer verilmişti. *Ulus*'un bir gün sonraki sayısında ise "Feshedilen Türk-Yunan mukavelesi yenilenmezse altı ay sonra 12 bin 592 Rum Türkiyeden çıkarılıyor" başlığıyla yer alan haber manşetten verilmişti. İlgili haberin alt başlığında, "Yunan uyruklular Türkiyede büyük iş sahibi durumunda" denmekteydi.

61 İffet Aslan, "Yunan Basını ve Rumların Huzuru", *Ulus*, 13 Şubat 1964.

62 *Ulus*, 17 Mart 1964.

Oldukça çok detaya yer verilen haberde Yunan uyruklu Rumların sayısı, yaptıkları işler, faydalandıkları "müsait" şartlar, İstanbul Ticaret Odası'ndaki ağırlıkları ve kontrol ettikleri ticaret hacmine değinilmişti.[63]

Ulus yazarlarının, İkamet Sözleşmesi'nin feshiyle ilgili yazıları da Yunan uyruklu Rumların ticari faaliyetleri üzerine odaklanmıştı. Anlaşmanın feshinden önce Türkiye'de yaşayan Yunan uyrukluların ticari faaliyetleriyle ilgili herhangi bir sorundan bahsetmeyen *Ulus* yazarları, anlaşmanın feshinden sonra döviz kaçakçılığı yapan, vergi kaçıran ve milli menfaatlere kumpas kuran Rumlardan bahsetmeye başlamıştı. Anlaşmanın feshiyle ilgili ilk yazıyı yazan Faik Suad, 1930 anlaşmasının feshinden duyduğu sevinci paylaşırken Yunan uyruklu Rumların Türk ekonomisine verdikleri zarardan, döviz ve altın kaçakçılığı yaptıklarından söz etmişti. Suad'a göre Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilecek olmasından en çok sevinmesi gerekenler, Türk vatandaşı Rumlardı. Yunan uyruklu Rumların Türk vatandaşı Rumları emellerine alet ettiklerini iddia eden Faik Suad, "vatana gerçekten bağlı Rum vatandaşlardan" resmî makamlar nezdinde Yunan uyruklu Rumlara karşı işbirliği yapmasını istemişti.[64] *Ulus*'un bir diğer yazarı İffet Aslan' a göre ise Türk vatandaşı Rumlar da milli menfaatlere karşı oluşları nedeniyle ticari etkinlikleri sınırlandırılması gereken insanlardı.[65] İffet Aslan'ın, Türk uyruklu Rumları da "yabancı azınlık" saydığı yazısı, 20 Mart 1964 tarihinde yayımlanmıştı. İkamet Sözleşmesi'nin feshinden ve Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edileceğine dair ilk haberlerin üzerinden bir hafta bile geçmeden Türk vatandaşı Rumlar, Yunan uyruklu Rumlara isnat edilen suçlamalarla muhatap olmaya ve hakları sınırlandırılması gereken insanlar olarak etiketlenmeye başlamıştı.

Vatandaşlık bağı, *Ulus* yazarlarına göre Türk vatandaşı Rumların "yabancı azınlık" sayılmaması için yeterli değildi. Türk

63 *Ulus*, 18 Mart 1964.

64 Faik Suad, "Onlar Dışarıdan Biz İçeriden...", *Ulus*, 19 Mart 1964.

65 İffet Aslan, "Türk Ticaretine Hâlâ Yabancı Azınlıklar Mı Hâkim?", *Ulus*, 20 Mart 1964.

vatandaşı Rumların, milli bünyeye kabulünün önde gelen koşullarından biri, "milli hayata intibaklarıydı" Türk uyruklu Rumların, Türkiye'nin "milli hayatına intibakları" tartışmalı bir konuydu. Bu konuya açıklık getirmek için *Ulus* gazetesi tarafından Türk vatandaşı Rumlar arasında bir anket yapılmıştı. *Ulus*'un 20 Nisan 1964 tarihli sayısında yayımlanan ve "İstanbul'daki Rumlar 'Rumlar Haksız' Diyor" başlığını taşıyan anketin sunuş yazısında şöyle denmekteydi:

> Anketimizi mümkün olduğu kadar geniş tutmak istedik. Suallerin çoğu, Rum asıllı vatandaşlarımızın milli hayatımıza ne derecede intibak ettiklerini gösterebilecek konulara dairdi. İstanbul'da anketi yapmakla vazifeli arkadaşımız ve foto muhabirimiz, pek çok kimseye müracaat ettiler, fakat çoğunda büyük bir çekingenlik müşahede ettiler. Halbuki Türk toplumu, bugün, Rum asıllı vatandaşlarının açık beyanlarını ve milli davalar karşısındaki açık desteğini her zamandan fazla istemektedir.[66]

Söz konusu ankete katılan 7 Türk vatandaşı Rum'un verdiği yahut onlara atfedilen cevaplardan Türk vatandaşı Rumların Türkiye'de yaşamaktan çok memnun oldukları, Türkleri çok sevdikleri, Türkiye'nin Kıbrıs davasını destekledikleri ve Yunan uyruklu Rumlardan tamamen ayrı ve başka insanlar oldukları anlaşılmaktaydı. Milli davalar karşısında açık desteği istenen Rum asıllı Türk vatandaşları, ankete göre "olumlu" bir izlenim sergileyebilmiş gibi gözükmekteydi.

Ulus'ta yayımlanan ankete rağmen Türk vatandaşı Rumların, milli hayata intibakları bazı *Ulus* yazarları tarafından yeterli görülmemekteydi. *Ulus* yazarlarına göre Türk vatandaşı Rumların, milli hayata arzu edilen intibaklarına engel olan nedenlerin arasında, Rumlara ait eğitim kurumları ve Lozan Antlaşması'yla tanınan azınlık hakları yer almaktaydı. "Rum azınlığın sosyal şartları" başlıklı bir yazı yazan Sadun Tanju, Rumlara ait okulların ana gayesinin Türkiyeli Rumları Türk toplumundan tecrit etmek olduğunu ve bu tecridin Rumların emniyeti ve huzu-

66 *Ulus*, 20 Nisan 1964.

ru için tehdit olduğunu öne sürmekteydi.[67] İffet Aslan ise Lozan Antlaşması'yla tanınan dinî hakların laik bir cumhuriyete uygun düşmediğini ve vatandaşlar arasında eşitsizlik yarattığını belirtirken ilk fırsatta bu eşitsizliğin son bulması gerektiğini ifade etmekteydi.[68]

Türk vatandaşı Rumlardan istenen, sadece Lozan Antlaşması'yla tanınan haklardan ve eğitim kurumlarından vazgeçmeleri değildi. Türk vatandaşı Rumların Türkiye'deki geleceği, yalnız "milli hayata intibaklarına" değil Yunan hükümetine karşı alacakları tavra da bağlıydı. Türkiyeli Rumlardan, Rumların Türkiye'de zor koşullarda yaşadığını dile getiren Yunanistan'a karşı seslerini yükseltmesi beklenmekteydi. Türk vatandaşı Rumların, Yunan hükümetinin açıklamalarını Taksim Anıtı'na bırakacakları bir şükran buketiyle yahut yayınlayacakları bir deklarasyonla yalanlamaları gerektiğini söyleyen Faik Suad, Rumların suskunluğundan duyduğu hayal kırıklığıyla Türk uyruklu Rumlara "kütük vatandaşı" adını takmıştı.[69]

Faik Suad'ın "Kütük vatandaşı!" başlıklı yazısının sonunda yer alan ve Türk milletinin sabır ve hoşgörüsünün tükendiğini belirten uyarı bir istisna değildi. Türk uyruklu Rumlardan beklentilerin sıralandığı neredeyse her yazıda Türk milletinin sabrından ve hoşgörüsünden bahsedilmekteydi. Türk milletinin sabır ve hoşgörüsünün tükenmesi durumunda ise Türk vatandaşı Rumları bekleyen kader, Türkiye'den sınırdışı edilmekti. *Ulus* yazarları, diğer Türk vatandaşlarıyla eşit statüde olduklarını ve Yunan uyruklu Rumlardan tamamen farklı bir durumda bulunduklarını sıkça tekrarladıkları Türk vatandaşı Rumların; Kıbrıslı Rumlara, Yunan basınına, Yunan hükümetine yahut kendilerine gösterilen sabrın tükenmesi durumunda Türkiye'yi terk etmek zorunda kalabileceğini hatırlatmaktan kendilerini alıkoymamıştı.

Türk vatandaşı Rumlar, sıklıkla Türkiye dışına çıkarılma ih-

67 Sadun Tanju, "Rum azınlığın sosyal şartları", *Ulus*, 5 Mayıs 1964.

68 İffet Aslan, "Papandreu ve Kostopoulos'un tutunmağa çalıştığı dallar", *Ulus*, 3 Temmuz 1964.

69 Faik Suad, "Kütük vatandaşı!", *Ulus*, 3 Ağustos 1964.

timaliyle tehdit edilse de *Ulus* gazetesinde yayımlanan köşe yazılarında, Yunan uyruklu ve Türk uyruklu Rumlar arasındaki farkın gözetildiği söylenmelidir. Muhafazakâr, milliyetçi muhalefetin önde gelen gazetelerinden biri olan *Tercüman*'da Ahmet Kabaklı ve Kadircan Kaflı tarafından yazılan ve vatandaşlık bağıyla sınırlandırılmadan tüm Yunanlara ve Rumlara karşı hakaretler içeren yazıların benzerlerine *Ulus*'ta rastlanmamaktaydı.[70] *Ulus* gazetesi yazarları, yeri geldiğinde Kıbrıslı Rumlara karşı Yunan halkını, Papandreou'ya karşı diğer Yunan politikacıları yahut Yunan uyruklu Rumlara karşı Türk uyruklu Rumları olumlamaktan kaçınmamıştı. *Ulus* gazetesi yazarlarının bu tavrının temel nedeni, İnönü hükümetinin Kıbrıs Krizi'yle ilgili stratejisi gibi gözükmekteydi.

Kıbrıs Krizi'ne çözüm üretmekteki çaresizliği, İnönü hükümetinin Türk-Yunan dostluğunu bir pazarlık metası haline dönüştürmesine neden olmuştu.[71] Kalkışılan pazarlıktan istenilen sonucun alınamaması ise Yunan uyruklu Rumların Yunanistan'ı sıkıntıya sokacak şekilde sınırdışı edilmesine neden olmuş ve Yunan kamuoyunda yaşanacak huzursuzluğun Yunan hükümetini taviz vermeye zorlayacağı beklentisi içine girilmişti.[72] Bu beklentinin, Türk hükümetinin üyeleri tarafından ne zamana ve ne dereceye kadar ciddiye alındığı net olmamakla birlikte İnönü hükümetinin stratejisi, etkili ve akılcı bir dış politika hamlesi olarak *Ulus* yazarları tarafından kamuoyuna sunulmuştu.[73] İnönü hükümetinin siyasi tavrını ve dış politika hamlelerini kamuoyuna benimsetmek, meşrulaştırmak ve savunmak durumundaki *Ulus* yazarları, bu nedenle sınırdışı uygulamalarının Yunanistan'a karşı etkili olduğunu ve sonuç alınmasının yakın olduğunu 1964 yılı boyunca yazmaya devam etmişti.[74]

---

70 *Tercüman* gazetesi yazarları Ahmet Kabaklı ve Kadircan Kaflı'nın Yunanlar ve Rumları hedef alan yazıları, bir sonraki bölümde detaylı şekilde incelenecektir.

71 Demir, Akar, *a.g.e.*, s. 25-27.

72 Akgönül, *a.g.e.*, s. 256-257.

73 Ahmet Şükrü Esmer, "Papandreu sarsılıyor", *Ulus*, 16 Temmuz 1964.

74 28 Ağustos 1964'te *Milliyet*'te yayımlanan Sami Kohen imzalı haberde Türkiye'den sınırdışı edilen Rumlar, bu politikanın Yunanistan üzerinde etkili ol-

Yunan uyruklu Rumların, İkamet Sözleşmesi'nin yürürlükten kalkmasından önce sınırdışı edilmeye başlanması hükümet tarafından "zararlı faaliyetler" yürüttükleri gerekçesine dayandırılırken *Ulus*'ta çıkan ve döviz kaçakçılığı ile vergi kaçırma iddialarını içeren haber ve köşe yazıları, Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesine Türk-Yunan ilişkilerindeki krizden bağımsız olarak meşruiyet kazandırmaya çalışmıştı. Benzer bir mekanizmanın Türk uyruklu Rumlar için çalıştırılması ise hukuki nedenlerin yanı sıra uluslararası kamuoyundan gelecek tepkiler nedeniyle mümkün değildi. Yunanistan'ın uluslararası kurumlardaki itirazlarının ve uluslararası tepkinin arttığı dönemlerde *Ulus* gazetesinde Türk uyruklu Rumların eşit vatandaşlar olduğu vurgusunun sıkça yapılması, bu durumun bir tezahürüydü. Ancak Türk vatandaşı Rumlar ile Yunan uyruklu Rumlar arasındaki statü farkı, milliyetçi söylemin yükselişe geçtiği zamanlarda o kadar da önemli gözükmemekteydi.

Yunan uyruklu ve Türk uyruklu Rumlar arasındaki fark, *Ulus* yazarı Ahmet Şükrü Esmer tarafından şöyle tanımlanmıştı:

> İstanbul'da bütün Ortodoks Kilisesi mensuplarına İngilizlerin 'Greek' adını vermeleri de Yunanistan'ın propagandasına yarıyor. Oysa 'Greek'ler iki kategoridir: 1- Türk vatandaşı olan Rumlar, 2- Yunan uyruklu kimseler ki, biz onlara Yunanlı derken, yabancılar onlara da 'Greek' adını vermektedirler. Şahsi kanaatımıza göre, Yunanistan'a bağlılıkları bakımından bu iki kategori arasında büyük fark yoktur. Fakat kanuni statüleri ayrıdır.[75]

Söz konusu statü farkı, *Ulus* gazetesinin sayfalarında Türkiye'nin itibarının korunması ve hukuka saygısının vurgulanması amaçlandığında altı çizilen bir unsur haline dönüşürken milliyetçi söylemin yükselişe geçtiği yahut Yunanistan'ın uyarılması gerektiğinin hissedildiği dönemlerde kaybolmuştu. Bu nedenle İkamet Sözleşmesi'nin feshinin ardından başlayan sü-

---

madığını ve olmayacağını belirtmişti. Bkz. Sami Kohen, "Öz vatanımız Türkiye", *Milliyet*, 28 Ağustos 1964.

75 Ahmet Şükrü Esmer, "Rumlarin çeşidi", *Ulus*, 13 Ağustos 1964.

reçte Türk vatandaşı Rumlar, yeri geldiğinde "Rumların Çeşidi" başlığı altında sınıflandırılmış; yeri geldiğinde ise "Kütük Vatandaşı" olarak adlandırılmıştı.

Tercüman Gazetesi ve "Rum"

Tercüman gazetesi, *Ulus* gazetesinin aksine iktidardaki partiyle ilişkili değildi. Dolayısıyla *Tercüman* gazetesinin Kıbrıs Krizi'yle ilgili yayın politikası, hükümetin takip ettiği Kıbrıs siyasetini savunmak ve meşrulaştırmak üzerine kurgulanmamıştı. *Tercüman* gazetesinde Kıbrıs Krizi'yle ilgili çıkan yazılar, hükümet politikasının açmazlarının etkisinde değildi. Tam aksine hükümetin Kıbrıs politikasının ve Rumlarla ilgili tutumunun muhafazakâr, milliyetçi dünya görüşü ekseninde sorgulandığı bir çerçeve sunmaktaydı. Muhafazakâr, milliyetçi dünya görüşü ekseninde Yunanlar ve Rumlara yönelik bakış açısı, *Tercüman* gazetesi yazarları Kadircan Kaflı ve Ahmet Kabaklı'nın yazılarında ifadesini bulmuştu.

Kıbrıs'ta çıkan anayasal kriz ve toplumlar arası çatışma, *Tercüman* gazetesi yazarları Kadircan Kaflı ve Ahmet Kabaklı tarafından güncel siyasi gelişmelerin ötesinde tarihsel süreklilik, milliyetçi rekabet ve dinler savaşı çerçevesinde değerlendirilmişti. Kadircan Kaflı'ya göre Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere yönelik saldırısı, tarihte Hıristiyanların Müslümanlara karşı saldırganlığının Ortodoks Hıristiyanlar arasında devam etmesi nedeniyle yaşanmaktaydı. Kaflı, şöyle demekteydi:

> Papaların devleti yıkılıp maddi nüfuzları kalmayınca Katoliklerin Müslüman düşmanlığı azalmıştır, Protestanlarda da durum öyledir, fakat Ortodoks Hıristiyanlar hâlâ kana susamış papazların temsil ettikleri vahşi ve alçak zihniyetten kurtulamamışlardır, Ortodoks Hıristiyanlığın bu iğrenç ruhunu bugün Yunanlılar ve Kıbrıs Rumları yaşatıyorlar.[76]

Kaflı, Makarios'tan bahsettiği bir başka yazısında ise; "Yine bir papaz, yüz sene, beşyüz sene, bin sene önce olduğu gibi, ca-

76 Kadircan Kaflı, "Hz. İsa Adına Cinayetler", *Tercüman*, 1 Ocak 1964.

navar ruhlu haydutları masum ve Müslüman Türkler üzerine saldırtıyor" demişti.[77]

Ahmet Kabaklı'ya göre ise Kıbrıs'taki çatışmalar, İngiltere'nin Kıbrıslı Rumları koruyup kollaması sonucunda gerçekleşmişti. Kabaklı, "rezil kavim" ve "sırtlan sürüsü" olarak tanımladığı Rumların eylemlerinden İngiltere'yi sorumlu tutmuş ve bu düşüncesini tarihten örnekler vererek temellendirmişti. Kabaklı, İngiltere'nin Rumlara desteğiyle ilgili şunları yazmıştı:

> Ağababası olduğu o şımarık, o rezil kavmi, son tırnağı düşene kadar tutmaya çalışır. Çünkü onu kucağında büyütmüş, en vahşi davranışlarına çanak tutmuş, Mora'da, Navarin'de, Girit'te, Kıbrıs'ta desteklemiştir. İhtiyar tarihin hatta Asur'lardan, Galatlardan, Naziler ve Komünistler'den daha vahşi gördüğü bu Rum barbarlarını 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkaran ve: Türklere medeniyet götüreceğiz! gerekçesiyle çoluk çocuğumuzun cami, okul ve kütüphanelerimizin üstüne saldırtan da onlardı. Yunanlılar, o gün Anadolu'da yaptıkları vahşeti, bugün Kıbrıs'ta tekrar ediyorlar.[78]

Kabaklı, bir başka yazısında ise Kıbrıslı Rumların saldırganlığından Rusya'yı sorumlu tutmuş ve Rusya'nın Rumlar ve Rum Ortodoks Kilisesi'yle tarihî bağını vurgulamıştı.[79]

Kaflı ve Kabaklı'nın köşe yazılarında öne çıkan bakış açısı, Kıbrıs'ta yaşanan çatışmaların sadece güncel siyasi gelişmelerin bir sonucu olmadığıydı. Kaflı ve Kabaklı'ya göre Kıbrıs'taki şiddet, Hıristiyan-Müslüman ve Türk-Yunan çatışmasının tarihsel süreklilik içindeki devamıydı. İngiltere yahut Rusya gibi dış aktörlerin müdahalelerinden bahsedilse de Müslüman Türklerin karşısında değişmeyen düşmanlar, Yunanlar ve Rumlar ile Rum Ortodoks Kilisesi'ydi. Kaflı ve Kabaklı'nın bakış açısına göre Rumlar ve Rum Ortodoks Kilisesi "tarihî düşmandı"

Fener Patriği Athenagoras'ı Kıbrıslı Rumların saldırılarına

77 Kadircan Kaflı, "Kana Susamış Papazlar", *Tercüman*, 2 Ocak 1964.

78 Ahmet Kabaklı, "Rumların Ağababası", *Tercüman*, 1 Ocak 1964.

79 Ahmet Kabaklı, "Üç Düşman El Ele", *Tercüman*, 8 Ocak 1964.

ses çıkarmamakla suçlayan ve Türkiye'den "Vatanımız!" diyerek söz etmesini sorgulayan Ahmet Kabaklı, Athenagoras'a hitaben yazdığı makalesinde Rum Ortodoks Kilisesi ve Rumları "tarihî düşman" olarak şöyle nitelemişti:

> Siz, kiliseniz ve kavminizle bütün varlığınızla bizim aptallık derecesine varan tarihi müsamahamızın, merhametimizin ve uzağı görmezliğimizin yaratığısınız. Kime, kimden şekva edeyim! Kavminizi her tarafta koruyan, zengin eden ve bu kadar şımartan siz değilsiniz. Fakat, bizim milli şuursuzluktan ve tarihi düşmanlarını tanımamazlıktan doğan eksiğimizdir.[80]

Kabaklı'nın yazısında "tarihî düşman" nitelemesinden ayrı olarak öne çıkan diğer husus, Türkler ve Rumların Osmanlı Devleti çatısı altındaki ortak geçmişinden duyduğu rahatsızlıktı. Kabaklı'ya göre Osmanlı Devleti'nin Rumlara hoşgörüsü tarihî bir hataydı. Kabaklı, Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere yönelik saldırılarındaki gayeyi ise "asırlarca sürmüş uşaklığın hıncını çıkarmak" olarak belirtmişti.[81]

Kadircan Kaflı'ya göre ise Osmanlı Devleti'nin karakterini bozan baş unsur Rumlardı.[82] Kaflı, Rumların eylemlerindeki temel etkeni, Türklere yönelik tarihî düşmanlıklarından öte bir tür "milli karakterin" ve dinî, milli taassubun sonucu olarak göstermişti. Kaflı, Osmanlı Devleti'nin karakterini bozmakla suçladığı Rumları ve Yunanları şöyle tarif etmişti:

> Vahşet bakımından dünyada birinci derecede sayılırlar, onları böyle yapan dini ve milli taassuptur. Dünyada Yunanlı kadar dinde ve milliyetçilikte taassup gösteren milletler pek azdır. Yunanlılar yirminci asırda bile ilk çağların vahşi tutumundan asla kurtulamamışlardır, Kıbrıs faciaları bunun başlıca delilleridir, bundan sonra da değişmelerine ihtimal verilemez, zira gerçek medeniyete istidat ve kaabiliyetleri yoktur.[83]

---

80 Ahmet Kabaklı, "Vatandaş Atenagoras'a!", *Tercüman*, 2 Ocak 1964.

81 Ahmet Kabaklı, "Üç Düşman El Ele", *Tercüman*, 8 Ocak 1964.

82 Kadircan Kaflı, "Rum...", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

83 Kadircan Kaflı, "Rum...", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

Ahmet Kabaklı ise Yunanlar ve Rumların milli karakterini, Türklere olan tarihî düşmanlıkları çerçevesinde şöyle tarif etmişti:

> Yeryüzünde 'yalan hiyle ve döneklik' kralı sayılıyorlar. Bir amaçları varsa bütün şeref ve mertlikten sıyrılıyor, kız, oğlan, namus, edep... Her neleri varsa pey sürüyorlar. Karşılıklı vuruşmaya, cephe savaşına yürekleri yok ama, arkadan vurmakta, çoluk çocuk, kadın öldürmekte, yaman oluyorlar. Bekliyor oyalıyor, sabrediyor, vazgeçmiş görünüyor sonra düşmanlarının en zayıf anında kuzgun gibi çullanıyorlar. 200 yıldan beri 'Megalo-idea' denilen sonsuz bir ülkenin ardına düşmüşler. Biz Türkleri alem haritasından silmek istiyorlar.[84]

Kaflı ve Kabaklı'nın yazılarında öne çıkan tespit ve ithamlar, gerek tarihsel göndermeleri gerek genellemeci nitelikleriyle "tarihî düşmanı" Kıbrıs'la yahut Yunanistan'la sınırlamamıştı. Yunanlar ve Rumlarla ilgili tespit ve ithamların kapsayıcılığı, Ahmet Kabaklı tarafından şöyle ifade edilmişti:

> Rum ister Yunanistan'da, ister dünyanın öbür bucağında olsun Yunan Milliyetçisidir. Parası, zekası ve hiylesi ile kendi milletinin emrindedir. Sırasında, bağlı olduğu devlete ihanet eder, içinde yaşadığı halkı soyar, döviz kaçırır, yine de kendi soyuna yardım eder.[85]

Ahmet Kabaklı'nın "bağlı olduğu devlete ihanet eden" ve "içinde yaşadığı halkı soyan" Rumlarla kastettiğinin Türkiye'de yaşayan Rumlar olduğu açıktı. Kabaklı, "Kutsal Tugay" başlıklı yazısında Türkiye'de yaşayan Rumları döviz kaçırmakla suçlamış ve kaçırılan paranın bir kısmının Kıbrıslı Türkleri öldürmesi için Makarios'a yollandığını iddia etmişti. Kabaklı, Rumlarla ilgili suçlamalarını sıraladıktan sonra yazısını bir soruyla bitirmişti:

> Onlar, Kıbrıs'taki 100 bin Türkü toptan yok etmeğe hazırlanırken biz, üstelik bir kısmı Türk vatandaşı olmıyan bu hırsız ve

84 Ahmet Kabaklı, "Bir Millet Ki...", *Tercüman*, 9 Mart 1964.

85 Ahmet Kabaklı, "Bir Millet Ki...", *Tercüman*, 9 Mart 1964.

dolandırıcıların böyle rahat rahat kucağımızda oturup bağrımıza yılan zehri akıtmalarına nasıl katlanıyoruz?[86]

Ahmet Kabaklı yazılarında sadece tespitlerde bulunup soru sormakla yetinmiyor; hükümetin Kıbrıs Krizi'yle ilgili politikasını eleştiriyor ve öneriler de getiriyordu. Kabaklı, "Yetsin Artık" başlıklı yazısında hükümetin Kıbrıs Krizi'yle ilgili diplomatik çabalarını, "Ortada kazanılmış bir zafer yok ama 'diplomasi kahramanlarımız' maşallah pek çok" diyerek yetersiz bulduğunu ifade etmiş; "son sözü söylemek" ve "son tedbirleri almak" zorunluluğundan bahsetmişti.[87] Kabaklı, bu yazısında üstü kapalı biçimde işaret ettiği "son tedbirleri", "Neyi Bekliyoruz?" başlıklı yazısında açıklamıştı. Kabaklı'ya göre "Rumlara anladığı dilden" konuşmak gerekliydi. Kabaklı, bu ifadesiyle Kıbrıs'a askerî müdahaleyi kastetmekle birlikte Türkiye için başka seçeneklerin olduğunu; "Kıbrısı işgal etmek fikri eğer çok netameli ise, başka tedbirler de vardır. Diplomasi masalarında çok zamandan beri bizim azıcık mesele çıkarmamızı beklemektedir" diyerek ifade etmişti. Kabaklı'ya göre "çıkarılabilecek meselelerden" biri İstanbullu Rumlar ile Kıbrıslı Türklerin mübadelesiydi.[88]

Kıbrıs Krizi'nin halli için İstanbullu Rumların Kıbrıslı Türkler ile mübadelesi, Kadircan Kaflı tarafından da önerilmişti. Kaflı'ya göre Kıbrıs Krizi, asıl olarak Türkiye ve Yunanistan'ın taraf olduğu bir meseleydi. Bu durumda İstanbullu Rumlar ile Kıbrıslı Türklerin mübadelesi Yunanistan'a önerilebilirdi. Ancak Kaflı, Yunanistan'ın bu öneriyi kabul edeceği düşüncesinde değildi. Kaflı, bu düşüncesinin sebeplerini şöyle sıralamıştı:

"Çünkü İstanbuldaki Yunanlılar ve Rumlar her bakımdan Yunanistanın pek işine yaramaktadırlar, Kıbrıs Türklerine nisbetle de refah içindedirler. Ayrıca asırlandanberi Yunanistan Türkiye aleyhine güttükleri 'Megalo İdea'ya göre İstanbulu almak için öncü sayılıyorlar, alet edilmek istenirler."[89]

86 Ahmet Kabaklı, "Kutsal Tugay", *Tercüman*, 6 Şubat 1964.

87 Ahmet Kabaklı, "Yetsin Artık", *Tercüman*, 9 Şubat 1964.

88 Ahmet Kabaklı, "Neyi Bekliyoruz?", *Tercüman*, 14 Mart 1964.

89 Kadircan Kaflı, "Neler Olabilir?", *Tercüman*, 6 Mart 1964.

Ahmet Kabaklı ve Kadircan Kaflı'nın önerilerindeki ortak nokta, Yunanistan'ı Kıbrıs Krizi'yle ilgili taviz vermeye yöneltecek hamlelerden birinin İstanbullu Rumların Türkiye'den gönderilmesi ihtimali olduğu düşüncesiydi. Öte yandan Rumların, Yunanistan için vazgeçilmez bir "beşinci kol" hizmeti gördüğü fikrini de paylaşıyorlardı. Rumlara yönelik bakış açıları nedeniyle İkamet Sözleşmesi'nin feshi ve Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edileceğine dair haberler, Kaflı ve Kabaklı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.

Ahmet Kabaklı, "Sevinç" başlıklı makalesinde "pek arzuladığı bir şeyin" olduğunu söylemiş ve İkamet Sözleşmesi'nin feshinden duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Kabaklı'nın memnuniyetinin tek nedeni İkamet Sözleşmesi'nin feshi değildi; İkamet Sözleşmesi'nin feshinin, "Neyi Bekliyoruz?" başlıklı yazısında Yunanistan'a karşı alınabilecek tedbirleri sıralamasından sonra gerçekleşmesinden de memnuniyet duymuştu. Kabaklı, yenilenmesinden endişe duyduğu İkamet Sözleşmesi'nin hükümlerini Yunanlar için "lütuf" olarak nitelemiş ve "Kapitülasyon fermanlarından da beter bir saflıkla verilmişti" değerlendirmesinde bulunmuştu.[90] Kabaklı, "İmtiyazname" başlıklı yazısında ise Yunanlara verilen imtiyazların izahında zorlandığını belirtmiş; Türklerin, Yunanlar tarafından aldatılmış, kandırılmış olduğunu iddia etmişti.[91]

İkamet Sözleşmesi'nin feshine Kadircan Kaflı'nın verdiği tepki de farklı değildi. Kaflı, "Ahmak Denecek Kadar Saf..." başlıklı yazısına; "En tanınmış devlet adamlarımız arasında bile fazla saf olanlar bulunduğunu görüyoruz" diyerek başlamış ve Yunanlara verilen imtiyazları kapitülasyonlara benzeterek İkamet Sözleşmesi'nin gerekçesi olarak gösterilen Türk-Yunan dostluğunu sorgulamıştı. Türk-Yunan Savaşı'nı hatırlatan Kaflı, Lozan Antlaşması'nı da "zafere layık" bulmadığını belirtmişti. Kaflı'ya göre İkamet Sözleşmesi'nin feshini takiben yapılacak başka işler de vardı. Yunanistan'la yapılmış bütün anlaşmalar gözden geçirilmeliydi ve Türkiye'deki Rumlarla Yuna-

90 Ahmet Kabaklı, "Sevinç", *Tercüman*, 21 Mart 1964.

91 Ahmet Kabaklı, "İmtiyazname", *Tercüman*, 25 Mart 1964.

nistan'daki Türklerin durumu karşılaştırılmalıydı. Kaflı'ya göre Türk olmayan tacirler hükümet dairelerinde kolaylık görüyordu ve Kıbrıslı Türkleri öldüren silahların parasının İstanbul'daki Rumların yaptıkları bağışlarla karşılandığını gözleriyle görüyor gibiydi.[92]

Ahmet Kabaklı'nın, İkamet Sözleşmesi'nin feshine rağmen sözleşmenin yürürlükte kaldığı dönemden duyduğu rahatsızlık ise sonlanmamıştı. Kabaklı'ya göre sözleşmenin yürürlükte kaldığı dönemde "zavallı yoksul Türk'ün sırtından çıkarılan milyonlar" ile "15.000 Yunan uyruklu Rum'la misliyle Türk uyruklu Rum'un Türkleri kazıklaya kazıklaya yaptıkları servetler" Yunanistan'a aktarılmıştı. Makarios yönetiminin silah paraları da Patrikhane ve tacirler aracılığıyla Türkiye'den gönderilmişti. Kabaklı, Rumlara karşı yazı yazanların "ırkçı, gerici" diye jurnal edildiğinden şikâyet ederken İkamet Sözleşmesi'nin yürürlükte kaldığı dönemi bir tür uyku hali olarak nitelemişti:

> Ne korkunç bir uykuculuktur ki, bütün bunları görmemiz ve duyurabilmemiz için aradan otuz dört yıl geçmesi ve Kıbrıs'ta oluk oluk Türk kanı dökülmesi gerekmiştir.[93]

Kabaklı'nın, Türk halkını soymak ve sömürmekle suçladığı Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesinden duyduğu memnuniyet, kinayeli şekilde Makarios'un Türkiye'ye hizmet ettiğini söylemesine neden olacak kadar fazlaydı. "Yurdumuza bu kadar ziyan veren soysuzları atmamıza, barbarlığı ile sebep olduğu için Makarios'a teşekkür mektubu yazmak geliyor içimizden" diyen Kabaklı, sözlerinin devamını şöyle getirmişti: "Sonra biz Makarios'a silah çekilmesini de artık istemiyoruz. Herif, böyle hainlerden kurtarmak suretiyle adeta yurdumuza hizmet etmiştir."[94]

Ahmet Kabaklı, İkamet Sözleşmesi'nin yenilenme ihtimalinden duyduğu endişeyi de yazılarında ifade etmişti. Kabaklı, feshi kararının Rumlar tarafından "vurdumduymazlıkla" karşı-

92 Kadircan Kaflı, "Ahmak Denecek Kadar Saf...", *Tercüman*, 25 Mart 1964.
93 Ahmet Kabaklı, "Uyuyanlar", *Tercüman*, 2 Nisan 1964.
94 Ahmet Kabaklı, "Canavaris", *Tercüman*, 17 Nisan 1964.

landığını belirtmiş; bunun nedenini ise "Türklerin aptallığa varan saflığına" ve Türk halkının "ezeli, ebedi hoşgörüsü ile kendini sömürtme alışkanlığının" Rumlar tarafından bilinmesine bağlamıştı. Kabaklı, İkamet Sözleşmesi'ni yenileme ihtimaline karşı hükümeti ve gelecek hükümetleri şöyle uyarmıştı:

> Yıllar yılı uyuduğumuz yetsin artık... ve şu imtiyazname feshedildikten sonra bile Yunan uyruklulara en ufak bir müsamaha gösterecek 'Hükümet'in, Türk halkına en büyük kötülüğü etmiş olacağı ve ebedi lanetle anılacağı unutulmasın...[95]

Ahmet Kabaklı, İkamet Sözleşmesi'nin yenilenmesine değil Rumlara karşı alınacak önlemlerin kapsamının genişletilmesine taraftardı. Kabaklı, Rumlara karşı alınması gereken önlemleri şöyle sıralamıştı:

> Elde fırsat varken sade Yunan uyrukluları çıkarmak değil, Trakya Türkleriyle İstanbul Rumlarının mübadele işini de düşünmeli ve bilhassa sistemli bir şekilde Türk düşmanı yetiştiren, şu Heybeliada'daki Yüksek Papaz Okulunu kapatmalıdır. Yeni olayların ışığı altında Patrikhane'nin durumunu da gözden geçirmelidir.[96]

Ahmet Kabaklı'nın saydığı önlemler, onun ayrı birer "cephe" olarak gördüğü hususlarla ilgiliydi. Kabaklı'ya göre "Kıbrıs'ta EOKA, Makarios, Grivas ve Rum çetelerinden başka Türklere karşı kurulmuş birçok cephe" vardı. Kabaklı diğer cepheleri şöyle sıralamıştı:

> İstanbul Rum Patrikhanesi bütün avanesiyle bir cephedir. İmrozu, Bozcaadayı, Heybeliyi kuşatan kara kaftanlılar başka bir cephedir. Atina'dan getirilip Rum gençlerine okutulan Türkiye düşmanı 'Megalo idea' telkin edici kitaplar, gazeteler; Yunan uyruklu öğretmenler. Rum zenginlerinden toplanıp Kıbrıs çetelerine yollanan paralar; Türkiye'den Yunan kalkınması için kaçırılan dövizler hep ayrı ayrı cephelerdir. Ve şüphe-

95 Ahmet Kabaklı, "Eğer Yenilenirse", *Tercüman*, 7 Nisan 1964.

96 Ahmet Kabaklı, "Eğer Yenilenirse", *Tercüman*, 7 Nisan 1964.

> siz bütün bu cepheler bu şerefsiz ihanet yuvaları Kıbrıs'taki üç buçuk korkak serseriden daha zorlu, daha öldürücüdür.[97]

Ahmet Kabaklı'nın yazılarında bahsettiği "cephelerin" arasında en önde geleni Fener Patrikhanesi'ydi. Fener Patrikhanesi, Kabaklı'ya göre "Bizans devletinin devamıydı". Kabaklı, Patrikhane'nin İstanbul'daki varlığını ne Türkiye'nin egemen devlet sıfatıyla ne kültürel bağımsızlığıyla ne de milli güvenliğiyle bağdaştırıyordu. Kabaklı'ya göre:

> Patrikhane Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşüren bir devlet kalıntısı, bir resmi Bizans müessesesi 'Elenizma'nın ileri karakolu ve Yunanistandaki 'Megalo-ideacılar'ın umududur. Hemen defedilmesi, Türkiyeden atılması gerekir.[98]

Ahmet Kabaklı, Fener Patrikhanesi'yle ilgili yazdığı bir başka yazıda ise Patrikhane'nin Türkiye'deki varlığına "nasıl katlanıldığını", "hangi zalim mecburiyetin bunu reva gördüğünü", "bunun acaba Lozan Antlaşması mı" olduğunu sormuştu. Kabaklı'ya göre hiçbir anlaşma ebedi değildi, dolayısıyla yeni şartlar ve milli çıkarlar gözetilerek gözden geçirilebilirdi. Kabaklı, yazısına şöyle devam etmişti:

> O halde 41 yıldan beri uslu çocuklar gibi bağlı kaldığımız Lozan antlaşması niye gözden geçirilmesin? Kıbrıs Türkleriyle Rumların mübadelesi neden düşünülmesin? Şu Patrikhane niye sınırdışı edilmesin? İmroz ve Bozcaada'nın tapusu neden üstümüze geçirilmesin?[99]

Ahmet Kabaklı, "tapusunu üste geçirmek" ifadesiyle Gökçeada ve Bozcaada'nın durumundan rahatsızlık duyduğunu ifade etmişti. Kabaklı, Gökçeada ve Bozcaada'yı konu edindiği bir başka yazısında bu iki adadaki Rum nüfuzundan ve adalardaki Rum halkın Yunanistan'ın etki alanı içinde bulunmasından endişe duyduğunu belirtmekteydi. Kabaklı'ya göre Yunanistan'ın

---

97 Ahmet Kabaklı, "Cepheler", *Tercüman*, 19 Nisan 1964.

98 Ahmet Kabaklı, "Bizans Patriği", *Tercüman*, 20 Nisan 1964.

99 Ahmet Kabaklı, "Patrikhanenin ihaneti", *Tercüman*, 22 Nisan 1964.

bu iki adaya "göz dikmesi" beklenmeyecek bir şey değildi. Kabaklı, bu ihtimali engellemek için alınabilecek önlemleri şöyle sıralamıştı:

> Bizim fikrimizce bu adalar, büyük öğretmen okulları açmamız, sanatoryumlar, hastahaneler ve hatta cezaevleri tesis etmemiz askeri birlikleri barındırmamız bakımından pek ideal yerlerdir. O zaman İmroz ve Bozcaada Rumları da kendi hükümetlerine daha fazla bağlanmak imkânı bulacaklardır.[100]

Kadircan Kaflı'ya göre ise Gökçeada ve Bozcaada Rumlarının İstanbullu Rumlar ile mübadeleye tabi kılınmaması hataydı. Kaflı için "kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun varisi sayan" Yunanların değil Gökçeada ve Bozcaada'ya, Büyükada ve Burgaz adasına sahip çıkması bile işten değildi.[101]

Kadircan Kaflı, aynı yazıda Yunanların amacının yüzyıllardır belli olduğunu; ancak gelip geçen hükümetlerin, "adeta Yunanların çabalarını destekleyen bir ilgisizlik ve uyuşukluk gösterdiğini" belirtmişti. Kaflı, bu durumun nedenini devlet adamlarının yeterli derecede milliyetçi olmamasına bağlamıştı. Kaflı; "'Dostumuz! Dostumuz!' diye diye şımarttı, şimdi ne haltlar ettiklerini görüyoruz" diyerek isim vermeden Başbakan İsmet İnönü'yü suçlamış, Türk halkının "gerçek milliyetçi" olamamasından şikâyet etmişti:

> Ruslar, Çinliler, Yugoslavyalılar komünistliği bile millileştirdiler, biz milliyetçiliği Anayasamıza koyduğumuz halde gerçek milliyetçi olamıyoruz, milliyetçilik lafta kalıyor. Milliyetçiler aleyhinde gerici diye takibat yaparız; ilerici, Atatürkçü diye bizi içerimizden kundaklamağa çalışanların çabalarına seyirci kalırız. Bu gidişle başımız belalardan kurtulmaz.[102]

Kadircan Kaflı ve Ahmet Kabaklı'nın Rumlarla ilgili yazılarında "solcu", "ilerici", "sosyalist" yahut "Atatürkçü" nitelemeleriyle belirtilen ve yeterince Yunan/Rum aleyhtarı olmamakla

100 Ahmet Kabaklı, "İmroz ve Bozcaada", *Tercüman*, 31 Mart 1964.

101 Kadircan Kaflı, "İmroz ve Bozcaada", *Tercüman*, 3 Nisan 1964.

102 Kadircan Kaflı, "İmroz ve Bozcaada", *Tercüman*, 3 Nisan 1964.

suçlanan bir kesimden sıkça bahsedilmekteydi. Kabaklı, bu kesime karşı şunları söylemişti:

> Yazıklar olsun, şu soyulan yoksul Türkün boğazına sarılmış canavar ellerini gördükleri halde Yunan aleyhtarı bir satır yazmayıp Aleko'ların meyhanesinde kafayı çeke çeke sosyalist keyfi çıkaran kişilere![103]

Kadircan Kaflı ise Yunanlar ve Rumlara gösterilen yumuşak tutum nedeniyle dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk'ü dahi eleştirmekten kaçınmamıştı. Kaflı'ya göre İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'ni imzalayan Atatürk aldanmıştı. Kaflı, İkamet Sözleşmesi'nin "milli felaket" olduğunu belirtirken sözleşmenin yürürlükte kaldığı süre boyunca Türkiye'yi idare edenlere "Vatanseverlik bu mudur?" sorusunu yöneltmişti.[104]

Kadircan Kaflı ve Ahmet Kabaklı'nın bu tepkisinin nedeni, Kıbrıs Krizi'ni Türkler ile Yunanlar ve Rumlar arasındaki "tarihsel düşmanlık" çerçevesinde değerlendirmeleri ve tarihsel referanslara dayanarak Türk-Yunan dostluğunun imkânsız olduğu düşüncesini savunmalarıydı. Kaflı, "Bizim kahramanlarımız, devlet adamlarımız, diplomatlarımız hiç mi tarih okumamışlardı?" diye sorduğu "Kalleş Dostluk" başlıklı yazısında Türk-Yunan dostluğunun Türklerin aleyhine olduğunu öne sürmüştü. Türk-Yunan Savaşı'nı hatırlatan Kaflı, Yunanlar ile Rumların Türk-Yunan dostluğundan faydalanarak Kıbrıs'taki Türkleri öldürmek için çalıştığını, imkân bulurlarsa Türkiye'deki Türkleri de "dünyaya gelmemiş çocuklarına varıncaya kadar öldüreceklerini" iddia etmişti. Kaflı, "Meyhanecilikte, kerhanecilikte ve arkadan vurmakta meşhur olan Rumdan, Yunanistandan başka ne beklenir?" derken; "domuzdan post, Yunandan dost olmaz" dediğini hatırlatmış ve "Yunanlılarla eskisi gibi dostluk kuran olursa Allah'ın laneti üzerine olsun!" diyerek yazısını sonlandırmıştı.[105]

---

103 Ahmet Kabaklı, "Canavaris", *Tercüman*, 17 Nisan 1964.

104 Kadircan Kaflı, "Sözleşme Değil, Milli Felaket", *Tercüman*, 2 Ağustos 1964.

105 Kadircan Kaflı, "Kalleş Dostluk", *Tercüman*, 21 Ağustos 1964.

Kadircan Kaflı'nın Türk-Yunan dostluğuyla ilgili değerlendirmeleri, Herkül Millas'ın işaret ettiği Türk milliyetçiliği anlayışında Yunanlar ve Rumlara dair "ezeli kötü", "ebedi düşman" algısının yansımasıydı.[106] Yunanlar ve Rumlara dair bu algı, *Tercüman* gazetesi yazarlarının yazılarında Kıbrıs Krizi'yle bağlantılı olarak ortaya çıkmış; ancak kısa sürede Kıbrıs Krizi'nden bağımsız bir söyleme dönüşmüştü. "Dilimiz döndüğünce Yunanlı-Rum denen güruhun ne barbar, ne bayağı şey idüğünü yazıyoruz"[107] diyen Ahmet Kabaklı'nın veya "Rumlar arasında da iyi insanlar vardır elbet. Fakat o kadar az ki, milletçe gözlem ve muhakemenin neticesini değiştirmiyor"[108] diyen Kadircan Kaflı'nın yazıları, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanların yanı sıra Türkiye'de yaşayan Rumları da uyruk farkı gözetmeksizin düşmanlaştırmış ve Türk kamuoyunun hedefine koymuştu.

Türk-Yunan çatışması çerçevesinde Türk basınında Rumlar

Kıbrıs Krizi, Türk kamuoyunda Yunanlar ve Rumlarla ilgili hâkim bakış açısının ve benimsenmiş ön kalıpların Türk basınında öne çıkmasına neden olmuştu. Türk basınında Rumlarla ilgili yer bulan temel yargılar, kapsamlı şekilde Türk-Yunan çatışması denilebilecek olgunun tarihî seyrini ve düşünsel temelini yansıtmaktaydı. Kıbrıs sorununun, Türkler ve Yunanlar/Rumlar arasında Yunan İsyanı'yla başlayıp Yunan ordusunun Anadolu'daki hezimetiyle sonlanan etnik rekabet ve çatışmanın devamı olduğu düşüncesi yaygınlıkla benimsenmişti. Bu bağlamda Kıbrıs Krizi, Türk-Yunan çatışmasının yeni bir safhası şeklinde algılanmaktaydı. Türk-Yunan çatışmasının belirleyiciliği sadece Türk-Yunan ilişkileri için değil, Türkiye'de yaşayan Rumlar için de vatandaşlık bağından bağımsız olarak bağlayıcıydı.

---

106 Türk ulusçu anlayışında Yunan ve Rum'a dair "ezeli kötü", "ebedi düşman" algısı için bkz. Herkül Millas, *Türk Romanı ve "Öteki", Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 84.

107 Ahmet Kabaklı, "Bir Millet Ki...", Tercüman, 9 Mart 1964.

108 Kadircan Kaflı, "Rum...", *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

Türk basınına yansımasıyla Kıbrıs Krizi, en başta vatandaşlık bağının Türk-Yunan çatışmasının belirleyiciliği karşısında ne kadar zayıf kaldığını ve bu bağın Türk uyruklu Rumlar için kolaylıkla hiçe sayılabileceğini göstermişti. Türk basınında Rumlarla ilgili yer bulan haber ve yorumlar, çoğunlukla vatandaşlık bağının dikkate alınmadığı kapsayıcılıktaydı. Türk kamuoyundaki Yunan/Rum karşıtı atmosfer, Türkiye'de yaşayan Rumların tamamında endişe uyandırmıştı. İkamet Sözleşmesi'nin yürürlükten kalkmasından önce sınırdışı edilen Rumlara yönelik suçlamalar, sıklıkla Türk vatandaşı Rumları da kapsayacak şekilde zikredilmekteydi. Söz konusu suçlamalarla ilgili *Tercüman* gazetesi yazarları, Yunan uyruklu yahut Türk uyruklu Rumlar arasında fark gözetme gereği duymamıştı. *Tercüman* gazetesi yazarları, feshedilen sözleşmeyi kapitülasyonların devamı olarak nitelerken Türkiye'de yaşayan Rumların tamamını Türk halkını sömürmekle suçlamıştı.[109] *Ulus* gazetesinde ise İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı Rumların tümü "yabancı azınlık" sayılmaktaydı.[110] Türk basınında Türkiyeli Rumların iktisadi faaliyetiyle ilgili benimsenen söylem, Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin şekilde uygulanan milli iktisat politikasının ve Varlık Vergisi uygulamasının dayandığı iktisadi milliyetçilik anlayışının varlığını koruduğunu göstermekteydi.

Türk vatandaşlığı, Rumları "yabancı azınlık" sayılmaktan kurtaramasa da *Ulus* gazetesinde çıkan bazı yazılar, Türk uyruklu Rumların ulusal kimliğe kabulü için bir çerçeve çizmekteydi. "Rumların milli hayata intibakı" denilerek sunulan bu çerçeve, Türk vatandaşı Rumların Türk toplumunun geneliyle aynı düşünceleri paylaşmak ve aynı duyguları taşımak zorunluluğu olarak özetlenebilirdi. Türk vatandaşı Rumlara, bu zorunluluğu gerçekleştirebilmek ve ulusal kimliğe kabullerini sağlayabilmek için azınlık okullarından vazgeçmeleri ve Lozan Antlaşması'yla tanınan haklarından feragat etmeleri tavsiye

109 Ahmet Kabaklı, "İmtiyazname", *Tercüman*, 25 Mart 1964. Ahmet Kabaklı, "Uyuyanlar", *Tercüman*, 2 Nisan 1964.

110 İffet Aslan, "Türk Ticaretine Hâlâ Yabancı Azınlıklar Mı Hâkim?", *Ulus*, 20 Mart 1964.

edilmekteydi. Türk üst kimliğine kabul için azınlık alt kimliğini terk etme gerekliliği denilebilecek bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen sosyal reformların ve ulusal kimlik inşasının gayrimüslim azınlıklara dönük uygulamalarıyla örtüşen bir bakış açısına sahipti. 1930 yılından itibaren Türk-Yunan ilişkilerine hâkim olan barış atmosferinin Kıbrıs Krizi nedeniyle sürmemesi ise Rumlara tavsiye edilen kimlik dönüşümünü, Yunanistan'a karşı açıkça tavır almayı da kapsayan şekilde biçimlendirmişti. Öte yandan Yunanistan'a karşı tavır alması beklenen Türk vatandaşı Rumların, Kıbrıslı Rumların uzlaşmazlığı, Yunan dış politikası yahut Yunan basını nedeniyle Yunanistan'a gönderilmesi ihtimali sıklıkla zikredilmekteydi. Türk uyruklu Rumlara dönük bu çelişkili bakış açısı, aslında Türk üst kimliğinin Rumlar için kapalılığını ve Rumlar arasındaki "statü farkı" olarak adlandırılan vatandaşlık bağının, soy bağının yanında önemsiz sayıldığını göstermekteydi.

Türk vatandaşı Rumları soy bağına dayanarak Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlarla aynı değerlendirmeye tabi tutan düşünce yapısı, Batı Trakya ve Kıbrıs Türkleri ile Türkiyeli Rumlar arasında karşılıklılık ilişkisi kurmaya olanak tanımıştı. *Ulus* gazetesinde, Kıbrıslı Türklerin yurtlarından sürülmesi durumunda Türkiye'de yaşayan Rumların topluca sınırdışı edilebileceği ihtimali zikredilirken *Tercüman* gazetesinde, Batı Trakya yahut Kıbrıs Türkleriyle Türkiyeli Rumların mübadelesinden bahsedilmekteydi.[111] Mübadele Sözleşmesi, İstanbullu Rumlar ile Batı Trakya Türklerinin karşılıklı olarak yurtlarında kalmasını sağlasa da ne Rumların ne de Türklerin uyruğunda bulundukları ülkenin diğer vatandaşlarına göre ayrı muamele görmesine yahut devletlerarası ilişkiler nedeniyle vatandaşlık haklarının yok sayılmasına imkân tanımaktaydı. Kaldı ki Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar Mübadele Sözleşmesi'nin kapsayıcılığına dahil değildi. Dolayısıyla Türk uyruklu Rumları topluca sınırdışı etme yahut Yunanistan ve Kıbrıs'ta bulunan Türklerle mübadele etme seçeneği hukuki dayanaktan yoksundu.

111 Faik Suad, "İsmet Paşa Siyaseti Atina'yı Çökertiyor", *Ulus*, 8 Ağustos 1964. Kadircan Kaflı, "Neler Olabilir?", *Tercüman*, 6 Mart 1964.

Bahsi geçen seçeneklerin Türk basınında tartışılması, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalandığı dönemde gözetilen dengenin Kıbrıs Krizi'yle bozulduğu ve Türkiye'de kalmasına izin verilen Rumların, tesis edilen dengenin bozulmasıyla Türkiye'den gönderilebileceği yahut gönderilmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktaydı. Bu bakış açısı, Mübadele Sözleşmesi'yle bir kısım Rum'un Türkiye'de kalmasını Türk ulus-devletinin milli bütünlüğünden verilen bir taviz olarak görmekteydi. Söz konusu "tavizden" duyulan rahatsızlık, *Tercüman* gazetesi yazarlarında özellikle belirgindi. Yunan irredantizminin olası aracı olarak tanımlanan Türkiyeli Rumlar, Türkiye ve Türkler için Kıbrıslı Rumlardan daha "öldürücü" bir tehdit olarak görülmekteydi.[112] *Tercüman* gazetesi yazarlarına göre Türk-Yunan çatışmasının "ezeli" ve "ebedi" nitelikte olması, Türkiye'deki Rum varlığından Kıbrıs Krizi vesilesiyle acilen "kurtulmayı" gerektirmekteydi.[113]

Türk-Yunan çatışmasının "ezeli" ve "ebedi" niteliğini vurgulamak isteyen *Tercüman* yazarları, sıklıkla tarihsel referanslara başvurmaktaydı. Türk-Yunan çatışmasındaki süreklilik, Yunan İsyanı'ndan Girit'teki ayaklanmalara, Türk-Yunan Savaşı'ndan Kıbrıs sorununa bağlanmış ve Kıbrıs'taki anayasal krizle güncellik kazanmıştı. Bu çerçevede Yunan yahut Rum "tarihî düşman" olarak belirtilirken Türkler ve Yunanlar/Rumlar arasındaki karşıtlık, uzlaşının mümkün görülmediği biçimde değerlendirilmişti. "Tarihî düşmanla" ilgili yapılan hakaretamiz nitelemeler de Türkler ve Yunanlar/Rumlar arasındaki olası uzlaşının arzu edilmediğini göstermekteydi. *Tercüman* gazetesi yazarlarının Türk-Yunan çatışmasına dair bu bakış açısı, *Ulus* gazetesi yazarlarıyla aralarındaki en önemli farkı oluşturmaktaydı.

Ulus gazetesi yazarlarına göre Türk-Yunan dostluğu istenir bir durumdu. Ancak bu dostluk, üzerinde anlaşılan dengenin korunması durumunda varlığını sürdürebilirdi. Bu dengenin, Kıbrıs Krizi yahut başka bir nedenle bozulması durumunda ise

112 Ahmet Kabaklı, "Cepheler", *Tercüman*, 19 Nisan 1964.

113 Ahmet Kabaklı, "Bizans Patriği", *Tercüman*, 20 Nisan 1964.

Türk-Yunan çatışmasının tarihsel sürekliliği güncellik kazanır ve seyrine devam ederdi. İhtilaf konusu olan meselenin de üstünde görülen bu süreklilik, üzerinde uzlaşılmış olan başka meseleleri yeniden sorun haline dönüştürebilirdi. Türkiye'deki Rum varlığı da üzerinde uzlaşılmış olan, ancak Türk-Yunan çatışmasının güncellik kazanmasıyla yeniden sorun olarak algılanan meselelerden biri olmuştu.

Türk-Yunan dostluğuna yönelik farklı bakış açılarına rağmen *Ulus* ve *Tercüman* gazetelerinin ortak yönü, Türkiyeli Rumlara dönük söylemlerinde Türk-Yunan çatışmasının temel belirleyiciliğine ve tarihsel sürekliliğine dayanmalarıydı. Türkiyeli Rumlarla ilgili yapılan değerlendirmelerde tarihî referanslara başvurulması, "tarihî düşman" yahut "yabancı azınlık" tanımlamaları yapılması, ulusal kimliğe kabulde vatandaşlık bağının yok sayılması gibi ayrıntılar milliyetçi rekabet ve ulusal/etnik ayrılık vurgusunun Türk uyruklu Rumları da kapsayacak şekilde sürdüğünü göstermekteydi. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'nin feshi ve Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesi, Kıbrıs Krizi'yle bağlantılı olarak yaşanan gelişmeler olsa da Türkiyeli Rumlarla ilgili Türk basınındaki söylem, Türk-Yunan çatışmasının kapsayıcılığı içinde şekillenmişti. Türk basınının benimsediği söylem, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından kırk yıl geçtikten sonra dahi Türk kamuoyunun Türkiyeli Rumlara bakışını Türk-Yunan çatışmasının tarihinin belirlediğini ortaya koymuştu.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, *From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2008.

Akgönül, Samim, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Arslan, Hicabi, *Basının Türk Dış Politikası Üzerindeki Yönlendirici Etkisi*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Demir, Hülya; Akar, Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Fırat, Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

Gönlübol, Mehmet, "Kamuoyu ve Dış Politika", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(4), 1968.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Londra: Frank Cass, 2000 [*Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003].

Kızılyürek, Niyazi, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.

Millas, Herkül, *Türk Romanı ve "Öteki", Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000.

Sözeri, Ceren, "Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri", *20 Dolar 20 Kilo, Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün Hikayelerinden Biri*, Bağımsız Araştırma Bilgi ve İletişim Derneği, 2014.

Şahin, Güneş, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954-1974)*, yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.

Şimşek, Halil, *Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)*, doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ya Sonra?



SÜRGÜNDEKİ RUMLARIN YUNANİSTAN'A ENTEGRASYON SÜRECİ

EMRE METİN BİLGİNER

"...eğer bir yerden ayrılıyorsan, gittiğin yer hakkında konuşmalısın.
Bıraktığın yer hakkında değil..."
– "Bir Tutam Baharat" filminden

Giriş

Makaleme başlamadan evvel tarihe ışık tutan "20 Dolar 20 Kilo" sergisinin ve 30 Ekim - 1 Kasım 2014 tarihleri arasında katılımcısı olduğumuz konferansın düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür etmek istiyorum. Kendi açımdan bu konferansta yer almanın iki özel sebebi daha vardı. Birincisi, ilk kez bu kadar kapsamlı bir konferansta sunum yapıyor olmam ve bu sunumun yüksek lisans derecemi aldığım eski üniversitemde gerçekleşiyor olmasıydı. İkincisi ise, ilk sunumumu, çok sevdiğim ve değer verdiğim birçok hocamın karşısında veya yanında yapıyor olmamdı. Konferansa gelecek olursak, oldukça verimli üç gün geçirdiğimizi, yararlı tartışmalara girdiğimizi ve güzel dostluklar kurduğumuzu söyleyebilirim. Buna ek olarak gerçekleştirilen bu konferansın kitaba dönüştürülmesi orada yapılmış değerli tebliğlerin daha çok insana ulaşması ve gelecekte bu konuda araştırma yapacak kişilere kaynak olması açısından çok mühim bir hadise. Herkesin araştırmalarını bir harmoni içerisinde paylaşıp birbirine eleştiri yöneltebildiği bir ortamın oluşturulması mevcut ve gelecekteki sorunların çözümünde yapıcı bir rol oynayacaktır. Rıdvan Akar ve Hülya De-

mir'in *İstanbul'un Son Sürgünleri* kitabında söylediği gibi tarihin radyoaktif bir etkisi var. Hiç ummadığınız ve bitti sandığınız bir zamanda etkisini gösteriyor ve sizi o günlere geri götürüyor. Bu durumda insanoğluna tek bir seçenek bırakıyor; gerçekliğe teslim olmak. Biz araştırmacılara düşen ise teslim olmanın ötesinde gerçekliğin getirdiklerini ve götürdüklerini tartmak, geleceğin karar vericilerine –tabii burada demokratik bir düzen olacağını varsayarak bütün insanları kastediyorum– bir vizyon sağlamak.

Sayıları oldukça az olsa da şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle 1964 sürgünü sırasında yaşanan acıların insani, hukuki, siyasi ve ekonomik boyutlarından bahsedildi. Peki bu sürecin ardından binlerce Rum nereye yerleşti? Geride kalan 50 yılda nasıl bir hayat sürdüler? Türkiye'de yaşadıkları sıkıntıların sonrasında gittikleri yerde rahat bir yaşam sürebildiler mi? Yunanistan'ı vatanları olarak benimseyebildiler mi? Yunanistan içerisinde herhangi bir ayrımcılığa tabi oldular mı? Çocuklarını nasıl yetiştirdiler? Şimdi dönüp baktıklarında Türkiye onlar için ne ifade ediyor? Makalem boyunca bu sorulardan yola çıkarak aynı paralellikteki birçok konuya değineceğim. Öncelikle beni bu araştırmaya yönelten iki hadiseden kısaca bahsetmek istiyorum. Birincisi; 2008 yazında Atina'nın Alimou plajında her gün gördüğüm yaşlı bir kişi ile ilgili. İstisnasız her gün aynı yerde ve aynı saatlerde şezlongunda kendisini *Hürriyet* gazetesini okurken görüyordum. O zamanlar azınlık konularındaki bilgim ve ilgim oldukça sınırlıydı. Birkaç günün ardından dayanamayıp bu beye yaklaşıp "Zannedersem Türkçe biliyorsunuz, Türkiye'den misiniz?" diye sordum. Boynundaki haçı gördüğüm esnada bana İstanbul Rum'u olduğunu söyledi ve ona yaklaşıp konuşuyor olmam belli ki kendisini çok mutlu etti. Ayaküstü geçmişe dair birçok güzel anı anlattı. Belli ki sıhhati yerindeydi, Atina'nın güzel bir semtinde ferah bir yaşantı sürmesine karşın içinde bir burukluk vardı. İkinci olay ise, yine 2008 sonlarında Yunanistan'ın Yanya kentinde eğitimimi sürdürdüğüm esnada tanıştığım iki kişi ile ilgili. Bahsi geçecek olan iki kişinin ikiz olduğunu belirtmemde fayda var.

Tanıştığımızda bana Voloslu olduklarını söylemişlerdi. En başlarda anlam veremediğim bir şekilde bana karşı mesafeli bir tutum sergiliyorlardı. Aradan aylar geçip samimiyetimizin artmasıyla dostluğumuz ilerledi ve bunca zamanın ardından bir laf arasında ailelerinin İstanbul Rum'u olduğunu öğrendim. Onca zaman aramızda birçok konuda Yunanca konuşmuştuk. Hatta bazı Türkçe kelimeleri kendilerine öğretmiştim. Fakat bir şey beni içten içe kemiriyordu. Aynı yörenin insanları olarak bizler, nasıl olur da sosyolojik açıdan bu kadar kopuk olabilirdik? Sonradan aile bireyleriyle de birebir tanışma fırsatım oldu. Babaları çocuk yaşta Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldığı için çok kırık bir Türkçesi vardı ama babaannelerinin Türkçesi şaşırtıcı derecede –halen– mükemmeldi. Bu durum kafamda birçok soru işaretine sebep oldu ve bu konularla biraz daha haşır neşir olmaya başladım. Verdiğim iki örnek aslında sonuçları bakımından birbiriyle çelişiyor ama zaten beni araştırmaya iten faktör de bu oldu. Araştırmamı yaparken metodolojik olarak konuyla ilintili mevcut kitapları, tarih kitaplarını inceleyip hatırı sayılır miktarda kişiyle de söyleşiler gerçekleştirdim. Hatta 2-3 kuşak halinde görüştüğüm Rum aileler oldu. Araştırmaya başlamadan evvel denk geldiğim kaynakların etkisinde kalarak Rumların Yunanistan'da ciddi bir ayrımcılığa uğradığı düşüncesine sahiptim. Sonda söylemem gereken şeyi başta söylememde sakınca yok sanırım. Sahip olduğum önyargı araştırmam ilerledikçe kırılmaya başladı. Evet, birtakım ayrımcılık hikâyeleri ile karşılaştım fakat bunların hiçbiri bir ülkenin politikası ile yoğrularak sistematikleşmemiş, münferitliği aşamayacak noktadaydılar. Burada bir parantez açmak gerekirse, Yunanistan'ın anayasası ve eğitim sistemi de aslında homojenleştirici bir tavır yansıtıyor ancak Rumlar özelinde ayrı bir baskı unsuru ile karşılaşmıyoruz.

Araştırmam ilerledikçe bir eksiği çok net bir şekilde fark ettiğimi söylemeden geçemeyeceğim. Özellikle Yunanistan'a yerleşmiş Rumlar ile ilgili ciddi bir sayısal veri eksiği mevcut. Bu noksanlık birçok konuda net çizgiler çizmemize engel teşkil edecek boyutta. Bu yüzden aktaracağım bilgiler ya çok güçlü

çıkarımların neticesi ya da farklı birçok kişiden aynısını duyarak güvenilir hale dönüşen bilgilerdir.

Gidiş süreci

Mülakat yaptığım kişilere en başta Rumların sürgün edilmelerinden ötürü en çok kimi sorumlu tuttuklarını sordum. Çok büyük bir kısım bu soruya İsmet İnönü cevabını verdi. Adnan Menderes, Celal Bayar ve Şükrü Saraçoğlu gibi isimleri sorumlu tutanların sayısı bir hayli azdı. Bu sorunun ardından Atatürk'e de İnönü'ye olduğu gibi olumsuz mu baktıklarını sordum. Atatürk hakkında Rumlar arasında olumsuz bir bakış açısıyla karşılaşmadım. Hatta özellikle Atatürk'e hayranlıklarını belirten bir zümre vardı karşımda. Bunun sebebi olarak şunu söylemek mümkün: Atatürk inkılaplarıyla, Rumların çağdaşlaşma fikirleri örtüştüğü için Atatürk'ün Rumlar açısından hiçbir zaman İsmet İnönü gibi olumsuz bir figür olarak görülmemesi.

1964'te sürgün edilen kişilerin Yunanistan'a giriş serüveniyle devam edelim. Mesela birçok kaynakta ve tanıklıkta giden insanların ezici bir çoğunluğunun Atina'ya yerleştiğiyle ilgili bir iddia mevcut. Selanik, Volos, Girit, Yanya, Gümülcine gibi yerlerde konuştuğum Rumlar ısrarla bunun doğru olmadığını belirtiyorlar. Zaten sürgün edilenlerin özellikle Atina'yı tercih etmelerinin de belirli bir sebebi yok. Herkes ilk etapta –mecburiyetten– tanıdığı veya akrabası olan yere gidiyor. Birçok tanıklığa göre bu gidenlerin ciddi bir kısmının gittikleri gece dahi kalacak yerleri olmadığı gerçeği söz konusu. O dönemlerde Atina'nın Palio Faliro ve Nea Smirni gibi yoğun Rum barındıran semtleri belirginleşmeye başlamıştır ve 1964 yılından sonraki yıllarda baskı yüzünden Türkiye'yi terk etme yolunu seçen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumlar, kolay bir adaptasyon süreci olarak bu semtleri ve civarını tercih etmişlerdir. Ayrıca aynı İstanbul için söylediğimiz gibi bir dönem sonra "Atina'nın taşı toprağı altın" diye oraya yönelen insanlar da oldu. Ama Atina'daki yoğun Rum nüfus ilerleyen yıllarda bilinçli ola-

rak orayı seçen kişilerle belirginleşmiştir. Özellikle Türkiye'de askerliğini yapmamış ve yapmaktan kaçınan kişiler bu vesileyle Yunanistan'ı tercih etmeye başladılar. Birçoğu da sırf kaçak durumuna düştüğü için uzun yıllar Türkiye'ye giriş yapamadı. Türkiye devletinin askerlik yapmadığı için vatandaşlıktan çıkarttığı Rumlara, Yunanistan özel bir pasaport[1] veriyordu. Ancak günümüzde bu müeyyidenin geçerli olmadığını ve askerlik yapmamış olanların bakaya[2] düştüklerini belirtmekte yarar var. Türk vatandaşlığını kaybetmeyen ve çifte vatandaş olmayı başaran birçok Yunanistanlı Rum, son yıllarda dövizli ve bedelli askerlik kanunları sayesinde tekrar Türkiye'ye gelmeye başladılar. Yunanistan'ın diasporadaki Helenler için sağladığı bir başka kolaylık ise üniversitelere girişte birtakım imtiyazlar sağlanması. Bu imtiyaz bizdeki Yabancı Öğrenci Sınavı'nın (YÖS) bir benzeri diyebiliriz. Askerlik, baskı ve sınırdışı edilmenin haricinde bazı kişiler de yükseköğrenimde kolaylık sağlamak için Yunanistan'a geldi. Bunun haricinde Yunanistan'a yeni gelen Rumlar ikamet ve çalışma izni gibi konularda da sıkıntı çekmediler.

Alışma süreci

O tarihte Türkiye'deki tahmini 120.000'lik Rum nüfusun sadece % 10'u Yunan tebaalı idi. Bu makalenin hazırlığı için görüştüğüm Büyükadalı bir Rum, babasının Yunan tebaalı olduğunu, sınırdışı kararları çıkmaya başladığında öğrendiğini söyledi. Babası kunduracı olduğundan ve düşük gelirli olduklarından "Bizi neden kovsunlar?" diye düşünüp rehavete kapıldıklarını ancak ilk sınırdışı edilen kişinin babası olduğunu söyledi. Kişisel gözlemlerime göre, 1964 sonrası gidiş süreci açısından en çok zorlananlar İmroz ve Büyükada'dan Yunanistan'a giden kişilerdi. Bazı kaynaklara göre bu dönemde Çanakkale

1 Pasaporttan ziyade bir seyahat, geçiş kimliği.

2 Askerlik çağına girenlerden son yoklamalarını yaptırarak askerlik kararı aldırdıkları halde çağrıldıklarında gelmeyen veya gelip de kıtalarına gitmeden toplandıkları yerlerden ayrılanlar.

iline bağlı 6 Yunan uyruklu Rum olduğu belirtiliyor. Bilhassa o dönemde İmroz nüfusunun çoğunluğunun Rum olduğu göz önünde bulundurulursa ve hemen hepsinin Türk tebaalı olmalarından ötürü bu kişileri sınırdışı etmek mümkün olmayacağından İmroz'a açılan açık cezaevi sayesinde adalılar hayatlarından bezdirilmiş ve terke zorlanmışlardır. Adalarda neredeyse tamamen Rumca konuşuluyor olmasına rağmen bulundukları yere duydukları bağlılık ve aidiyet açısından adalı Rumları diğer yerlerdeki Rumlardan ayırmak gerektiğini düşünüyorum. Adada yaşayan Rumlar, Türkiye'deki yaşantılarında da toplumsal hareketlilikten uzak, bulundukları yerde hayatlarını yörenin insanlarıyla beraber sürdüren insanlardı. Ancak İstanbul gibi kozmopolit bir şehirde yaşayan Rumlar daha farklı bir yaşam tarzı sürdürüyorlardı. Bu yüzden; adalı Rumların Yunanistan'a entegrasyon süreci oldukça sancılı oldu. Özellikle Fıstık Ahmet Tanrıverdi'nin kitapları ve "Atina'daki Büyükada" belgeseli de bizlere çok net olarak gösteriyor ki adalı Rumlar halen Yunanistan'ı vatan olarak benimseyememişlerdir. İmkân bulanlardan küçük bir kısmı buradaki eski evlerini ya da mahalledeki başka bir evi yeniden satın alabilmiş durumdalar. Diğer bir kısmı da bütün tatillerini –hatta bazen günübirlik– adada geçiriyorlar. Bu noktada "Vatan nedir? Vatan neresidir?" gibi bir sorunun da cevabını aramamız gerekiyor. Elbette bu başka bir makalenin konusu olurdu.

Entegrasyon süreci

Konumuza dönecek olursak, Rumlar Türkiye'ye geri mi dönüyorlar sorusunu sormak için çok erken olduğunu düşünüyorum. Zira bunun gerçekleşmesi için bireysel gelişlerin artması yeterli değil; Türkiye Cumhuriyeti'nin de geri dönüşler için birtakım yasal dayanaklar oluşturması gerekiyor. Türkiye'deki adalardan sürgün edilmiş Rumların hemen hemen tamamından duyduğum şey konuştukları lisan ile ilgili. Birçoğu sürgün döneminde yaşanan baskıların öncesinde Türkiye'deyken kendi aralarında çoğunlukla Rumca konuştuklarını, fakat Yuna-

nistan'a yerleşenlerin sokakta kendi aralarında özellikle Türkçe konuştuklarını söylüyorlar. Aslında bu da bizi çok ilginç bir noktaya getiriyor. Yunanistan devleti, sokakta Türkçe konuşanlara "Vatandaş! Yunanca konuş!" gibi bir propaganda ile baskı kurmuyor fakat Rumlar kendi içlerinde birbirlerine baskı unsuru olabiliyorlar. Şöyle ki, sürgün sonrasında birçok Rum, Türkiye devletine, Türklere ve onun her bir unsuruna çok kızgındı. Konuştuğum bazı –o dönemin– öfkeli Rumları, Atina sokaklarında kendi aralarında Türkçe konuşan Rumlara tepki gösterdiklerini açık sözlülükle anlattılar. Hatta daha da ileriye gidersek, mülakat gerçekleştirdiğim bazı Rumların 20-25 yıl boyunca hiç Türkçe konuşmadıklarını öğrendim. Bu öfkeli Rumlara göre yumuşama Papandreou ve Özal arasındaki Davos sürecinin etkisiyle gerçekleşti. Aslında Rumların Yunanistan'a entegrasyon sürecini biraz daha sosyolojik açıdan ele almalıyız. Çünkü gidenlerin kimi bunu büyük bir travma olarak yaşadılar kimisiyse ailesinden birisine tayin çıkmışçasına bu süreci normal bir biçimde atlattı. Kanımca bir Rum'un Yunanistan'a gittiğinde ne kadar etkilendiği konusundaki en önemli faktör, Türkiye'deki yaşam standardı ve kaç yaşında terk ettiğine endeksli. Yaşam standardından kastım, hali vakti yerinde belli bir yaşa gelmiş bir kimsenin, maddi manevi her şeye Yunanistan'da sıfırdan başlamasının çok kolay olmaması. Bir şekilde parasının bir kısmını getirebilmiş olanlar dahi ilk günlerde hazırı tüketip sonrasında Türkiye'de yaptıklarından farklı bir işte çalışmak durumunda kaldılar. Bu travmayı daha kolay atlatanlar ise daha ne olup bittiğinin farkında olamayacak kadar küçük olanlar veya baskıdan bir şekilde nasibini almamış, Yunanistan'ı bir fırsat kapısı olarak görerek gitmiş olan Rumlardı. Tabii bu noktada Yunanistan'ın 60'lı ve 70'li yıllardaki ekonomik vaziyetinden bahsetmekte fayda var. 1940'lı yıllarda Yunanistan'da yaşanan iç savaşın ardından birçok komünist Sovyetler Birliği'ne gitti. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında aynı Türkiye gibi Almanya'ya da çok göç veren Yunanistan'ın ekonomisi pek de iç açıcı durumda değildi. 60'lı yıllara gelindiğinde Yunanistan ekonomik açıdan bir arayış içerisindeydi. Hatta arayıştan

da öte Yunanistan ekonomisinde hızlı bir büyüme ve kalkınma yaşanıyordu. Bu yüzden o dönemde gitmiş Rumlar bu durumun kendileri açısından bir fırsat kapısı oluşturduğunu düşünüyorlar. Zira mülakat yaptığım kişilerden hiç kimse ne kendisinin ne çevresindekilerin iş bulmak konusunda zorluk çektiğini belirtti. Bunda 60'lı yıllarda Atina'da çok fazla inşaat olması ve çalışacak çok sayıda insana ihtiyaç duyulması önemli bir sebepti. Hatta Rumlar için 2008 krizine kadar iş bulmak ciddi bir sorun olarak hiç karşılarına çıkmadı. Ayrıca kendilerine iş konusunda Türkiye'de bazı mesleklerde çalışmalarının kısıtlanması gibi herhangi bir engellemeyle karşılaşıp karşılaşmadıklarını da sordum. Ne Yunanistan devletinin ne de işverenlerin belli bir tutum doğrultusunda kendilerine karşı bir ayrımcılık yaptıklarını söylediler. Konuştuğum Rumlardan birisi sanırım bu vaziyet için en uygun benzetmeyi yaptı. Kendilerinin herhangi bir ayrımcılığa uğramadığını ama her zaman sürüdeki siyah koyun olduklarını söyledi. Gerek yemek gerek alışkanlıklar gerekse de Yunan dilinde kullandıkları farklı kelimelerden dolayı diğer Yunanlardan ayrışıyorlardı ama bu hiçbir zaman kendilerine devlet eliyle topyekûn bir ayrım getirmedi. Mesela Rumların en çok çelişki yaşadıkları konulardan biri otoriteye saygıydı. Türkiye'de devlet memuruna, polise, öğretmene karşı nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili öğretilenler Yunanistan'da işe yaramıyordu. Yunanistan'da Rum olan bir çocuğun büyükle olan ilişkisindeki sorumluluğu doğrultusunda nasıl davranması veya bir vatandaşın polisle nasıl konuşması ya da bir öğrencinin hoca sınıfa girdiğinde ne yapması gerektiği hakkında yepyeni bir davranış havuzu oluşturması lazımdı.

Rum cemaatinden Yunanistan'da nispeten mağduriyet yaşayan tek kesim Antakyalı Ortodokslardı. Patrik Bartholomeos'un döneminde Antakya Rumlarının durumuyla ilgili birçok iyileştirme oldu. Bunların bir kısmı istihdam edilebilmeleri için İstanbul'a geldiler. Durumu daha iyi olanlardan bir kısmı ise Yunanistan'a gittiler. Fakat onlar Yunanistan devletinin sağladığı, üniversitede ayrı kontenjan vs. gibi imtiyazlardan faydalanamadılar. Lisanları da İstanbul Rumlarından daha düşük sevi-

yelerde olduğu için Yunanistan'a alışma sürecinde en büyük sıkıntıyı Antakya Rumları çekti.

Yunanistan'da bir kişiyi vatandaşlığa kabul etmenin iki yöntemi var. Helen soyundan gelenler için *omoyenis* ve diğer soylardan gelenler için *alloyenis* tabiri kullanılıyor. Hangisine bağlı olduğunuza göre farklı koşullarda imtiyazlar sahibi olabiliyorsunuz. Daha doğrusu *omoyenis* olanlar *alloyenis*lerin sahip olmadığı belli imtiyazlara sahip oluyorlar. Bir noktada buna "milliyetçiliğin ırkçılığı" diyebiliriz. Bu koşullar Rumların entegrasyon sürecini kolaylaştıran bir olgudur. Rumların lehine olan bu eşitsizlik son yıllarda, *isonomia-isopolitia* (yani kanun önünde eşitlik-eşit vatandaşlık hakları) politikasıyla büyük ölçüde değiştirilmiş durumda.

Yunanistan'a daha yeni ayak basmış Rumlar, 1967 yılında Albaylar Cuntası olarak da bilinen askerî darbeyle karşılaştılar. 7 yıl süren cunta yönetimi esnasında Rumların herhangi bir baskıya ve mağduriyete maruz bırakılıp bırakılmadıklarını sorguladım. Ancak Yunanistan'da Rumlar için hayatın akışında olumsuz yönde bir aksama gerçekleşmemişti. Türkiye'de aşağı yukarı on yılda bir yaşadıkları travmaların ve 1960 darbesinin ardından Yunanistan'daki demokrasi noksanlığı sanırım Rumlar için öncelikli bir hassasiyet konusu değildi. O dönemde Rumların tek kaygısı sıfırdan başladıkları hayatlarını diğer vatandaşlarla eşit şartlarda idame ettirebilmekti. Sonuç olarak darbe yönetimi Rumlara yönelik özel bir baskı uygulamadı. Yani Rumların önceliği yönetime kim gelirse gelsin kendilerine dokunmayacak olmasıydı.

Peki Rumlar Yunanistan'da soylarını nasıl devam ettirdiler? Yani evliliklerini nasıl gerçekleştirdiler? Yine elimizde net sayısal veriler olmamasına karşın ilk yıllardaki çekingenlik dönemini göz önüne aldığımızda evliliklerin daha çok kendi içlerinde yaşandığını söylemek mümkün. Fakat ilerleyen yıllarda Rumların Yunan toplumuyla entegre olmasıyla birlikte Rumlar Yunanlarla evlilik yapmaya başladılar. Bu kişilerin çocuklarının bir Rum olarak mı yoksa bir Yunan olarak mı yetiştikleri ciddi bir tartışma konusudur fakat elimizdeki birtakım ve-

riler aslında muhtemel sonucu bizlere gösteriyor. Yüksek lisans tezimde Prof. Dr. Gencer Özcan'ın danışmanlığında Yunanistan'daki ilkokul tarih kitaplarını inceledim. Bu kitaplarda Türkiyeli Rumlardan sadece Küçük Asya Felaketi ve mübadele konularında söz ediliyor. Kimi kitaplarda Kıbrıs konusu enine boyuna anlatılmış olsa dahi Rumların Türkiye'den ihracıyla ile ilgili herhangi bir ibare bulunmuyor. Bu da aslında bir Rum'un Yunanistan'da doğan çocuğunun ne denli bir kimlik bilinciyle büyüdüğüne dair bizlere bir ipucu sağlıyor. Özellikle de büyük bir travma sonrası Yunanistan'a gelen Rumların çoğunun çocuklarına yaşananlardan hiç bahsetmemesi çocukta araştırma yapmak için kişisel bir merak uyanmasına da mâni oluyordu. Bu açıdan ikinci kuşak olmasa dahi üçüncü kuşak Rumların Yunanistan'a entegre olmaktan öte asimile olduklarını söylemek mümkün. Aslında bu durumun son yıllardaki yumuşama sürecinde değişmiş olduğunu vurgulamamda fayda var. Zira yoğun bir şekilde Yunan televizyonlarında oynayan Türk dizileri, Türkiye'ye gelen Yunan turist sayısında her yıl artış olması ve aynı paralellikte Türklerin tatil için Yunanistan'ı daha sık tercih etmesi ve öğrenci değişim programları sayesinde farklı kimlikler birbirleriyle yeniden haşır neşir olma imkânı buldu. Bunun sonucu olarak birçok Yunan ve ailesinden Türkçe öğrenmemiş Rum şimdilerde Türkçe öğrenmek istiyor. Bunların ciddi bir kısmı da başta İstanbul olmak üzere Türkiye'ye çalışmaya veya öğrenim görmeye geliyor. Gelenlerin tarihle ne kadar alakadar oldukları konusu tabii ki tartışmalı fakat son yıllarda birçok akademisyen ve edebiyatçı sayesinde birçok çalışmalar yapıldı, kitaplar yazıldı. Bunlar sayesinde münferit dahi olsa birçok kişi tarihte yaşananlarla temas etme şansı buldular. Örnek vermek gerekirse İstanbul'da kurulan İstos Yayınevi Yunanistan'da yaşayan Rumlar açısından da çok büyük bir önem taşıyor. Konuştuğum birçok Rum, İstos'tan çıkan bütün kitapları takip ediyor ve Türkiye'den bir şekilde tedarik ediyor. Birçok Türkçe kitap –eskisi gibi başka bir dili aracı koymaksızın– direkt olarak Yunancaya çevriliyor. Ayrıca Yunanistan'daki Rumların lise mezunları dernekleri, spor dernek-

leri, kent dernekleri gibi beraber sosyalleşme fırsatı buldukları yapılanmaları mevcut. Bunun haricinde Yunanistan'da yaşayan Rumlar yerel gazeteler ve kültür dergileri yayımlıyorlar. Yumuşama dönemine dek Türkiye aleyhine çalışmalar yapan ve bunu söylemine oturtan birtakım dernekler bile şu anda Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesi için aktif biçimde çaba sarf ediyorlar.

Bir diğer konu da Yunanistan'da yaşayan Rumların Yunanistan siyaseti ile ilişkileri. Rumların siyasi eğilimleri konusunda herhangi bir araştırmaya rastlamadım ancak yaptığım mülakatlarda ve birtakım seçim sonuçlarında eğilimlerinin aşağı yukarı hangi yönde olduğuna dair bir kanı geliştirdim. 1964 sonrası Yunanistan'a gelen ilk kuşak genel olarak tercihlerini merkez sağ partilerden yana kullandılar. 1974'te Karamanlis Yeni Demokrasi'yi kurduktan sonra Rumların genel olarak tercihi bu partiye yöneldi. Gelenlerin çoğunluğu krallığın destekçisiydi. İnsanların oy verme davranışları açısından Rumların yoğun yaşadığı Palio Faliro'daki belediye başkanlığı seçimlerini bir örneklem olarak kabul edebiliriz. Yeni Demokrasi Partisi'nin desteklediği Dionisis Hacıdakis 2002 yılından bu yana çok yüksek oranlarda oy olarak seçilmeyi başarıyor. Ancak ikinci ve üçüncü kuşaklarda farklı partilere yönelimler olduğunu söyleyebiliriz. Rumların, Yunanistan'a geldikten sonra neden sağ görüşlü bir partiyi destekledikleri konusu da benim için bir merak konusu oldu. Bir göçmenin başka bir ülkeye gittiğinde sağ partilere eğilim göstermesinin sebebinin oraya olan aidiyetlerini ispatlama çabasından kaynaklandığı düşüncesinden yola çıkarak Rumların oy verme davranışlarını bu şekilde yorumluyorum. Son olarak, konuştuğum Rumlara, son yıllarda tehlikeli bir yükseliş gösteren aşırı sağcı, ırkçı Altın Şafak Partisi hakkındaki görüşlerini sordum. Sağ partilere yönelen Rumlar dahi istisnasız biçimde Altın Şafak ile ilgili büyük tedirginlik yaşadıklarını söylediler.

Sonuç yerine

Rumlar, Türkiye'de aşağı yukarı 10 yılda bir üstesinden gelmesi bir hayli zor travmalar yaşadılar. Mübadele, Varlık Vergisi,

6-7 Eylül Olayları, 1964 Sürgünü gibi travmatik hadiselerden hiç etkilenmeden varlığını sürdürebilmiş Rum sayısı sanırım bir elin parmaklarını geçmez. Bir şekilde devletin bu politikaları her Rum'a dokundu ve sonuç olarak nüfus büyük bir hızla yurtdışına, bilhassa Yunanistan'a kaydı. Türkiye'nin bu olaylardan neler kazanıp kaybettiği ayrı bir tartışma konusu. Ben makalemde Rumların gidiş sürecinde ve sonrasında neler yaşadığına ve Yunanistan'ın onları nasıl karşıladığına değindim. Türkiye'deki yaygın teze göre, Yunanistan Rumlara Türkiye'den daha kötü bir muamelede bulunmuştu. Ortaya çıkan sonuçlara göre bu tez pek doğru gözükmüyor. Belki Rumların ikinci-üçüncü kuşak Yunanistan'da yaşayan evlatları bir şekilde asimile oldular ve Yunan halkı içinde homojen bir topluluk olarak entegrasyon süreçlerini başarılı bir şekilde tamamladılar. Ancak Yunanistan'ın özellikle bu kişileri asimile etmek için 1964 sonrasında özel yasalar çıkartıp birtakım baskılar kurduğunu söylemek mümkün değil. Gelenlerin gerek konuştukları dil gerekse de inanç sistemleri açısından Yunanlara olan benzerlikleri bu entegrasyon sürecinin başarıya ulaşmasında pay sahibidir. Yunanistan'da yaşayan Rumların gelecek nesillerde kimliklerini tam anlamıyla koruyabilmelerinin yolu birazcık da Türkiye'nin bu kişilerle nasıl bir diyalog içerisinde olacağına bağlı. Zira Türkiye'de davaları devam eden kişilere gereken kolaylıklar gösterilip, bu yurdun insanı olan Rumlara geri dönme imkânı sağlanabilirse bu toplumun tarihsel hafızasını tekrar ait oldukları topraklara yönlendirebiliriz.

KAYNAKÇA

Akgönül, Samim, *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*, İstanbul: BGST Yayınları, 2011.

—, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Bilginer, Emre M., "Recent Debates on Greek History Textbooks: The Case of Contemporary History Textbook for 6th Grades by Maria Repousi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012.

—, *Recent Debates on Greek History Textbooks: The Case of Contemporary History Textbook for 6th Grades by Maria Repousi*, Eckerdt Beitrage, 2013/2.

Demir, Hülya ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri: 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Millas, Herkül, *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap Yapma Kılavuzu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002.

—, *Tencere Dibin Kara...: Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*, İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1989.

Örs, İlay R., "Beyond the Greek and Turkish Dichotomy: The Rum Polites of Istanbul and Athens", *South European Society and Politics*, cilt 11, sayı 1, 2006.

Tanrıverdi, Fıstık A., *Atina'daki Büyükada*, İstanbul: Adalı Yayınları, 2007.

The Economic and Social History Foundation of Turkey, *Improvement of Balkan History Textbooks Project Reports*, Turkey The Economic and Social History Foundation of Turkey, 2003.

Vlastos, Yani, *Baba Konuşabilir miyim?*, İstanbul: İstos Yayınları, 2013.

Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği, *İstanbul Rumları: Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları, 2012.

Film/Belgesel

Βουλμέτης, Τάσος, *Πολιτική Κουζίνα*, DVD, Yunanistan: Village Roadshow Productions, 2001.

Tanrıverdi, Fıstık A., *Atina'daki Büyükada (Η Πρίγκηπος της Αθήνας)*, DVD. Ο σκηνοθέτης Uğraş Salman, Adalı Yayınları, 2010.

1964 KUŞAĞI: ATİNA'DA RUM KALMAK*

HAKAN YÜCEL - SÜHEYLA YILDIZ

Türkiye Rumlarının tarihinde en kritik dönemeçlerden olan 1964 Sürgünü'nün üzerinden yarım asırdan fazla bir süre geçti. 1964 Sürgün kararının özelde Rumlar genelde Türkiye toplumu üzerindeki etkisi hâlâ sürmektedir. 1964 Sürgünü'yle ve ondan sonraki 10 yıl içinde Rum nüfusu son derece radikal bir düşüş yaşadı (Turan, Pekin, Güvenç, 2010: 9). Dolayısıyla, 1964 Sürgünü, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül Olayları gibi felaketleri de aşan etkisiyle, İstanbul'un Rum nüfusunu dramatik bir biçimde düşürerek marjinalleştirmiştir.

1964 Sürgünü, bu sürgünü gençliklerinde yaşayanları kapsayan bir toplumsal kuşak oluşturmasıyla da büyük bir öneme sahiptir. Göç travması ve sonrasındaki entegrasyon çabaları bu insanları birleştirmektedir. Biz, çocukluk ve gençlik dönemlerinde 6-7 Eylül 1955 saldırılarını ve 1964 Sürgünü'nü yaşayan 1964 Sürgünleri'ni; bu travmaların içinde hem Türkiye'de hem Yunanistan'da kaybolmamak için kimlik stratejisi yürüten bir "toplumsal kuşak" olarak değerlendiriyor, "1964 Kuşağı" olarak nitelendiriyoruz. Karl Mannheim'ın deyimiyle, "toplumsal

(*) Bu makale, Bağımsız Araştırma, Bilgi ve İletişim Derneği'nin (BABİL) 1964 Sürgünü hakkındaki "20 Dolar 20 Kilo" adlı projesi için 2013'ün Aralık ayında gerçekleştirdiğimiz saha araştırmasının bazı verilerine dayanmaktadır.

kuşak", ortak sorunlar, değerler ve deneyimlerle oluşur" (Mannheim, 1990), dolayısıyla benzer yaşlarda olanları değil, benzer yaşlarda olup da aynı deneyimi paylaşanları kapsar.

Kimliği değişmez, sabit bir olgu olarak değil, toplumsal etkileşim içinde oluşan dinamik bir süreç olarak ele almalıyız (Taboada-Leonetti, 1998: 44). Bu bağlamda, 1964 Kuşağı'nın kimlik stratejilerini de "özgünlüğe değer kazandırılması amacıyla köken kimliği ve bağları korumayı hedef alan, grubu idealleştiren kimlik stratejisi" (Marti, 2008: 59) olarak değerlendiriyoruz. Aşamalarını İstanbul'da "Rum olmak" Atina'da da "Rum kalmak" olarak adlandırabileceğimiz söz konusu stratejide, hem kimlik oluşturucu unsurlar hem de seçkinlik unsurları olarak, köken-mekânla, yani İstanbul'la ilişkilenme, kozmopolitlik, yeme-içme alışkanlıkları, sürdürülen ve sürdürmeye gayret edilen âdetler öne çıkmaktadır.

1964 Sürgünü ile Yunanistan'da yaşamak zorunda kalan birinci kuşak göçmen Rumlar, kimliklerini yeni bir kentsel mekânda sürdürmeye dayalı bir kimlik stratejisi uyguladılar. Topraklarından koparılmış, dolayısıyla kimliklerinin en önemli unsurlarından biri olan mekânla ilişkileri kesilmiş göçmenler olarak Atina'da yaşama deneyimi, onların kimliklerini koruma amaçlı birtakım stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur.

Rumların kimlik stratejileri, Türkiye ve Yunanistan'da, Rumların "kendi kimliklerini konumlandırmalarıyla çevrelerindeki toplumun onları konumlandırması arasındaki çelişki ve çatışmadan ortaya çıkan [gündelik dilde 'gâvur' ve 'Türk tohumu' sözleriyle ifade edilen] damgalamayla" (Goffman, 1963), mücadele ve farklılıklarını koruma çabasıyla biçimlenmiştir. Bu bağlamda kimlik stratejilerinin de temeli, Kent'e (İstanbul) dayalı olarak, yani toplumsal ilişkilerinin merkezindeki mekânla biçimlenmiştir. Mekân, sadece kolektif hafıza kaynağı olmakla kalmayıp, Rumlar için, davranış kalıpları, konuştukları dil, yeme-içme alışkanlıklarıyla ve "seçkinlik"e vurgu yapan, dolayısıyla "farklılık"ı korumayı meşrulaştıran kozmopolit ve kadim bir kimlik kaynağı olmuştur.

Temel strateji olan "İstanbul'da Rum olmak, Atina'da Rum kalmak" ne demektir, sorusunu "farklılıklarını oluşturan unsurları koruyarak entegre olmak" diye yanıtlayabiliriz. Bu bağlamda, farklılıklar, kimliği oluşturan köken-mekânla, yani İstanbul ve mahalleleriyle özdeşleşme, özgün dili koruma, özellikle mutfak üzerinden ayrışmayı ve seçkinliği vurgulama, sürgün travmasının neden olduğu yarayı süreklilik gösteren bir hüzünle taşıma, kimliğin başlıca oluşturucu unsurları haline gelmektedir.

Sürgün öncesi direniş

6-7 Eylül 1955 saldırıları, görüşmecilerimizin çocukluklarında doğrudan yaşadıkları travmatik bir olaydır. Bu saldırılar, Rum cemaatinde derin etki yapan maddi ve manevi anlamda yıkıma yol açmıştır (Akgönül, 2012; Bali, 2010; Alexandris, 1992; Kaloumenos, 2001). Bu olaylar sırasında binlerce ev, dükkân, onlarca okul ve kilise tahrip edilmiş (Annastasiadou ve Dumont, 2003; Güven, 2006) manastır ve mezarlıklara saldırılmıştı (Kaloumenos, 2001: 46-70). Ancak tüm görüşmeciler bu olayın Rumlarda, Yunan uyruklu olup doğrudan Yunanistan'a yerleşebilecek durumda olanlar dahil, Türkiye'yi –daha doğrusu İstanbul'u– terk etme arzusu doğurmadığını anlatmaktadır. 1964'te sürgün edilen Yunan uyruklu babasının ölene kadar İstanbul özlemiyle yaşadığını belirten İrini, durumu şöyle anlatıyor:

> Babam mobilyacı idi ve (Yunanistan'a) gelmek istemiyordu. Hatta 1955'te her şeyimizi kırıp dökmüşlerdi. Mahvoldu ama gene de İstanbul'da kaldık (İrini, kadın, 67).

O dönemde, bize aktarılanlara göre, kamusal alanda Rumca konuşanlar da sorun yaşıyorlardı, saldırıya uğruyorlardı:

> Askerliğimi Aşkale'de yaptım. Topçuydum evelallah! Aşkale'den döndüğümde trende 4 arkadaş idik. İkisi Rumca konuştu trenin içinde. Karşıdan gelen iki kişi neden Rumca konuşu-

yorsunuz dedi. Ben döndüm sen askerlik yaptın mı dedim, o da yok dedi. Ben de sizin gibiler Aşkale'de yaşayamaz bile, ama ben orada askerlik yaptım ve istediğim dilde konuşurum dedim. Gel Tophane'ye, sana nasıl konuştuğumuzu kim olduğumuzu göstereyim dedim. Bunun üzerine sustular (Todori, erkek, 74).

Sıralanan bu unsurları, araştırma verilerinden hareketle açıklamak gerekmektedir. 1964 Kuşağı kimliği, öncelikle bir mekânsal kimliktir. Bu kuşak, çocukluk ve ilk gençliklerini, başka bir ifadeyle kimliklerinin oluşum sürecini İstanbul'da yaşamış, ardından ani bir resmî kararın sonucunda yurtlarından olmuş bir göçmen grubu, zorunlu göç kurbanlarıdır. Bu bakımdan 1970'li, 1980'li yıllarda ülkeyi terk eden gönülsüz göç kurbanı Rumlardan da bazı açılardan ayrılmaktadırlar. Kişisel tarihleri aniden travmatik bir biçimde değiş(tiril)diğinden, koparıldıkları mekân, başat bir kimlik kaynağı olarak ayrı bir önem kazanmaktadır. İlerleyen sayfalarda aktarılacak görüşme alıntılarında da bunun örneklerini göreceksiniz.

İstanbullu Rum olma mekânsal bir kimliktir; kentli, adalı, mahalleli olmayı kapsar. Guy Di Méo'ya göre kimlik, birey ile mekân arasında bir *continuum* sağlanabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla mekân, tanım olarak toplumsaldır (Poche, 2000), var olması, bir topluluğun ona verdiği anlamla mümkündür. Bu bağlamda mahallelerde iki tür toplumsal aktörden söz edebiliriz; mahallede oturan diye isimlendirebileceğimiz mahallenin gündelik hayatına katılmayan pasif aktör ve yerel sosyalleşmenin temelinde yerini alan aktif aktör (Chignier-Riboulon, 2000: 77-79). Dolayısıyla, İstanbullu Rumların mahalleleriyle ilişkisi, bir mahallede oturmaktan ibaret bir ikamet ilişkisi değil, "mahalleli olmak"tır. Zaten Atina'daki İstanbullu Rumlar, kendilerini *Polites* [şehirliler] olarak tanımlarlar ve öyle tanınırlar (Örs, 2012: 193-198 ve 2014: 26-27; Halstead, 2012: 30).

Bu bağlamda görüşmecilerimizin aktardıklarında, tüm engellere rağmen yurtlarında kalma iradesinin uzun süre ağır bastığı anlaşılıyor. Bu güçlü mekânsal aidiyet, onların Türkiye'de

yurtlarında kalma çabalarının nedenidir. Kendi deyimleriyle "sürgün edilmeseler kalacaklardı"

> 64'te 18 yaşındayken gelmişim ben, bizi kovdular... Çok güzel bir hayatım vardı. Tarlabaşı'nda oturuyorduk. 18 yaşındaydım. Ne zaman İstanbul'u görsem televizyonda ağlıyorum. Yazın da Heybeli'ye giderdik. Sürgün olmasaydı gelmeyecektik (İrini, kadın, 67).

> Galata'da doğdum, Kumbaracı Yokuşu'nda büyüdüm. 1964'te 34 yaşındaydım. Komşularım da gönderilmemize üzüldüler. Böyle bir karar çıkmasaydı İstanbul'da dururduk, gelmezdik (Diyonisis, erkek, 83).

Apelasis (sürgün)

Yunan uyrukluların sınırdışı edilmesi, 6-7 yıla yayılan bir süreçtir. 1958'de, [aralarında Yunan uyrukluların yanı sıra Türk uyrukluların da bulunduğu] bazı ileri gelen Rumlar "Türkiye'nin çıkarları aleyhinde faaliyette bulunmak" suçundan sınırdışı edildiler. Bu bağlamda 1933'ten beri faaliyette olan, 1950'li yıllarda 1.200 üyesi olan ve amacı sadece kültürel faaliyetlerle sınırlı bulunan İstanbul Yunan Birliği Derneği'nin (*Eleniki Enosis Konstantinupoliton*), 1956'da yönetim kurulunun 12 üyesi "casusluk" suçlamasıyla tutuklanarak sınırdışı edilmişti (Bozis, 2011: 154-155). Bunun ardından, Türkiye'nin çıkarları aleyhinde faaliyet gösterdiğini belirten bir mahkeme kararıyla, 1958 yılının Nisan ayında dernek kapatılıp, malvarlığına el konuldu (Alexandris, 1992: 272). 1958-1959 yıllarındaki sınırdışı kararları genelde bireyseldi, hukuksal açıdan da 1964'teki toplu sınırdışı kararından farklıydı (Akgönül, 2012: 252-253). Yine de bazı kesimlerde toplu sürgün olacağına dair kaygı daha o tarihte başlamıştı.

> 1958-1959 yıllarında çok depresif bir atmosfer vardı. Provokasyonlar demek oluyordu bu. Sokaklarda "Vatandaş Türkçe Konuş", "Ya Taksim ya Ölüm", "Kahrolsun Yunanlılar" di-

ye haykırıyorlardı. Yavaş yavaş insanlar bu şehirde gelecekleri-nin olmayacağını düşünmeye başladılar (Nikos Z., erkek, 69).

1958-1963 yıllarındaki tüm sınırdışı kararları görece az sayıda kişiyi etkiledi ve bazı siyasi nedenler bahane edildi. Ayrıca, 1960-1963 arasında Yunanistan'la ilişkilerde ve Türkiye'de Rumlara karşı geliştirilen devlet politikasında yeniden –kısıtlı da olsa– bir yumuşama süreci başlamıştı (Akgönül, 2012: 246-251). Bu nedenlerden dolayı, Rum cemaatinin büyük bir bölümü için, 1964 yılında tüm Yunan uyrukluların sürgün edilmesi kararı sürpriz oldu. Sınırdışı edileceklerle ilgili ilk liste 24 Mart 1964'te basında yayımlandı ve hemen 5 gün sonra 29 Mart 1964'te, listede adı bulunanlar sınırdışı edildiler (Alexandris, 1992: 281).

Kıbrıs krizlerinin gündemde önemli bir yer tuttuğu 1960'lı, 1970'li yılların basını ve popüler kültürü (özellikle sinema) Rum imajını olumsuzlaştırarak resmî politikaya katkı sunmuştur. Scognamillo, Türk sinemasında 1950'li yıllardan itibaren "Bizans oyunlarının" öne çıktığını ve gayrimüslim tiplerin çoğu kez kötü karakterleri canlandırdıklarını ifade etmektedir (Yaşartürk, 2012: 44). Türk basını da hem Kıbrıs Krizi'ni sürekli gündemde tutmuş (Akgönül, 2012: 262-269) hem de toplumda Rum imajını olumsuzlaştırmayı bilinçli olarak tercih etmişti. Basın durumu sorgulamamış, Rumları yargılamıştı (Sözeri, 2014). Bu durum ancak 1990'lı yıllarda değişmeye başlamış, gayrimüslimler sinemada karakter olarak temsil edilmeye başlamıştır (Yaşartürk, 2012: 77).

İstanbullu Rumlar arasında Yunan ya da Türk uyruklu Rum olmak bir ayrım oluşturmuyordu. 1964 yılında sayıları 12.000'e ulaşan Yunan uyruklu Rumlar, Türk uyruklu Rum cemaatiyle kaynaşmış olarak yaşıyordu. Buna karşılık Yunanistan'da da yarısı Rum olan 3.000 Türk uyruklu yaşamaktaydı (Akar ve Demir, 2014: 44). Yunan uyruklular hakkında alınan sınırdışı kararı, aile bağları nedeniyle, sürgünlerin 4 katına ulaşan bir nüfusun kısa bir süre içinde Yunanistan'a gitmek zorunda kalmasına yol açmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi 11 Ekim 1964'te sınırdışı edilenlerle birlikte 30.000 Türk uyruklu Rum'un da ülkeyi terk

ettiğini açıklıyordu (Alexandris, 1992: 286). Böylece yaklaşık 6 ay içinde 40.000'i aşkın kişi yurtlarını terk etmek zorunda kaldı.

Yukarıda belirtildiği gibi, 1958 ve sonrasında "siyasi nedenlerle" kısmi sınırdışı edilmelerle, 1964'teki toplu sınırdışı uygulamaları, hukuki yapıları itibarıyla farklıdır ancak her ikisi de keyfî idari kararlardır. "Siyasi nedenlerle" Türkiye'yi terk etmek zorunda kalanların öyküleri, bu kararlardaki keyfiliği açıkça göstermektedir:

> O zamanlar İstanbul'da döşemecilik yapıyordum, bir gün beni 1. Şube'den aradılar, Yunan Konsolosluğu'ndan Patrikhane'ye gizli belge taşıdığımı düşünerek beni ajanlıkla suçladılar. Gizli polisler vardı, onlar beni fotoğraflamışlar. Kuryelik yapmakla suçlandım. Başladılar beni dövmeye, ben yok dedikçe... Oysa ben oralara perde takmaya gidiyordum, ama inanmadılar, beni tutukladılar. İçeride iki gün kaldım. Sonra beni polis eşliğinde Sirkeci'ye getirdiler ve trene bindirip sınırdışı ettiler (Teologos, erkek, 82).

Sınırdışı edilmelerdeki hukuksal sorunlar ve kanıtsız suçlamalar dışında, sınırdışı edilme sürecindeki kötü muamele de yaşanan travmanın önemli bir parçası olmuştur. Fiziksel ve/veya simgesel şiddet, zorla imzalatılan resmî evraklar bu konudaki çeşitli yayınlarda ele alınmış bir konudur.

> Benim hanım Türk tebaalı idi. Yunan pasaportu olmayanlar mecbur kaldılar gitmeye Yunan tebaalı olanlarla. Sınırdışı edilenler 13 bin kişi idi [!]. Ama çocuklar, eşler var... 35-40 bin kişi etkilendi. Bir arkadaş var, o, boş beyaz belgeyi imzalamak istemedi. Ve onu tokatladılar. Ben imzaladıktan sonra, parmak izlerimi aldılar, mahkûm gibi. Birkaç gazete vardı, onlar gideceklerin listesini veriyorlardı. Gitmek için bize bir mühlet verdiler. Bileti getireceksiniz ve ikamet belgesini geri vereceksiniz dediler. 17 Haziran'da oldu bu, ben 23 Haziran'da çıktım (Diyonisis, erkek, 83).

Sürgün sırasında Yunanistan'da özel bir lisede yatılı olarak eğitim görmekte olan ve hakkında sürgün kararı çıktığı için İs-

tanbul'a bir daha dönemeyen Yorgo ise Yunanistan'da kalma niyeti olmadığını özellikle belirtiyor:

> Sürgün olmasaydı, yani kovulmasaydık, İstanbul'da kalacaktık. Ben Yunanistan'da belki yine üniversitede okurdum ama sonra geri dönerdim. Ailem sınırdışı olmasaydı asla gelmezdi Yunanistan'a. Niye gelelim? Macera için mi? Tarlabaşı'nda otururduk, keyfimiz yerindeydi. Arkadaşlarımla da aramız iyiydi (Yorgo, erkek, 70).

Köken-mekânla özdeşlemiş bu kişiler üzerinde ani sürgün kararı, kısa vadede şoka, uzun vadede de bitmeyen bir hüzne neden olmuş. Durumu anlatan bir görüşme alıntısını sunmak bu konuda aydınlatıcı olacaktır. Teologos şöyle diyor:

> Sınırdışı edildiğimde birkaç gün sınırda kaldım, nereye gideceğim diye düşündüm. Atina'da annemin kardeşi vardı, buraya gelip onu arayıp buldum (Teologos, erkek, 82).

Görüşmecilerimiz, İstanbul'la ilgili güçlü bir hafızaya sahipler. Hafızaları ve getirdikleri ile yaşıyorlar. Görüşmecilerimizden İrini (kadın, 67), kendisine İstanbul'dan ne getirdiğini sorduğumuzda "Her şeyi kafamın içinde getirdim," dedi. Tabii ki, ellerinden geldiği kadarıyla bazı eşyalarını getirmişler ve saklamışlar, hatta her şeyi kafasının içinde getirdiğini söyleyen İrini bile İstanbul'da yaptığı ilk kuklası olan medrese hocasını, 50 senedir evindeki bir büfe içinde saklamaktaydı. İmkân bulanların bazı eşyalarını getirdiklerini ve 50 yıl sonra dahi sakladıklarını gözlemledik. Yine görüşmecilerimiz, imkân buldukları ilk anda İstanbul'a gelmişler, imkânları ölçüsünde köken-mekânlarıyla ilişkilerini sürdürmeye çalışmışlar. Medya ve sosyal medyanın desteğiyle de Türkiye'deki gündelik hayatı izleyerek, memleketleriyle olan ilişkilerini bugün de sürdürme gayretindeler.

Atina'da Rum kalmak

1955-1975 arasındaki 20 yılda Rum nüfusu 20 kat azaldı. Dolayısıyla, İstanbul Rumları da İstanbul Rumluğu da bu nedenle

artık büyük oranda Atina'da yaşıyor. Bu kuşağın, Rum liselerinin mezunlar dernekleri ve mahalle dernekleri aracılığıyla kurumsallaşan, Atina'nın belli mahallelerinde yoğunlaşmalarıyla da mekânsallaşan toplumsal ağları söz konusu. Söz konusu kurumlar ve mekânlar, Rum kalmak, kendi deyişleriyle Rum gibi yaşamak isteyenlere imkân sağlıyor.

Yunanistan'da çoğu hâlâ Türk vatandaşlığını koruyan on binlerce Türkiye'de doğmuş büyümüş İstanbullu Rum, başka bir deyişle iki mekânda sosyalleşmiş kişiler yaşamaktadır. Üstelik "İstanbullu olmak", bir memleket kimliğinden çok daha öte bir kimlik kaynağı olarak algılanmaktadır. İstanbul halen Patrikhane'ye ev sahipliği yapan, iki imparatorluğun başkentliğini yapmış "Şehir"dir. Bu nedenle, Atina'da yaşayan İstanbullu Rumlar, kendilerini taşradan/diasporadan merkeze göç etmiş kişiler olarak görmeyip, Ortodoks dünyasının merkezinden gelme iddiasını taşımaktalar. Dolayısıyla İstanbullu Rumlar göçmen damgası yeseler bile *Polites* [şehirliler] olmanın ayrıcalığını iddia etmekteler.

Bunun dışında, kuşağın mensupları, özellikle 1960'lı-1970'li yıllarda, Atina'nın yaşam kalitesinin İstanbul'a göre daha düşük olduğu, Yunanların o zaman da şimdi de insan ilişkilerinde daha soğuk oldukları, Atina'da kozmopolit yaşamın gelişmemiş olduğu gibi eleştirilerini de doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirmekteler. Göçten sonra yoksullaşma nedeniyle, Yunanistan'ın kırsal bölgelerinden Atina'ya gelmiş olanlarla birlikte yaşama deneyimi de başka bir ayrışma nedeni olmuş görünüyor. Görüşmecimiz Kata bu süreci şöyle anlatıyor:

> Yunanistan'ın köylerinden Atina'ya gelenler, bizi farklı gözle görüyorlar. Daha yüksek seviyeli. Belki de kıskanıyorlar biraz. İstanbullu olmak ayrıcalık. Biz de onları başka gözle görüyoruz. "Aaa siz bilmiyorsunuz", "bizim gibi yemek pişirmiyorsunuz" diyoruz (Kata, kadın, 75).

Türkiye'de Rum olma mücadelesi verenler, burada da Rum kalma mücadelesi içindeler. Atina'da Rumluğu korumak, öncelikle kimliği isimlendirmeyle ilgili bir durumdur. Görüşmeci-

lerimizin çoğu konu hakkındaki yakın dönemde gerçekleştirilmiş bazı saha araştırma verilerine de uygun olarak (Örs, 2006; Hamsheald, 2012) kendilerini "Polites", "Rum" olarak isimlendirdiklerini belirttiler.

> Biz burada kendimize daha çok *Politissa* (İstanbullu kadın) diyoruz. Ne Rum ne Türk diyoruz. Bizim bu Yunanlılardan farkımız var. Bizi gördüğü zaman "Sen İstanbullusun" der. Paris'te Fransızca konuşan bir kadına "Sen İstanbullu musun?" dedim, "Evet evet İstanbulluyum" dedi. Bütün memleketlerin insanları değişiktir sonuçta (İrini, kadın, 67).

> Rumlar, birçok eski âdetlerini ve alışkanlıklarını, ellerinden geldiği ölçüde sürdürmekteler. Ayrı bir çalışmayı gerektiren "İstanbul mutfağı"nın Atina'da sürdürülmesi çabası bile kimliğin yeniden üretilmesi bakımından son derece önemlidir. Birçok Rum, Atina'nın, İstanbul'un semtlerini andıran semtlerinde oturmayı tercih etmektedir. Bu semtler aynı zamanda Rum göçmenler arasında dayanışmanın da mekânıdır; Paleo Faliro, Nea Smyrni, Kispeli semtleri zamanla Rum mekânları haline gelmiştir (Theodorides, 2014, s. 40).

> Eski âdetleri burada da İstanbul'daki gibi devam ettiriyoruz (Kata, kadın, 75).

> Mesela biz burada İstanbulluların evine gittiğimizde ayakkabıları çıkarırız. Burada bir sinemada eski Türk filmleri oynatıyorlardı. Hep doluydu, Yunanlılardan da izleyenler vardı, çünkü filmlerde Yunanca alt yazı vardı (Teologos, erkek, 82).

İstanbullu Rumlar, İstanbul'u Atina'dan çok farklı, seçkin bir kent olarak kabul etmekteler. İstanbulluluğu da, hem kendilerini Yunan toplumundan –zaman zaman hayatı zorlaştıracak şekilde– farklılaştırıcı bir özellikleri hem de seçkinliklerinin işareti olarak görmekteler.

> 1964'te İstanbul çok medeni idi. Bakkal dükkânına bile alışverişe güzel kıyafetler ile gidilirdi (Kata, kadın, 75).

> Yunanlılarla karşılaştırıldığında İstanbullu Rumların bazı farklılıkları var tabii. Bir zamanlar üstünlük de vardı (Diyonisis, erkek, 83).

Dernek faaliyetleri, İstanbullu Rumlar için de, Rum olarak kalmanın, Rum gibi yaşamanın, temel dayanaklarındandır. İstanbul'un semtlerine ve mezun olunan liselere göre çeşitlenen derneklerin çok sayıda üyeleri bulunmaktadır. Bu derneklerin tümünün dayanışmayı ve kimliğin yeniden üretilmesini, İstanbullular arasında sosyalleşmeyi hedefleyen aktiviteleri bulunmaktadır. Rum derneklerin tümünün yaygın bir üye ağı, dayanışma mekanizmaları, kültürel-sosyal faaliyetleri bulunmaktadır.

> Bütün Rum liselerinin dernekleri var. Mezunlar derneğimiz yılda iki defa büyük toplantı yapıyor. 600 üyemiz var, 100'ü aktif. Yılbaşından sonra toplanıp pideyi kesiyoruz. Paskalya'dan 10-15 gün sonra yine mutlaka toplanıyoruz (Kata, kadın, 75).

Rum olmak, İstanbul'da Rumca, Atina'da Türkçe konuşmaktır!

Rum olmak aynı zamanda, İstanbul'da Rumca, Atina'da Türkçe konuşmaktır. Konuşulan dil, daha doğrusu diller, kökenmekân gibi, bu kozmopolit kimliğin temellerini oluşturuyor. Kuşağın mensupları, Türkçe kelimelerle Rumca konuşmayı, toplumsal damgalanmaya maruz kalmalarına neden olan bir farklılık olarak deneyimlemişler. Ancak, çok dilliliği ve özgün dillerini bir ayrıcalık olarak da görmekteler. İrini, bu kozmopolitliği şöyle anlatıyor:

> Biz Rumca, Fransızca, Türkçe karışık konuşuyorduk. Bize burada kızıyorlardı. "Siz de her şeyi biliyorsunuz" diyorlardı. Bunlar, yalnız Rumca biliyorlardı. Bizi biraz burjuva görüyorlardı. Napalım ki öyleydik! (İrini, kadın, 67.)

Bu kuşağın mensupları, İstanbul'da Rumca, Atina'da da Türkçe konuşma konusunda ısrarcı olmuşlar, aynı düzeyde olmasa da Yunanistan'da da dilleri nedeniyle bazı sıkıntılar ya-

şamışlar. Bu çok bilinen bir konudur. Ancak, sahada saptadığımız ilginç bir durum, İstanbul'da Rumcasını söyledikleri bazı kelimelerin, Atina'da Türkçesini söylüyor olmaları. Örneğin Teologos (erkek, 82) şöyle diyor: "Daima Türkçe 'merhaba' diyoruz burada. Oysa Türkiye'de 'merhabayı' Yunanca derdik." Muhtemelen bu durum, İstanbul'dayken Türkçenin baskısına, Atina'da ise Yunancanın baskısına karşı, Rumcayı koruma hedefli bir strateji olmalı.

Dil, köken, mekân, İstanbul gibi, bu kuşağın kimliğinin en temel unsurlarındandır. Birçok Rum için, İstanbullu Rum olmak, birçok dil konuşabilmek ve konuşulan dilde diğer dillerden kelimeler kullanmaktır. Şiveleriyle ve kullandıkları Türkçe kelimelerle farklılaşan Rumlar, kimliklerini koruma güdüsüyle İstanbul'da Rumca, Atina'da da Türkçe konuşma konusunda ısrarcı olmuşlar ve bu nedenle her iki ülkede de –aynı düzeyde olmasa da– sıkıntılar çekmişler.

> Aramızda Türkçe de konuşuyoruz bazen, ama daha çok ortaya Türkçe bir kelime atıyoruz. Dizilerle Türkçeyi tekrar hatırlamaya başladık. Türkçeyi unutmamak için, "Karadayı", "Öyle Bir Geçer Zaman ki" dizilerini internetten izliyorum... (Kata, kadın, 75.)

Dil konusundaki farklılıklar birçok Rum için uzun yıllar devam etmiş/ediyor. Konuşma tarzı, şive ve ara sıra kullanılan Türkçe veya Türkçe kelimeler de kullanarak Yunanca konuşmak, Atina'da Rum olmanın alametifarikası olmuş. Saha izlenimiz; dil konusunda asimile olmak istemedikleri, kendilerine özgü dillerini korumayı, kimliklerini korumak olarak algıladıkları yönündedir. Rumlar, nasıl Türkiye'de Rumca konuşma çabası içinde oldularsa, Atina'da da Türkçe konuşmak ya da konuşurken Türkçeyi kullanmak konusunda da ısrarcı olmuşlar.

> Konuşurken dahi İstanbullu olduğumuz anlaşılıyor, soruyorlar "Sen Selanikli misin?" diye. Sonra ["İstanbulluyum" deyince] "Haaa belli" diyorlar. Aksandan da, duruştan da anlaşılıyor. Çünkü uzaktan anlıyorlar ki, Yunanlı değiliz. Çünkü me-

sela teşekkür ederim için *efharisto* demiyorduk, "mersi" diyorduk Türk gibi. Telefonu kaldırıyorduk "alo" diyorduk *ebros* yerine (Kata, kadın, 75).

Arkadaşlarımız varsa İstanbul'dan, konuşurken bir iki kelime de Türkçe söylüyoruz. Unutmamak için... Çünkü neden unutalım? Ben unutmak istemiyorum. İstanbul'da da Türkçe konuş diyorlardı, biz de Rumca konuşuyorduk. Burada ise Türkçe konuşuyoruz. Biz Yunanca konuştuğumuz zaman ara sıra bir Türk kelimesi atıyoruz, o yüzden biz Yunanlılardan farklıyız. Kızdığım zaman Türkçe küfrediyorum (İrini, kadın, 67).

İkinci ve üçüncü kuşaklar, hem doğal olarak Türkçe konuşulan ortamdan kopmuş olduklarından ve yakın zamana kadar Yunanistan'da Türkçe öğrenme olanaklarının kısıtlılığından hem de ailelerin çocuklarının Yunan toplumuna kolay entegre olması için onlarla Türkçe konuşmamış olduklarından dolayı genelde Türkçe bilmiyorlar. Ancak hem Türkçe dil kurslarıyla (ki artık Rum derneklerinde de veriliyor) hem de Türkçe dizilerin etkisiyle Türkçe kullanımı yeniden canlanmış:

Torunuma bazen diyorum "Hadi şimdi Türkçe konuş!" Kızım da bir zamanlar Türkçe öğrenmek için kursa gitmişti. Öğretmen kötü çıktı, çok öğrenemedi ama öğrenmek istiyor (İrini, kadın, 67).

1964 Kuşağı, İstanbul Rumcasıyla Atina Yunancasını karıştırarak ya da daha çok ayrı ortamlarda bunlardan birini kullanarak yaşıyorlar. Özellikle Atina'ya geldikleri yıllarda kendilerine sorun yaratan İstanbullu şiveleri ve Yunanca konuşurken kullandıkları Türkçe kelimeler, daha sonra kimliklerinin korumak istedikleri, sahiplendikleri unsurları olmuş. Özgünlüğünü koruma çabası, Rumların Yunanistan'daki farklılıklarının işareti olan Türkçe kelimeleri sıkça kullanmadaki ısrarlarının da bir nedeni olabilir:

Buraya geldiğimde Rumcam az bozuktu, yani çokça Türkçe laflar vardı. Sonraları Rumcam düzeldi. Burada herkes İstan-

bul için Konstantinupolis diyor, ben ise İstanbul diyorum. İstanbul Rumcası ile Atina'da konuşulan dil karıştı bende. Mesela hâlâ bazı kelimeler var hep Türkçesini kullandığım. Yunanca konuşurken de ayakkabı için "pabuç" diyorum ben çoğunlukla (Teologos, erkek, 82).

Atina'da "İstanbul mutfağı", yemekler, filmler, imgeler ve 1964 kuşağı

İstanbul mutfağı, İstanbul Rumlarının kimliklerinin ve Yunanlara göre farklarının en temel unsurlarından. "Politiki Kuzina" [Bir Tutam Baharat] filmi, İstanbullu Rum olmayı mutfak metaforlarıyla anlatması, mutfak-kimlik ilişkisinin Rumlar için önemi göz önünde tutulduğunda doğru bir seçimdir.

İstanbul mutfağı, İstanbullu Rumların kimliklerinin ve Yunanlara göre ayrıcalıklarının belki de en temel unsurudur. İstanbullu (ve Anadolulu) Rumların kimliklerinin önemli bir unsuru olarak kabul ettikleri mutfaklarıyla övünmeleri, mübadiller hakkındaki metinlerde de saptanmıştır. Rumlar bu farklılığı, seçkinliklerinin ve kozmopolit kültürlerinin önemli bir unsuru olarak görmekteler ve Yunanların yemek yapmayı, sofra düzenini göçmen Rumlardan öğrendiklerini iddia etmekteler (Grigoriou, 2002: 115-117; Tanrıverdi, 2007: 36, 80, 100, 102-103; Halstead, 2012: 138-148).

Kendisi de çocuk yaşta yurdunu terk etmek zorunda kalan, 1964 Sürgünü Yunan yönetmen Tassos Boulmetis, yeni vatanları Yunanistan'da da yabancı muamelesi gören 1964 Sürgünlerinin hayatını anlattığı "Mezeler", "Ana yemek", "Tatlılar" adlı 3 bölümden oluşan filmi "Politiki Kuzina"da mutfağı metafor olarak kullanmıştır (Yaşartürk, 2012: 133-140). İstanbullu Rum kültüründe mutfağın belirleyici öneminden dolayı, Boulmetis'in 1964 Sürgünlerinin öyküsünü ve Yunanistan'da İstanbullu Rum olmayı öyküleştiren filminin adının "Politiki Kuzina" olması, İstanbullu Rum olmayı mutfak metaforlarıyla anlatması, mutfak-kimlik ilişkisinin İstanbullu Rumlar için önemi göz önünde tutulduğunda, uygun bir seçimdir.

İstanbul yemekleri yapmak, sadece alışkanlıkları sürdürmekten ibaret bir faaliyet değildir. Rumlar için, İstanbul yemeklerini Atina'da da yapmak ve yemek, yaşam tarzlarını, kimliklerini korumak, kimliklerini yeniden üretmek anlamına gelmektedir. Görüşmecilerimizden İrini'nin sözleriyle İstanbul yemekleri "gâvur gibi yaşamayı" sürdürmenin aracıdır:

> İstanbullu Rum gibi yaşıyoruz burada. Unutmak da istemiyoruz. Yemeklerimizi de unutmak istemiyoruz. Kızım da "gâvur" yemekleri öğreniyor. Yani "gâvur" gibi yaşıyoruz (İrini, kadın, 67).

Yunan toplumunun, İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri konusundaki farkındalılığının artmasında önemli katkısı olan "Politiki Kuzina" filmi de "İstanbul mutfağının" kimlik oluşturucu özelliğinden yola çıkmıştır. Film, İstanbullu Rum kimliğini ve kozmopolit Rum kültürünü yansıtan bir metafor olarak İstanbul mutfağını kullanmıştır. Halstead'e göre özellikle İstanbullu Rum kadınlar; yaptıkları yemekler ve kendilerine özgü yiyecek-içecek servisiyle İstanbullu kimliklerini korumakta, yerlilerden farklılıklarını göstermekteler (Halstead, 2012: 140). Diğer bir deyişle İstanbul Mutfağı, "İstanbullu seçkinliği"nin en önemli ifadelerinden biridir.

Tüm görüşmecilerimiz, 1964 Sürgünlerinin öyküsünü anlatan "Politiki Kuzina" filmini görmüş, bazıları ise defalarca izlemiş. Yunanistan'da büyük başarı kazanan bu film, Yunanistan'da İstanbullu imajının iyileşmesini ve İstanbullu olmanın bir tür seçkinlik olarak algılanmasını sağlamış, bu anlamda 1964 Kuşağı mensuplarının gururunu okşamış, kimliğini güçlendirmiştir.

Görüşmecilerimiz, filmin bazı detayları üzerinde özellikle durdular. Filmin, kolektif ve/veya bireysel hafızayı güçlendiren, Rum kimliğini gündeme taşıyan özellikleri olduğu ifade edildi. İster 1964 Sürgünü'yle, isterse de başka zaman ve koşullarda Atina'ya yerleşmiş olsunlar, görüştüğümüz tüm Rumlar filmle özdeşleşme yaşamaktadırlar:

(...) Evet, o filmi seyrettim. Hamam sahnesi özellikle güzel! O sahnede subay soruyor: "Neden gittiniz?" "Biz gitmedik ki sınırdışı edildik, sürgün edildik" diyor kahraman (Nikos Z., erkek, 69).

Sürgünü ve öncesini anlatmak

Görüşmecilerimizin birçoğu yaşadıkları göçün zorunlu ya da gönülsüz göç olmasından, ayrıca –metinde görüşme alıntılarıyla bir kısmını aktardığımız üzere– göç sürecinde ve sonrasında travmalar yaşamış olduklarından dolayı, eski hayatlarını uzun süre bilinçaltına itmişler, çevrelerindekilere ve çocuklarına anlatmamışlar. Bu nedenle birçoğu uzun süre hiçbir şey anlat(a)mamış. Böylece hafıza aktarımı gecikmiş. Görüşmeciler geçmişi, çocuklarına farklı şekillerde ve farklı zamanlarda anlatmışlar. Kata ile yaptığımız görüşme, sürgünü bilinçaltına atıp uzun yıllar sonra, Kata'nın deyimiyle "mecburiyetten" anlatma durumunu iyi bir şekilde açıklamaktadır.

> Hiç sürgünü torunlarıma, çocuklarıma anlatmadım. Çünkü çok kızgın idim. Kızım, "Politiki Kuzina" filmini gördüğü zaman, bana sordu "Babam böyle mi kovuldu?" diye. "Hayır, daha fena bir şekilde kovuldu!" dedim. Ve hikâyemizi anlattım. Çocuklarım, sürgünü anlattığımda 30-35 yaşında idiler. Mecbur kaldım anlattım işte. Bilmiyorum anlayamıyorum ne oldu içimde. İstanbul için hiçbir şey duymak istemiyordum uzun süre. 1985 yılında Yunanlıların İstanbul'a gitmesine müsaade edildi. Özal zamanında idi. [Geldikten 21 yıl sonra] 1985 yılında ilk defa gittim İstanbul'a. Anlatmadım bir şey uzun süre, belki eski şehrim hakkında kötü konuşmak istemedim. Benim Türk arkadaşlarım vardı, kardeş gibiydik, kötü bir şey diyemezdim (Kata, kadın, 75).

"Casusluk" suçlamasıyla bireysel olarak sınırdışı edilen Teologos, geçmişte yaşananların sadece olumlu olanlarını öne çıkararak anlatmayı tercih etmiş. Bu kişilerin anlatılarında geçmiş güzel ve olumlu hatıralarla ifade edilmektedir:

> Çocuklarıma hepsini anlattım, daima anlatırım her şeyi. Bayağı acı çektim ama hep iyi hatırlıyorum. İstanbul için daima en iyi lafları söylüyorum. Ama napalım, o zamanlar hükümetler böyleydi (Teologos, erkek, 82).

Memlekete uzun yıllar sonra geri dönüş, hafızayı canlandırmakta ve böylece uzun yıllardan sonra geçmişle yüzleşmeyi başlatabilmektedir. Gençken (veya çocuk yaşta) Yunanistan'a gelenler, yıllar içinde yaşadıkları yeni topluma entegre olmaya çalışmışlar.

Uzunoğlu'na göre çocuk yaşta Yunanistan'a gelenlerin bir kısmı, orta yaşa ulaştıklarında memleketlerini düşünmeye başlamakta, nostalji duygusuna kapılmaktadırlar (Uzunoğlu, 2014: 56).

> Evet, çocuklarıma anlatıyorum, anlattım ama uzun zaman sonra. İstanbul'u ilk ziyaretimden sonra anlatmaya başladım aslında. Oğlum şimdi benden çok Türkiye'yi ziyaret ediyor. Özellikle İstanbul'u çok seviyor. Oğlum İngiltere'de doktora yaptı ve doktora tezini Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği üzerine yaptı (Nikos Z., erkek, 69).

Devlet, toplum ve bir kuşağın "kapanmayan yara"sı

1964 Kuşağı'nın kimliği, kendi yurdunda dışlanan, göçten sonra da yeni ülkelerinde bir süre yabancı olarak görülenlerin "yaralı" kimliğidir. Devlet ve toplum nezdinde yapılacak telafi girişimleriyle, bu yara kapanmasa da acıları azaltılabilir ya da ders alınarak gelecek daha iyi kurulabilir. Kata'nın sözleri bu yarayı güzel anlatmaktadır:

> 6-7 Eylül'de yine en büyük acı vardı. Ben daha lisedeydim. Zapyon Lisesi'nde okuyordum. Eskiden Zappa'nın heykeli vardı. 1955'te o heykeli kırdılar. 2010 senesinde tekrar yerine yerleştirdiler. Ben orada ağlamaya başladım. Bana göre o heykel yerine konmuş olmadı. Geçmiş telafi edilmez ama ge-

lecekte tekrar böyle şeyler olmasın isterim. Herkese aynı muamele edilmeli, bu Müslim bu gayrimüslim olmaz. Eşitlik olmalı, bundan sonrası için temennim budur (Kata, kadın, 75).

Bu makalede, farklı mekân ve zamanlarda Rum olmanın farklı hallerini 1964 Sürgünü'nü yaşayan 1964 Kuşağı üzerinden aktarmaya çalıştık. Bu kuşağın kimliği, kendi yurdunda dışlanan, kendi ülkesinin, devletinin uygulamaları ve toplumunun tepkileriyle göçe zorlanan, göçten sonra da yeni ülkelerinde bir süre yabancı olarak algılananların "yaralı" kimliğidir.

Bu kuşağın mensupları, farklı düzeylerde Yunan toplumuna entegre olmuşlar, ama asimile olmamışlar. Görüşmemizin çoğunu İngilizce gerçekleştirdiğimiz Nikos Z.'nin bize son olarak yarı Türkçe yarı İngilizce söylediği şu sözler, belki de Atina'da Rum olma halinin bir özeti:

> Türkçede en sevdiğim söz "Yaşasın Memleket!" *But I don't know which** memleket (Nikos Z., erkek, 69).

KAYNAKÇA

Akar, R. ve Demir, H., *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'de Rumların Sınırdışı Edilmeleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Akar, R., "Dış Politikanın Rehineleri: Rumların 1964'te Sürgün Edilmesi", *İstanbul Rumları - Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları, 2012.

Akgönül, S., *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*, İstanbul: BGST Yayınları, 2011.

—, *Türkiye Rumları: Ulus-devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. baskı, 2012.

Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Atina: Centre For Asia Minor Studies, 1992.

Anastassiadou, M. ve Dumont, P., *Une mémoire pour la ville: la communauté grecque d'Istanbul en 2003*, İstanbul: les dossiers de l'IFEA, série: la Turquie aujourd'hui, no. 16, 2003.

Balcı, D., *Yeşilçam'da Öteki Olmak. Başlangıcından 1980'lere Türkiye Sinemasında Gayrimüslim Temsilleri*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2013.

Bali, R.N., *6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar - Hatıralar*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

Bozis, S., *İstanbul Rumları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

(*) Ama bilmiyorum hangisi – e.n.

Di Méo, G., "L'identité: Une Médiation Essentielle Du Rapport", *Espace/Société*, no: 77, 2002, s. 175-184.

Goffman, E. , *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Londra: Penguin, 1963.

Grigoriou P., "Grecs d'Asie mineure - Grecs du continent", *Études balkaniques*, 9, 2002, s. 115-132.

Halstead, H., *Heirs to Byzantium: Multidirectional Narrative and Identity Amongst the Istanbul-Greek Migrant Community in Greece*, Yüksek Lisans Tezi, University of York, Tarih Bölümü, 2012.

Koçoğlu, Y., *Hatırlıyorum: Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Mannheim, K., *Le problème de générations*, Paris: Nathan, 1990.

Marti, P., "Identité et stratégies identitaires", *EMPAN*, no. 71, 2008, s. 56-59.

Mozere, L., Peraldi, M., Rey, H., *Intelligence des banlieues*, Paris: Eds. de l'aube,1999.

Poche, B., "La Sociologie et la Question de l'Espace", Pagès Dominique, *Territoires Sous Influence*, Paris: L'Harmattan, 2000, s. 25-44.

Romain, Örs İ., "Beyond the Greek and Turkish Dichotomy: The Rum Polites of Istanbul and Athens", *South European Society and Politics*, cilt 11, no. 1, 2006, s. 79-94.

—, "Göç Eden Kent Kimliği", *Altüst*, sayı 12, 2014, s. 26-27.

—, "Şehrin Diasporası: Atina'da Yaşayan İstanbullu Rumlar", *İstanbul Rumları-Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos Yayınları 2012.

Sözeri, C., "Kıbrıs Meselesinin Rehinleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri", *20 Dolar 20 Kilo. Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün Hikayelerinden Biri*, İstanbul: Punto Baskı Çözümleri, 2014, s. 45-49.

Taboada-Leonetti, I., "Stratégies identitaires et minorités: le point de vue du sociologue" Camilleri Carmel, Kastersztein Joseph, Lipiansky Edmond-Marc..., *Stratégies Identitaires*, Paris: PUF, 1998, s. 43-83.

Turan, Ç., Pekin, M., Güvenç, S., *Hasretim İstanbul - İstanbul Rumlarının Göç Öyküleri ve Özlemleri*, İstanbul: Express Basımevi, 2010.

Uzunoğlu, N., "1964'te İstanbullu Rumların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi. Bu Uygulamanın Onların Sosyal Psikolojisinde Yarattığı Etkiler", *20 Dolar 20 Kilo. Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün Hikayelerinden Biri*, İstanbul: Punto Baskı Çözümleri, 2014, s. 53-56.

Tanrıverdi, A., *Atina'daki Büyükada*, İstanbul: Adalı Vakfı Yay., 2007.

Visonneau, G., *L'identité Culturelle*, Paris: Armand Collin, 2002.

Yaşartürk, G., *Türk Sinemasında Rumlar*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012.

İSTANBULLU RUMLARIN SELANİK'E YERLEŞMELERİ

MARİA KAZANTZİDOU - ELENİ İOANNİDOU

Yirmi dolar ve yirmi kilo. Sınırdışı edilenlerin yeni yaşamlarının başlangıcında elindekilerin tümü buydu. İstanbullu Rumlar, nam-ı diğer *Konstantinopolites* açısından sınırdışılar genel itibarıyla, basit bir dönüm noktasından ziyade tarihlerinin akışındaki bir sınır taşı olarak görülür. Bu sınırdışılar, Rum Ortodoks toplumunun bir kısmının Yunanistan vatandaşı olmalarına dayanmaktaydı; bunların şehirde (diplomatik terminolojiye göre) *établis* olarak varlıklarına, Lozan Antlaşması'nın hükümleriyle müsaade edilmişti. Bu Yunan uyruklu Rumların çoğu Yunanistan'ın bağımsız bir ulus olarak ilan edilmesini izleyen ve 1918'deki Selanik Ateşkesi'ne kadar süren dönemde Yunanistan'dan İstanbul'a göçmüş kişilerin çocuklarıydı. 1964'te, Türkiye'deki azınlığın yaklaşık % 10'unu oluşturmaktaydılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927'de gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında Yunanca konuşan nüfus 120.000'di; bunlardan 25.000'i Yunanistan vatandaşı ve geri kalanları da Türk vatandaşı Rumlardı (Gökçeada ve Bozcaada'nın 7.000 sakini de bunlara dahildir). Ancak Yunan vatandaşlar, azınlığın geri kalanından hiç de farklı değildiler. Çoğu, Türk vatandaşı olan kişilerle evlilerdi ve Yunanistan'da hiç bulunmamışlardı. Bu kişilere iki yılda bir yenilenen özel bir kimlik verilirdi.

Ancak, İstanbul'da doğmuş ve yetişmiş bu Yunan uyruklu Rumlar, Türk devletine göre istenmeyen ve zararlı kişiler oldukları iddiasıyla tutuklandılar ve sınırdışı edildiler. Yanlarına sadece 20 dolar karşılığı para ve 20 kiloya kadar şahsi eşyalarını almalarına müsaade edildi. Menkul ve gayrimenkullerinin kalanına Türk devleti el koydu.

Sınırdışı edilenlerin çoğu şehir ortamının bütünleşmelerine yardımcı olacağını düşünerek Atina ve Selanik'e yerleşmeyi tercih etti. Daha önce 1922 tarihli nüfus mübadelesinde de olduğu gibi, 1964-1965'te sınırdışı edilenler de kendilerini parasız, evsiz ve işsiz olarak Yunanistan'da buluverdiler. Yunanistan devletinin bu meselelerin çözümünde herhangi bir desteği olmadı, zira kabulleri ve rehabilitasyonlarına yönelik yapılmış herhangi bir plan yoktu. Her aile bir ev arayıp bulmak ve hayatta kalmak için kendi başının çaresine bakmak zorundaydı.

Bu meselelerle ilgili, Bay Anastasios Kapoudakis, H.A.R.H.'ya verdiği bir mülakatta şunlardan bahseder:

> Buraya geldiğimizde, toprak ayaklarımızın altından kaydı... Hiçbir şey anlamadık. Büyük bir şoktu. Bütün alışkanlıklarımız değişti; bu yüzden onu ya da bunu kaçırdığımızı söyleyemem, her şeyi kaçırdık... Yaşamımız değişti, her şey bitmişti... her şey o günü atlatmayla ilgiliydi. Bir tür fukaralığa düşmüştük, ama bizim için zordu. Fakirlik, olan buydu. Yoktu, yaşamak için zaruri şeyler yoktu ve ilk evimiz rutubetli bir bodrum katıydı... Hayatta kalmayı garantileyecek yollar arıyorduk. Daha önce çalışmayan annem, artık hayatta kalabilmek için hizmetçi olarak çalışmak zorundaydı. Babam hemen bir iş bulamadı. İşler kolay değildi, yabancı bir ülkeye gelmişlerdi, burada Türk'tük, orada ise Yunan... başlangıçta en zor şey buydu, *tourkosporoi* (Türk dölleri), Türkler derlerdi.

Bazılarının Yunanistan'da hiç kimseyi tanımadığı göz önünde bulundurulduğunda ilk günler özellikle zordu. Onları ağırlayacak herhangi bir akraba ya da dostları olmayanlar, yemek bulmak ve başlarını bir çatının altına sokmak için tasarruflarını harcamak zorunda kaldılar; aksi takdirde yardım için bir hayır

kurumuna müracaat etmek zorundaydılar. İstanbul'da kârlı işleri, dükkânları, girişimleri ya da fabrikaları olan kişiler, mülklerine el konmasından ötürü sıfırdan başlamak ve geçici işlerde çalışmak zorunda kaldılar. Sınırdışı edilenlerin Yunanistan'a gelişlerinin ilk döneminde kayıtlara pek çok intihar ve kalp krizi geçti. Sefalet sonucu sağlığı harap olan kişi sayısı ise hâlâ bilinmemektedir. Yerleşmek ve iş, ev bulmak gibi temel ihtiyaçlarını çözmek için ortak hareket etmek amacıyla müşterek bir dernek örgütlemek çok önemliydi. Bu yüzden 1 Aralık 1964'te Türkiye'den siyasi sebeplerle sınırdışı edilen tüm Yunan vatandaşlar Selanik'te toplandılar ve "Kuzey Yunanistan Sınırdışı Edilmiş İstanbullular Derneği" isimli birliğin kurulmasına karar verdiler.

Toplantıya katılan kişiler, Başkan Alexandros Galinos ve üyeler Gerasimos Drosinos, Dionysis Kampitsis, Dimitris Vikopoulos ve Dimitris Papadopoulos beylerden oluşan geçici bir idare komitesi seçtiler. Bu geçici komite, tüzük taslağını hazırlamak, onaylamak ve yayınlanmak, ardından da daimi kurulun seçimi için genel kurulu toplamakla görevlendirildi.

Birliğin kuruluş amacı şu şekilde ifade edildi:

1. Taleplerine daha hızlı çözümler isteme ve devlet yardımını tanımlayarak tahsisini sağlama yoluyla sorumlu otoritelerin karşısında güçlü bir varlık göstererek üyelerinin çıkarlarını savunmak.
2. Muhtaç durumdaki üyelerinin maddi ve manevi açıdan desteklenmesi için kaynak temin etmek. (Kaynakların temini ise üyelerinin iskânı, mesleki rehabilitasyonları ve Türkiye'de bırakılan mülklerinin tazmini meselesinin çözümü anlamına gelmekteydi.)
3. Üyelerinin maneviyatını, hayırseverliklerini ve vicdanlarını desteklemek.
4. Etkinlikler düzenlemek.

İki yıl sonra, 16 Nisan 1966'da Selanik'te Kuzey Yunanistan Genç İstanbullular Derneği kuruldu. Derneği geçici ola-

rak temsil eden komite Anastasios Taouktsoglou, Christos Topouzis, Panagiotis Sanis, Prodromos Gkingker ve Konstantinos Tsimatzis beylerden oluşmaktaydı. Derneğin kuruluş amacı şuydu:

1. İstanbul kökenli ve Yunanistan'da 1955'ten bu yana yaşamakta olan bütün mültecilerin, olası siyasi katılımlarının yanı sıra, iletişim kurmalarını ve tanışmalarını sağlamak.
2. Üyelerine maddi ve manevi destek sağlamak ve muhatap oldukları sorunları öne çıkarmak.
3. Bağlı bir eğitim ve spor kuruluşu kurmak.
4. Dernek üyeleri için konutlar yapmakla ve bir huzurevi, bir hastane ve bir yetimhane kurmakla görevli olacak bir kooperatifin gelecekte kurulabilmesi için gerekli koşulları yaratmak.

Bu dernekler aynı zamanda, tüm zorluklara karşın, üyelerine sağlık hizmetleri sağlamaya, emeklilikte geçmiş iş tecrübelerini saydırmaya ve maddi ve manevi açıdan desteklenmeye de çalıştı.

Zengin bir şehir kültürü taşıyan İstanbullu Rumlar, nüfusu iç göçten dolayı Yunanistan kırsalından gelmiş bir çevreye ayak uydurmak zorunda bırakıldılar. İki toplumsal grup arasındaki gerginliğin nedeni belki de yerel halkla olan bu uyumsuzluk ve onlara karşı duydukları "üstünlük" hissiydi. Yerellerin İstanbul tarihi ve kültürüne dair cehaletlerinin yanı sıra onların milli kimliklerinden ve Hıristiyanlıklarından olan inançlarından şüphe duymaları özellikle aşağılayıcı ve travmatikti. Bayan Benai Tsimpinou Evangelia, tüm bunlarla ilgili şunları söyler:

> Burada kalmak istemedik. Yani bu bizim için büyük bir şoktu, özellikle de büyük bir köy olarak gördüğümüz Selanik'te yaşamak. İstanbul'dan mobilyalarımız, o ağır mobilya ve halılarımız geldiği gün, bize ...biraz... komik, garip baktılar. Bu kültür farkını anlayamıyorlardı. Bizim belli bir klasımız vardı, daha kaliteliydik, adaplı ve hoş insanlardık. Buraya halılarımız,

gümüş sofra takımlarımız, mücevherlerimiz ve deri elbiselerimizle gelmiştik. Tıpkı Mısır'dan gelen Yunanların azametlerini idrak edemedikleri gibi, İstanbullu Rumların azametini de idrak edemediler. Farklı bir kültürümüz vardı, gelen insanların tümü klas sahibi ve eğitimliydi; akademik eğitim sahibi olmayanlar bile şüphesiz sosyal açıdan eğitimliydi. Buradaki insanlar ise "gelenler bizden o ya da bu şekilde daha iyiler" gerçeğini kabul edecek... klas ve eğitime sahip değillerdi. Hayır, bize doğru davranmadılar. Bana sorarsanız, zerre kadar davranmadılar. Onlar... onlar, bize mülteci muamelesi yaptı.

Ancak, bu noktada, Yunanistan'daki kuruluşlar ile yabancı kuruluşların, durumu protesto eden çeşitli kararlarla sınırdışı edilen nüfusa sundukları desteğe değinmeden de edemeyiz. Bu tür eylemlerde bulunan kurumlar şunlardı: Selanik Üniversitesi Senatosu, Selanik Teoloji Okulu, Selanik Evrensel Hıristiyan Kadınlar Derneği, Panhelenik Filologlar Derneği, Parnassos Filoloji Derneği, Selanik Batı Makedonyalılar Derneği, Atina Günlük Gazete Sahipleri Derneği, Atina Akademisi, Atina Gazeteciler Derneği, Serres Belediyesi, Veroia Belediyesi ve daha dar kapsamlı diğer dernekler. Bilhassa, Selanik'te 22 Nisan 1964'te, Selanik Şehir Konseyi bir protesto örgütlemek ve ilgili bir karar yayınlanmasına karar vermek amacıyla olağanüstü toplandı. *Eleftheria* gazetesindeki bir makale ABD'nin İstanbul'dan sınırdışı edilen Yunan uyruklu Rumları mülteci olarak tanıdığını ve bu kişilere Amerika'ya gidebilmeleri için vize alma fırsatı sunduğunu belirtmekteydi.

Başbakan Bay Georgios Papandreou ve Maliye Bakanı Bay Makris'e uygulanan baskı ve sınırdışı edilen kişileri temsil eden heyetlerle gerçekleştirilen birkaç toplantıdan sonra Yunan devleti, asıl amacı harçlık tedarik etmek olan bir sağlık hizmet komitesi tesis etti. Harçlık miktarı aile başına toplamda 3.000 drahmaya sabitlendi ve aile reisi için günlük harçlık 40 drahma, diğer aile üyeleri için günlük 4 drahma olacak şekilde hesaplandı. Bu harçlık, aileden birisi iş bulamadığı takdirde, ilk dokuz ay boyunca ödenecekti. İlave olarak, Sağlık Bakanı Bay

Kokkevis'in kararıyla sınırdışı edilen insanlara varışlarından itibaren altı ay süreyle ücretsiz sağlık ve hastane hizmeti sağlandı. Sınırdışı edilen kişilerin çocuklarına da bazı imtiyazlar tanındı, 1970'e kadar Yunanistan üniversitelerine (yükseköğrenim kurumlarına) herhangi bir sınava girmeksizin kaydolabilmelerine müsaade edildi. Dahası, 1951'den önce doğmuş erkek çocukları, askerlik hizmetlerini tecil ettirme hakkını korudular.

Ancak, mültecilerin büyük bir kısmı, kendileri de İstanbul'u terk etmeye zorlanmış Rum kökenli Türk vatandaşlarıydı. Sınırdışılar sadece Yunan vatandaşlarına yönelik olsa da Türk vatandaşı üyeleri olan pek çok aile de ayrılmaya zorlandı. Şüphesiz İstanbulluları göçe zorlayan başka kritik etkenler de vardı; mesela Rum işletmelerinin boykot edilmesi, bazı okulların kapatılması ve genel güvenlik sorunları. Ayrıca, oğulları askerlik çağına gelen ve Türk ordusunda hizmet etmekle yükümlü olan ailelerin Türkiye'yi terk ettiği bazı örnekler de vardı. Ülkeyi bu noktada terk etmeleri asker kaçağı ilan edilmelerine neden oldu. Bu yüzden, itibarsız kişiler olarak görüldüler ve Türkiye'ye girişlerinin yanı sıra satış, alış, devir ve mülklerini miras bırakmaları gibi diğer tüm ticari etkinlikleri yasaklandı. Türkiye vatandaşı olan İstanbullu Rumlar, bu kez Yunanistan devletinden kaynaklı, başka bir zorlukla karşılaştılar. Resmî olarak sınırdışı edilmemiş olmaları ve teorik olarak kendi rızalarıyla gelmiş olmalarından ötürü, devlet sınırdışı edilmiş kişilerle aynı imtiyazların onlara tanınmaması gerektiğine ve aynı muameleyi görmemeleri gerektiğine hükmetti.

Baş etmek zorunda kaldıkları en önemli sorun, Yunanistan devletinin onlara Yunanistan vatandaşlığı vermeyi reddetmesiydi. Bu nedenle, ikamet izinlerini yenilemek için ilk başta üç ayda bir Yabancılar Birimi'ne başvurmak zorunda kaldılar; bu süre önce 6 aya, sonunda da 12 aya çıkarıldı. Dahası, Yunanistan pasaportuna sahip olmadıkları için ülke dışına çıkmak istedikleri her seferinde *laissez-passer* olarak da bilinen özel bir pasaport almak zorunda kaldılar. Seyahat edecek kişilerin gittikleri yer, varış ve ayrılış tarihlerini içeren bu belge, sadece tek bir

seyahat için geçerliydi. Bazı kayıtlara göre, bir Türkiye vatandaşının nasıl olup da Yunanistan pasaportuna sahip olduğunu anlayamaması nedeniyle, pasaport kontrolünden sorumlu çalışanın belgenin özgünlüğünden şüphe duyduğu olaylar vardı. Çalışanların bu kişilere karşı davranışlarının kibar olduğu kabul edilmekle birlikte, uygunsuz davranışlara dair raporlar da vardır. Bu olaylar çalışanların bireysel eğitim seviyelerinden kaynaklanmaktaydı ve olayla ilgili bilgi veren kişilerin de kabul ettikleri gibi belirli bir hizmet politikasını yansıtmamaktaydılar. Savvas Biliktsis Bey şunu itiraf eder: "Biz İstanbullular için vatandaşlık hayati bir meseleydi, insan olarak bizi çökerten bir mesele, hem Yunan hem de genelinde insan olarak. Ve bunun nedeni, Türkler vatandaşlığımızı almış olsa da Yunanistan'ın İstanbul'da azınlık olarak görünmeye devam edebilmemiz için bize Yunanistan vatandaşlığı vermemesiydi. Sonuçta ne İstanbul'a gidebiliyor ne de Yunanistan'dan çıkabiliyordum."

İstanbullulara Yunanistan vatandaşlığı verilmesine ancak 1981'de, yani 17 yıl sonra karar verildi. Devletin, "ülkeyi terk etmeye zorlanan" İstanbullulara Yunanistan vatandaşlığı vermeyi reddetme nedenlerine ilişkin herhangi resmî bir açıklama yapılmadı. Yetkililer, gayriresmî olarak, teoride İstanbul sakini olmaya devam etmeleri, dolayısıyla da oradaki azınlığın bir parçası sayılmalarından ötürü bu taktiğin İstanbul'daki Rum varlığı açısından olumlu olduğunu iddia ettiler. Ancak, bu insanların bir kısmı, çoğunlukla da yaşlılar, Yunanistan vatandaşlığı aldıklarını görecek kadar yaşamadı; anavatanlarının kendilerini Yunan olarak tanımadığı bilinciyle bu dünyayı keder içinde terk ettiler. Yunanistan'a gelişlerini izleyen ilk yıllarda, ülkeyi terk etmek zorunda kalanların çalışma izinleri de yoktu. Doğal olarak, eğer işverenler nispeten esneklerse onları işe alabiliyorlardı; fakat bu, ne iş tecrübelerinin tanınmasını ne de bir sosyal sigorta kurumu ya da sendikaya kaydolmalarını garanti ediyordu. İlave olarak, Yunanistan vatandaşı olmamaları memur olarak görevlendirilmelerini de olanaksız kıldı. Yine de, bu türden bir istihdam peşinde koşmamış olmalarından ötürü bu olgu ciddi bir handikap olarak görülmedi. Ne de olsa,

İstanbul'da ticaret ve zanaat işlerinde çalışmaya alışkın olmalarından ötürü müstakil çalışan zanaatkâr, teknisyen, ücretli ya da işçi olarak özel sektörde oldukça kolay iş bulabildiler. Çoğu İstanbul'da işlettikleri şirketleri yeniden kurdu ve matbaacı, müteahhit, restoran sahibi, fırıncı, kunduracı, kuaför ve terzi oldu; kendi dükkânlarını açmaya gücü yetmeyenler ise sıradan ücretli olarak çalıştı. Bu kişilerin şahitliklerine göre, işverenleri onlara dostça davrandı, onları takdir etti ve hiçbir emek sömürüsü ya da kötü muamele vakası olmadı. İstanbullular değerli çalışanlar ve teknisyenler olduklarını, çalışkanlıklarını ve alışverişlerindeki dürüstlüklerini kanıtladılar. Kısa süre içinde, sadece bu becerileriyle ve devletten özel bir muamele ya da avantaj görmeden, mesleki ve mali ilerleme kaydetmeyi başardılar. Aslında İstanbul'da belli bir çalışma tecrübesi olan bazıları, sonunda bu yılları emekliliklerine saydırmayı bile başardı.

Entegrasyon sorunuyla en çok karşılaşanlar, iş bulmaları, Selanikliler ile sosyal bağlar kurmaları ve yeni yaşam biçimine uyum sağlamaları o kadar da kolay olmayan yaşlı insanlardı. İstanbul'daki yaşamlarını çok özlüyorlardı ve pek çoğu öldüklerinde oraya gömülme arzusunu korudu. Özlemle şunları söyleyen Clementini Chatzialexiladi'nin durumu da buydu:

> Selanik'i biliyordum. Büyük bir hüzün hissettim. İstanbul o kadar güzel ki! Çok, çok güzel! Doğduğum şehri unutamam! Ah, Boğaziçi'nde ölebilmek, Boğaz'a bakarak ölebilmek mümkün olsaydı. Doğru, güzel bir yere gidiyorsun. Halkidiki'deki yere iki kez gittim, üçüncüsü olmayacak. O zamanlar her pazar Boğaziçi'ne giderdik ve her pazar aynı derecede mutluydum. İşte o kadar güzeldi! İstanbul'a şehirlerin kraliçesi denmesinin nedeni de budur.

Okullarda, gelenlerin ihtiyacını karşılamaya yönelik herhangi bir hazırlık sınıfı olmadığı için bazı öğrenciler de zorluk çekti. Bu yüzden eğitim seviyelerine karşılık gelen mevcut sınıflara girmek ve okul yükümlülüklerini yerine getirmek için kişisel çaba göstermek zorunda bırakıldılar. İstanbul'da Robert Koleji'nde okuyup mezun olmasına rağmen mezuniyeti kabul edil-

mediğinden ötürü gece derslerine katılarak lisenin ilk iki yılını Yunanistan'da tekrar etmek zorunda kalan Grigoris Gkouveris gibi örnekler de vardı. Ancak ailelerinin finansal durumuna katkıda bulunmak maksadıyla okulu bırakan birkaç öğrenci örneği de vardı. "Türk çocuklar" gibi nitelemelerin ya da öğretmenlerinin onlara sordukları bazı soruların da gösterdiği gibi ayrımcı ve önyargılı davranışlardan bahseden bildirimler olsa da genel itibarıyla öğretmenlerin bu çocukları iyi eğitimli ve disiplinli gördüklerini söyleyebiliriz. Böylece boşlukları hızla doldurabildiler ve mükemmel öğrenciler olduklarını kanıtladılar.

Bütünleşme süreci, henüz üretken yaştaki kişiler için daha pürüzsüzdü. Şüphesiz pek çok zorlukla, yüksek işsizlik seviyeleriyle ve sıkı bir finansal durumla baş etmek zorundaydılar. Ancak bu gerçekler, cesaretlerini kırmak yerine, iradeleri ve kararlılıklarını perçinledi. İstanbullular mülklerini Türkiye'de bırakmış olabilirlerdi ama beraberlerinde en önemli şeyi getirdiler: Zor şartlar altında sabırla ve kararlılıkla mücadele etme ve sonunda başarılı olma yeteneğini. Bayan Kyriaki Chalamoudi şu sonuca varır:

> Ayrılmakla doğru ettik. Ama bana sorsanız... aklım orada kaldı. Bunu değiştiremezsiniz. Peri masalına benzeyen bir yaşam sürmek ve apansızın yerin ayaklarınızın altından kayması ve ayağınızı basacak sağlam bir zemin kalmaması nasıl bir şeydir bilir misiniz? Görememek? Korkunçtu. Her gün yanından geçeriz ama bu duruma artık dayanamadığınız bir an gelir. Fakat ne yaparsın! Kader bunu istedi.

Ne yazık ki, bölge belediyelerinin İstanbullu Rumlara ilişkin kesin nüfus kayıtları tutmamış olmalarından ötürü, Selanik'e yerleşen Yunan uyruklu Rumların sayısını kesin bir şekilde belirleyebilecek konumda değiliz.

El konan mülklerine ilişkin bugün bile pek çok yarım kalmış iş mevcuttur. Paralarını Türk bankalarından kurtarmayı başarabilenlerin bile, enflasyondan ötürü ve onca yıl boyunca paralarına herhangi bir faiz işletilmediği için ellerinde kalan miktar

iyice değersizleşmişti. Gayrimenkullerinin % 40'ı çoktan Türk devletinin mülkiyetine geçmişti, geri kalanları için ise mahkeme işlemleri devam etmektedir.

Bugün Selanik'te yaşayan İstanbullu Rumlar etkinliklerini "Kuzey Yunanistan İstanbul'dan gelen Yunan Mülteciler Derneği" vasıtasıyla örgütlerler. Tüzük mühürlerine göre dernekleri 15 Aralık 1969'da kurulmuştur. Sınırdışı edilen nüfusun desteklenmesi için daha önce kurulan iki dernek zayıflamaya ve dağılmaya başlamıştı. Aynı zamanda, sıkı tedbirler ve karşı karşıya kaldıkları zorlu şartlardan ötürü, nüfus mübadelesi esnasında ya da sonrasında İstanbul'dan gelmiş olanlar da vardı. Dolayısıyla, bütün İstanbul Rumlarını bir araya getirecek yeni bir dernek kurma ihtiyacı çok belirgindi. Tüzüklerinin 3. maddesinde de bahsedildiği gibi, birliğin kuruluş amacı, birinci olarak İstanbul'dan gelmiş ve Kuzey Yunanistan'a yerleşmiş olanları bir araya getirerek üyelerinin ahlâki ve manevi gelişimini sağlamaktır. İkincisi, üyeleri arasındaki toplumsal dayanışmayı geliştirmektir. Üçüncüsü, imkânları nispetinde, sosyal destek sağlamaktır. Dördüncüsü, Türkiye'den gelen mültecileri ilgilendiren meseleleri yetkili makamların münasip eylemleriyle çözüme kavuşturmaktır. Beşincisi, birlik üyelerinin ikamet sorunlarını zamanında çözüme kavuşturmak ve altıncısı da zamanla atletik ruhu geliştirmektir.

Günümüzde birlik, üyelerinin ikamet sorunlarının çözümü hariç, aynı hedeflerini korur ve çok etkindir. Bu etkinlikler vasıtasıyla, üyeleri kültürel kimliklerini geliştirebilmiş, genç nesilleri ve İstanbul tarihiyle ilgilenen herkesi bilgilendirmiş, İstanbullu Rumları bir araya getirmiş ve Selanik'teki diğer mülteci birlikleriyle bağlantılarını sürdürmüşlerdir. Yunanistan ve Türkiye'deki benzer tüm derneklerle, zaman zaman da Selanik'teki diğer mülteci birlikleriyle ilişki içindedirler. El konmuş mülkler meselesi, son 7 yılda tümüyle İstanbulluların Ekümenik Federasyonu'na devredildi ve büyük bir ilerleme kaydedildi. İlave olarak, yoksullaşmış üyelerine maddi ve finansal yardım sunarak hayır işlerine de giriştiler. Ne yazık ki, genel olarak yetersiz finansal durumu, birliği bu etkinliğini kı-

sıtlamaya zorladı. Geçmişte, yoksullaşmış bazı ailelere aylık bazda finansal destek verebilmiş ve yılbaşı ile Paskalya tatillerinde bir erzak paketi sunabilmişlerdi. Bu günlerdeyse, sıkı finansal durum nedeniyle (üyeleri finansal açıdan istikrar sahibi değildir), güçleri bu paketi bahse konu tatillerde sadece 35 aileye vermeye yetmektedir. Üç ayda bir *Palmos* dergisini yayımlar ve 400 kopya dağıtırlar. Her sayı, farklı uzmanlıklardan araştırmacıların kaleme aldıkları makaleler de dahil olmak üzere, İstanbullu Rumların tarihiyle ilgili özel bir konuyu ele alır. İçeriği, derneğin faaliyetleri ve etkinliklerinden de bahseder; sadece halihazırda gerçekleştirilmiş olanlardan değil fakat gelecekte programlanmış olanlardan da.

Günümüzde, birlik 250'si aktif olmak üzere 1.500 üyeye sahiptir. Üyelerinin ortalama yaşı 60'tır. Tüzüğünde yapılan bir değişiklikle artık, İstanbul'a âşık olma koşuluyla, kökeninden bağımsız olarak, herkesin derneğe üye olabilmesine imkân tanındı. Kayıtlar, pek çok öğrencinin derneğe üye olduğu 1980 ila 1990'da üye sayısında kayda değer bir artış elde edildiğini gösterir. Ne de olsa, genç nesli cezbetmek başlıca kaygılarından biriydi. Sadece çocuklarının değil, İstanbul'a âşık genç nesilden herkesin ilgisini uyandırmanın yollarını aramaktadırlar.

Çocuklarının kayıtsızlıklarında ne kadar kusuru olduğundan kaygılanan Bay Giorgos Korakidis şunları itiraf eder:

> İstanbul'u ziyaret ettim. Bir keresinde, yanıma küçük kızımı da aldım ve ona İstanbul'u gösterdim. Türkçe konuştuğumu ilk defa duydu ve sersemledi. Çocuklarım oradan geldiğimi biliyor, duymuş ya da görmüş olabilirlerdi ama İstanbul'u bilmiyorlardı; şehri hiç yaşamamışlardı. Ne yazık ki, küçük çocuklar olmalarından ötürü, onları beraberimizde etkinliklere götürmeyi alışkanlık haline getirmeyi hiç beceremedik. Ama bu, benim ve ebeveynlerimin suçuydu. Benimle beraber gelmedikleri, beni takip etmedikleri her defasında üzülüyorum.

Neticede, İstanbullu Rumlar varlıklarıyla Selanik'in "karakteri"ni zenginleştirdiler ve günümüzde, şehrimizin zengin kültür mozaiğinin küçük bir karosu, parçasıdırlar. Bayan Aikate-

rini Gkouveri Deliaki ile yapılan mülakattan aşağıda yapılan alıntı yukarıdaki çıkarımı teyit eder:

> Olayların gerçekte nasıl olduklarını bilmiyoruz. Bazıları hikâyenin şöyle, bazıları ise böyle olduğunu söylüyor. Yine bazıları onu şöyle, diğerleri de böyle yazdı. Ve her seferinde hikâyenin iki tarafı var. Bir nüfusun başarısı, diğerinin acısı oluyor. Türkler olayları, onu yakından yaşayan Yunanlardan farklı görebilirler. Alman bir araştırmacı da, üçüncü bir kişi olarak, konuya farklı yaklaşacaktır. Dolayısıyla fanatik birisi farklı, ilerici düşünen biri de farklı yaklaşacaktır.

Sözlü şahitlikler ve bilgi veren kişilerle yakın temaslar kurarak gerçekleştirilen bu araştırma, sınırdışı edilme travmasının zaman geçtikçe İstanbullularda derin bir yara bıraktığını açığa çıkarır. Yukarıdaki çıkarımların kanıtı olarak Bayan Evangelia Benai Tsimpinou ile yapılan mülakattan aşağıdaki alıntıyı kullanacağım.

> Artık yaşamımın çoğunu burada geçirmiş olmam nedeniyle, Selanik'i çok seviyorum. Ama, yaşamımın bir parçası orada kaldı. Büyük bir sevgiyle yad ediyorum. Ve ölene kadar da bu böyle kalacak. Çünkü orada en güzel çocukluk çağını yaşadım ve yaşamınızın ilk yıllarında neler yaşadığınızı asla unutamazsınız. Ne kadar para kazanacağınız ne kadar iyi yaşayacağınız fark etmez. Peşinizden gelen şey çocukluğunuzdur ve benim peşimden gelen çok güzel bir şey.

GEÇMİŞİN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ TELAFİSİZ KALIRSA HİÇBİR ADIM ATILMAMIŞTIR

NİKOLAOS UZUNOĞLU

Irkçılığa ve Toleranssızlığa Karşı Avrupa Konseyi[1] İstanbul Rum toplumu nüfusunun tehlikeli derecede tükendiğini tespit ederek, hayatta kalması için "acilen gereken önlemlerin alınmasını vurgulamıştır".[2]

İstanbul Rum toplumunun en önemli özelliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu kadar büyük bir oranda (% 98) ana vatanlarından uzak yaşamaya mecbur bırakılan bir toplum olmasıdır. Burada bu toplumun geçmişte uğradığı insan hakları ihlallerinin giderimi, telafisi ve düzeltimi ile ilgili Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun onayladığı 160/47 önergesine dayanan öneriler sunulmaktadır.[3]

İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu İREF'in temel görüşü şudur: İnsan haklarına saygı, eğer geçmişin ihlallerinin telafisini içermeden uygulanırsa, ancak ve ancak fevkalade kısıtlı neticeler verebilir.

---

1 Council of Europe Commission against Racism and Intolerance-Irkçılığa ve Toleransızlığa Karşı Avrupa Konseyi.

2 Avrupa İnsan Hakkları Komiseri Thomas Hammarberg'in Türkiye'yi 28 Haziran - 3 Temmuz 2009 ziyaretinden sonra sunduğu 1 Ekim 2009 tarihli rapordan alıntı.

3 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, 16 Aralık 2005'te Genel Kurul tarafından kabul edilen önerge.

İstanbul Rum Toplumunun 1923'ten sonraki kısa tarihçesi

Herhangi bir toplum, özellikle de azınlık toplumu için, geçmişte uğradığı insan haklarının ihlallerinin neticelerinin telafisi, ancak uygulanan ihlallerin içeriğini tanımak ile mümkün olabilir. Bunun için öncelikle İstanbul Rumlarının 1923'ten sonraki tarihi kısaca incelenecektir.

Lozan Antlaşması

İstanbul Rum toplumunun statüsü, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan uluslararası Lozan Antlaşması'nın dördüncü kısmını teşkil eden ve Türkiye ile Yunanistan arasında 31 Ocak 1923'te teyit edilen Nüfus Mübadelesi Antlaşması ile kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmanın ikinci maddesine göre mübadeleye aşağıdaki ahali tabi (şamil) değildir:

a) Dersaadet (İstanbul) Rum ahalisi,

b) Garbî Trakya'nın Müslüman ahalisi.

Dersaadet'in "Rum ahalisi" olarak addedilecekler, yani tanımlanacak olanlar, zamanın dil ve takvimine göre tercüme edildiği şekliyle, 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında (Fransızca metinde *de la perfecture de la ville de Constantinople*) 30 Teşrinievel 1918 tarihinden mukaddim (yerleşmiş) sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır.

1927 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre Türkiye'de yaşayan Rumca konuşan nüfus 119.822'dir. İmvroz (İmroz/Gökçeada) ve Bozcaada (Tenedos) adaları bu sayıma dahildir. Bu nüfusun 25.666 kişisi mübadeleden muaf tutulan Yunan uyruklu Rumlardır.

1930 Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi

Antlaşmaya göre taraf ülkelerin vatandaşları, diğer tarafın ülkesine "memleketin kanun ve nizamlarına riayet ederek ma-

hallî tebaaların veya ecnebiler için hususî ahkam varsa en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarının tabi oldukları ve olacakları" şekilde ve hangi içerikte olursa olsun kayıtlardan başka bir şarta tabi tutulmaksızın serbestçe girebilecekler, seyahat ve ikamet edebilecekler, yerleşebilecekler ya da orayı diledikleri zaman terk edebileceklerdir (Madde 1).

Nüfus değişiminden (mübadele) muaf tutulan Rumların Etablis *statüsü*[4]

On devletin imzaladığı uluslararası Lozan Antlaşması'na göre İstanbul Rum nüfusu, vatandaşlık statüsünden bağımsız olarak mübadeleden muaf tutulmuştur. Buna göre 30 Ekim 1918'den beri İstanbul'a yerleşik olan İstanbul Rumlarına, Türkiye veya Yunanistan vatandaşlığından bağımsız olarak *etablis* statüsü tanınmıştır. 1927 yılında T.C.'de yapılan ilk nüfus sayımı bu gerçeği göz önüne serer. 1930 Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi sonrasında Türkiye'ye gelen Yunan vatandaşlarının sayısı yüz kişi kadardır.

---

4 Türk ve Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili sözleşmeler:

Lozan-Isviçre'de 30 OCAK 1923 TARİHİNDE İMZALANMIŞTIR

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ İLE YUNAN HÜKÜMETİ, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

MADDE: 1 Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

MADDE: 2 Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır.

1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.Population Exchange Treaty Between Turkey and Greece (http://www.mfa.gov.tr).

1932 Meslekler Kanunu ve Yunan vatandaşı olan Rum nüfusunun göçe zorlanması

Türkiye ve Yunanistan arasında ilişkilerin dostluk zirvesine vardığı ve hatta iki devlet arasında bir konfederasyondan söz edildiği bir dönem olan 1932 Haziran ayında çıkan 2007 numaralı kanunla 20 adet mesleğin[5] yabancılar tarafından icra edilmesi yasaklanmıştır. Bunun neticesinde *établis* statüsünde bulunan 12.000 Yunan vatandaşı İstanbullu Rum göçe zorlanmıştır. Bu toplumdan arta kalan aynı sayıda Yunan vatandaşı İstanbullu Rum, daha sonra 1964 yılında sınırdışı edilecektir.

20 Kura Nafia askerleri (Amele Taburları)

1941 yılının Mayıs ayında, Nazi ve faşist güçlerin Yunanistan ve Yugoslavya'yı işgal etmelerinden hemen sonra, devrin tek parti hükümeti tarafından çıkarılan gizli bir kararname ile 18-45 yaşları arasında ve sayıları 40.000 kadar olan tüm gayrimüslim erkekler, amele taburlarına sevk edilerek, İstanbul'a gelme izni verilmeksizin, çok ağır şartlarda yol, hava alanı ve bina inşaatı gibi işlerde çalıştırılmıştır. Yaşlı olanlar Trakya'daki çalışma kamplarında, daha genç olanlar ise İç ve Doğu Anadolu bölgelerine gönderilerek çalıştırılmıştır. Tarihte bu olay "20 kura

5 Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

Kanun Numarası: 2007, Kabul Tarihi: 11/6/1932, Yayımlandığı yer: *Resmi Gazete*, Tarih: 16/6/1932, Sayı: 2126. Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3 Cilt: 13 Sayfa: 512.

"Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur."

A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; mürettiplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelûmum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.

Nafia Askerleri" olarak bilinir. Bu icranın sebep ve düşünceleri hakkında kesin bir bilgi yoktur, ancak bu taburların terhisinin İkinci Dünya Savaşı'nın yön değişimine rastgelmesi (Kasım 1942), savaşan Avrupa'da olanlar ile alakalı olduğu gibi, birçok başka yoruma da açıktır.

Varlık Vergisi 1942-1944

TBMM, savaş ortamının Türkiye ekonomisinde yarattığı karaborsacılık gibi bazı sorunları sebep göstererek 11 Kasım 1942 tarihinde onayladığı bir yasa ile tüm vatandaşlara uygulanacak olağanüstü bir vergi tasarlamıştır. Ancak bu kanun gayrimüslimlerin ekonomik faciasına yönelik olarak uygulanmıştır. Vergiyi uygulayan İstanbul Defterdarı Faik Ökte, 1952 yılında yayımladığı *Varlık Faciası Felaketi* adlı kitabında gerçekleri kamuoyuna açıklamıştır. Tek partinin mahalli önde gelenleri, gayrimüslimlerin itiraz hakkı olmadan ne kadar vergi ödemeleri gerektiğini tamamen sübjektif kriterlere dayanarak saptamış, verginin on gün zarfında ödenmesini şart koşmuş ve bu müddet zarfında ödeme yapmayanların mülk ve mallarına derhal haciz konularak açık artırma ile satışa çıkarılmaları söz konusu olmuştur. Tahsil edilen rakamın ödenecek miktarı karşılamaması halinde ise, gayrimüslimler çok kötü iklim şartlarının hâkim olduğu Aşkale ve Kop Dağı'ndaki çalışma kamplarına hayat boyu çalışmaya sevk edilmiştir. Bu kişiler çoğunluğu 60 yaşından yukarı olan ve sayıları 2.500'ü bulan T.C. vatandaşı gayrimüslimlerdir. Kanun, Ağustos 1944 tarihinde yürürlükten kaldırılmasına rağmen gayrimüslim toplumların ekonomik faciasına sebep olmuştur.

6-7 Eylül 1955

Son yıllarda, çoğunluğu Türkiye'de yapılmış olan ve arşiv belgelerine dayanan araştırmalar, 6-7 Eylül gecesi İstanbul ve İzmir'de, öncelikle Rum, Ermeni ve Musevi toplumlarının ibadet mekânlarına, iş yerlerine, evlerine, kurumlarına ve mezar-

lıklarına karşı planlı olarak düzenlenen saldırıların, Özel Harp Dairesi'nin bir operasyonu olduğunu meydana çıkarmıştır. Bu olay, Kasım 2012'de yayımlanan TBMM Darbeler Komisyonu raporunda da belirtildiği gibi, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası anti-demokrasi müdahalelerinin ilk zincirinin halkasını teşkil etmektedir. Maddi zararların büyük boyutta olmasına rağmen, olayın trajediye varan manevi yönü daha da büyüktür. Pogrom, 1938 yılının 8-9 Kasım gecesinde Nazi Almanyası'nda yaşanan Kristal Gecesi ile kıyaslanacak seviyededir. Buna rağmen olayın Rum toplumuna tesiri göç oranı bakımından sınırlı olmuştur (% 10).

Sınırdışı-sürgün politikasının hazırlanması

1963 yılı başından itibaren çıkarılan bir uygulamaya göre *établis* statüsünde İstanbul'da yaşayan Yunan uyruklu vatandaşların vergilerini taksitle ödemeleri yasaklanmış, hatta 1964 vergisine ön ödeme şartı konmuştur. Ayrıca 1962 yılında, 1930 yılından itibaren geçerli olan vesikaya bağlı ikamet etme izni yerine, Yunan uyrukluların herkes gibi pasaport çıkararak ikamet izni alma sistemi yürürlüğe sokulmuştur. Bu iki veri, Londra-Zürih antlaşmalarının ertesinde ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde gerginlik olmadığı bir dönemde ortaya çıkmış olduğundan, bir sınırdışı veya sürgün politikasının hazırlanmakta olduğunu açıkça göstermektedir.

Kıbrıs'ta 1963 Noel günlerinde başlayan toplumlararası vahim şiddet olaylarının tepkileri İstanbul'a hemen yansımış, bu trajik olaylar ile kesinlikle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen, İstanbul Rum toplumu ve kurumları (Ekümenik Patrikhane, okullar ve vakıflar) basının büyük kısmında hedef gösterilmeye başlamıştır. Bu durum, İstanbul Rum toplumuna karşı siyasi bir planlamanın yapıldığını göstermektedir.

Aynı zamanda, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra İçişleri Bakanlığı'nın 41127/6837-112331 sayılı emri ile 1932 yılından beri yürürlükte olan, ancak iş sahiplerinin muaf tutulduğu, 20 mesleğin yasaklanması kanunu tekrar gündeme getirilerek is-

tisnasız olarak uygulanmaya başlamıştır. Bunun dışında 7 Kasım 1962 tarihinde Başbakanlık'ın 28-4869 kararı ile kurulan ve üyeleri Milli Emniyet ve Silahlı Kuvvetler kurumlarından atanan, iktidarın yasama, yürütme ve yargı organlarının üstünde yetkilere sahip olan bir Azınlık Tali Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, uzun yıllar azınlıklara karşı uygulanan politikaların tasarlayıcısı ve karar merkezi olmuş, ancak 5 Ocak 2004 tarihinde statüsü sivil olarak değiştirilmiştir. Sınırdışı uygulamasının hazırlığı 1960'tan önce yapılmasına rağmen, uygulama planlarının bu komisyon tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir.

T.C. Başbakanı İsmet İnönü 16 Mart 1964 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan hükümeti arasında aktolunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin tek taraflı olarak feshedildiğini açıklamış; bu karar *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır.

Antlaşmanın iptal edilmesiyle birlikte İstanbul Defterdarlığı, Yunan uyruklu Rumları gözetim altına alarak Türkiye'deki işlerini tasfiye etmeleri ile ilgili vergi durumlarını denetlemeye başlamıştır. Sürgüne tabi tutulanların sayıları kademeli olarak gittikçe artmıştır. Neden olarak T.C.'ye karşı zararlı faaliyetler yürüttükleri gösterilerek basının aracılığı ile listeler yayımlanmış ve sivil polisler tarafından gece vakitleri bu kişilerin evleri ziyaret edilmeye başlamıştır. Emniyet Müdürlüğü'nün 4. Şubesi'ne çağrılan bu kişilere baskı yapılarak, okumaları yasaklanan bir itiraf metnini imzalamaları istenmiş ve birkaç gün içinde 20 kilo eşya ve 20 dolar tutarında para ile Türkiye'yi gözetim altında terk etmeleri emredilmiştir. Bu yöntemle 1.072 kişi sınırdışı edilmiştir. Listelerin yayımlanması 16 Eylül 1964 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra da Türkiye'de kalma izinleri yenilenmeyen Yunan vatandaşları Türkiye'yi terk etmeye mecbur edilmiştir. Katolik veya Protestan mezhebine ait olan Yunan vatandaşı Rumların sınırdışı edilmemeleri siyasi eylemin ilk önce Rum Ortodoks toplumunu hedeflediğini göstermektedir. Aynı dönemde 30 Musevi kökenli Yunanistan vatandaşı da sınırdışı edilmiştir.

6/3801 sayılı Gizli Kararname ile sınırdışı edilenlerin bıraktıkları mülk ve mallar, Kasım 1964 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla bloke edilmiş ve bunlar hakkında herhangi bir hukuki işlem yapılmaması kararlaştırılmıştır. Hatta sanal boşanma yolu ile mülklerin tasfiye edilmeleri de yasaklanmıştır. Sadece banka hesaplarından her ay çok cüzi bir miktar çekebilmeleri serbest bırakılmıştır. Güvenlik Kurulu kararı ile mahkemeler tarafından sınırdışı edilenlerin miras hakları da yasaklanmıştır. Bu durum 1987 yılına kadar devam etmiş ve Avrupa Birliği temasları neticesinde Gizli Kararname iptal edilmiştir.

Güvenlik Kurulu'nun var olduğu 25 yıllık zarfında, enflasyonun her sene % 100'lük seviyelere vardığı dönemler de hesaplandığı takdirde, bankalarda bloke edilen para miktarlarının sıfırlandığı görülür.

Ekonomik boykot

1964 yılının ilk ayları itibarıyla İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 36.000 faal üyenin yaklaşık 1.000'i Yunan uyruklu Rum idi. Yine söz konusu 36.000 üyenin yarısı da Türk vatandaşı Rumlara ait firmalardır. Sınırdışı edilmeleri başladıktan sonra, 1964 Nisan ayı başında milliyetçi ve ulusalcı üniversite öğrenci federasyonları Rum mağazaları ve iş yerlerine karşı boykot eylemleri yürütmeye başlamıştır. İstanbul, üzerinde "Vatandaş, seni iktisaden sömürenlerden alışveriş yapma, çünkü verdiğin kuruşlar Kıbrıs'ta kardeşlerine kurşun olarak kullanılmaktadır" gibi sloganlar yazan karton levhalar ile donatılmıştır. Boykot eylemine karşı hiçbir kanuni önlem alınmadığı gibi, aynı zamanda bir de "Vatandaş Türkçe konuş, konuşmayanı ikaz et" kampanyası da başlatılmıştır.

Basının tutumu

Basının büyük kısmı, objektif bilgi verme rolünden çok uzak kalarak, başta Ekümenik Patrikhane olmak üzere İstanbul Rum

toplumunun kurumları ve üyelerini hedefleyen yayınları ile İstanbul'da psikolojik baskıları zirveye vardırmıştır. Güdümlü yayınlar ile azınlığa karşı uygulanan kitlesel insan hakları ihlalleri, Kıbrıs'ta yaşanan toplumlararası şiddet olayları ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerine bağlamıştır. İstanbul Rum toplumuna karşı yapılan icraatların, temel hakların ve T.C. kanunlarından doğan hakların ihlali olduğunu yazabilen sayılı yayın organları derhal susturulmuştur. Genel olarak basın tasarlanan tüm baskılarda öncü rolünü üstlenmiştir.

İstanbul Rum kurumlarına karşı uygulamalar

Azınlıklar Tali Komisyonu, sınırdışı sürgün uygulaması ile birlikte, Rum toplumuna karşı önceden planlanan bazı başka siyasi eylemler de uygulamıştır. Rum okullarında azınlık müdürünün yetkilerini ortadan kaldıran Türk yardımcı müdürlerin atanması ve okullarda Rum kültürünü hatırlatan bütün sembollerin kaldırılması (Rumca yazılar ve haç sembolünü hatırlatan pencere çerçeveleri de dahil) gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda Rum öğretmen gerekçesiz olarak görevlerinden azledilmiştir. İstanbul Milli Eğitim Müdürü Ocak 1964 başında Rum müdür ve öğretmenlerle makamında bir konuşma yaparak, İstanbul Rum toplumuna karşı kendisinin doğrudan şiddet uygulamamasının tek sebebinin ülkenin milli menfaatleri olduğunu söylemiştir. Bu Rum eğitimciler arasında bir panik atmosferi yaratmıştır. Dedeleri Osmanlı devrinin Epir vilayetinde doğmuş olduğundan nüfus cüzdanlarında "Arnavut Ortodoks" veya "Bulgar Ortodoks" olarak kayıtlı olan öğrenciler Rum okullarından uzaklaştırılmıştır. Basın devamlı bir şekilde Rum toplumuna ve Ekümenik Rum Patrikhanesi'ne karşı iftira ve nefret yayınlarında bulunmuştur. İmvroz ve Bozcaada adalarında Eylül 1964 tarihinde Rum okulları kapatılmış ve bunun akabinde bir "Eritme Planı" yürürlüğe konmuştur.

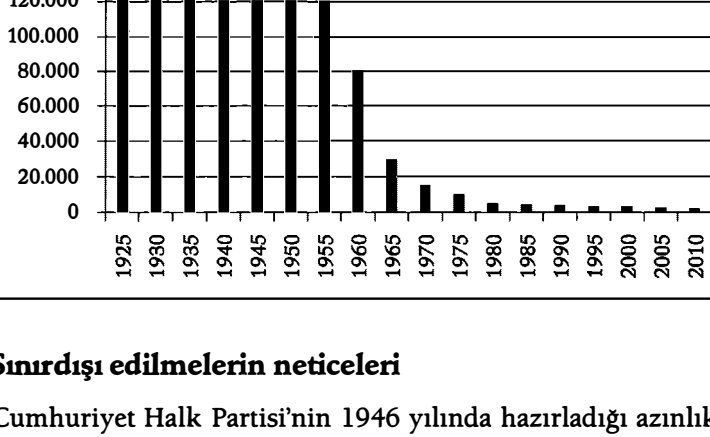
Ekümenik Patrikhane'nin en önemli kurumu olan Heybeliada Ruhban Okulu'nda 1843 yılından beri çalışan tedrisatı, 1971

yıllında 1930'larda hazırlanan bir siyasi plan neticesinde[6] yasaklanmıştır. Bu yasak halen sürmektedir.

Sınırdışı edilmelerin tüm Rum toplumuna etkisi

Sınırdışı edilenlerin sayısı 12.500 olmasına rağmen, eşi ve çocukları T.C. vatandaşı olduklarından dolayı siyasi uygulamanın tesiri doğrudan 30.000 Rum kökenli T.C. vatandaşını etkilemiştir. Ayrıca 1963 yılı sonundan itibaren Rum toplumuna karşı uygulanan baskı ve bezdirici eylemlerin neticesinde 12 ay içinde Rum toplumunun nüfusu 90.000 civarından 30.000 civarına düşmüştür (Şekil 1).

ŞEKİL 1
İstanbul Rum Toplumunun Zamanaşımında Uğradığı Nüfus Değişimi



Sınırdışı edilmelerin neticeleri

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 yılında hazırladığı azınlık raporunda adı geçen, İstanbul'un fethinin 500. yılı olan 1953 kutlamalarında İstanbul'un Rumsuz kalması planı, bundan iki

6 T.C. Başvekalet Kararlar Müdürlüğü Evrakı, Sayı 2/3639 (4/12/1935): "30/7/935 ve 2/3068 sayılı kararnameye ekdir, Deniz tedrisat müesseselerine tahsis edilmek üzere istimlâk kararlaşdırılmış olan Heybeliadaki papas ve rum ticaret mekteplerinin istimlak bedeli.....",

yıl sonra düzenlenen 6-7 Eylül 1955 pogromuna rağmen gerçekleşememiş, ancak bu hedefe 1964 yılında 11 yıllık bir gecikme ile büyük derecede ulaşılabilmiştir.

İsmet İnönü hükümeti, uzun zamandır yürürlükte bulunan Yunan vatandaşı Rumların müphem bırakılan *établis* statüsünü istismar ederek, İstanbul Rum toplumuna karşı bir sürgün politikası uygulamış ve aynı zamanda önceden tasarlanmış baskılar ile Rum toplumunun nüfusunun 12 ay zarfında 90.000'den 30.000'e düşürülmesini gerçekleştirmiştir.

Azınlıklar Tali Komisyonu tarafından 1962-2003 yılları süresince Rum ve diğer azınlık toplumlarına karşı uygulanan siyasi düzenlemeler, gayrimüslim toplumları göçe mecbur etmiştir. Bu baskılar 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ve aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın koruması altında olan azınlık kurumlarını da hedef almıştır. Kurumlara karşı uygulanan en sert tedbir, vakıf mülklerine tüm hukuk kurallarını çiğneyerek devlet tarafından el konulmasıdır. Yargıtay Genel Kurulu 1974 yılında gayrimüslimleri T.C. vatandaşı olmalarına rağmen yabancı olarak nitelendirerek, vakıflarının 1936'dan sonra edinmiş oldukları mülkler üzerindeki haklarını iptal etmiştir. Bu yasaklama insan haklarının bariz bir şekilde ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Bu yasaklamanın AİHM tarafından alınan bir sıra karar ile iptal edilmesine rağmen hâlâ bu konuda birçok haksızlık devam etmektedir.

1964'te İstanbullu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmesi ve bu uygulamanın onların sosyal psikolojisinde yarattığı etkiler

Özellikle 60'lı yıllarda İstanbul Rum cemaatinin temelini oluşturan ailelerin takriben 40 yaşlarında olan reisleri, 1941-44 yılları arasında yaşanan Yirmi Kura (18-45) Nafia Askerleri çalışma kamplarına sevk edilme ve merhamet tanımayan Varlık Vergisi uygulamalarını yirmili yaşlarında yaşamışlardır. 30'larına geldiklerinde ise 6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen pogroma maruz kalmışlardır.

1960'lı yılların başlarında İstanbul Rum cemaati, ağır yaralar taşıyan bir cemaattir. Yaşadığı bu korkunç olayların kâbusları hâlâ canlıyken, cemaatin kendini toparlamakta gösterdiği çabalar ve her şeye yeniden başlama gayreti son derece etkileyicidir.

4-5 yıl içerisinde tahrip edilen 65 kilisenin tümü ve zarar gören okul, dernek binası, mezarlık gibi birçok kurum sadece Rum cemaatinin kendi gayretleri ve mali desteğiyle onarılmıştır. T.C. devletinin verdiği tazminatın sembolik miktarda (% 10) olduğu göz önüne alınırsa, 1955-1963 yılları arasında cemaatin ne kadar büyük bir gayret sarf ettiğini anlamak zor değildir. 6-7 Eylül olaylarının geride bıraktığı hasarlara ve Maliye'nin düşmanca yaklaşımına rağmen, Rumların ellerinde bulunan ticari müesseseler ayakta kalmayı ve tekrar üretime geçmeyi başarmışlardır. 1955-1963 yılları arasındaki göç oranının düşük olması (% 10), sadece Yunanistan'ın iç savaştan yeni çıkmış olması dolayısıyla çekici bir iskân seçeneği oluşturmamasıyla bağlantılı değildir. Bunun sebebi cemaatin gelenekleriyle olan kuvvetli bağları, Ekümenik Patrikhane'nin çabaları ve en önemlisi insanların doğdukları topraklara olan büyük sevgisi olmuştur. Ayrıca dikkati çeken bir konunun daha altını çizmek gerekir. Gerek cemaatin liselerine, gerek üniversitelere girenlerin sayısında büyük bir artış göze çarpmaktadır. Demek oluyor ki, zorlukların yıldırmadığı Rum cemaati, aslında hiç de güvenli olmayan geleceği için hazırlıklı olmaya çalışmış, diplomalar ve beceriler elde ederek muhtemel bir zoraki göç durumunda hayatta kalabilmenin zeminini yaratmaya çabalamıştır.

Devamlı uygulanan baskılara rağmen Rum cemaati 1963'e kadar sosyal bütünlüğünü korumuştur. Ancak Rumların anlamadığı bir nokta daha vardır. Bütün bu baskıların ve topraklarından kovulma teşebbüslerinin ardında, İsmet İnönü gibi Türkiye devletinin ileri gelenlerinden bazılarının şahsi düşmanlığı değil, 1908'den itibaren uygulanmaya başlayan, 1923'te ise yüzeysel bir değişime uğrayan devlet politikası bulunmaktadır. Devletin 1923'ten sonra sistemli bir şekilde tarihi saptırma politikası, 1914-1924 dönemini yakından yaşayanların bile beynini tam olarak "yıkayamadıysa" da, onları korkutmayı başarıp

sonraki nesillere yaşadıklarını aktarmamalarını, başka bir deyişle susmalarını sağlamıştır. Bu durumda, mevcut sosyal yapının yok edilişine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmamıştır. Bunu sağlamanın en iyi yolu da Rumları doğdukları topraklardan kovmak olmuştur. Böylece Rumları ve diğer "yabancı" cemaatleri vücuttan ameliyatla çıkarılması gereken bir "ur" gibi gören Jöntürkler Komitesi'nin planı başarıya ulaşacaktı. Yunanistan'ın da ihmali neticesinde, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın bir parçası olan Nüfus Mübadelesi'nden muaf tutulan İstanbul'da yaşayan Yunan vatandaşlarının muallakta kalan durumları bu çerçevede değerlendirilmiştir.

İstanbul Rumları için 1963 yılının yılbaşı dönemi, yaşadıkları baskı ve katı şiddet açısından İstanbul'da 1896 yılının Ağustos ayını hatırlatmaktadır. Hayatlarının tehdit altında kaldığını devlet görmezden gelmekte, kendi yurttaşlarını korumak için hiçbir girişimde bulunmamaktadır. Kıbrıs'ta toplumlararası şiddet olaylarının yarattığı gerginlik Rum cemaatine bir kan davası şeklinde yansımaktadır. 1964 yılının Ocak-Şubat aylarında Kıbrıs'ta iki cemaat arasında yaşananlarla hiçbir ilişkisi olmayan İstanbul Rum cemaatini "kötünün sebebi" gösterme çabaları başlamıştı. Bu 60 günlük süreç içerisinde İstanbul Rumlarına karşı düşmanca bir atmosfer yaratıldı ve psikolojik açıdan yıpratılmaları sağlanmıştır. 16 Mart 1964'te Yunan vatandaşlarının sınırdışı edilmeleri kararlaştırılınca, Rum cemaatinde büyük bir telaş baş göstermiş ve toplu bir göç paniği yaşanmıştır. 12 ay içerisinde İstanbul'daki Rum nüfusu 90.000'den 30.000'e inerken devrin Türkiye hükümeti dışarıdan veya içeriden hukuk esaslı hiçbir tepkiye maruz kalmamıştır. Temel insan haklarının bu toplu ihlalinin, mağdurların psikolojisinde çok yanlı etkileri oldu. Bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

- Bu dönemde 18 yaşından küçük olanlarda psikolojik travmalar nispeten hafif olarak gerçekleşmiştir. Bu bir bakıma ana dillerini serbestçe kullanabildikleri bir ortamda yaşamalarıyla bağlantılı olmuştur. Bunun yanı sıra sıkı aile bağları da travmanın azalmasına yardımcı olmuştur.

İç savaştan yeni çıkmış Yunanistan'ın okul ortamı, onları kökenlerini unutmaya ya da gizli tutmaya yönlendirmiştir. Ulus-devlet formülüne uymayan herhangi bir şeyin dile getirilmesi, hem de "müttefik NATO üyesi" bir ülkeye karşı söz etmek olduğundan tehlikeli olarak nitelendirilebilirdi. Bu çocuklar 30, 40 ve 50'li yaşlarına geldiklerinde, topraklarından kovulmanın bıraktığı izler, kişisel tecrübeleri doğrultusunda değişiklik göstermiştir. Orada yaşadıkları çocukluk yıllarını tamamen unutmaktan, büyük bir nostaljiyle hatırlamaya kadar çelişkili tepkilere rastlamak mümkündür. Bunların çoğu, zamanla orada neler olduğunu düşünmeye ve harekete geçmeye başlamışlardır.

- Sürgün sırasında 18-50 yaşları arasında olanlar, yaşadıkları uzun sürekli menfi tecrübeleri sebebinden artık İstanbul'da yaşamıyor olmalarını bir şans olarak değerlendirmektedirler. Ayakta kalma mücadelesinde olduklarından, doğdukları yerle ilgili herhangi bir anıyı yaşatmanın anlamsız olduğuna inanmaktadırlar. Türkiye devleti ile hiçbir anlaşmanın mümkün olmadığına inandıklarından, geriye bakmadan, yalnız geleceği düşünmeye çalışmaktadırlar.
- En ağır travmalara 50 yaşından büyük olanlarda rastlanılmıştır. Özellikle kadınların sosyal hayattan uzaklaştıkları, büyük bir bölümünün de ruhsal bunalım geçirdiği görülmüştür. Tıbbi açıdan diğer nüfusla kıyaslandığında depresyon geçirenlerin sayısı çok daha yüksektir. Erkeklerde de buna benzer ruh sarsıntıları görülmektedir, ancak bunların biraz daha küçük çapta oldukları söylenebilir. Bu insanların hayatı telafi edilemeyecek şekilde sarsılmıştır. Aralarında en trajik vakalar, hayatlarına kendi elleriyle son verenler olmuştur. İntiharın sosyal bir tabu olması itibarıyla bu şekilde hayatlarına son verenlerin sayısını tam olarak bilmemiz pek mümkün değildir; buna rağmen sayılarının 20'den fazla oldukları düşünülmektedir.

İstanbullu Rumların farklı ülkelerdeki yaşam şartları, karşılaştıkları sorunlar ve zorluklar

1964 yılı sürgününden 50 yıl sonra Rum nüfusunun çoğunluğu başta Yunanistan olmak üzere birçok ülkede dağınık olarak yaşamaktadır. Toplumun erkek üyelerinin zorunlu göçe mecbur edilmelerinden dolayı askere gidememeleri neticesinde, 1963-2003 yılları arasında 40.000 kadar erkek İstanbul Rumu, T.C. vatandaşlığından iskat edilmiştir. Bununla birlikte, 2013 yılına kadar anne tarafından vatandaşlık alamama kuralı uygulandığından, 1963-1981 yılları arasında İstanbul dışında doğmuş Rum çocukların T.C. vatandandaşlığı alma hakkı ellerinden alınmıştır. Bugünkü koşullara göre, daha önce zorunlu olarak başka uyruklara geçmiş olan Rumların ikinci ve üçüncü nesilleri, sivil ve siyasi haklarını garanti altına alabilmek için mevcut uyruklarının yanı sıra T.C. vatandaşlıklarını da geri alabilmeli ve koruyabilmelidirler. Bugünün şartlarında yasalar, kişilerin çifte vatandaşlık hakkına sahip olmalarına müsaade etmektedir.

Sonuç olarak en önemli sorunların başında Lozan Antlaşması kapsamında İstanbul'da veya dışında yaşayan İstanbul Rum toplumunun sayısal varlığı gelmektedir. Bu sorunun çözümüne doğru adımlar atabilmek için, ilk etapta azınlığın uğradığı haksızlıkların tedavisi yönünde yurtdışında yaşayan Rumların, özellikle yeni nesilleri ile birlikte T.C. vatandaşlığını geri alabilmelerini ve vatanlarına geri dönebilmelerini sağlamak ve desteklemek gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra benzer bir program Federal Almanya tarafından Yahudi azınlık için uygulanmıştır. Savaştan önce Almanya'daki sayıları 600.000 civarında olan Yahudilerin sayısı 1945 yılında sıfırlanmışken, bu programın uygulanmasıyla şimdilerde 250.000 civarına ulaşmıştır. Aynı sorumluluğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yüklenmelidir.

1965 sonrasında kırk sene kadar toplumun büyük kısmının küskün olma sebebinden dolayı Rumların ikinci ve üçüncü neslinin İstanbul ile ilişkileri büyük derecede zayıflamıştır.

Toplumun büyük kısmının yüksek eğitim kalitesi ile ticaret ve üretim alanındaki kabiliyetleri sayesinde göçten sonraki birkaç yıl içinde yeni yaşam koşullarına adapte olabilmelerine rağmen, yukarıda açıklanan kimlik sorunları toplumun büyük kısmını meşgul etmektedir. Rum toplumunun % 20 kadarlık bir kısmı, bilhassa Yunanistan'da son yıllarda yaşanan ekonomik kriz neticesinde bu sorunları daha da menfi olarak hissetmektedir. İREF'in 2013 yılından başlayarak yürüttüğü sosyal dayanışma programının gösterdiğine göre, göçe mecbur edilen nüfusun ciddi bir kısmı (tahmini 10.000 civarında bir grup) aradan eli sene geçmesine rağmen ekonomik açıdan toparlanamamıştır.

Yürürlükte olan tahditli tedbirler

Sürgün sonuçlarının telafi edilmesi

Yetkililerin, gelecekte insan haklarına ve dolayısıyla azınlık haklarına mutlak saygılı olacağı yönündeki bildirim ve beyanlarının, eğer geçmişte Türkiye'de yaşayan Rum azınlığa uygulanan kitlesel haksızlıkları gidermek gibi belirgin pratik önlemler içermiyorlarsa, boş sözlerden öte bir şey ifade etmiyor olacağı bir gerçektir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, yirmi yıl süren bir çalışma neticesinde, 2006 yılında 60/147 sayılı önergeyi onaylamıştır. Bu bildiri metni okunduğunda içeriği ve uygulaması açısından Türkiye'de yaşayan Rum azınlık için yazılmış olduğu izlenimini bırakmaktadır.

Türkiye'yi 2003 yılından bu yana yönetmekte olan mevcut AKP iktidarı, yapılan adaletsizliklerin ve haksızlıkların telafisi doğrultusunda sınırlı ölçüde de olsa bazı adımlar atmıştır. Yapılanların değerini küçümsemeden şunu da ifade etmek gerekir: Eğer devletin siyasi ve yönetim öğeleri herhangi bir azınlığı her daim bir sorun ve dışarıdan bir dayatma sebebi görmek geleneğinden tamamen vazgeçmezse, o ülkede gerçek anlamda demokrasinin var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Günümüzde azınlık mensuplarının sivil hakları ile ilgili

"Gizli Kararname" gibi ayrımcılık pratikleri uygulanır olmasa da, özellikle özel mülkiyet konularında hukuki yolların derinlemesine uygulanması ve adaletin çok gecikmeli olarak tecelli etmesi söz konusu olmaktadır.

Cemaat, vakıf hakları düzeyinde, vakıf mülkiyetlerine keyfî olarak el konan azınlık vakıflarının geri verilmesi hususunda atılan adımlar sınırlı bulunmaktadır. Türkiye devletinin kendi yasalarını cesur kararlar alarak özgün bir şekilde uygulaması gerekmektedir.

Yurtdışında yaşayan İstanbullu Rumları birleştiren bir kurum olan İREF, 2012 yılının Eylül ayında geçmişte yaşanan haksızlıkların giderilmesi yönünde somut bir plan hazırlayıp sunmuştur.

Türkiye hükümetinin bu konulardaki tutumunun çok sınırlı ve yavaş olduğu görülmektedir. İREF'in önerilerinin ivedilikle incelenmesi gerekmektedir. Türkiye'nin son dönemde makul olmayan, adalet ve uluslararası hukuk süreçlerinden uzak olan "mütekabiliyet" ilkesine atıfta bulunmaya devam etmesi insan haklarına saygının gerilediği anlamına gelmektedir. Bir devletin diğer devletlerle ilişkilerinden sonuçlar elde etmesi doğrultusunda kendi vatandaşlarını rehine olarak kullanması kabul edilemez.

İstanbul ve Gökçeada'da Rumca eğitime destek

İstanbul Rum okullarına 2003 yılına kadar dayatılan şartlar ve bunlar sonucunda meydana gelen sorunlara tüm devlet kurumlarının elbirliği ile aşamalı olarak çözüm üretmesi gerekir. Halen var olan sorunların ivedilikle giderilmesi gerekmektedir. En temel sorun azınlık okullarının Milli Eğitim sistemi kapsamında özel okul olarak tanınmasıdır. Eğitimde yaşanan birçok sorunun kaynağı budur. Son yıllarda bu eğitim konusu üzerine olumlu gelişmeler olduğu bir gerçektir. Örnekler: 1923'ten sonra ilk kez ciddi maddi destek verilmesi, Gökçeada'da okulların açılması ve genellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorunlara çözüm bulma tutumudur.

Cemaatin İstanbul vakıfları ve kurumlarında kanunların önceliği ve demokratik prensiplerin uygulanması

2004 yılından itibaren azınlık vakıflarında ve hayır kurumlarının yönetiminde seçim yapılmasına müsaade edilmesi Rum azınlığın yararına bir gelişme olmuştur. Bu duruma bir istisna, 1991 yılından beri seçim yapmamakta direten ve atanmış bir yönetim kuruluna sahip Balıklı Rum Vakfı, Kumkapı-Langa Kilise vakıfları ve Büyükada Yetimhane Vakfı kurumlarına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından müsamaha gösterilmesidir.

Başta Ekümenik Patrikhane olmak üzere, gayrimüslim azınlıkların yasal temsilinin tanınmaması da temel sorunlardan biridir. Ayrıca, 1971 yılından beri temel din özgürlükleri prensibine karşı bir şekilde tedrisatı yasaklanmış bulunan Heybeliada Ruhban Okulu konusu da çözümü beklenen önemli sorunların başında gelmektedir.

Azınlık vakıfları mevzuatında bulunan mevcut seçim yönetmeliğinin, yenisinin hazırlanmadan 22 ay önce yürürlükten kaldırılmış olması çok olumsuz bir gelişme olmuştur.

İstanbul'daki Rum kültür ve geleneğinin korunması

Uluslararası düzeyde etkili ve çok yönlü bir kültür merkezi olan İstanbul'un Rum evrensel kültürünün korunması insanlık medeniyetine karşı bir görevdir. Bu görev, İstanbul'un içinde ve dışında faaliyet gösteren derneklere ve kurumlara düşmekle birlikte aynı zamanda T.C. devleti tarafından da desteklenmelidir. Türkiye'deki genç nesillerin bilgilendirilmesi şarttır. Ayrıca konu ile ilgili akademik araştırmaların ve çalışmaların desteklenerek artırılması ve geliştirilmesi de gündeme dahil edilmelidir. Ders kitaplarının azınlıklara karşı önyargılardan arındırılması çabalarının devamı çok önemlidir.

Bütün bu yukarıda arz edilen sorunların çözüm yoluna girmesi, T.C.'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin Milli Azınlık-

ların Korunması Antlaşması'nı[7] onaylaması ile mümkün olacaktır.

Sivil toplum kuruluşları ve cemiyetlerin rolü: İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu

Yurtdışında yaşamaya mecbur edilen İstanbul Rum toplumu, şu anda büyük çoğunlukla Yunanistan'da olmak üzere Almanya, İsviçre, Fransa, İsveç, İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerinin yanı sıra Amerika, Kanada ve Avustralya'da yaşamaktadır. Mecburi kitlesel göçün 50 sene evvel olduğunu düşünürsek ve nüfus artışının aynı oranda kaldığını kabul edersek, şu anda Rum toplumunun İstanbul'da doğmuş olan kısmının 15-20 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul dışında doğmuş olan nüfusun (2. ve 3. nesil) takriben 120 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Toplam nüfus 150 bin civarında olup, bunun % 80'i Yunanistan'da yaşamaktadır.

Zorunlu göçün zirveye vardığı 1964'ten beri İstanbullu Rumların ilk yaptıkları iş, yerleştikleri yerlerde yeni dernekler kurarak İstanbul Rum kültür ve geleneklerini devam ettirme çabası olmuştur. Bunun neticesinde yalnız Atina'da 20'den fazla dernek kurulmuştur. Bu derneklerin içeriği çok çeşitlidir; İstanbullu Rumların arasında dayanışma, okul mezunları, spor kulüpleri, semt sakinleri gibi dernekler kurulmuştur. Atina dışında Selanik'te ve diğer ülkelerde de dernekler kurulmuştur ve aktivitelerini devam ettirmektedirler. 2006 yılında sözü geçen derneklerden otuzu aşkını İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu çerçevesinde birleşerek toplumun karşılaştıkları sorunları çözmek için ortak çalışmalara başlamıştır. Seçilmiş üye derneklerin temsilcilerinin oluşturduğu Genel Kurul tarafından her üç senede bir seçilen İREF'in yönetim kurulu için şimdiye kadar üç kere seçim düzenlenmiştir.

---

7 Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Anlaşması ve Açıklayıcı Rapor-Avrupa Konseyi, Strasbourg, Şubat 1995.

Rum toplumunun uğramış olduğu insan hakları ihlalerinin düzeltimi ve telafisi

Geçtiğimiz on yıl içinde, Lozan Antlaşması'ndan sonra Rum azınlığın yaşadığı tarihî süreç ve karşılaştığı sorunlar gerek uluslararası kaynakçalarda gerekse Türkiye'de araştırmacılar tarafından önemli ölçüde tüm ayrıntıları ile incelenmiş ve yayımlanmıştır. Tüm bu araştırmaların da doğruladığı gibi, Rum azınlığın yazgısının, yani nüfusunun yok olma derecesinde azalmasının, devrin bazı hükümetlerinin uyguladığı siyasetten kaynaklandığı ortak bir tespit olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üst düzey yöneticileri son beş yılda, birçok kez önceki hükümetlerin azınlıklara karşı uyguladığı baskıların varlığını kabul ederek bunları "faşistlik" olarak nitelemiştir (örneğin, dönemin T.C. Başbakanı R.T. Erdoğan'ın Mayıs 2009'daki Düzce konuşması, dönemin A.B. Bakanı E. Bağış'ın 15 Aralık 2010'daki "Yüzyılın Projesi" demeçleri).

Vatandaşlığın geri verilmesi ve askerlik sorunu

İstanbul'da yaşayan Rum toplumunun büyük bir kısmının (% 98) siyasi bir planlama neticesinde vatanlarından dışlandığı bir gerçektir. Otokton olan bu topluma karşı uygulanan haksızlıkların doğurduğu neticelerin giderilmesi, toplu halde vatandaşlıktan iskat edilen erkek fertlerinin vatandaşlıklarının iade edilmesi ile doğrudan ilgilidir. Vatandaşlıktan iskat edilenler çoğunlukla toplumun erkekleridir. Bunun nedeni 1960'lı yıllarda Türkiye'deki Rum cemaatine karşı uygulanan siyasi baskılardan dolayı oluşan olumsuz şartlardan kaynaklanan askere gidememe konusu ile ilgilidir. Gereken giderim ve düzeltmeleri önermeden evvel, bu konu hakkında şu gerçekleri hatırlatmanın yararlı olduğu kanısındayız:

Bilindiği gibi Rum toplumunun erkek fertleri T.C. kurulduğundan sonraki dönemde askerlik görevlerini her zaman titizlikle yerine getirmiştir. Rum toplumunun önemli bir kısmı birçok kez askere alınmış ve en az 4-5 yıl askerlik hizmeti vermiştir. As-

lında 1963 yılından sonra askere gitmeme ve bunun neticesinde vatandaşlıktan iskat edilme durumu gerçekte askere gidememe sorunudur. Askere gitme yaşına gelen birçok genç, velilerinin sınırdışı edilmesi, göçe zorlanması ve kısaca Rum toplumuna karşı oluşturulan olumsuz şartlar sebebiyle askere gidememişlerdir. Kendisi yedek subay olarak askerlik görevini yerine getirirken babası sınırdışı edilen Rumların sayıları onlarcadır. Anlaşıldığı gibi İstanbul Rum toplumunun erkek fertleri askere gidememe sebebinden dolayı toplu bir şekilde T.C. vatandışlığından iskat edilmiştir. Vatandaşlığın geri alınması, askerlik konusu ile doğrudan bağlantılıdır. Türkiye'de askerlik yapamadığından dolayı vatandaşlıktan iskat edilen bir kişi, vatandaşlığının geri verilmesi durumunda, askerlik görevinin yeniden ifası sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Askerlik yapma sorunu ile birlikte bir de ciddi ekonomik yük olan bedel konusu mevcuttur. Bedel konusu, istekleri dışında vatanlarından ayrılmaya mecbur edilen ve mağdur edilen cemaat fertlerine vatandaşlık haklarının geri verilmesi için tazminat ödemeye mecbur edilmesi anlamına gelir. Bu da, bu fertlerin maruz kaldıkları haksızlıkların ortadan kaldırılması ve uğradıkları ciddi insan hakları ihlallerinin neticelerinin giderimi gerekliliği ile bağdaşmaz. Bu fertlerin askerlik sorunu, günümüze kadar bir NATO ülkesinde en az 3 ay askerlik görevi yapılması ve bu hizmetin Türkiye'de tanınması durumu ile çözülmektedir. Ancak bilindiği gibi birçok NATO ülkesinde askerlik çağı 45 yaş ile sınırlı olduğundan, T.C. vatandaşlığından iskat edilen ve 45 yaşından büyük olan bir ferdin askerlik hizmeti yapması imkânsızdır. Bu fertlerin askerlik görevini yerine getirmesinin istenmesi ve bu hizmetin gerçekleştirilemediği durumlarda bu kişilere karşı bir yaptırıma gidilmesi ya da bu yaptırımların sürdürülmesi söz konusu olmamalıdır.

Öneriler

1- Önerimiz yukarıdaki şartın, yani, bir NATO ülkesinde verilen askerlik hizmetinin tanınması ve herhangi bir şekilde terhis olan geçmişte T.C. vatandaşı olan Rum cemaa-

tine ait bir üyenin Türkiye'de de terhis olduğunun kabul edilerek bu statüsünün kabul edilmesidir.

2- Vatandaşlık konusunda ikinci önemli bir sorun da, iskat edilenlerin T.C. vatandaşlığını geri alamadan vefat etmeleri durumunda doğmaktadır. Bu durumda gelecek nesiller T.C. vatandaşlığını almak için genel kurallara tabi olmaktadırlar. Bu haksızlığın giderilebilmesi için ebeveynleri İstanbul kökenli olan Rumlara özel bir kanun veya kararname ile istedikleri zaman vatandaşlık hakkının verilmesi, bu sorunu kolaylıkla çözebilecektir.

3- Bu kapsamda üçüncü bir sorun da, 22 Mayıs 1964 - 17 Şubat 1981 tarihleri arasında doğmuş olan şahısların anne tarafından vatandaşlık alamamalarıdır. Bu kısıtlama genel olup aynı zamanda Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı bulunduğundan yeni bir kanun ile bu kısıtlamanın kaldırılması gerekmektedir.

4- Şahsi mülkiyet haklarının düzeltilmesi ve bu hakların korunma tedbirlerinin alınması:

1963-1987 yılları arasında İstanbul'dan bir panik atmosferi içinde ayrılmaya mecbur bırakılan İstanbullu Rumlar birçok kez mal ve mülklerini geride bırakarak vatanlarını terk etmeye mecbur kalmışlardır. Maruz kaldıkları bu şartlardan kaynaklanan travmaları halen günümüze kadar devam etmektedir. Bundan dolayı mahkeme ilamları ile mülklerine sahip çıkmaları için yapılan çağrılara karşı çoğu zaman takındıkları tavır şu şekildedir: "Madem ki her şeyi kaybettik, bir de mahkeme masraflarına katlanamayız." Bu düşüncede olan birçok İstanbullu Rum, haklarından feragat etmiştir. Bu durum aynı zamanda mağduriyetlerinin devamına ve haklarının verilmesi prensibinin uygulanamaması manasına gelmektedir. Bu sorunun çözülmesi için devlet tarafından desteklenen özel bir programın hazırlanıp uygulanması ve İstanbullu Rumların mülkiyet haklarının verilmesi için hukuki konularda destek alması (mahkeme masraflarının karşılanması gibi) gerekmektedir.

5- Genç nesillere yönelik destek programlarının formüle edilip uygulanması: Amaç, yurtdışında veya içinde yaşayan İstanbullu Rumların genç nesillerine yönelik bir destek programının formüle edilerek uygulanmasıdır. Bu programın amacı genç nesillerin Türkiye'ye yeniden yerleşmelerini ve ekonomik faaliyetlere başlamalarını sağlamayı desteklemek olmalıdır.

6- Halihazırda İstanbul'da yaşayan Rumlar ve yurtdışında yaşayan İstanbullu Rum kökenli genç üniversite mezunlarına yönelik bir küçük şirket kurma programının hazırlanması ve desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda Türkiye'de uygulanan KOSGEB modeline dayanan bir geliştirme programının formüle edilmesi ve uygulanması Rum cemaatinin genç nesiller kazanması açısından büyük önem taşımaktadır.

7- Şu anda birçok ülkeye dağılmış İstanbullu Rum bilim insanlarının, birçok bilim dalında önemli katkıları vardır. Müsait bir ortamda bu bilim potansiyelinin, kalıcı olarak İstanbul'a dönemese bile, şu anda öğrenci olmaması sebebinden boş olan, bir veya iki Rum okul binasında bilimsel araştırma kurumlarının kurulmasına ve gelişmesine büyük katkıları olabilir. Önerilen araştırma merkezlerinin aktivite konuları örnek olarak şunlar olabilir:

   - Biyomedikal mühendislik.
   - Eğitime destek teknolojisi.
   - Sanat eserlerini koruma teknolojileri.

   Bu araştırma-geliştirme kurumlarının kurulması T.C. Hükümeti ile İstanbullu Rum uzmanların işbirliğini gerektirmektedir.

Sonuç

Vatanları olan İstanbul dışında yaşamaya mecbur bırakılan İstanbullu Rum toplumunun sorunları, temel insan hakları kapsamında azınlık haklarının istisnasız uygulanmasını gerektirmektedir. Bu prensip Türkiye'nin azınlıkların haklarından zi-

yade tüm T.C. vatandaşları ile doğrudan ilgilidir. Bu hakların T.C.'nin dış ilişkileri ile bağlanması yaşanmış sorunların ana sebebini oluşturmaktadır. İREF tarafından son 3 yıl zarfında sunulmuş olan önerilerin ivedilikle incelenmesi ve yürürlüğe konulması elzemdir. T.C.'nin Avrupa Konseyi Milli Azınlıkların Korunması Antlaşması'nı onaylaması sorunların çözülmesi açısından çok önemlidir.

Bir Zamanlar Rumlar da Vardı

Cengiz Aktar

Yayıncı Osman Köker'in sonsuz enerjisiyle ürettiği sergiler dizisinin çok anlamlı bir adı vardır: "Bir zamanlar Ermeniler vardı." Yayınevinin adı da hep o bir zamanları söyler. Nitekim bir zamanlar Ermeniler vardı, Rumlar vardı, Süryaniler, Keldaniler, Nasturiler vardı. Bugün de Kürtler var, uluslaşma süreçlerinin silindir etkisinden kurtulabilmiş daha pek çok farklılık var. Dünü tanıyarak bugünün, bugünü konuşarak dünün farkına varıyoruz artık, Zira etrafımızı görmezden gelmekten kendimizi dahi göremez olmuştuk.

Türkiye'de farklı olanı konu alan, ezberi bozan, resmiyeti sorgulayan akademik ve sanatsal çalışmalar 2000'lerin başından beri çoğalıyor. Ama sanılmasın ki bu konularda malzeme gani. Malzeme, bilgi pek ender; olduğu vakit de tahribat ve tahrifata uğramış durumda. O yüzden çalışmalar her defasında arkeolojik kazıyı andırıyor: Gizli, gömülü olan ebruli zenginliğin, bir arkeolojik bulguya yapılan nazik muameleyle çıkarılması...

Arkeolojiyle devam edelim. "Türk ulusu", Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamasının muazzam sorunlarıyla malul bir tahayyülle inşa edildi. Ana hedef, devleti kurtarmaktı ve bunu bir ulus yaratarak gerçekleştirmekti. Bu

amaçla bulunan ilkel formül şuydu: Bir yanda Müslümanlık temelinde var edilen ancak bu kimliğinden yasaklı bir ulus, diğer yanda türdeşleştirme gereğince sürülen, yok edilen, yok sayılan ve Sünni İslâm dışında kalan tüm farklı kimlikler.

Böylece Osmanlı bakiyesi topraklar, her uluslaşma sürecinde yaşanan trajedilerin beterine tanık oldular. Ama ortaya çıkan ulus, sorunlu ve hafızasız olduğu ölçüde zayıftı. Bugün bu betondan ulusun yavaş da olsa, silmeye çabalayıp da başarılı olamadığı çeşitlilikle tanıştığını izliyor ve yaşıyoruz.

Ebru-toplum

Beton-ulusun yapaylığı kadar vicdansızlığı, geçen zaman içerisinde ebrunun yeraltındaki mukavemetine temel oluşturdu ve 2000'lerin başından bu yana gelişen sivilleşmeye olanak tanıdı. Artık toplum, özellikle İttihat ve Terakki döneminden itibaren meşruiyetini kaybeden, itilip kakılan, sadece dinî değil tüm farklı cemaatlerden oluşan ebrunun üzerine bina ediliyor. Sivilleşme, meşruiyetini yeniden kazanmakta olan ebru vasıtasıyla yani tüm cemaatlerin ivmesiyle somutlaşıyor. Şu sıralar deneyimlediğimiz totaliter gidişatın bu sivilleşmenin önünü kesmesi uzun vadede çok zor.

Bugün gibi yarın da cemaatlerin önündeki şantiye devasa ve çetin, zira beton-ulus miadını çoktan doldurduysa da bundan doğan mozaik-ulus hâlâ çekici. Diğer deyişle, kırılan betondan irili ufaklı mozaik yaratmanın, yani yeni milliyetçiliklerin ya da kimlik siyasetlerinin cazibesi yaygın...

Bu tuzaktan kurtulmanın yolu beton-ulusun kuruluşuna önayak olan Büyük Felaket'i, onun ana damarı olan Ermeni Soykırımını, Türkiye ile Yunanistan arasında cereyan eden Müslüman-Ortodoks mübadelesini, bunun öncesi ve sonrasında yaşanan Ege Rumlarına yönelik etnik temizliği, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen Müslüman mültecilerin yaşadıklarını ve sayısız trajediyi öğrenmekten, Türk ve Sünni Müslüman olmayanları varsaymaktan ve yurttaşların hatırı sayılır bir bölümünün İslâmi aidiyet kimliğini kabulden geçiyor. Bir örnek

vermek gerekirse: Kürt milliyetçiliğinden arınmanın yolu Ermeni ve Süryanilerin başına Kürtlerce getirileni de bilmekten geçmiyor mu?

Farklılıkları ve tarihi hatırlamak, yaraların kaşınması ve etnik-dışlayıcı-benmerkezci milliyetçi veya cemaatçi taleplerinin hortlaması anlamına gelmemeli. Amaç betonu kırarak mozaikler yaratmak olmamalı. Tarihin yeniden okunması, belleklerin karşılıklı açılmaları, farklı dinsel ve etnik unsurların birbirlerine reva gördükleri eziyetlerin idraki anlamına gelmeli. Diğer bir deyişle diğerkâmlık!

İşte Rum unsurunun kadim toprağından ya da vatanından tamamen kazınmasının son kilometre taşı olan 1964 Rum Tehciri ya da Rumcasıyla *Apelasis* yani Kovulma, arkeolojinin, o geri gelen hafızanın temel unsurlarından biri. 1964'ün idraki başlamış bulunan topyekûn diğerkâmlığın, toplumsal şifanın ve toplumsal ergenliğin temel taşlarından biri.

1964 Rum tehciri

CHP'nin sesi, memleketin kudretli gazetesi *Cumhuriyet*'in 17 Mart 1964 manşeti: "Türkiye'deki Yunanlıların bazı hakları iptal edildi." Elli yıl sonra aynı gazetede 15 Mart 2014 tarihli haber: "Kent belleğinin göçü! 1964'te, Kıbrıs meselesi öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırdışı edilmesine odaklanan '20 Dolar 20 Kilo' sergisi, olaya 50 yıl sonra tanıklıklar, yazılı belge ve görsellerle ışık tutuyor." Irkçı kibir, siyasi beceriksizlik ve talan geleneğinin gayrimüslim vatandaşa ettiği zulüm yarım asır sonra esefle hatırlanıyor. Kaybedilen birikimin, bilginin telafisi imkânsız. Bu memlekette yanlışın itirafı neden bu kadar zaman alır acaba?

"20 Dolar 20 Kilo" ifadesi bir gecede kovulan İstanbullu Rumların giderken yanlarına alabilecekleri azami nakit ve eşyanın miktarı. Buna "20 dakika"yı ekleyen de var. O esnada cereyan eden Kıbrıs krizine müdahale edemeyen CHP hükümeti 1955'te DP hükümeti gibi hıncını İstanbul Rumlarından çıkarır. Türkiye ile Yunanistan arasında 1930'da imzala-

nan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi 16 Mart 1964'te tek taraflı olarak iptal edilir, Yunanistan uyruklu İstanbul Rumları sınırdışı edilmeye başlanır. Yıllardır Yunanistan ve Türkiye uyruklu Rumlar tamamen kaynaşmış olduğundan, sınırdışı edilen 12.000'i aşkın Yunanistan uyruklu Rum'la birlikte akrabaları Türkiye uyruklu 30.000 Rum da vatanlarını terk etmek zorunda kalır. Bir yılın sonunda kovulanların sayısı 45.000'i bulur. Artık İstanbul'un en kadim halkı Rum Ortodokslar doğdukları yerden kazınmışlardır. Rumlar bu felakete *Apelasis* diyor.

Kıbrıs krizi tabii ki bahane, amaç gayrimüslimlerin tümünün kökünü kazıyıp türdeş bir ulus inşa etmek. Başarısız olunduğu söylenemez, bugün Türkiye bölgedeki bütün ülkeler arasında dinen en türdeş olan ülkedir.

Buna rağmen hafıza geri geliyor. Ulusun inşası sürecinde bu topraklarda yaşayanlara devlet tarafından reva görülenler, yaşayanların birbirlerine reva gördükleri, çekilen acılar, yaşanan toplu şiddet, unutulmaya ve esas unutturulmaya çalışılan her kötü hatıra illaki geri geliyor. Toplum 2000'lerin başından bu yana her gün yeni ama aslında yeni olmayan bir dolu bilgiye, varlığa, yokluğa tanık oluyor.

Uluslaşma uyarınca varlıkları neredeyse tamamen silinen Ermeniler ve Süryaniler, yollanan, kovulan ve yok edilen Rumlar; varlıkları yok sayılan Kürtler, Aleviler; kamusal alandaki varlıkları gayrimeşrulaştırılan Müslümanlar, bu topraklarda yaşayanların neredeyse tamamı ile ilgili hatıra ve hafıza geri geliyor artık. *Apelasis* yani 1964 Rum Tehciri'nin hafızası bu arkeolojinin parçası.

Geri gelen hafızanın daha çok başlarındayız, yol daha çok uzun. Ama cin şişeden bir daha girmemek üzere çıktı. Varlıklarından ziyade yokluklarıyla geri gelen Rumlarla ilgili çıkardığım liste şöyle.

Kamusal hafıza babında, Rumların çok zarar gördüğü ve 1964'ün öncülü konumundaki İstanbul 6-7 Eylül 1955 Gayrimüslim Pogromu *Septembriana*, ellinci yıl dönümü olan 2005'ten bu yana kamusal alanda anılıyor. Gasp edilen ve-

ya Türk Ortodoks Kilisesi adlı yapay kiliseye devredilen vakıf mallarının iadesi talep ediliyor.

Kültürel ve dinsel hafıza faslında bir yanda camileştirilen kiliseler konusunda hassasiyet artıyor, diğer yanda kiliseler onarılıyor. Trabzon Sümela Manastırı'nda 2010'dan bu yana 15 Ağustos'ta Panagia Yortusu'nun ayini yapılıyor. İstanbul'un Rum Mimarları sergisi dünyayı dolaşıyor. Kaybettirilen kültürel hafıza üzerine artan sayıda görsel, işitsel, edebi eser yaratılıyor.

Bilimsel ve akademik hafıza konusunda İstos Yayınları 1900'lerin başından bu yana bir ilki gerçekleştiriyor, Rumca kitaplar basıyor. Hakikat arayıcılarının kişisel çabaları sayesinde yazılan, söylenen hakikat artık duyulur, işitilir oldu. Akademik araştırmanın hızla yaygınlaştığı, gençlerin büyük bir merakla geçmişi kazmaya başladıkları bir dönemdeyiz artık. Elinizdeki kitap İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde *Apelasis* üzerine yapılan ve bir ilk olan uluslararası konferansın tebliğleri.

Tekrarlayalım, geri gelen hafızanın daha çok başlarındayız, yol daha çok uzun. Bu topraklarda yaşayanların ezici çoğunluğu bir şey inkâr etmiyor aslında, ya öğrendiği yanlışı tekrar ediyor ya da bihaber. Rahmetli Hrant'ın dediği gibi "ne inkâr, ne ikrar esas olan idrak" etmektir zira.

Apelasis de artık lügatçemize giriyor.

"BİZ"E NE RUMLARDAN?

SAMİM AKGÖNÜL

Elinizde tuttuğunuz bu kitap 31 Mart - 1 Nisan 2014 tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen bir sempozyumun bildirilerinden oluşuyor. 2014 senesi İstanbul Rumlarının 1964 yılında Kıbrıs meselesi bahane edilerek Türkiye'den kovulmasının 50. yıl dönümüydü ve söz konusu sempozyum Türkiye'nin toplumsal fakirleşmesinin önemli halkalarından birini (ne ilki ne de sonuncusu) teşkil eden bu olayı irdelemeyi amaçlıyordu. Bu sempozyumu ve toplantıya eşlik eden Babil Derneği'nin düzenlediği "20 Dolar 20 Kilo" sergisini duyurmaya başladığımızda iki ayrı kişiden zıt sebeplerle aynı tepkiyi almıştım. "Neden Rumlarla ilgileniyorsunuz? İlgilenecek başkası yok mu?" İkisine de aynı cevabı verdiğimi hatırlıyorum "Tam da ilgilenecek bir sürü grup, kişi olduğu için Rumlarla ilgileniyoruz". O dönem, Fransa'da Ermeni soykırımının inkârının cezalandırılması tartışması yapılıyordu. Türkiye'de hükümet aba altından sopa göstermek için her an Türkiye'deki Ermenistanlı Ermenilerin sürülebileceğini ısrarla en yetkili ağızlardan açıklıyordu. Yani diyorlardı, gerekirse konuyla alakaları olmayanları gene cezalandırırız.

Ermenilerle, Kürtlerle, Süryanilerle, Türklerle, Yahudilerle ve daha da önemlisi işçilerle, işsizlerle, kadınlarla, eşcinseller-

le, çocuklarla... ilgilendiğimiz için Rumlarla ilgileniyoruz. Bugün de dün gibi ve evvelki gün gibi basın kampanyaları aracılığı ile toplumun çeperlerine zorla itilen, birey olmaları yasaklanan, sürgüne zorlanan insanlarla ilgilendiğimiz için. 1964'te ne bu toplantıyı düzenleyebilirdik ne de bu kitabı yayımlayabilirdik. Ancak elli sene sürdü. Umarım 50 sene sonra bugün sürülenlerle, "Biz"in dışına itilenlerle ilgilenmek vatan hainliği suçlamasıyla karşılaşmaz. Bir grup üzerinde düşünebilmek ve tarihini araştırabilmek için söz konusu grubun toplum tarafından tekrar "meşru insan" kategorisine alınması gerekir, zira Erik Erikson'un da belirttiği gibi düşman grup insanlığın dışına itilir. *Pseudospeciation* olarak adlandırılan bu süreçte gruba ait bireyler insanlıklarını gasp etmiş kişilerdir.[1] Ne oldu da Rumlarla "ilgilenebildik"? Ve neden 1964 önemli bir momentum?

Neden Rumlar?

1990'lardan beri, İstanbul entelijansiyası Kürt başkalığını keşfedip İstanbul'un hayallerde kalmış kozmopolitliğini özlemeye başladığında yeni bir literatürle karşılaştık. Gökkuşağının kaybolan renkleri, Beyoğlu'na kravatsız girilmezdi mottolarıyla özetlenebilecek bu yukarıdan bakan, acıyan nostaljik edebiyat hayırlara vesile oldu. Aşağı yukarı 30 senedir Türkiye'nin yerel kadim halklarının nasıl yok edildiği, ve "mermer" olduğu haykırılan Türkiye toplumunun hangi aşamalardan geçerek bu duruma ulaştığı konusu bilimsel araştırmalara konu ve sanatsal etkinliklere esin kaynağı haline geldi. Bugünün artık dünün ötekileriyle "bir dereceye kadar" ilgilenebilmek mümkün. Sadece bir dereceye kadar.

Toplumun tarihindeki dönüm noktaları, kırılma noktaları teker teker yeniden hafızamıza işlenmekte. 2005, 6-7 Eylül 1955 gecesi ülkedeki Müslüman olmayan imparatorluk bekasına nefret kusulmasının 50. yıl dönümüydü. Kitaplar yazıldı, sergiler açıldı. 2013, 1923 zorunlu nüfus mübadelesi ile Ana-

1 Wallerstein Robert S., Goldberger Leo (der.), *Ideas and Identities: The Life and Work of Erik Erikson*, Bloomington: IUP, 1998, s. 22 vd.

dolu Rumlarının evlerinden, anne babalarının mezarlarından, tarlalarından sökülüp atılmasının 90. yıl dönümü idi. Onlarca toplantı, konferans düzenlendi. Kitapları yayımlandı. 2015, malum, 1915'te Anadolu Ermenilerinin yok edildiği sembolik tarihin 100. yıl dönümüydü. Türkiye'de hafızalarda yer alacak etkinlikler düzenlenemedi belki ama farkındalık artık doruğa ulaştı. Bütün bu tarihler arasında unutulan bir tarih vardı: 1964. Rıdvan Akar ve Hülya Demir'in kitaplarına verdiği güzel (ama fazla iyimser) isimle[2] İstanbul'un son sürgünlerinin hafızasına kazınmış[3] ancak Türkiye'de kamuoyunun hastalıklı bir beynin travmalarını belleğinin derinliklerine gömmesi gibi unuttuğu, unutturulduğu bir tarih.

Biraz filmi geriye saralım. Kimdir bu insanlar? Neden kovulmuşlardır? Ve sürgünleri neden geri dönüşü imkânsız bir şekilde İstanbul'da Rum varlığının sonunu getirmiştir? Artık bilindiği gibi Ocak 1923'te, herkesin dilinden düşürmediği ancak kimsenin açıp okumadığı Lozan Antlaşması'ndan altı ay önce, Türkiye ve Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalanır. Bu sözleşmeye göre Yunanistan ordusuyla Anadolu'yu terk eden yüz binlerce Rum'un geri dönmesi kesinlikle engellenmiş, bunlara özellikle iç Anadolu Ortodokslarının eklenmesiyle yaklaşık bir buçuk milyon Rumistan'dan[4] ve adalardan gelen beş yüz bin kadar Müslümanla yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Mübadelenin iki istisnası vardır: Artık yerel bir kiliseye dö-

2 Demir, Hülya, Akar, Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

3 Bu konuda editörümüz İlay Örs'ün antropoloji çalışmasına bakılabilir: Romain Örs, İlay, *Diaspora of the City: Stories of Cosmopolitanism from Istanbul and Athens*, New York ve Londra: Palgrave Macmillan, 2018.

4 Türkçede Yunanistan'ın isminin neden Yunanistan olup da Rumistan (ya da Helenistan) olmadığı tartışmalı bir konudur. Bu toponimin dilsel olduğu kadar siyasal ve tarihsel sebepleri de vardır. Bu konuda şu makaleye bakılabilir: Akgönül Samim, "Rum nedir? Kim der?, Kime der?, Niye der?" Hakan Yücel (ed.), *Rum Olmak, Rum Kalmak*, İstanbul, İstos Yayınları, 2016, s. 21-38. Ancak, 1923'te mübadele ile Türkiye'ye gelenler için geride bıraktıkları evlerinde eski komşuları Rumdurlar, Yunan değil. Bu makalede kullanılan Rumistan terimi okuyucuya Anadolu Rumlarıyla kıta "Yunanistanı"ndaki "Yunanlar"ın aslında aynı gruba ait oldukları farkındalığını yaratmak için kullanılmıştır.

nüşen Patrikhane,[5] bir cemaat oluşturmak için şehre 1918'den önce yerleşmiş İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları. Böylece 1923 sonrasında da İstanbul'da hatırı sayılır (yaklaşık 150.000 kişi) bir Rum Ortodoks azınlığı Türkiye vatandaşı olarak kalabilmiştir. Bu grubun içinde 12.000 kadar İstanbul Rum'u Yunanistan vatandaşı olarak kalmak kaydıyla şehirlerinde yaşayabileceklerdir. Bu tarihten itibaren on yıllar boyunca Türkiye uyruklu ve Yunanistan uyruklu İstanbul Rumları (ve elbette diğer bütün İstanbullular) beraber yaşamışlar, aynı evleri aynı mahalleleri paylamışlar, ortaklıklar kurmuşlar, evlenmişler çoluk çocuğa karılmışlardır. Ta ki "Kıbrıs" meselesi hayatlarına girene kadar.

Kendilerinden binlerce kilometre uzakta cereyan eden bu meselenin İstanbul Rumlarının günlük hayatlarını altüst etmesi yukarıda da belirtildiği gibi 1955'te olur. Bu tarihte Demokrat Parti iktidarı ve dönemin "derin devleti" dünya kamuoyuna Türklerin Kıbrıs konusunda ilgisiz olmadığını ispatlamak için aylarca süren, nefret söylemi ve iç düşman yaratma tekniklerinin kullanıldığı bir basın kampanyasından sonra Taksim'de bir nümayiş düzenlemiş, 1950'lerin başından beri İstanbul'un çeperlerine yerleşen iç göç kurbanlarını Beyoğlu, Tünel, Şişli ve Adalar gibi semtlerde Rumların üstüne saldırtmıştır. Binlerce dükkân ve evin yağmalandığı, cinayet ve tecavüzlerin gerçekleştirildiği, kiliselerin yakıldığı 6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul Rumlarının ilk travmasıdır. Ancak sanıldığının aksine bu geceden sonra Yunanistan'a büyük bir göç başlamamıştır. Patrik Athenagoras ve azınlığın ileri gelenleri, korkan Rumları şehirlerinde kalmaya ikna edebilmişlerdir.[6] Ancak bu olay daha sonra Rumların ülkelerini terk etmelerinde önemli bir itici faktör olarak kalacaktır.

Kıbrıs meselesi, 1960'ta adada bir devletin kurulmasıyla kısmen de olsa durulur. Ancak bu devletin anayasası ilk Cumhur-

5 Ekümenik Patrikhane'nin tarihsel ve güncel incelemesi için bkz. Aktar, Cengiz (der.), *Tarihi, Siyasi ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

6 Güven, Dilek, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 58-68.

başkanı Makarios tarafından devletin işlemesine engel olarak görülmektedir. Makarios'a göre bu blokajı kaldırmanın tek yolu Anayasa'da yapılacak 13 değişiklikle rejimin sadeleştirilmesi, adada yaşayan Türklere bir nevi "azınlık" statüsü verilmesidir. Kendi azınlıklarına nasıl muamele ettiğini bilen Ankara bu değişiklik denemesini kabul edilemez bulur ve adayı askerî bir müdahale ile tehdit eder. Bu arada İstanbul basını olağan şüpheli İstanbul Rumlarını hedef göstermeye başlamış, "düşman yaratma" teknikleri tekrar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye'nin müdahale isteği Küba Krizi ve Kennedy suikastının şokunu atlatamamış ABD tarafından sert bir şekilde dizginlenir. Meşhur Johnson mektubu ile Türkiye herhangi bir Sovyet saldırısına karşı yalnız bırakılmakla tehdit edilir ve İsmet İnönü büyük bir gurur kırıklığı içinde tehditlerini yutmak zorunda kalır. Böyle gergin bir ortamda, her zaman olduğu gibi aylardır yaratılan öfke ve heyecanı süratle başka bir hedefe yönlendirmek şarttır. Ve elbette ideal kolay lokma hükümetin elinin altındaki İstanbul Rum azınlığı olur. Makarios'a destek vermekle suçlanan Yunanistan'ı zor durumda bırakmak ve bilenen milliyetçi tepkiyi kullanmak için Türkiye tek taraflı olarak 1930 Ankara Antlaşması'nı feshettiğini açıklar. Böylece İstanbul Rumlarının şaşkınlık ve panik içinde damdan düşer gibi öğrendikleri 12 Mart kararı gelir: Yunanistan uyruklu İstanbullu Rumlar 12 saat içinde sınırdışı edilecektir. Yanlarına 20 dolar ve 20 kilo eşya alarak. Sınırdışı edilen 12.000 Rum'u elbette aileleri de takip eder ve birkaç ay içinde 40.000'i aşkın İstanbul Rum'u şehirlerini, evlerini, işlerini, okullarını, sevdiklerini geri dönmemek üzere terk etmiş oldular.

Tarih dünün bugünüdür

Bütün toplumsal kategoriler bir inşa sürecinin sonucunda doğar. Diğer bir deyişle "doğada" toplumsal kategoriler yoktur. Ve bu hiçbir zaman bitmeyen inşa sürecinin iki yönlü söylemi olur: İçeriye doğru söylem, yani "biz"in kim olduğumuzun tarifi ve dışarıya doğru söylem: Bizim kim olduğumuzun tarifi

ancak başkalarına kıyasla yapılabilir, dolayısıyla başkası olmadan "biz" mümkün olamaz. Bu ayna ihtiyacı elbette toplumsal sınıflar için de geçerlidir dinsel gruplar için de cinsel kategoriler için de geçerlidir etnik gruplar için de. Dolayısıyla toplumsal kategorilerin en yenisi ve en keskini olan ulus için bu kural hayli hayli geçerlidir. Kısaca söylemek gerekirse ulus, düşman bir ulussuz var olamaz. Ona bakarak kendimizi tarif edeceğimiz düşman, ulusun *sine qua non* koşuludur.

Uluslar nesnel kriterler üzerine inşa edilmezler, öznel kriterleri yaratan söylemler üzerine inşa edilirler ve bu söylemleri geliştiren iki tip güç olabilir. Bunlardan birincisi Barth'ın "sosyal (kimliksel) girişimciler" olarak adlandırdığı hikâyeyi oluşturan bireyler topluluğu.[7] Liderler, siyasal hareketlerin iç söylemleri, elbette dinsel dogmalar bize bizim "kim" olduğumuzu anlatırlar ve kriz zamanlarında inandırırlar da.

Ancak bu söylemi en sistematik bir biçimde geliştiren ve daha da önemlisi kemikleştiren devlet denen kurumdur. Devletler Althusser'in kavramsallaştırdığı ideolojik aygıtları sayesinde bizlik aşılarlar ve hatta bizliği kutsallaştırırlar.[8] Bu aygıtlar yargı, basın, siyasal söylem, yasalar, ordu vb. devlet kurallarını izleyen organlardır. Söylemeye bile gerek yok, bu aygıtın en güçlü organı "milli eğitim" Milli eğitim kelimeleri normalleştirir, içselleştirir, düşmanı tarif eder ve dolayısıyla bizi yaratıp yüceltir.[9] Genelde Türkiye'de sıkıcı bir ders olan tarihin biraz renk-

---

7 Elbette bu girişimci kavramına Frederik Barth'ın en ünlü kısa çalışması referans verilebilir, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget, 1969. Ancak yazar bu kavramı ilk Norveç için geliştirmiştir: *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*, Bergen: Universitetsforlaget, 1963.

8 Althusser'e göre devlet iki çeşit "aygıt" ile toplumu zapturapt altında tutar: "Baskı aygıtı" (polis, ordu, mahkemeler, hapishaneler, vs.) ve "ideolojik aygıt" (okul, medya, aile, din, vs.). Althusser Louis, "Idéologie et appareil idéologique d'État", *La Pensée*, sayı 151, Haziran 1970.

9 Tarih kitaplarında "öteki" imajının arayışı son yıllarda çok moda. Ben de bir zamanlar bu modaya uymuştum. Akgönül, Samim, "Qui est un Grec pour un Turc?", *Asien Afrika Lateinamerika*, sayı 29, 2001, s. 31-45. Bu konuda İlhan Tekeli'nin çalışması bir giriş olarak kullanılabilir: Tekeli, İlhan, "Tarih Yazıcılığı ve öteki Kavramı üzerine düşünceler", *Tarih Eğitimi ve "Öteki" Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 1-6.

lendiği ve bilinçaltına işlediği tek konu satır aralarındaki nefret söylemidir herhalde.[10] "Rum" da ötekilik ve bizdenlik arasında gidip gelen tuhaf bir kavram.

Rumların 1964'te rahatlıkla sürülebilmelerinin nedenlerini anlamaya çalışırken işte bu yapısal boyutu da unutmamak gerek. Rum'un kovulması ve buna ses çıkar(a)mama iki anlama geliyor. Bir yandan "Rum" öteki olarak "biz"in ön şartı, dolayısıyla Rum'a yapılan doğası itibarıyla bize yapılmamıştır. Ve Türkiye toplumunda her zaman, dün de bugün de bize yapılmayan her türlü kötülük mübahtır, bizi korumanın tek yolu olarak görülür, susulur ve hatta canhıraş desteklenir. Ama diğer yandan da Rum, buraların "biz"im olmadığını her gün, günlük yaşamda gözümüze sokan canlı şahit. Yokluğu tarihle, yerimizde olmadıklığımızla yüzleşmek zorunda kalmayı ortadan kaldırır. Dolayısıyla, gitmeleri ferahlatıcıdır. Fakat burada bir paradoks var. Bir yandan 1964'ten itibaren Rum yokluğu rahatlatıcıdır, diğer yandan da aynı yokluk bizin tanımını zora sokar. O yüzden de sürekli başka başkalıklar üretilmelidir ve üretilmiştir. Toplum, kırıkları sayesinde ayakta durur. Önce Ermeniler sonra Rumlar, öteki olarak görevlerini tamamladıktan sonra 1915'te, 1923'te, 1955'te, 1964'te bertaraf edilmiş, yerlerine ise aynı derecede yerli, başka başkalar konulmaya çalışılmıştır. Bir anlamda Kürt Rum'dur, Ermeni'dir. Aynı zamanda da Kürt Rum'u özletir zira artık Rum'un tehlikesi geçmiştir. Meşruiyeti sorgulatmaz. Dolayısıyla 1964'te Rumlara ne olduğu ile ilgilenmek Türk'le, Kürt'le, bizle ilgilenmektir.

10 Salih Özbaran (ed.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, "1994 Buca Sempozyumu", İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SAMİM AKGÖNÜL Tarihçi ve siyaset bilimci Samim Akgönül, Fransa Strasbourg Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ve Türk Etütleri Bölümü öğretim üyesidir. Türkiye'de Galatasaray Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Halen Syracuse Üniversitesi'nde de dersler vermekte olan Samim Akgönül, Fransız Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde de bir araştırma ekibini yönetmektedir. Çalışmalarını Türkiye tarihi ve siyaseti; din, toplum ve devlet ilişkileri, göçmen topluluklar ve özellikle de eski ve yeni azınlıklar üzerine yoğunlaştırmıştır. Fransızca, İngilizce ve Türkçe basılmış ve çeşitli dillere çevrilmiş birçok kitap ve makalesi bulunan Samim Akgönül, Türkiye ve Fransa basınında da yazılar yazmaktadır.

CENGİZ AKTAR Halen Atina Üniversitesi (Kapodistriako & Ethniki) öğretim görevlisi. Çalışma hayatının 22 yılı boyunca Birleşmiş Milletler Örgütü'nün farklı kuruluşlarında yöneticilik yaptı. 1999'dan bu yana Galatasaray, Bahçeşehir ve Süleyman Şah üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. ahval.com haber sitesinde köşe yazarlığı, Açık Radyo'da düzenli yorumculuk yapıyor. Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, Fransız sosyal bilimler dergisi *MAUSS*, antisemitizm farkındalık kuruluşu Aladin danışmanı. Avrupa Birliği'nin bölgeler, genişleme, dış ilişkiler ve adalet-içişleri politikaları, uluslararası göç ve iltica hukuku, diğer tarafta azınlık-

larla ilgili hafıza politikaları üzerine çalışıyor. Pek çok bilimsel makalesine ilaveten yayımlanmış 11 kitabının sonuncuları: *Ademimerkeziyet El Kitabı*, İletişim Yayınları, Aralık 2014 ve *Ekümenik Patrikhane* (Yunanca), Eterotopia, Atina/Lefkoşa, Temmuz 2018.

ALEXİS ALEXANDRİS İstanbul'da doğan Büyükelçi Alexis Alexandris, Fener Rum Lisesi'nden mezun oldu. Yükseköğrenimini İngiltere'de tamamladıktan sonra, 1979'da King's College Londra Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı. İstanbul'daki Rum Ortodoks Azınlığı ve Türk-Yunan ilişkileri konusunu kapsayan bu doktorası İngilizce olarak 1983'te yayımlandı. 1980-1982 yılları arasında Kanada'da Montreal McGill Üniversitesi'nde ders verdi. 1982'de Yunan Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan ve diplomatik kariyeri boyunca birçok görevde bulunan Alexandris, 2003-2008 yılları arasında Yunanistan İstanbul Başkonsolosu olarak da görev yaptı. Ocak 2013 ve emekliliğe ayrıldığı 2016 yılına kadar Yunanistan Cenevre Birleşmiş Milletler Ofisi nezdinde daimi temsilci olarak görev yaptı. Kendisi diplomatik yönü dışında, Türk-Yunan ilişkileri, Patrikhane, azınlık konuları ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum milleti gibi konulardaki çalışmaları ve yazılarıyla tanınmaktadır.

STAVROS ANESTİDİS İstanbul doğumlu Stavros Anestidis, Saint-Michel Fransız Lisesi sonrasında eğitimine Atina Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde devam ederek doktora derecesini aldı. 2002 yılından beri Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Müdür Yardımcılığı görevini yürütmektedir. Araştırmaları özellikle İstanbul ve Anadolu Rumlarının 19. yüzyıldaki kültürel yaşamına odaklanmıştır. Bu konular çerçevesinde uluslararası konferanslarda sunmuş olduğu tebliğler ilgili toplu yayınlarda yer almıştır. Son yıllarda çalışmaları Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar (Karamanlılar) ve Karamanlıca edebiyatı üzerine yoğunlaşmaktadır.

EMRE METİN BİLGİNER Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk-Yunan İlişkileri (Uluslararası İlişkiler) Bölümü'nde tamamladı. "Yunan Tarih Kitapları Hakkında Son Dönemdeki Tartışmalar: Maria Repousi'nin 6. Sınıflar İçin Modern Dönem Tarih Ktiabı" başlıklı yüksek lisans tezi Almanya'daki Georg Eckert Enstitüsü tarafından yayımlandı. Kadir Has

Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ: Altın Şafak Örneği" başlıklı teziyle doktora eğitimini sürdürmektedir. Yakın zamanda *Yunankarası* isimli polisiye romanda ilk kez edebi çeviri yapan Emre Metin Bilginer, aynı zamanda Yunanca ders veriyor ve profesyonel olarak müzikle ilgileniyor.

EMRE CAN DAĞLIOĞLU Stanford Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora yapmaktadır. Daha önce İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler ve Clark Üniversitesi Holokost ve Soykırım Çalışmaları alanında yüksek lisans çalışmaları yaptı. Son dönem Osmanlı tarihi, Cumhuriyet dönemi sol tarihi ve Türkiye'de "azınlık meselesi" üzerine çeşitli kitap ve dergilerde makaleleri yayımlandı. Halihazırda 19. yüzyıl Osmanlı Akdenizi üzerine çalışıyor.

CHRISTİNA VAMVOURİ-DİMAKİ Selanik Üniversitesi Bizans ve Modern Yunan Araştırmaları Fakültesi'ni tamamlamış olan Christina Vamvouri, yüksek lisans derecesini aynı üniversitenin tarih ve arkeoloji bölümünden almıştır. 1983-2007 yılları arasında ortaöğrenimde eğitimci filolog olarak çalışmış, 2007 yılında Drama Filoloji Okulları danışmanlığı yapmıştır. Halen doktora çalışmasını İyonya Üniversitesi Yakın Tarih Çalışmaları Fakültesi'nde sürdürmektedir.

RİTA ENDER 1984'te İstanbul'da doğdu. 2003'te İstanbul Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'nden, 2008'de Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu ve Ocak 2010'da avukatlığa başladı. Galatasaray Üniversitesi ve Panthéon-Assas Üniversitesi'nde (Paris II) yüksek lisans yaptı ve azınlık hakları üzerine çalıştı. 2001'den beri çeşitli gazete ve dergilerde yazan Ender'in, *Mümkündür Mucizeler: Rafael Torel'in Hayatı* (Gözlem Yayınları), *Kolay Gelsin* (İletişim Yayınları), *İsmiyle Yaşamak* (İletişim Yayınları), *Aile Yadigarları* (İletişim Yayınları), *Objets Portraits* (Lior Éditions - Fransa), *Madam Amati* (Aras Yayınları) isimli kitapları ve "Las Ultimas Palavras" başlıklı bir belgeseli bulunmaktadır.

ELENİ İOANNİDOU Selanik Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü mezunu olan Eleni Ioannidou, 1994 yılından beri Yunan Göçleri Arşivi'nde tarihçi olarak çalışmaktadır. Daha önce Kavala Belediyesi Müzesi Tarih Arşivi'nde ve Selanik'teki Makedonya Müze-

sinde görev almıştır. Selanik tarihi ve 20. yüzyılda Kuzey Yunanistan'a yerleşen göçmenler hakkında araştırmaları ve yayınları bulunmaktadır.

YORGOS KATSANOS Yorgos Katsanos, 2004 yılında Demokritus Üniversitesi, Karadeniz Dili Kültür ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Ardından Leiden Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde "6/7 Eylül Olayları: Dünden Bugüne Türk Toplumunun Pogromla ilgili Görüşleri" başlıklı teziyle yüksek lisans programını tamamladı. 2010 yılından bu yana Atina Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olarak "1964-65 Yıllarında İstanbul'da Yunan Uyrukluların Sınır Dışı Edilmelerinin Nedenleri ve Rum Cemaati'ne Etkileri" başlıklı tez çalışmasını yürütmektedir. İlgi alanlarını ağırlıklı olarak Türkiye ve Yunanistan'da milliyetçiliğin gelişimi ve azınlıklar oluşturmaktadır. 2018-2019 akademik döneminde misafir öğretim üyesi olarak Kadir Has Üniversitesi'ne ait olan Yabancı Diller Yüksekokulu'nda Yunanca öğretmektedir.

MARİA KAZANTZİDOU Selanik Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji mezunu olan Maria Kazantzidou, arkeolog olarak çeşitli kazılarda yer almakta, aynı zamanda kamu ve özel sektörde eğitimci olarak çalışmaktadır. 1999 yılından beri Kalamaria Belediyesi'nin Yunan Göçleri Arşivi'nde tarihçi olarak çalışmaktadır. Araştırmalarında sözlü tarih kayıtlarının yanı sıra, özel koleksiyonlarda ve devlet arşivlerinde yer alan görsel ve yazılı belgeleri toplamaktadır. Kalamaria'nın yerel tarihi, İstanbullu Rumlar, göçmenlerin sosyal ve kültürel tarihi konularında çalışmaları ve yayınları bulunmaktadır.

ELÇİN MACAR İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi'nden mezun oldu ve 2000 yılından beri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. Türkiye ve Yunanistan'daki dinsel cemaatler, devlet-kilise ilişkileri, nüfus mübadelesi başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Fener Patrikhanesi* (Yorgo Benlisoy ile birlikte), (Ankara: Ayraç Yayınları, 1996), *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati: Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*, (Mehmet Ali Gökaçtı ile bir-

likte) (İstanbul: TESEV, 2005), *İşte Geliyor Kurtuluş: Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardımları* (1940-1942) (İzmir: İzmir Ticaret Odası, 2009), *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de* (Oya Dağlar Macar ile birlikte), (İstanbul: Libra, 2010).

VASSİLİS MESSİS Selanik Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü'nden mezun olmuş, daha sonra aynı bölümden yüksek lisans derecesini almıştır. Doktora çalışmasına aynı üniversitenin Felsefe Fakültesi'nde Bizans Arkeolojisi alanında devam etmiştir. 2003 yılından beri ortaöğrenimde eğitimci filolog olarak çalışmaktadır.

HERKÜL MİLLAS 1940 yılında Ankara'da doğdu, 1971 yılına kadar İstanbul'da yaşadıktan sonra Atina'ya yerleşti. Orta ve üniversite eğitimini Robert Kolej'de tamamladı ve inşaat mühendisi oldu. Yirmi yıl mühendis olarak çeşitli ülkelerde çalıştı. Bu yıllarda Türkçeden ve Yunancadan karşılıklı çeviriler yaptı. 1990-1994 yıllarında Ankara Üniversitesi'nde Çağdaş Yunan Dili Bölümü'nün kuruluşunda çalıştı ve edebiyat dersleri verdi. Bu yıllarda Siyasal Bilgiler'de siyaset bilimi dalında yüksek lisans ve doktorasını tamamladı (1998). Türkiye ve Yunanistan'da toplam altı üniversitede siyaset bilimi ve edebiyat konularında ders verdi. Tarih yazımı, siyaset bilimi, edebiyat, dil, kimlik ve Türk-Yunan ilişkileri konusunda çalışmaları vardır. Türkçe, Yunanca ve İngilizce yazdığı kitapları ve çalışmaları çeşitli ülkelerde yayımlandı. Yönetmen N. Dinç'le birlikte hazırladığı "Öteki Kasaba" belgeseli 2011 yılında Selanik Film Festivali'nde birincilik ödülüne layık görüldü.

BASKIN ORAN 1968 Mülkiye mezunu ve 2006'da emekli uluslararası ilişkiler hocası. 12 Mart ve 12 Eylül'de üniversiteden 4 kere atıldı ve dava açarak geri döndü. Haftalık yazıları *Agos*'ta ve ayrıca artigercek.com ile ahvalnews.com'da çıkıyor. Azınlık Raporu'nun (BİHDK, 2004) yazarıdır. Ermenilerden Özür Diliyorum'un (2008) ve Genelkurmay Başkanı'na Suç Duyurusu'nun (2009) 4 başlatıcısından biridir. Kürtlerle Barış Süreci'nde Ege Akiller Heyeti üyeliği (2013) yapmıştır. R. T. Erdoğan'a ve S. Soylu'ya açtığı hakaret davaları reddedildi (2017 ve 2018). 2019 itibarıyla 25 kitabı bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü çevrilerek Fransa, ABD ve İran'da yayımlanmıştır. Son kitabı: *Etnik ve Dinsel Azınlıklar: Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, Literatür Yayınları (2018).

İLAY ROMAIN ÖRS İstanbul doğumlu İlay Romain Örs, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji ve Siyaset Bilimi Bölümleri'nden mezun olduktan sonra doktora eğitimini Sosyal Antropoloji alanında Harvard Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Atina'da yaşayan İstanbullu Rumlar üzerine yoğunlaşan alan araştırması 2018'de Palgrave Macmillan tarafından *Diaspora of the City: stories of cosmopolitanism from Istanbul and Athens* adı altında yayımlanmıştır. Halen Atina'da araştırmalarını sürdürmekte, Türk-Yunan ilişkileri, Rumlar, azınlıklar, göçmenler, toplumsal hareketler, çokkültürlülük ve kent kimliği konularında yazmaya devam etmektedir.

EMİLİA THEMOPOULOU İstanbul doğumlu Doç.Dr. Emilia Themopoulou, Atina Üniversitesi Türkiye ve Modern Asya Çalışmaları Bölümü'nde Osmanlı tarihi profesörüdür. Selanik Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra eğitimine Paris III Sorbonne Nouvelle ve Paris I Panthéon Sorbonne'da devam etmiş, buradan Osmanlı tarihi alanında doktora derecesi almıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde kültürel ve ekonomik tarih üzerine yayınları bulunmaktadır. Halen Atina Zapyon Kız Lisesi Mezunları Derneği'nin başkanlığını yürütmektedir.

ANNA THEODERİDES Doktora derecesini sosyoloji alanında Paris École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) kurumundan almıştır. Tez çalışması sosyoloji, etnografi ve siyaset bilimi alanlarının kesiştiği noktada, azınlıkların varlıklarını sürdürme çabalarına yoğunlaşan bir çerçevede gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs'ta Lefkoşe'nin iki tarafında yeşil hattı ilk defa geçen Türk ve Rum Kıbrıslılarla yaptığı görüşmelerle başlamış olan araştırmaları daha sonra 2008-2012 yılları arasında İstanbul, Atina ve Selanik'te 6-7 Eylül olaylarının tanıklarıyla gerçekleştirdiği etnografik saha çalışmasıyla devam etmiştir. Online Encyclopedia of Mass Violence, *Ateliers du Laboratoire d'Ethnologie de Sociologie Comparée Paris*, *Chronos* ve *Toplumsal Tarih* dergilerinde yayınları bulunmaktadır.

NİKOLAOS UZUNOĞLU Kadıköy doğumlu Nikolaos Uzunoğlu, Kadıköy Moda Rum İlkokulu ve Zoğrafyon Lisesi'nden mezun olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Elektronik Mühendisliği Bölümü sonrasında yüksek lisans ve doktora derecelerini Essex Üniversitesi'nden almıştır. Atina Teknik Üniversitesi Elektrik ve

Bilgisayar Fakültesi'ne önce doçent, sonra profesör olarak atanmış, 1988-1994 döneminde aynı fakültede dekanlık görevinde bulunmuştur. 1982 yılında Enternasyonal Gugliemo Marconi ödülünü almıştır. 1991-1999 yılları arasında Avrupa'nın önde gelen araştırma enstitülerinden Institute of Communication and Computer Systems'in kurucu direktörü olarak çalışmıştır. 1984-2019 yılları arasında 35 Avrupa Birliği projesinin koordinasyonunu üstlenmiştir. 2005 yılında Institute of Electrical and Electronics Engineering Fellow onur üyeliğine seçilmiştir. 2006 yılından beri İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu başkanıdır. Akademik araştırma konuları olan elektromanyetik alanlar ve uygulamaları, telekomünikasyon, biyomedikal mühendisliği ve sensor teknolojisi konularının yanı sıra Bizans, Osmanlı ve İstanbul tarihi konularında da çok sayıda bilimsel makalesi ve kitabı bulunmaktadır. 5 Aralık 2011 tarihinde Ekümenik Patrik Bartholomeos Hazretleri tarafından Eğitim Destekçisi unvanına layık görülmüştür. 2018 yılında emekli olduktan sonra ordinaryus profesör unvanını almıştır.

KORAY YAŞAR Lisans eğitimini iletişim ve uluslararası ilişkiler alanlarında tamamlayan Koray Yaşar, Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde başladığı yüksek lisans eğitimini Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs Krizi ve Türkiye'deki Rum azınlığın tarihi konularında çalışan Koray Yaşar, yüksek lisans tezini de bu meseleler üzerine yazmıştır.

SÜHEYLA YILDIZ Süheyla Yıldız 1984 yılında Balıkesir Edremit'te doğdu. Yeditepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Fransızca) Bölümü'nde yükseköğrenimine başladı. 2008 yılında lisans eğitimini tamamlayan Yıldız, aynı yıl Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programı'na kaydoldu. "Modern Türkiye'de Yahudilerin Kimlik Stratejileri" başlıklı yüksek lisans teziyle 2012 yılında mezun oldu. Halen Strasbourg Üniversitesi Siyaset Bilimi Doktora Programı'nda öğrenimini sürdürmekte ve "Tanınma peşinde Türkiye'nin gayrimüslim azınlıkları: Türkiye'de Yahudilerin ve Ermenilerin kimlik stratejileri" başlıklı tezini hazırlamaktadır. Yıldız'ın Türkiye'de gayrimüslim azınlıklar üzerine çeşitli çalışmaları ve yayınları bulunmaktadır.

HAKAN YÜCEL Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü'nden 1995 yılında mezun oldu. 1996-1998'de yine Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden yüksek lisansını tamamladı. 2000 yılında École des Hautes Études en Sciences Sociales-Paris'de Sosyoloji yüksek lisansı yaptı. 2006 yılında École des Hautes Études en Sciences Sociales-Paris'te, sosyoloji alanında "Bir Mekansal-Kuşaksal Kimlik? İstanbul Gazi Mahallesi'nde Alevi Gençlik Kimliği" başlıklı doktora tezini savundu. Hakan Yücel halen Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yücel'in gençlik sosyolojisi, kent sosyolojisi, popüler kültür, toplumsal hareketler ve gayrimüslim azınlık kimlikler alanlarında araştırmaları ve yayınları bulunmaktadır.



1964 yılında İstanbullu Rumlar büyük bir felaket yaşadılar. Evlerini terk etmek zorunda bırakıldılar ve bilmedikleri bir dünyaya sürgün edildiler. Yabancı statüsüne alınmaları, bir bavulla vatanı terk etmeleri, hukukla korunan tüm haklarının bir anda ellerinden kayıp gitmesi gibi, bu trajik olayda yaşanan travmalar ve zorluklar bugüne dek birkaç araştırmanın ve filmin konusu oldu. *İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri*, konunun derinlemesine incelenmesi için sözü bu acının muhataplarına bırakıyor.

Kitap, bu sürgüne neyin yol açtığını, sürgünün nasıl gerçekleştiğini, basında bu konunun nasıl işlendiğini ve yeni bir hayat kurmak zorunda olanların neler yaşadıklarını, tarihî belgeler ve tanıklıklar marifetiyle ortaya koyuyor. Azınlık hukuku ve ulus-devlet prensibi gibi teorik tartışmaların yanı sıra kişisel hikâyelere de yer vererek, bu trajedinin izini sürüyor.

"Bir insan topluluğunun tarihini kendi sözcükleriyle yazmak, o tarihin mihenk taşları arasındaki insani yaşanmışlıkları anlamak için önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de sözü o tarihi yaşayanlara bırakmak gereklidir. Bugün bu kitapla amacımız, 1964 tarihini İstanbullu Rumların sözcükleriyle aydınlatma çabalarını gün ışığına çıkarabilmektir. Bir sözcükte fırtınalar koparanların bazen susup, söyleyecek sözü olanları dinlemesi beklentisini taşır."

İLAY ROMAIN ÖRS

2019
THG
0810022
PPE

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2674-9

KDV'DEN MUAFTIR